

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

VARIANTNOST GOVORJENE SLOVENŠČINE
PRI GEOGRAFSKO MOBILNIH OSEBAH

Doktorska disertacija

Maja Bitenc

Mentor: red. prof. dr. Marko Stabej
Somentorica: doc. dr. Karmen Kenda-Jež

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

Hvala prof. dr. Marku Stabeju, da me je izbral za mlado raziskovalko in mi s tem dal priložnost za podiplomski študij in raziskovanje. Hvala za iskrič in konstruktiven pristop, za podporo in strokovno usmerjanje.

Hvala doc. dr. Karmen Kenda Jež za nasvete pri izboru relevantne sociolingvistične in dialektološke literature ter za sodelovanje pri strokovnih izzivih. Hvala za prijateljsko bližino in človeško toplino.

Hvala obema za pripravljenost na mentorsko sodelovanje, ki je prispevalo k celoviti obravnavi doktorske teme. Hvala za natančno in kritično branje disertacije ter koristne in prijetne konzultacije.

Hvala ostalim nosilcem predmetov na podiplomskem študiju, prof. dr. Albinu Nečak Lük, prof. dr. Valentinu Buciku, prof. dr. Mirjani Ule in doc. dr. Darinki Verdonik za spodbude in usmeritve k študiju različnih vsebin, ki so pripomogle k interdisciplinarnemu raziskovalnemu pristopu. Hvala tudi pokojni doc. dr. Jani Zemljarič Miklavčič, s katero zastavljenega predmeta nisva mogli dokončati, je pa že v času mojega dodiplomskega študija, ko me je sprejela med sodelavce Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik, pomembno zaznamovala mojo strokovno pot.

Hvala tujim sociolingvistom za potrditve in napotke glede metodoloških odločitev, posebej prof. dr. Brit Maehlum, prof. dr. Sali A. Tagliamonte, doc. dr. Johanni Vaattovaara in prof. dr. Petru Trudgillu.

Hvala vsem petim informantom za veliko zaupljivost in skorajda samoumevnost, s katero so mi s celodnevним snemanjem in sodelovanjem v intervjujih na široko odprli vrata v svoj svet – brez tega doktorska raziskava ne bi bila mogoča.

Hvala informatorkam, Lidiji Kleindienst, Milanki Trušnovec in Nataši Bogataj, da so podale svoja mnenja glede vprašljivih primerov pri analizi in opažanja glede jezikovne rabe v današnji Idriji in okolici.

Hvala vsem bližnjim, na zemlji in v nebesih, za vso podporo in pomoč. Hvala mojim M-jem: možu Marku ter otrokom Miklavžu, Marcelu, Manuelu, Mihi in M*, da skupaj doživljamo vsakdanjo variantnost in spremembe v mnogih smislih ter okušamo življenje v izobilju.

Hvala Bogu, da je moja moč in moja pesem, da so v njegovih rokah moji časi in tudi moje službeno delo.

POVZETEK

Raziskava se osredotoča na proučevanje variantnosti govorjene slovenščine pri posameznikih z Idrijskega, ki se šolajo oz. delajo v Ljubljani. Gre za dnevno ali tedensko geografsko mobilne govorce, ki v prvotnem okolju vsaj v neformalnih govornih položajih pretežno govorijo lastno narečje, v osrednjeslovenskem prostoru pa v komunikaciji z govorniki drugih varietet uporabljajo različne strategije govornega obnašanja.

Sociolingvistične metode, ki so bile prvotno razvite v anglosaškem okolju (primerjaj dela W. Labova in S. A. Tagliamonte), smo prilagodili slovenski sociolingvistični situaciji, upoštevajoč tudi primerljive sociolingvistične raziskave v drugih jezikovnih okoljih (npr. Nemčiji: W. Besch, na Norveškem: B. Mæhlum, Češkem: J. Wilson in Danskem: M. Monka).

Variantnost govora petih posameznikov (treh žensk in dveh moških, dveh dijakov in treh odraslih) smo proučevali glede na okoliščine ter družbene in socialnopsihološke dejavnike. Metodološko smo kvantitativno analizo petih fonoloških variabel povezali s kvalitativnimi podatki iz sociolingvističnih intervjujev in etnografske študije jezikovnega obnašanja preko opazovanja z udeležbo. Da bi proučevali avtentično jezikovno rabo in zmanjšali učinek t. i. opazovalčevega paradoksa, smo za variantnostno študijo govora posameznikov uporabili tehniko celodnevnega samosnemanja. Raziskovalni korpus sestavlja izbor izsekov iz celotnega nabora posnetkov glede na različna merila: kraj, sogovorce, temo pogovora in formalnost situacije. Od skupno približno 47 ur posnetkov sta bili za analizo izbrani približno dve uri in pol. Osrednji del raziskave se osredotoča na tri samoglasniške in dve soglasniški variabli, pozorni pa smo bili tudi na nekatere morfološke variable in besedišče. Kvalitativni podatki iz sociolingvističnih intervjujev vključujejo osebno zgodovino posameznikov, njihovo samooceno govornega obnašanja, izkušnje z jezikovno rabo, ozaveščenost jezikovnega (ne)prilagajanja, jezikovna stališča, razumevanje povezave med jezikom in identiteto ipd.

Rezultati kažejo, da glede na stopnjo variantnosti govora obstajajo različni tipi govorcev in pri njih na kontinuumu med narečjem in standardnim jezikom več vmesnih jezikovnih varietet, ki se ne ujemajo z v slovenskem jezikoslovju pogosto pretirano shematizirano dihotomijo med knjižnim jezikom in tradicionalnimi narečji. Pri posameznih analiziranih variablah so opazne različne tendence, potrjuje pa se relevantnost različnih družbenih in socialnopsiholoških dejavnikov pri pojasnjevanju posameznikovega govornega obnašanja.

ABSTRACT

The research focuses on the variation of spoken Slovene of five informants from the Idrija region with a distinctive Cerklje local dialect, who daily or weekly migrate for work or school to the capital, Ljubljana, where they use different strategies of speech behaviour in communication with speakers of other varieties of Slovene.

Sociolinguistic methods and findings that have been primarily developed and used in the Anglo-Saxon environment have been adapted to the Slovene sociolinguistic situation (cf. the works of W. Labov and S. A. Tagliamonte), taking into account comparable sociolinguistic research in other environments (cf. Germany: W. Besch, Norway: B. Mæhlum, The Czech Republic: J. Wilson and Denmark: M. Monka).

Variation of informants' speech is observed according to different circumstances as well as social and sociopsychological factors. Methodologically, the quantitative analysis of informants' language variation is combined with qualitative data from interviews about their experiences with language use, language attitudes and the perception of their own language behaviour. With the aim of observing authentic language use and diminishing observer's paradox, the technique of informants' full-day self audio recording was used. The research corpus is based on text selection from the whole material, according to different circumstances: time, place, interlocutors, topic of conversation and formality of the situation. Out of a total of approximately 47 hours of recordings, approximately 2.5 hours were selected for the analysis. The central part of the investigation is the analysis of five phonological (three vowel and two consonant) variables. Besides this, attention is paid to some morphological variables and lexicon. The qualitative data were gathered in sociolinguistic interviews and include informants' sex, age, personal history, the time when they started migrating to the capital, social network and personal characteristics.

The results show that different types of speakers exist and that we can often speak about continuum-like transitions between the dialect and the standard. The informants' intermediate language varieties do not correspond to the dichotomy between the standard and traditional dialects, which is often too schematized in Slovene linguistics. Different variables show different tendencies and different social and sociopsychological factors prove to be relevant for the explanation of individuals' language behaviour.

KAZALO

ZAHVALA.....	iii
POVZETEK	v
ABSTRACT	vii
KAZALO	ix
KAZALO TABEL.....	xvii
KAZALO GRAFIKONOV	xviii
KAZALO SLIK.....	xix
1 UVOD	1
1.1 Povzetek in pregled vsebine	3
2 SOCIOLINGVISTIČNI OKVIR.....	8
2.1 Sociolingvistika	8
2.1.1 Razvoj vede in njene poddiscipline	11
2.1.2 Variantnostna analiza	14
2.1.2.1 Jezikovna variabla	16
2.1.2.2 Trije valovi variantnostnih raziskav	20
2.1.3 Temeljni družbeni vzorci.....	22
2.1.3.1 Spol.....	23
2.1.3.2 Starost.....	25
2.1.3.3 Družbeni status oz. razred	27
2.1.3.4 Družbena mreža oz. izkustvene skupnosti.....	29
2.1.3.5 Jezikovni stil.....	31

2.1.3.6	Lokacija in mobilnost (krajevna in družbena)	33
2.1.4	Sociolingvistični intervju.....	35
2.1.5	Teorija o jezikovnem/komunikacijskem prilagajanju	36
2.1.6	Socialnopsihološki dejavniki.....	39
2.1.6.1	Jezikovna stališča	39
2.1.6.1.1	Raziskave jezikovnih stališč.....	42
2.1.6.2	Jezik in identiteta.....	45
2.1.6.3	Družbena vrednosti in prestiž posameznih jezikov in varietet	50
2.1.6.4	Ozaveščenost	51
2.1.7	Ljudsko jezikoslovje in zaznavna dialektologija.....	52
2.1.8	Antropološko jezikoslovje in etnografija govora	54
2.1.9	Kritična analiza diskurza	56
2.2	Relevantne raziskave	57
2.2.1	Norvežani s podeželja v Oslu	58
2.2.2	Moravci v Pragi	59
2.2.3	Jezikovno obnašanje v nemški podeželski skupnosti	60
2.2.4	Raziskava jezikovnih sprememb v realnem času med mobilnimi in nemobilnimi osebami na Danskem	64
2.2.5	Kanadčani v Veliki Britaniji – usvajanje druge varietete pri mladostnikih.....	65
2.2.6	Kanadčani v Alabami – perceptivna študija usvajanja druge varietete pri odraslih	66
3	SLOVENSKA SITUACIJA	68
3.1	Slovenska sociolingvistika	68

3.2	Teorija socialnih zvrsti	70
3.2.1	Kritično ovrednotenje in alternativni predlogi	73
3.2.2	O pogovornem oz. govorjenem jeziku	78
3.2.3	Terminološke dileme	81
3.2.3.1	Jezikovna varieteta	82
3.2.3.2	Knjižni ali standardni jezik?	84
3.3	(Slovenska) dialektologija	85
3.4	Korpusi in raziskave govorjene slovenščine	87
3.5	Raziskave variantnosti govorjene slovenščine	90
3.6	O jezikovnih stališčih, identiteti, ozaveščenosti in jezikovni rabi	93
3.6.1	Anketne raziskave o rabi in vrednotenju narečij ter identiteti govorcev	96
3.6.2	Raziskava stališč s tehniko prikritih dvojic	103
3.6.3	Medijski anketni raziskavi o vsečnosti narečij	106
3.6.4	Raziskave govorne oz. jezikovne zavesti	107
3.7	Regionalni značaji	108
3.8	Jezikovna situacija na Idrijskem	113
3.8.1	Rovtarska narečja	113
3.8.2	Zgodovinski jezikovni razvoj	114
3.8.3	Cerkljansko narečje in krajevni govori	116
3.8.4	Sociolingvistične razmere	119
4	VARIANTNOSTNA ŠTUDIJA GOVORA	124
4.1	Namen dela in hipoteze	124

4.2	Metodologija	125
4.2.1	Izbor informantov in snemanje spontanega govora.....	125
4.2.2	Etični in formalnopravni vidiki raziskave	126
4.2.3	Izbor posnetkov za analizo in določanje domen.....	128
4.2.4	Transkribiranje	130
4.2.5	Izbrane fonološke variable	134
4.2.6	Dileme glede določanja variabel	136
4.3	Analiza po govoricah	138
4.3.1	Ula	138
4.3.1.1	Biografski podatki	138
4.3.1.2	Refleksija lastnega govornega obnašanja	138
4.3.1.2.1	Pogled nazaj.....	138
4.3.1.2.2	V času raziskave	139
4.3.1.3	Snemalni dan in izbrani posnetki.....	140
4.3.1.4	Analiza izbranih posnetkov	142
4.3.1.5	Skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi	145
4.3.2	Ita.....	145
4.3.2.1	Biografski podatki	145
4.3.2.2	Refleksija lastnega govornega obnašanja	145
4.3.2.2.1	Pogled nazaj.....	145
4.3.2.2.2	V času raziskave	146
4.3.2.3	Snemalni dan in izbrani posnetki.....	146

4.3.2.4	Analiza izbranih posnetkov	148
4.3.2.5	Skladnost Itine samoocene z ugotovitvami v analizi.....	151
4.3.3	Eva.....	151
4.3.3.1	Biografski podatki	151
4.3.3.2	Refleksija lastnega govornega obnašanja	152
4.3.3.2.1	Pogled nazaj.....	152
4.3.3.2.2	V času raziskave	152
4.3.3.3	Snemalni dan in izbrani posnetki.....	153
4.3.3.4	Analiza izbranih posnetkov	155
4.3.3.5	Skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi	157
4.3.4	Jan.....	158
4.3.4.1	Biografski podatki	158
4.3.4.2	Refleksija lastnega govornega obnašanja	158
4.3.4.2.1	Pogled nazaj.....	158
4.3.4.2.2	V času raziskave	159
4.3.4.3	Snemalni dan in izbrani posnetki.....	160
4.3.4.4	Analiza izbranih posnetkov	162
4.3.4.5	Skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi	165
4.3.5	Tim	165
4.3.5.1	Biografski podatki	165
4.3.5.2	Refleksija lastnega govornega obnašanja	165
4.3.5.2.1	Pogled nazaj.....	165

4.3.5.2.2	V času raziskave	166
4.3.5.3	Snemalni dan in izbrani posnetki.....	166
4.3.5.4	Analiza izbranih posnetkov	168
4.3.5.5	Skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi	170
4.3.6	Skupna analiza.....	171
4.4	Analiza po variablah.....	180
4.4.1	(o)	181
4.4.2	(e:).....	184
4.4.3	(o:)	186
4.4.4	(g)	189
4.4.5	(v)	191
4.4.6	Skupna analiza.....	193
4.5	Druge potencialne variable.....	197
5	SOCIOLINGVISTIČNI INTERVJUJI	200
5.1	Izvedba intervjujev	200
5.2	Transkribiranje	201
5.3	Analiza po temah.....	201
5.3.1	Stališča informantov do lastnega narečja	202
5.3.2	Narečja kot del osebne identitete.....	203
5.3.3	Stališča do drugih narečij in jezikovnih varietet	203
5.3.4	Regionalni karakter in regionalne posebnosti	205
5.3.5	Učinek narečja oz. narečno obarvanega govora v Ljubljani.....	207

5.3.6	Sorojaki z Idrijskega glede jezikovnega prilagajanja	208
5.3.7	Govor otrok in govor z otroki.....	210
5.3.8	Šola.....	212
5.3.9	Ozaveščenost prilagajanja	213
5.3.10	Dejavniki, ki vplivajo na govorno obnašanje	214
5.3.11	Jezikovne značilnosti govora.....	214
5.3.12	Govor o govoru	216
5.3.13	Jezik intervjujev.....	219
5.3.14	Snemanje	221
6	ZAKLJUČEK.....	222
6.1	Povzetek rezultatov raziskave in razprava.....	222
6.2	Kritično ovrednotenje raziskave.....	225
6.3	Možnosti za nadaljnje raziskave.....	226
6.4	Sklepna misel	229
7	LITERATURA	232
8	PRILOGE	255
8.1	Soglasje k sodelovanju v raziskavi.....	255
8.2	Vprašalnik za sociolingvistični intervju	256
8.3	Osebna izkušnja.....	259
8.4	Priloge na CD-ju.....	262
8.4.1	Transkripcije za variantnostno analizo govora	262
8.4.2	Primeri posameznih variabel: (o), (ɐ), (ɔ), (g), (v)	262

8.4.3	Oprelitve informatorjev glede vprašljivih primerov izbranih variabel	262
8.4.4	Transkripcije relevantnih delov intervjujev.....	262
8.4.5	Pomembnejši navedki iz intervjujev po govoric in temah.....	262

KAZALO TABEL

Tabela 1: Ustaljeni stereotipi o slovenskih regionalnih potezah (Musek 1994: 160).....	110
Tabela 2: Povzetek ugotovljenih značilnosti slovenskih regionalnih območij (Musek 1994: 163)	111
Tabela 3: Refleksi izhodiščnoslovenskih glasov v idrijskem govoru in osrednjih govorih cerkljanskega narečja (po Skalin 2002: 38–40).....	118
Tabela 4: Podatki o analiziranih Ulinih posnetkih	141
Tabela 5: Dolžina analiziranih Ulinih posnetkov po domenah	142
Tabela 6: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Uli.....	142
Tabela 7: Podatki o analiziranih Itinih posnetkih.....	147
Tabela 8: Dolžina analiziranih Itinih posnetkov po domenah.....	148
Tabela 9: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Iti	149
Tabela 10: Podatki o analiziranih Evinih posnetkih.....	154
Tabela 11: Dolžina analiziranih Evinih posnetkov po domenah	155
Tabela 12: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Evi	156
Tabela 13: Podatki o analiziranih Janovih posnetkih	161
Tabela 14: Dolžina analiziranih Janovih posnetkov po domenah	162
Tabela 15: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Janu	163
Tabela 16: Podatki o analiziranih Timovih posnetkih.....	167
Tabela 17: Dolžina analiziranih Timovih posnetkov po domenah.....	168

Tabela 18: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Timu	169
Tabela 19: Povprečni odstotek narečnih variant pri posameznih informantih glede na domeno	178
Tabela 20: Skupni delež narečnih variant pri vseh govornicah v vseh domenah pri posameznih variablah	181

KAZALO GRAFIKONOV

Grafikon 1: Delež narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Uli	143
Grafikon 2: Delež narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Iti	149
Grafikon 3: Delež narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Evi	156
Grafikon 4: Delež narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Janu.....	163
Grafikon 5: Delež narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Timu	169
Grafikon 6: Povprečni delež narečnih variant v govoru odraslih glede na domeno.....	173
Grafikon 7: Deleži narečnih variant pri posameznih variablah v govoru odraslih glede na domeno..	175
Grafikon 8: Povprečni delež narečnih variant v govoru dijakov glede na domeno.....	176
Grafikon 9: Deleži narečnih variant pri posameznih variablah v govoru dijakov glede na domeno ..	177
Grafikon 10: Povprečni delež narečnih variant v govoru posameznih informantov glede na domeno	178
Grafikon 11: Različni profili oz. tipi govorcev	179
Grafikon 12: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (o) v izbranih domenah pri posameznih govornicah.....	182
Grafikon 13: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (e:) v izbranih domenah pri posameznih govornicah.....	184
Grafikon 14: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (o:) v izbranih domenah pri posameznih govornicah.....	187

Grafikon 15: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (g) v izbranih domenah pri posameznih govorcih.....	190
---	-----

Grafikon 16: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (v) v izbranih domenah pri posameznih govorcih.....	192
---	-----

KAZALO SLIK

Slika 1: Trije pristopi k jezikovnim podatkom (Preston 1999: xxiii).....	53
--	----

Slika 2: Jezikovni profili govorcev v vasi Erfstadt/Erp (Niebaum in Macha 1999: 155)	62
--	----

Slika 3: Rovtarska narečna skupina na Karti slovenskih narečij (Logar in Rigler 1993).....	114
--	-----

Slika 4: Razširjenost posameznih slovenskih samoglasniških sistemov (Rigler 2001: 32–33)	115
--	-----

1 UVOD

Kot gimnazijka in študentka z Idrijskega sem se v Ljubljani večkrat spraševala, zakaj sama uporabljam svoje narečje tudi v glavnem mestu, medtem ko večina kolegic in kolegov iz drugih delov Slovenije v komunikaciji z drugonarečnimi oz. drugozvrstnimi sovrstniki po mojem občutku svoj govor znatno prilagaja. Spraševala sem se, v kolikšni meri so te izbire uzavešene, kaj nanje vpliva in kakšen učinek imajo. Med študijem slovenskega jezikoslovja sem ugotavljala, da moja izkušnja ni v skladu z uveljavljeno socialnozvrstnostno teorijo, v okviru podiplomskega študija pa odkrila sociolingvistiko, ki je pri opisu stanja ter razmerja med jezikom in družbo v drugih jezikovnih skupnostih bolj upoštevala dejansko dinamiko in ponujala raznolike in preizkušene raziskovalne metode, ki se mi jih je zdelo vredno uporabiti tudi v slovenskih razmerah.

Doktorsko delo je nastajalo od oktobra 2008, ko sem se kot mlada raziskovalka zaposlila na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, do marca 2016, ko se ta status počasi izteka. Študij dostopne znanstvene literature s teoretskimi premisleki in opisi številnih sociolingvističnih raziskav je predstavljal izhodišče za pripravo raziskave, ki temelji na kvantitativni analizi jezikovne variantnosti in kvalitativnem proučevanju relevantnih sociolingvističnih in socialnopsiholoških tem. V nalogi odsevajo vsebine, ki sem jih preučevala v okviru priprav na različne izpite po individualnem študijskem programu: Sociolingvistika pod mentorstvom red. prof. dr. Albine Nečak Lük mi je na široko odprla vrata v to razvejeno interdisciplinarno področje, v okviru tega predmeta pa je bila zasnovana in večinoma izvedena raziskava o jezikovnih stališčih med idrijskimi in ljubljanskimi gimnazijci (opisana v razdelku 3.6.2). Pridobljene rezultate sem kasneje statistično analizirala v okviru predmeta Metodologija psihološkega raziskovanja pod mentorstvom red. prof. dr. Valentina Bucika in ob pomoči doc. dr. Boštjana Bajca. Sodelovanje z doc. dr. Karmen Kenda-Jež v okviru predmeta Novejše metode dialektologije je prineslo vpogled v sodobne pristope v širši evropski in angloameriški dialektologiji, obenem pa sem se soočila z izzivom prvih snemanj in analiz posnetkov izbranih govork, s čimer so se postavili temelji za doktorsko raziskavo. Predmet Metodologija jezikoslovnega raziskovanja pri mentorju red. prof. dr. Marku Stabeju mi je omogočil razgledovanje po slovenski jezikovni in jezikoslovni situaciji, Sociologija vsakdanjega življenja pri red. prof. dr. Mirjani Ule s predavanji in študijem relevantne literature pa širše ozadje in podlago za obravnavno tem s področja socialne psihologije jezika: o jeziku in identiteti, jezikovnih stališčih, stereotipih, predsodkih in ideologijah. Doc. dr. Jano Zemljarič Miklavič, pri kateri sem začela predmet Korpusno jezikoslovje, je po njeni smrti zamenjala doc. dr. Darinka Verdonik; pod njenim strokovnim vodstvom sem se seznanila z zakonitostmi gradnje jezikovnih korpusov in obdelave tovrstnih podatkov.

Doktorska disertacija predstavlja študijo primerov, pri kateri se metodološko prepletata kvantitativna analiza govora ter kvalitativna analiza podatkov iz sociolingvističnih intervjujev in etnografske študije

jezikovnega obnašanja preko opazovanja z udeležbo. Obravnava pet geografsko mobilnih informantov,¹ ki se dnevno ali tedensko vozijo z Idrijskega v Ljubljano v šolo oz. službo, in se posveča variantnosti govorjenega jezika in družbenemu pomenu jezikovnih izbir. Te teme se pri slovenščini, za katero je značilna visoka stopnja zemljepisne raznolikosti z različno stopnjo medsebojne razumljivosti in prestiža posameznih varietet (glede izraza varieteta prim. razdelek 3.2.3.1), in v današnjem času, ko je geografska mobilnost vse pogostejši pojav, zdijo zelo relevantne. Disertacija se osredotoča na avtentično jezikovno prakso in različne strategije govornega obnašanja ter aktualna socialnopsihološka vprašanja o povezavi med jezikom in identiteto, jezikovnih stališčih in izkušnjah z rabo različnih varietet v različnih okoljih.

Strinjam se s Chambersom, ki v učbeniku sociolingvistične teorije pravi, da je zanimivo opazovati, koliko človek razkrije o sebi, o svojem ozadju, osebnosti in nagnjenjih že na podlagi nekaj izgovorjenih stavkov. Kar je potrebno, je določena stopnja objektivnosti: pripravljenost stopiti korak nazaj in na novo uzreti vsakdanje dejavnosti, da bi jih lahko videli kot fascinantne, posebne in zelo kompleksne, kakršne v resnici so (po Chambers 2003: 2). Doktorska disertacija želi pomeniti ta korak nazaj, da bi vsakdanje govorne aktivnosti in njihov družbeni pomen videli v njihovi kompleksnosti, hkrati pa korak naprej v smislu raziskovanja tega področja v slovenskem prostoru. Zdi se, da je proučevanje razmerja med jezikovnimi varietetami in njihovimi družbenimi pomeni zanimivo in pomembno tudi z vidika sprememb v današnji družbi, ki jo zaznamujejo globalizacija, nove tehnologije, migracije, podaljšano obdobje odraščanja, novi načini komunikacije, pluralnost identitet ipd. – trdim namreč, da ne samo, da te spremembe lahko pogojujejo jezikovno obnašanje, temveč da lahko tudi analiza jezikovnega obnašanja in analiza diskurza o jezikovnih vprašanjih osvetlita družbene pojave.

Disertacija želi na konkretnih primerih pokazati, da med poloma knjižnega jezika in narečja, ki sta v slovenskem jezikoslovju pogosto idealizirana kot edini sistemski in s tem družbeno pomembnejši jezikovni zvrsti, obstaja bogata govorna variantnost, da so pri govornem prilagajanju v različnih govornih položajih nekatere jezikovne variable bolj podvržene spremembam kot druge, da obstajajo glede na govorno variantnost različni tipi govorcev ter da so družbeni in socialnopsihološki dejavniki, kot so družbena mreža, trajanje jezikovnega stika, jezikovna stališča ter povezava med jezikom in identiteto, relevantni za razumevanje in pojasnjevanje jezikovnega obnašanja posameznika.

Ker je sistematičnih empiričnih raziskav na področju sodobne govorjene slovenščine, njene družbene in regionalne variantnosti ter družbenega pomena jezika, jezikovnih stališč, predsodkov ter povezave med

¹ Izraza informant in informator uporabljam v pomenu, ki ga je v slovenskem prostoru uveljavila graška dialektološka šola: »*Informanti* so tiste osebe, od katerih smo v pogovorih dobili neposredne podatke, njihova jezikovna kompetenca in performanca torej predstavljata pravi predmet raziskave; *informatorji* pa so tisti, ki so nam pomagali zbirati podatke iz svojega ožjega ali širšega življenjskega kroga, torej osebe, katerih jezikovno, če že ne jezikoslovno reflektirana metakompetenca nam je bila v pomoč pri pridobivanju podatkov.« (Prunč 1980: 38, po Kenda-Jež 2002a: 34). Izraz informator uporabljam tudi kot nadpomenko (prim. razdelek 4.2.6, v katerem so zajeta tako mnenja informantov kot informatork).

jezikom in identiteto, na Slovenskem relativno malo, doktorska raziskava želi prispevati k objektivnejšemu opisu stanja in razumevanju narave jezikovne variantnosti ter povezave med jezikom in družbo.

1.1 Povzetek in pregled vsebine

Zlasti v anglosaški, pa tudi v (predvsem osrednje- in severno-)evropski (socio)lingvistiki se je proučevanje avtentične jezikovne rabe, jezikovnega prilagajanja, jezikovne variantnosti, jezikovnih stališč in drugih sociolingvističnih tem uveljavljalo od 60. let naprej in je do danes v interdisciplinarnem sodelovanju s sorodnimi disciplinami, mdr. socialno psihologijo, sociologijo in etnografijo komunikacije, obrodilo bogastvo teoretičnih spoznanj in praktičnih izsledkov (o sociolingvistiki nasploh v razdelku 2.1, o razvoju vede in njenih poddisciplinah v 2.1.1). Doktorska raziskava ima izhodišče v nekaterih pomembnejših sociolingvističnih temah in področjih. Izhajali smo iz temeljnih dognanj, kakor so se oblikovala na podlagi dela pionirja tega področja Willama Labova, ki ga štejemo za začetnika variantnostne analize (razdelek 2.1.2) in sociolingvističnega intervjuja (2.1.4), uporabili smo izsledke, ki jih prinaša teorija o jezikovnem oz. komunikacijskem prilagajanju (razdelek 2.1.5). Usmerjale so nas nekatere teze ljudskega jezikoslovja in zaznavne dialektologije (razdelek 2.1.7), uporabili smo vedenje o socialnopsiholoških dejavnikih, kot so jezikovna stališča (2.1.6.1), povezava med jezikom in identiteto (2.1.6.2), družbena vrednost oz. prestiž posameznih jezikovnih varietet (2.1.6.3) in jezikovna ozaveščenost (2.1.6.4). Pri metodoloških pristopih smo upoštevali še antropološko jezikoslovje in etnografijo govora (razdelek 2.1.8) ter kritično analizo diskurza (2.1.9), razrešiti pa je bilo treba tudi več terminoloških dilem (prim. razdelek 3.2.3).

Številne sociolingvistične raziskave v različnih jezikovnih skupnostih so potrdile relevantnost temeljnih družbenih dejavnikov in demografskih kategorij za razumevanje in pojasnjevanje jezikovne variantnosti (razdelek 2.1.3), nekatere raziskave pa so nam glede na predmet proučevanja in uporabljeno metodologijo predstavljale pomembno izhodišče v procesu načrtovanja doktorske raziskave (razdelek 2.2).

Kot je bilo izpostavljeno tudi v slovenskem jezikoslovju, so v anglosaških in tudi evropskih sociolingvističnih skupnostih številne vmesne jezikovne varietete postale temeljni predmet dialektološkega in sociolingvističnega raziskovanja in kažejo, da poleg jezikovnih varietet s težnjo po medsebojni izravnavi ali približevanju standardnim² jezikovnim varietetam obstajajo take, ki ohranjajo

² V slovenskem jezikoslovju je normativno v veljavi in tudi v večinski rabi izraz knjižni jezik, pojavljajo se tudi argumenti za rabo izraza standardni jezik (prim. razdelek 3.2.3.2). V disertaciji uporabljam oba izraza: kadar govorim o posebnostih slovenske situacije knjižni jezik, ko povzemam iz tuje literature in govorim o univerzalnih zakonitostih, npr. o dihotomiji med narečjem in standardnim jezikom, pa standardni jezik. Izraz standardni jezik uporabljam tudi v kontekstu doktorske raziskave, pri čemer ga razumem kot varieteto, h kateri se informanti v komunikaciji s sogovorniki iz osrednje (in drugih delov) Slovenije premikajo na kontinuumu od narečja. Gre za nek splošnejši, nevtralniji pogovorni jezik oz. njegovo osrednjeslovensko varianto. Treba je namreč izpostaviti, da v

svojo jezikovno strukturo in se uporabljajo v vedno širšem funkcijskem obsegu (prim. Kenda-Jež 2002a: 27–28, 2004: 264–265 oz. navedeni razdelek).

Na razvoj slovenske sociolingvistike (razdelek 3.1) so vplivale posebne zgodovinske razmere v slovenskem jezikovnem prostoru in slovenskem jezikoslovju, ki je bilo v zadnji tretjini tisočletja pretežno strukturalistično usmerjeno. Veliko trditev v zvezi z jezikovno situacijo na Slovenskem je zaznamovanih z osebnimi pogledi jezikoslovcev, ki se med seboj znatno razlikujejo in si večkrat nasprotujejo, zaradi pomanjkanja sistematičnih in empiričnih raziskav govorjenega jezika in njegove variantnosti pa ni mogoče objektivno opisati sedanje slovenske jezikovne situacije.

V slovenskem prostoru uveljavljena teorija (socialne) zvrstnosti (razdelek 3.2) je bila deležna številnih kritičnih pomislekov glede samega poimenovanja »socialne« zvrsti, togosti shematičnega in binarnega razvrščanja jezikovnih zvrsti ter prvenstvene vloge knjižne zvrsti glede na ostale (razdelek 3.2.1), predmet številnih polemik je bil tudi splošno- oz. knjižnopogovorni jezik, njegovo poimenovanje, opis in vloga (razdelek 3.2.2).

Dihotomno pojmovanje jezikovne raznolikosti oz. binarno razvrščanje jezikovnih zvrsti in diskurzov je povezano s problematičnim opredeljevanjem tradicionalnih narečij in knjižnega jezika kot edinih varietet s sistemskim značajem (prim. Smole 2004: 321–324, verjetno pod vplivom teorije hrvaškega jezikoslovca Brozovića (1970: 12)),³ katerega posledica je tudi, da se

[s]lovenistično jezikoslovje [...] še zdaj ukvarja bodisi s knjižnim jezikom bodisi z dialekti in zgodovino slovenskega jezika. Vse, kar je vmes, je pretežno bela lisa – čeprav je prav tega vmes daleč največ v življenju katere koli jezikovne skupnosti, tudi slovenske. (Stabej 2007: 22; prim. tudi Stabej 2003: 29–30)

Taka polarizacija vse, kar se v jeziku dogaja, obravnava kot odstop od bodisi knjižnega jezika bodisi narečja in se kot prevladujoča metodologija jezikoslovnega raziskovanja zdi absurda (prim. Stabej 2007: 23).⁴

različnih predelih slovenskega prostora govoreni knjižni oz. knjižni pogovorni jezik variira in da je ta, ki je opisan v normativnih priročnikih, prostorsko omejen na osrednjo Slovenijo (prim. razdelek 3.2.2). Upoštevati je treba tudi dejstvo, da pri jezikovnem prilagajanju ne gre toliko za prilagajanje dejanskemu govoru sogovorcev, ampak bolj za poskus prilagajanja jezika bolj ali manj stereotipiziranim značilnostim jezika skupine, ki ji nekdo želi pripadati ali ji biti podoben (prim. razdelek 2.1.6.2). Pri tem lahko pride do pojava različnih vmesnih oblik (prim. razdelek 2.1.5).

³ Prim. tudi Ahačič (2015: 29), ki glede »nesistemskih« dogajanj v jeziku piše, da so »na prvi pogled nelogična in z normativnega ter zgodovinskega vidika izrazito vprašljiva.«

⁴ Za slovensko situacijo se tako zdi še vedno aktualno Fergusonovo kritično razmišljanje v znamenitem članku o diglosiji iz leta 1959, ko pravi, da opisni jezikoslovci ob opisu notranje strukture jezika, ki ga proučujejo, pogosto ne priskrbijo niti najbolj osnovnih podatkov o sociokulturnih okoliščinah, v katerih jezik deluje, poleg tega se navadno raje odločijo za podrobne opise »čistih« dialektov ali standardnih jezikov kot za natančno proučevanje mešanih, vmesnih oblik, ki so navadno v širši uporabi (Ferguson 1973: 249).

Večkrat je bila že izražena pobuda za celovite raziskave (narečnega) govora določenih skupnosti, ki lahko pomagajo sooblikovati »vedenje o profilu slovenskih govorcev, o naravi njihovih primarnih jezikovnih sestavov in o dejanski rabi jezikovnih zvrsti v posameznih govornih položajih« (Kenda-Jež 2002b: 162), posebej v sodobnosti, ko se jezikovna situacija spreminja tudi zaradi spremenjenih družbenih razmer, kot so dnevna migracija v kulturno-gospodarska središča, selitve v mesta ali druge kraje po Sloveniji, spremenjena vloga ženske, prestiž novega delovnega in govornega okolja ipd. (prim. Orožen 1999: 29–30).

Do sedaj so bila od neknjižnih zvrsti največ raziskav deležna tradicionalno pojmovana narečja, vendar se ob obsežnem dialektološkem korpusu pojavlja vprašanje, v kolikšni meri pri uveljavljeni metodologiji tovrstno gradivo jezikovno realnost opisuje, koliko pa jo skuša konstruirati (razdelek 3.3). V zadnjih desetletjih se je ob izboljšanih tehničnih zmogljivostih zvrstilo več raziskav govorjenega jezika, zgrajen pa je bil tudi govorni korpus GOS (razdelek 3.4). Za doktorsko raziskavo sta posebej relevantni študiji o govorjenem jeziku v Ljubljani, predvsem obravnava jezikovne variantnosti pri geografsko mobilnih osebah (razdelek 3.5). Opravljenih je bilo tudi več raziskav o jezikovnih stališčih, identiteti, zavesti in jezikovni rabi z različnimi metodološkimi pristopi, ki so zaradi svoje relevantnosti za našo temo podrobneje opisane (razdelek 3.6), zastavlja pa se tudi vprašanje o obstoju značilnih osebnostnih lastnosti prebivalcev določene regije (t. i. regionalnega karakterja) in njihovega morebitnega vpliva na jezikovno obnašanje (3.7).

Ker imajo različna slovenska narečja zelo različen zgodovinski razvoj, podobo in družbeni pomen, je pri obravnavanih govorih cerkljanskega narečja, ki ga slovenska dialektologija uvršča v rovtarsko narečno skupino (razdelek 3.8.1), pomembno poudariti, da gre za narečje, ki je nastalo relativno pozno s kolonizacijo mejnega ozemlja med osrednjimi (gorenjskimi) in obrobniimi (primorskimi) narečji in da se zaradi narečnega mešanja ter izravnjav in stikov z romanskimi prebivalci in germanskimi priseljenci govori tega narečja po strukturnem razvoju razlikujejo od splošnih slovenskih tendenc (razdelek 3.8.2). Narečje ni bilo neposredno vključeno v standardizacijo slovenščine in ima v primerjavi z ljubljanskim mestnim govorom znatne razlike v fonološkem sistemu, morfologiji in besedišču; se pa pomembno razlikujejo tudi posamezni govori znotraj narečja (razdelek 3.8.3). Narečje ima zaradi različnih sociolingvističnih, zgodovinskih, kulturnih in gospodarsko-političnih razlogov med lastnimi govorci visok status in prestiž (razdelek 3.8.4).

Da bi odgovorili na zastavljena raziskovalna vprašanja, smo opravili sociolingvistično raziskavo in uporabili metodološke pristope, ki so se uveljavili večinoma v anglosaškem okolju z drugačnimi sociolingvističnimi profili (za pregled sociolingvističnih raziskav z drugih jezikovnih področij prim. razdelek 2.2), uporabljene metode pa smo prilagodili slovenski sociolingvistični situaciji in okviru doktorske raziskave, pri čemer so nam pomagale izkušnje pilotne raziskave v okviru avtoričinega podiplomskega študijsko-raziskovalnega dela.

Odločili smo se za študije primerov, saj ni mogoče razumeti vzorcev variantnosti v jeziku ali jezika na splošno, če ne razumemo vzorcev v govoru posameznikov oz. pri različnih skupinah govorcev. Poleg tega variantnost pri posamezniku obstaja na preseku individualnega in skupnega, zato lahko boljše razumevanje teh vzorcev osvetli vpogled v medsebojno povezanost obeh sfer – kako posamezniki ponotranjajo jezikovne vzorce širše skupnosti in kako jih potem preoblikujejo v vsakodnevni komunikaciji (prim. tudi Schilling-Estes 2008: 376).

Posneli smo govor več oseb, ki se z Idrijskega dnevno vozijo na delo v Ljubljano oz. tam živijo in ki se med seboj razlikujejo glede na starost, spol, kraj bivanja, družbeno mrežo in trajanje stika z govorcami drugih varietet slovenščine. Opravili smo kvantitativno variantnostno analizo nekaj jezikovnih variabel (razdelek 4) in izsledke dopolnili s kvalitativnimi podatki, pridobljenimi v sociolingvističnih intervjujih s posameznimi govorcami (razdelek 5), in etnografsko študijo družbenega in jezikovnega obnašanja preko opazovanja z udeležbo. Pri variantnostni študiji so bili glavni metodološki izzivi vprašanje snemanja govora (razdelek 4.2.1), etični in formalnopravni pomisleki glede pridobivanja, obdelave in predstavitve posnetkov (4.2.2), izbor izsekov in določanje domen (4.2.3), oblikovanje transkripcijskih načel (4.2.4) in izbiranje fonoloških variabel za raziskavo (4.2.5), pri analizi katerih se je potem pojavilo več dilem (4.2.6).

Pri analizi posameznih govorcev (razdelek 4.3) sem iz sociolingvističnih intervjujev za vsakega (od 4.3.1 do 4.3.5 si sledijo Ula, Ita, Eva, Jan, Tim) zbrala biografske podatke, povzela njihovo refleksijo lastnega govornega obnašanja v preteklosti in sedanjosti s samooceno (ne)prilagajanja glede na okoliščine, predstavila snemalni dan in izbrane posnetke, analizirala govorno variantnost na posnetkih in tudi s pomočjo tabele in grafikona predstavila število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah ter ugotavljala skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi. Nazadnje sem primerjala in povzela ugotovitve glede vseh govorcev, pri čemer sem določila njihove glavne tipe oziroma profile (4.3.6).

Analizirala sem tudi ugotovitve in opažanja glede posameznih variabel in pri tem med drugim z grafikoni primerjalno predstavila povprečne deleže narečnih variant posameznih variabel v izbranih domenah pri posameznih govoricah (razdelek 4.4; od 4.4.1 do 4.4.5 si sledijo (o), (e:), (o:), (g) in (v)). Primerjalna analiza vseh variabel kaže na razlike glede variabilnosti, pri tem pa se pojavljajo nekatere metodološke dileme (4.4.6). Pri analizi posnetkov je med premiki od narečja proti standardu izstopalo še več drugih sprememb na različnih jezikovnih ravneh, ki bi bile vredne nadaljnje obravnave (razdelek 4.5).

V zvezi s sociolingvističnimi intervjuji so bile pomembne odločitve glede njihove izvedbe (razdelek 5.1), transkribiranja (5.2) in analize (5.3). Pri tematski analizi sem se osredotočila na jezikovna stališča informantov do lastnega narečja (razdelek 5.3.1), na povezavo med jezikom in identiteto (5.3.2) ter na stališča do drugih varietet slovenščine ter njihovih govorcev (5.3.3). Povzela sem komentarje

informantov glede regionalnega karakterja in regionalnih posebnosti (5.3.4), opisala njihove izkušnje z jezikovno rabo (5.3.5 in 5.3.6) in posebej izpostavila posebnosti govora otrok in govora z otroki (5.3.7) ter izkušnje in stališča glede govora v šolskem okolju (5.3.8). Predstavila sem komentarje o ozaveščenosti prilagajanja (5.3.9) ter izluščila dejavnike, ki naj bi po mnenju informantov vplivali na govorno obnašanje (5.3.10), in jezikovne značilnosti govora, kot jih vidijo informanti (5.3.11). Opisala sem, na kakšen način in s katerimi izrazi informanti govorijo o govoru (5.3.12), izpostavila zanimivosti glede jezika intervjujev (5.3.13) in komentarje glede snemanja (5.3.14).

Pri celotni raziskavi, ki prinaša zanimiva spoznanja (povzeta v razdelku 6.1) je treba poudariti, da gre za neke vrste pilotni preizkus, pri katerem so se pokazale različne pomanjkljivosti ter številne možnosti za izboljšave in nadgradnjo. Kritični komentarji (razdelek 6.2) in predlogi za morebitne nadaljnje raziskave (6.3) so tako sestavni del rezultatov.

2 SOCIOLINGVISTIČNI OKVIR

2.1 Sociolingvistika

Sociolingvistika⁵ je veda, ki raziskuje jezik kot družbeni pojav oz. različne oblike razmerja med jezikom in družbo. Osrednjo pozornost posveča jezikovni rabi v različnih okoliščinah, pri posameznikih (mikrosociolingvistika) ali v večjih jezikovnih skupnostih (makrosociolingvistika). Prvotna zasnova sociolingvistike je interdisciplinarna, saj združuje jezikoslovne, sociološke, antropološke idr. metode; povezana je s psiholingvistiko in pragmatičnim jezikoslovjem (povzeto po Stabej 1998: 129).

Po Fishmanu (1972: 4) je sociolingvistika »študij značilnosti jezikovnih varietet, njihovih funkcij in njihovih govorcev, saj se to troje neprestano prepleta, spreminja in v govorni skupnosti vpliva drugo na drugo«.⁶ Njeno bistvo je torej povezano z dejstvom, da jezik variira (govorci imajo na razpolago več različnih načinov, da povejo eno in isto stvar) ter da jezik poleg prenašanja informacij in misli od človeka do človeka kaže na to, kdo govori, katerim skupinam pripada, kako dojema odnos do poslušalca in govorni dogodek, v katerem je soudeležen. Ti dve nalogi (prenašanje informacij in določanje družbene situacije) potekata istočasno ravno zaradi jezikovne variantnosti – govorce lahko izbirajo med različnimi jezikovnimi sredstvi, od katerih bi vsako zadovoljivo preneslo določeno informacijo. Prav izbira med temi alternativami definira družbeno situacijo (Fasold 1996a: ix). Ali kot to opiše Fishman (1972: 1–2): jezik ni samo nosilec, »posoda« vsebine, ampak tudi vsebina sama.

Labov je zapisal, da je izraz sociolingvistika na nek način zavajajoč in odvečen, saj je jezik oblika družbenega obnašanja in se uporablja v družbenem kontekstu. Ob tem je vprašljivo, ali so stavki, ki nikomur ničesar ne sporočajo, sploh del jezika (Labov 1972: 183). Kljub temu ne posvečajo vsi jezikoslovci pozornosti družbenim vidikom jezika in tako sociolingvistiko lahko označimo kot skupek povezanih področij, ki proučujejo »korelacije med jezikovno rabo in družbeno strukturo«, »jezikovno rabo kot družbeni pojav«, »kompleksno razmerje med družbenimi in jezikovnimi strukturami« (Coulmas 2008: 1–3) oziroma »odnos med družbo in jezikom ali različne funkcije jezika v družbi« (Wardhaugh 2010: 1).

⁵ Toporišič (1992: 292) kot sopomenko navaja izraz družbenostno jezikoslovje.

⁶ Vsi prevodi navedkov iz izvirno angleških ali nemških besedil so delo avtorice.

Vseobsegajoča definicija je torej, da je domena sociolingvističnega raziskovanja »razmerje med jezikom, kulturo in družbo« oziroma »jezik v rabi« (Tagliamonte 2012: 1).⁷

Cilj sociolingvistike je odkriti sistematične odnose med jezikom, pogosto v kontekstu jezikovnih sprememb, in družbenimi pojavi. Večkrat je izpostavljena dialektična narava sociolingvistike: »Jezik v rabi lahko odraža družbene pojave, toda jezik v rabi lahko družbene pojave tudi ustvarja ali preoblikuje« (Wodak idr. 2011b: 2). Oziroma: »Sociolingvistična perspektiva naj proučuje, kako se jezik uporablja za ustvarjanje družbenega konteksta, in hkrati tudi, kako družbeni kontekst vpliva na jezikovno rabo in sporočanje pomena« (Bloomer in Green 2002: 396; po Baker 2010: 2; prim. tudi Coulmas 2008: 2). Z drugimi besedami: sociolingvistika obravnava jezik kot »potrebni pogoj in produkt družbenega življenja« (Coulmas 2008: 3). Sociolingvisti pogosto zanima, kako je identiteta posameznika ali skupine povezana z njihovim načinom uporabe jezika (po Baker 2010: 2). Poudarjajo, da se je za reševanje temeljnih teoretičnih problemov v jezikoslovju (posebej jezikovnih sprememb in variantnosti) treba vrniti k analizi dejanskega govora v konkretnih družbenih skupnostih in vključiti družbeni kontekst govorne dejavnosti v jezikoslovne opise (po Giglioli 1983: 9).

Sociolingvistiko pogosto delijo na dva dela, od katerih prvi za izhodiščno točko jemlje jezik, na družbene dejavnike pa gleda kot na vir vpliva na jezik in boljšega razumevanja njegove narave, drugi pa se začneja z družbo in s pomočjo jezika razlaga določene družbene pojave (Fasold 1996a: ix). Glede na usmeritev in jedro zanimanja tako ločujemo mikrosociolingvistiko oz. sociolingvistiko v ožjem pomenu in makrosociolingvistiko oz. sociologijo jezika, pri čemer delitev ni enoumna in je deležna različnih interpretacij. Načeloma se z mikrovprašanji ukvarjajo jezikoslovci, dialektologi, in strokovnjaki z drugih področij, ki se osredotočajo na jezik; mikrosociolingvistika tako proučuje, kako družbena struktura vpliva na način, kako ljudje govorijo in kako jezikovne varietete in vzorci rabe korelirajo z družbenimi kategorijami, kot so razred, spol in starost. Po drugi strani si makro-vprašanja navadno zastavljajo sociologi in socialni psihologi; zanima jih, kaj družbe delajo z jeziki, stališča in povezave, ki vplivajo na funkcijsko distribucijo govornih oblik v družbi, ohranjanje in menjave jezika, razmejitve in interakcije govornih skupnosti (Coulmas 2008: 1–3). Po drugi opredelitvi makrosociolingvistika proučuje vprašanja jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike, jezikov v stiku, diglosije in dvojezičnosti, medkulturne komunikacije ipd.; pri tovrstnih raziskavah je glavni cilj

⁷ Jezik v rabi proučuje tudi pragmatika, ki je s sociolingvistiko v marsičem prekrivna. Gre za prvi jezikoslovni pristop z osredotočenostjo na vpliv družbenih dejavnikov in konteksta na ustvarjanje pomena; uveljavljal se je od 60. let 20. stoletja. Temelje pragmatike so postavili filozofi, kot sta John Langshaw Austin in John Searle s teorijo govornih dejanj, Paul Grice s konverzacijskimi maksimami, nanjo so vplivali tudi etnometodologi z osredotočanjem na komunikacijo in prenašanje sporočila (Harvey Sacks, Emanuel Schegloff in Gail Jefferson), ter družbeno orientirani jezikoslovci, ki jih je zanimal vpliv jezika na človekovo življenje (Basil Bernstein in Dieter Wunderlich) (Mey 2001: 50–51). Pragmatika pogosto obravnava jezik v institucijah in situacijah z neenakomerno porazdelitvijo družbene moči; posebej v šolah, medijih in v pogovorih med zdravnikom in pacientom (Mey 2001: 52–54; 56–57). Pragmatiko od sorodnih disciplin ločuje osredotočanje na govornika in na *pogoje* jezikovne rabe: ne le posameznikove jezikovne zmožnosti, ampak tudi določene družbene dejavnike, ki vplivajo na jezikovni razvoj in rabo, tako v fazi usvajanja kot rabe jezika; sociolingvisti pogosteje zanima jezikovna variantnost (po Mey 2001: 52; prim. tudi Rehbein in Kameyama 2004, za monografske preglede področja Levinson 2003 in Mey 1993).

praktična uporaba rezultatov. Mikrosociolingvistika pa se osredotoča na raziskave pogovorov, pripovedi, jezikovne rabe v vsakdanjem življenju in institucijah, prav tako pa na jezikovne variable v variantnostni sociolingvistiki (Wodak idr. 2011: 3). Tretja razlaga pa pravi, da makrosociolingvistika pokriva variantnostno sociolingvistiko, socialno dialektologijo, sociologijo jezika in druga področja, ki vključujejo relativno velike skupine govorcev, mikrosociolingvistika pa se po drugi strani osredotoča na sociolingvistično raziskovanje medosebne interakcije v diskurzivni in konverzacijski analizi, interakcijski sociolingvistiki in socialni psihologiji jezika, prav tako pa na drugih področjih sociolingvistike, ki vključujejo študij relativno majhnih skupin govorcev (Trudgill 2004: 1).

Drugi način kategorizacije podpodročij v sociolingvistiki z drugačnim poudarkom je delitev, ki jo je vpeljal Ralph Fasold z učbenikom v dveh zvezkih: *Sociolingvistika jezika* in *Sociolingvistika družbe* (*The Sociolinguistics of Language* in *The Sociolinguistics of Society*). Sociolingvistika jezika se ukvarja z diskurzom in etnografijo komunikacije ter mikrosociolingvističnimi temami, kot so variantnostno jezikoslovje, pidžin in kreolski jeziki, povezava med jezikom in spolom ipd., medtem ko sociolingvistika družbe načenja teme, kot so večjezičnost, jezikovna stališča – socialno psihologijo jezika, skupaj z uporabo sociologije jezika in socialne dialektologije pri jezikovnem načrtovanju, standardizaciji in poučevanju jezika (prim. tudi Trudgill 2004: 1–2).

Sociolingvistika je kot raznolika in široka disciplina v zadnjih desetletjih imela velik vpliv na jezikoslovje in sorodna področja in je v zahodnem svetu postala sestavni del skoraj vsakega kurikula jezikoslovja (prim. Wodak idr. 2011b: 1; za stanje na Slovenskem prim. razdelek 3.1). Na podlagi klasičnih sociolingvističnih raziskav, ki so jih izvedli William Labov, Peter Trudgill, Walt Wolfram, Ralph Fasold, Lesley Milroy idr., so se zvrstile številne druge, ki dokazujejo in potrjujejo stalne, predvidljive sociolingvistične vzorce, ki so osnova sociolingvističnim načelom in teorijam. Sociolingvistika je tako postala uveljavljena veja družbenih ved s svojimi znanstvenimi revijami,⁸ konferencami,⁹ priročniškimi in učbeniškimi obravnavami.¹⁰

⁸ Izpostavim naj *Journal of Sociolinguistics* (Oxford: Oxford University Press), *Language Variation and Change in Language and Society* (Cambridge: Cambridge University Press), *International Journal of the Sociology of Language* (Berlin: Mouton de Gruyter), *Current Issues in Language and Society* (Clevedon: Multilingual Matters) in *The Journal of Language and Social Psychology* (London in Thousand Oaks: Sage).

⁹ V evropskem prostoru sta najbolj znani Sociolingvistični simpozij (*Sociolinguistics Symposium*) in Mednarodna konferenca o jezikovni variantnosti v Evropi (*International Conference on Language Variation in Europe, ICLaVE*), na katerih sem kot mlada raziskovalka imela priložnost sodelovati tudi sama.

¹⁰ Med najbolj uveljavljenimi priročniki so *The Handbook of Sociolinguistics* (Coulmas 2008), *The Handbook of Language Variation and Change* (Chambers idr. 2008), *Sociolinguistics / Soziolinguistik: An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft* (Ammon idr. 2004), *The SAGE Handbook of Sociolinguistics* (Wodak idr. 2011), med učbeniki pa *Sociolinguistics: An Introduction to Language in Society: Fourth edition* (Trudgill 2000), *An Introduction to Sociolinguistics* (Wardhaugh 2010), *The Sociolinguistics of Society 1: Introduction to Sociolinguistics in The Sociolinguistic of Language 2: Introduction to Sociolinguistics* (Fasold 1996a in 1996b), *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and Its Social Significance* (Chambers 2003).

Nekateri menijo, da bi sociolingvistika potrebovala trdnejše teoretske temelje – zaradi širine in raznovrstnosti področja namreč ne moremo govoriti o eni sami vseobsegajoči sociolingvistični teoriji, pač pa o več teorijah, ki izhajajo iz različnih raziskovalnih pristopov znotraj vede (Coulmas 2008: 6).

Kritični pomisleki se nanašajo tudi na njeno angloameriško pristranskost,¹¹ pojavljajo pa se poskusi preseganja te pristranskosti z osredotočanjem na manj obravnavane govorne skupnosti (za raziskave v Afriki, Aziji, Južni Ameriki, evropskem Sredozemlju in slovanskih državah prim. Smakman in Heinrich 2015; prim. tudi Wodak idr. 2011: 1), ki lahko pomembno prispevajo k oblikovanju celovitejše sociolingvistične teorije. V tej luči so tudi sociolingvistične raziskave na področju slovenske jezikovne skupnosti, med katere se uvršča doktorska raziskava, zelo zaželeno in relevantno.

V 21. stoletju se sociolingvistika sooča z novimi izzivi: novi mediji, nove komunikacijske tehnologije, nova družbena vprašanja, kot je vpliv globalizacije, spremenljivost meja, mobilnost, migracije. Vsi ti novi in zelo kompleksni pojavi zahtevajo razvijanje novih metod in novih orodij za jezikovno analizo ter bolj interdisciplinarni pristop (Wodak idr. 2011b: 3–4; glede pobud za močnejše povezovanje jezika in socialne psihologije prim. npr. Robinson 2001: xv).

2.1.1 Razvoj vede in njene poddiscipline

Do poznih 50. oz. 60. let 20. stoletja so se metode in spoznanja družboslovja in jezikoslovja večinoma razvijali vsak po svoji poti. Sociologi so se sicer že zelo zgodaj zavedali temeljne vloge jezika v družbi, vendar so nanj gledali kot na nekaj samoumevnega za vsako človeško skupnost in mu niso pripisovali pomembnejšega vpliva na diferenciacijo družbenega obnašanja. Sociologija jezika je bila tako dolgo sorazmerno nerazvito področje sociologije.

Razlog za nepovezanost družboslovja in jezikoslovja lahko vidimo tudi v pogledih dveh pomembnih jezikoslovcev 20. stoletja, in sicer Ferdinanda de Saussurja in Noama Chomskega. Prvi je v začetku 20. stoletja postavil temelje strukturalnega jezikoslovja in uvedel delitev jezika na *langue* in *parole* (včasih je delitev parafrazirana kot jezik in govor, sistemski in variantni del, kod in sporočilo, kompetenca in performanca). Čeprav je sprva kazalo, da bo Saussurjeva ženevska šola, pogosto označena kot »socialna« šola jezikoslovja, povezala jezikoslovje in sociologijo, se jezikoslovci te tradicije ne ukvarjajo s družbenim življenjem, temveč analizirajo homogena, abstraktna in nespremenljiva pravila *langue* na podlagi jezikovne intuicije nekaj informatorjev ali jezikoslovca samega. Če je namreč *langue*

¹¹ Dva primera za ilustracijo te pristranskosti: (1) Od 29 poglavij priročnika o jezikovni variantnosti in jezikovnih spremembah (Handbook of Language Variation and Change; Chambers idr. 2008) so samo tri napisali avtorji iz neanglofonih držav. (2) V ZDA konferenco o analiziranju variantnosti (New Ways of Analyzing Variation) organizirajo vsako leto od leta 1972 in tako je bila 2015 v Torontu 44. zaporedna konferenca. Primerljiva konferenca na evropski ravni (International Conference on Language Variation in Europe, ICLaVE) je organizirana vsaki dve leti od leta 2000, tako da je bila leta 2015 šele 8. po vrsti.

definiran kot nabor slovničnih pravil, ki obstaja v razumu vsakega človeka, postane proučevanje dejanskega govora v družbeni interakciji nepotrebno (Giglioli 1983: 7–8; prim. tudi Labov 1972: 185).

Študij abstraktnega *langue* je doživel novo spodbudo s pretvorbno/transformacijsko slovnico Noama Chomskega, ki je spet poudaril opozicijo med kompetenco in performanco, pri čemer je zanj jezikoslovje praviloma proučevanje kompetence. Poleg tega Chomsky trdi, da predmet proučevanja v jezikoslovju ni posameznikova izjava, temveč njegova intuicija o jeziku (Chomsky 1965: 3, po Labov 1972: 186). Jezik v rabi ima samo za performanco in ga obravnava kot nesistematičnega in nerelevantnega za znanstveno proučevanje (Wodak idr. 2011b: 2).

Od petdesetih oz. šestdesetih let sta se družboslovje in jezikoslovje intenzivneje povezovala v proučevanju nekaterih oblik jezikovnega obnašanja – sociologi in antropologi so se bolj zavedali družbene narave jezika, nekateri jezikoslovci pa družbeno pogojenih jezikovnih pojavov. Antropologi so ozavešili, da ima jezik tudi vlogo, ki se nanaša na družbene rituale in druge vidike družbenega življenja v vsaki proučevani kulturi, Erving Goffman in drugi kvalitativni sociologi pa so začeli proučevati jezik v kontekstu, ne da bi imeli na razpolago jezikoslovne teorije, metode in orodja za podrobno analizo jezika v rabi. Nekateri britanski dialektologi so ob proučevanju regionalnih narečij pri terenskem delu do neke mere upoštevali tudi variantnost glede na situacijo, Jurgen Habermas, Dell Hymes in drugi, ki so se zanimali za jezik v rabi in so nanj gledali kot na družbeno prakso, pa so uvedli koncept jezika v akciji in termin sporazumevalna zmožnost (po Teoriji govornih dejanj Johna Austina in Johna Searla) (po Wodak idr. 2011b: 2). Strokovnjaki različnih smeri so se torej začeli zanimati za to, kako kontekst rabe vpliva na strukturo jezika in kako jezikovna raba oblikuje družbene odnose in kulturo. Tu se začenja razcvet sociolingvistike, katere temeljna značilnost je poudarek na govornem dejanju v vseh družbenih razsežnostih (Giglioli 1983: 7–8).

Nova jezikoslovna paradigma je izhajala iz predpostavke, da jezika ne moremo ustrezno razumeti, če ne upoštevamo več plasti družbenega konteksta, najsibo situacijski kontekst izjav, geografski izvor govorca, njegovo starost, spol, družbeni razred, etničnost itd. Osnovno vprašanje, ki je bilo zastavljeno, je »Kdo govori kje, kako, zakaj in s kakšnim učinkom ter kako ti vidiki konteksta oblikujejo jezikovne vire, ki so na razpolago govorcem?«¹² Sociolingvisti so zavzeli stališče, ki se je znatno razlikovalo od pogledov de Saussurja in Chomskega: pogovori in vsakodnevne interakcije so vredni proučevanja, saj imajo inherentna pravila, norme in sisteme, ki jih predvidljivo oblikujejo družbene variable, in sicer na vseh jezikovnih ravneh: od fonetike in fonologije do slovnice in diskurza/besedila (prim. Wodak idr. 2011b: 1–2).

¹² Slavno vprašanje s šestimi *w*-ji: »Who speaks to whom, when, where, and why, and with which effect?« je bilo prvič zastavljeno v okviru razvoja komunikacijskih študij po 2. svetovni vojni (po Wodak idr. 2011b: 6).

Izraz sociolingvistika naj bi leta 1952 prvič uporabil Haver C. Currie, in sicer v članku z naslovom *Projections of sociolinguistics: the relationship of speech to social status*. Uveljavljanje izraza je bilo dolgotrajno, toda do začetka 60. let so se že pojavile prve sociolingvistične konference in antologije člankov, ki so obravnavale jezikovne značilnosti v povezavi z družbenimi dejavniki (Coulmas 2008: 1).

Definicije sociolingvistike, ki vse izpostavljajo proučevanje jezika v družbi oz. v družbenem kontekstu, je tako treba razumeti z zgodovinskega vidika, saj je bilo v času uveljavljanja discipline pomembno poudariti »družbeni kontekst« kot novost glede na obstoječe jezikoslovne smeri, ki jih ni zanimal jezik, kot ga uporabljamo v vsakdanjem življenju, pač pa so se pri svojih teorijah in analizah zanašale na intuitivne ali umetno ustvarjene jezikovne zglede.

Pomembno je bilo poudarjati variabilnost, da bi se uprli ideološkim predpostavkam, da je v jeziku važna njegova enovitost in ‚standardnost‘. William Labov je za opis svojega pristopa k jezikovni variantnosti in jezikovnim spremembam uporabil pojem *posvetno jezikoslovje* (ang. *secular linguistics*). Proučevanje variabilnih jezikovnih oblik, tako ‚nestandardnih‘ kot ‚standardnih‘ naj bi namreč oporekalo temu, o čemer bi morda lahko razmišljali kot o visoki posvečenosti teoretičnega jezikoslovja in njegovega opiranja na idealizirane jezikovne podatke. Izpodbija tudi prepričanje, da je ‚standardni‘ jezik bolj pravilen oz. urejen in več vreden kot ‚nestandardni‘. (Coupland 2007: 4)

Do 70. let so se razvijali različni raziskovalni cilji in ravni analize, z njimi pa smeri, ki so imele daljnosežen vpliv na sociolingvistiko. Joshua Fishman in Charles Ferguson z drugimi pomembnimi osebnostmi v okviru sociologije jezika (prim. Spolsky 2011) so se osredotočali na jezikovno načrtovanje, diglosijo (temeljni članek predstavlja Ferguson 1959) in dvojezičnost, Basil Bernstein se je ukvarjal z družbenimi razredi in jezikovnimi kodi v kontekstu raziskav v izobraževanju, William Labov in Peter Trudgill sta na ameriških in evropskih tleh uvedla variantnostni pristop v raziskave jezikovnih sprememb, najprej v New Yorku in Norwichu, Dell Hymes etnografijo komunikacije, John G. Gumperz interakcijsko sociolingvistiko, Lesley Milroy je proučevala pomen družbenih mrež itd. (prim. Wodak idr. 2011b: 2–3).

O hitrem in intenzivnem razvoju vede v zadnjih desetletjih priča npr. tudi podatek, da je bilo leta 1976 v Birminghamu na prvem Sociolingvističnem simpoziju, v evropskem prostoru glavni mednarodni konferenci o jeziku v družbi, manj kot 50 udeležencev, na sodobnih konferencah, ki so se po letu 2002 preselile iz Velike Britanije v celinsko Evropo, pa se zbere okoli 700 udeležencev iz približno 50 različnih držav (prim. Wodak idr. 2011b: 1 oz. spletne strani zadnjih simpozijev, npr. <http://www.um.es/web/sociolinguistics-symposium21/>).

Sociolingvistika se kot veliko interdisciplinarno področje opira na mnoge različne raziskovalne tradicije, od katerih ima vsaka tako svoje ime kot uveljavljene metode, prioritete, ravni analize in cilje, med njimi pa je precej prekrivanja (prim. Coupland in Jaworski 1997: 1). Kot poddiscipline so v priročniku *Sociolinguistics / Soziolinguistik: An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft* obravnavane kvantitativna analiza jezikovne variantnosti, socialna dialektologija, geolingvistika, kontaktno jezikoslovje, raziskave

pidžinov in kreolščin, sociologija jezika, interakcijska sociolingvistika, diskurzivna in konverzijska analiza, socialna psihologija jezika, antropološko jezikoslovje in etnografija govora, funkcijska sociolingvistika in geografija jezika; kot sorodne discipline pa sociologija kulture, socialna psihologija, etnologija in antropologija, dialektologija, psiholingvistika in družbena geografija (Ammon idr. 2004: 1–145 in 855–916).¹³ Posamezna podpodročja, ki spadajo v okvir sociolingvistike, med seboj niso vedno jasno razmejena in so deloma prekrivna glede področja raziskav oz. metodoloških pristopov. Na primer, razlika med socialno dialektologijo, variantnostno sociolingvistiko oz. paradigmo jezikovne variantnosti in jezikovnih sprememb ali geolingvistiko ni povsem jasna, vendar ob določeni meri dobre volje in fleksibilnosti to ne povzroča večjih nesporazumov (prim. Trudgill 2004: 3).

Variantnostno sociolingvistiko, ki s svojim predmetom raziskave, ugotovitvami in metodološkimi pristopi predstavlja izhodišče doktorske raziskave, obravnavam v samostojnih razdelkih (2.1.2 do 2.1.4), sledi pa obravnava drugih področij, ki so s temo naloge tesneje povezana in so tako ali drugače, v manjši ali večji meri vplivala na njeno vsebino in metodološke pristope (razdelki od 2.1.5 do 2.1.9).

2.1.2 Variantnostna analiza

Variantnostna sociolingvistika¹⁴ oz. jezikovna variantnost in jezikovne spremembe (ang. Language Variation and Change oz. LVC) je veja sociolingvistike, ki, kot pove njeno drugo poimenovanje, proučuje jezikovno variantnost in jezikovne spremembe, in sicer v sedanjosti (sinhrono) in preteklosti (diahrono). Na podlagi opazovanja in interpretacije variabilnih pojavov kaže na povezavo med jezikom in družbo; zanjo so značilne kvantitativne metode in zanesljiva metodologija (Tagliamonte 2012: xiv). Pri proučevanju jezikovne rabe in strukture združuje predvsem tehnike iz jezikoslovja, antropologije in statistike (Poplack 1993: 251, po Tagliamonte 2006: 1).

Gre torej za študij medsebojnih vplivov med variantnostjo, družbenim pomenom in razvojem jezikovnega sistema samega. Ali drugače: za »vejo jezikoslovja, ki proučuje glavne značilnosti jezika v medsebojnem ravnotežju – jezikovno strukturo in družbeno strukturo; slovnični pomen in družbeni pomen – tiste lastnosti jezika, ki za razlago potrebujejo tako upoštevanje zunanjih (družbenih) kot notranjih (sistemskih) dejavnikov« (Tagliamonte 2006: 4–5).

Začetki tovrstnega pristopa k raziskovanju jezika segajo v šestdeseta leta 20. stoletja, ko je William Labov v svojem pionirskem delu o jezikovni variantnosti v New Yorku (Labov 1966a) dokazal, da

¹³ Prim. tudi organizacijo Sociolingvističnega simpozija 21 v Murcii leta 2016, za katerega je pri prijavi prispevka treba pri opredelitvi teme izbrati med naslednjimi področji, ki se uvrščajo v sociolingvistiko oz. so tesno povezana z njo: sociologija jezika, socialna psihologija jezika, diskurzivna analiza, konverzijska analiza, etnografija komunikacije, jezik in spol, antropološko jezikoslovje, medijski jezik, sociostilistika, variantnostna sociolingvistika, dialektologija, geolingvistika, zgodovinska sociolingvistika, kreolska sociolingvistika, kognitivna sociolingvistika, (sociolingvistične metode, španska sociolingvistika).

¹⁴ Skubic (2005: 66) jo imenuje sociolingvistika variacije, K. Kenda-Jež (osebni stik) pa variabilnostna sociolingvistika.

vzorci variantnosti, ki vodijo k fonološkim spremembam, korelirajo s starostjo in družbenim razredom govorcev, obenem pa je obravnaval ozaveščenost njihovega govora. Statistični rezultati stratificiranega naključnega vzorca so mu omogočili osnove eksplisitnega, preverljivega modela premikanja jezikovne spremembe skozi govorno skupnost. Z metodami, ki jih je razvil za proučevanje jezikovnih sprememb, je dokazal, da so v ustreznem kontekstu govorci nestandardne angleščine pri svoji jezikovni rabi in izražanju misli prav tako sistematični kot govorci standardne angleščine, s čimer je med drugim pomembno prispeval k bolj enakopravni obravnavi afriško-ameriških otrok v izobraževanju (prim. Wodak idr. 2011b: 2–3).

Uriel Weinreich in William Labov sta razvila teorijo o jezikovnih spremembah (Weinreich idr. 1968), Labov pa je nadaljeval z razvijanjem metode in analize jezikovne variantnosti in jezikovnih sprememb (prim. Labov 1972, njegove glavne raziskave in spoznanja so povzeti v sodobni monografiji o jezikovnih spremembah *Principles of Linguistic Change*, ki v treh zvezkih (1994, 2001, 2010) obravnava znotrajjezikovne, družbene ter kognitivne in kulturne dejavnike (*Internal, Social, Cognitive and Cultural Factors*). Predvsem v ZDA in Veliki Britaniji, pa tudi v osrednji in severni Evropi so variantnostne raziskave pritegnile mnogo raziskovalcev in se hitro razvijale. Tako je variantnostna sociolingvistika že štiri desetletja v središču sociolingvistike kot področje z vedno bolj uveljavljenimi teoretičnimi načeli in metodami (prim. že navedena dela Labova, tudi Chambers 2003; Chambers idr. 2008; Tagliamonte 2006 in 2012).

Za variantnostno analizo so ključna dejstva o jeziku, ki v drugih jezikoslovnih smereh pogosto ostanejo prezrta: prvič, »urejena« oz. »normalna heterogenost«, kar pomeni, da jezik (vedno) variira; drugič: dejstvo, da se jezik neprenehoma spreminja, in tretjič, da jezik sporoča tudi številne podatke o družbeni identiteti govorca (Tagliamonte 2006: 5–7).

Cilj variantnostne metodologije je pridobiti dostop do vsakdanjega govora (ang. *vernacular*). Labov ga je prvi definiral kot »stil, pri katerem je nadzorovanju govora posvečena minimalna pozornost« (Labov 1972: 208).¹⁵ Poznejše razprave različnih avtorjev so potrdile, da je za variantnostno analizo idealen »vsakdanji govor« (Sankoff 1980: 54), »resnični jezik v rabi« (Milroy 1992: 66) in »spontani govor, ki je tipičen za intimne ali vsakdanje situacije« (Poplack 1993: 252), kar preprosto lahko opišemo kot neformalni govor (po Tagliamonte 2006: 8). Izraz *vernacular* se torej navadno nanaša na jezik, s katerim posameznik odraste in ga uporablja v običajnih vsakdanjih družbenih interakcijah (Wardhaugh 2010: 24), se pa tudi v sociolingvistiki zanj pojavlja več različnih definicij; lahko pomeni nekontrolirani govor, varieteto skupnosti, ki se najbolj razlikuje od standarda, ali varieteto, ki je bila prva usvojena (Milroy 1997: 57–60).

¹⁵ Podrobneje o razumevanju izraza pri Labovu in sicer v sociolingvistiki v razdelku 2.1.3.5.

Dostop raziskovalcev do vsakdanjega jezika je odločilen, saj ga imajo za najbolj sistemsko obliko govora. Gre namreč za varieteto, ki smo se je naučili najprej, pri kateri je najmanj hiperkorektnosti¹⁶ in prehajanja med stili in ki predstavlja stil, iz katerega izhaja oblikovanje vseh drugih stilov (Labov 1984: 29). Vsakdanji jezik je maksimalno oddaljen od idealizirane norme (Milroy 1992: 66; Poplack 1993: 252) – gre za temelj, na podlagi katerega se razkrije večdimenzionalna narava govornega obnašanja in na podlagi katerega lahko razumemo vsako drugo govorno obnašanje (po Tagliamonte 2006: 8).

2.1.2.1 Jezikovna variabla¹⁷

Ključni pojem variantnostne sociolingvistike je jezikovna variabla:

Definicija jezikovne variable je prvi in tudi zadnji korak v analizi variantnosti. Začne se s preprostim dejanjem prepoznavanja variantnosti – da obstajata dva ali več alternativnih načinov, da povemo isto. (Labov 2004: 7)

Pri jezikovni variabli gre za jezikovne enote oz. elemente, ki se uresničujejo na več kot en način oz. variirajo med sabo ob enakem pomenu. Variablo predstavlja več variant, obstajajo pa v vsaki jezikovni varieteti, pri vsakem govorcu, pogosto tudi v istem stavku istega diskurza, na vseh jezikovnih ravneh: lahko so fonološke, morfološke, sintaktične ali leksikalne (prim. Tagliamonte 2006: 70–76; Tagliamonte 2012: 3–8). Predmet raziskav v sociolingvistiki so najpogostejše fonološke, zelo redko pa leksikalne; velja, da je tovrstna variantnost značilna za situacijsko variantnost (registre)¹⁸. Mnogi jeziki imajo cele skupine besed, ki se pojavljajo skoraj samo v neformalnem pogovornem jeziku, v formalnih kontekstih pa jih nadomestijo drugi izrazi (prim. Durrell 2004: 195).

Jezikovne variable so občutljive na družbeni kontekst, saj imajo njihove variante družbeni pomen. Sociolingvistična variabla »korelira z neko nejezikovno variablo družbenega konteksta: govorcem, naslovnikom, publiko, dogajalnim prostorom itd.« (Labov 1972: 237). Ti jezikovni elementi torej niso odvisni samo od drugih jezikovnih elementov, temveč tudi od številnih zunajjezikovnih družbenih spremenljivk, kot so družbeni razred, starost, spol, etnična skupina ali kontekstualni stil.

Moderni sociolingvistični koncept jezikovne variable ima svoj začetek pri Labovu (1966b), ki je prvi sistematično dokazal, da pri alternativnih načinih ubesedenja iste stvari v neki jezikovni varieteti ne gre za prosto variantnost, ampak da je pogostost pojavljanja določene variante v pomembni sistematični korelaciji z regionalnimi, družbenimi ali situacijskimi dejavniki in da imamo opraviti s »strukturirano

¹⁶ Izraz hiperkorektnost pomeni širjenje določenih prvih zunaj kategorije, v kateri se navadno pojavljajo, oz. »narobe naučen[o] (pretirano posplošen[o]) rab[o] jezikovnega pravila« (Skubic 2005: 143)). Labov z njim označuje pojav, ko »govorci nižjega srednjega razreda v svoji težnji po rabi oblik, ki veljajo za pravilne in primerne za formalne stile, prekosijo skupino z najvišjim statusom« (Labov 1972: 126).

¹⁷ V slovenščini je kot sopomenka v rabi izraz spremenljivka, vendar v disertaciji zaradi ohranjanja razmerij med prevodnimi izrazi (variabla, varianta in varieteta) uporabljam izraz variabla.

¹⁸ V slovenski zvrstnostni teoriji ima Toporišič registre za angleško ustreznico funkcijskim zvrstem, ki »služijo različnim uporabnostnim namenom« (prim. Toporišič 2000: 27; navedene so tudi v razdelku 3.2).

heterogenostjo« (Weinreich idr. 1968), ne pa z naključnim izmenjavanjem. Labov je pokazal, da je raba variant z visokim oz. nizkim prestižem v New Yorku pogojena z družbenoekonomskim statusom govorca in situacijo, tj. relativno (ne)formalnostjo govornega konteksta, kar je imenoval stil. Kot so pokazale tudi kasnejše raziskave, se govorci iz višjih družbenoekonomskih razredov razlikujejo od nižjih razredov po višji pogostosti rabe variant z višjim prestižem v vsakem govornem kontekstu oz. stilu (prim. Durrell 2004: 195–196).

Ključno vprašanje pri določanju jezikovnih variabel je, ali gre pri navideznih alternativnih možnostih v resnici za variante iste variable. Variante naj bi bile formalno različne, vendar sopomenske (pri tem ne gre samo za isti pomen, temveč tudi isto funkcijo; Weinreich idr. 1968: 162). Na ravni glasoslovja se variantne oblike (alofoni fonemov) pojavljajo znotraj istih leksikalnih enot, pri čemer pomenska enakost ni problematična, na morfosintaktični in leksikalni ravni pa se pojavi vprašanje, ali so variante resnično pomensko enakovredne oz. kaj še ima enak pomen in distribucijo v jezikovnem sistemu (npr. dve skladijski varianti, tvornik in trpnik) (Durrell 2004: 196, Tagliamonte 2006: 71–72).

Ker je »[p]ravilna analiza jezikovne variable [...] najpomembnejši korak pri sociolingvističnem raziskovanju« (Labov 1972: 72), je pri izbiranju ključno sistematično opazovanje ter iskanje, določanje in opisovanje konteksta, v katerem variabla variira (ang. *circumscribing the variable context*; prim. Tagliamonte 2012: 10–11), oz. okvira variantnosti (ang. *the envelope of variation*; prim. Labov 2004: 6). Pri tem velja sledeče:

Izolirati hočemo največji homogeni razred, v katerem vsi podrazredi variirajo na enak način. Če se nam to ne posreči in zmečemo v en koš invariantne podrazrede, visoko ali nizko pogoste podrazrede, bo naš pogled na jezikovne strukture zamegljen. (Labov 1972: 72)

Pri proučevanju variable je temeljnega pomena upoštevanje t. i. principa zanesljivosti (ang. *principle of accountability*), ki določa, da je treba upoštevati »vrednosti za vsak primer, v katerem se variabilni element pojavi v relevantnem okolju, kot smo ga definirali« (Labov 1972: 72) oz. da »morajo poročila o pojavitvah variante spremljati poročila o vseh nepojavitvah« (Labov 2004: 7). Ob primerih pojavitve variante torej beležimo vse primere nepojavitve in nazadnje število primerov, v katerih se je v relevantnem okolju neka varianta pojavila, primerjamo s številom primerov, v katerih bi se lahko pojavila, izračunamo pogostost določene variante in rezultate kvantitativno predstavimo, pri čemer gre za distribucijsko analizo (prim. Tagliamonte 2012: 11–12).

Variabla se natančneje definira z določitvijo in izločitvijo nevtralizacij, tj. okolij, v katerih ni mogoče razlikovati vseh variant variable, in izključitvijo posameznih elementov, ki se obnašajo drugače kot drugi člani njihovega razreda. Ko je osnovan tovrstni okvir za odvisno variabla, je glavna naloga določiti neodvisne variable, ki jih želimo vključiti v študijo in ki predstavljajo omejevalne dejavnike (ang. *constraints*), ki vplivajo na variable: »množice podkategorij, ki se lahko ali pa ne značilno razlikujejo glede na pogostost variant odvisne variable« (Labov 2004: 7, prim. tudi Tagliamonte 2012: 13). Najbolj običajen način izbire teh omejevalnih dejavnikov za kvantitativno analizo jezikovne variable je binarna

delitev danih govorcev oz. glasovnih okolij na glavne skupine: moške oz. ženske, srednji oz. nižji razred, pedsoglasniške oz. pedsamoglasniške skupine itd. Pri izbiri se lahko raziskuje vpliv vseh kategorij, ki bi lahko vplivale na odvisno variabla, oz. vseh kategorij, ki so se izkazale kot pomembne v preteklih študijah,¹⁹ najbolj priporočljivo pa je pogledati, kaj nam glede izbire neodvisnih variabel narekuje družbeni ali jezikovni problem, ki ga proučujemo. Rezultati lahko pokažejo na značilne razlike v pogostosti variant, ki pa jih je, čeprav so precej velike, težko interpretirati, saj lahko rezultat razlagamo na več načinov (Labov 2004: 7).

Labov (1972: 8) navaja, na katere lastnosti moramo biti pozorni, ko izbiramo jezikovne variable za proučevanje govorne skupnosti. Jezikovna variabla naj bi bila:

1 pogost element, ki se med neusmerjenim spontanim pogovorom pojavlja tako pogosto, da lahko njegovo obnašanje orišemo na podlagi nestrukturiranih kontekstov²⁰ in kratkih intervjujev;

2 strukturna: bolj ko je pojav integriran v večji sistem delujočih (ang. *functioning*) enot, bolj bo študija zanimiva z jezikovnega vidika;

3 pojav z zelo slojevito/stratificirano distribucijo: naše predhodno raziskovanje bi moralo kazati na nesimetrično distribucijo glede na starostne skupine ali druge družbene razvrstitve.

Pri tem gre za nekaj nasprotujočih si meril, ki nas vodijo v različne smeri. Po eni strani bi radi, da bi bila jezikovna značilnost očitna in pozornost zbujajoča, tako za nas kot za govorce, da bi lahko preučevali neposredna razmerja med družbenimi stališči in jezikovnim obnašanjem, po drugi strani pa je dragocena odpornost proti zavestnim vplivom, kar znatno poenostavi problem zanesljivosti podatkov (prav tam).

Jezikovne variable tradicionalno delimo v tri glavne tipe (Labov 1972: 237–238, 314–317; Tagliamonte 2012: 27–30; Durrell 2004: 196; Skubic 2005: 142–143):

Indikatorji²¹

Indikatorji so jezikovne značilnosti, ki kažejo regularno distribucijo glede na družbenoekonomske, etnične ali starostne skupine, vendar jih vsak posameznik uporablja na približno enak način v vsakem kontekstu. Če se družbeni kontekst lahko razvrsti v neke vrste hierarhijo (npr. družbenoekonomske ali starostne skupine), rečemo, da so indikatorji »stratificirani« (Labov 1972: 237, prim. tudi str. 314).

¹⁹ Labov tega pristopa sicer ne zagovarja, saj meni, da vodi k nenadzorovanemu širjenju raziskav brez potrebne povezave s širšimi jezikoslovnimi problemi (prav tam).

²⁰ Gre za avtentične in neusmerjene kontekste oz. govorne položaje; prim. razdelek 2.1.4 z opisom različnih kontekstov v sociolingvističnih intervjujih – od sorazmerno nestrukturiranih (točka 1 (A)) do vedno bolj strukturiranih (točke od 2 (B) do 5 (D')).

²¹ Karmen Kenda-Jež (2002a: 95) kot slovensko ustreznico uporablja izraz kazalniki, Andrej Skubic (2005: 142) pa nakazovalci.

Indikatorji po Labovu (1972: 314) korelirajo s starostjo oz. družbenim razredom, ne spreminjajo pa se glede na govorni stil, po S. A. Tagliamonte (2012: 28) pa v nasprotju z Labovom glede na starost niso stratificirani in jih zato ne interpretiramo kot potekajoče spremembe. Značilni so za regionalna narečja (prav tam). Ponavadi so relativno stabilni, v govorni skupnosti navadno niso opaženi in niso predmet normativnih pritiskov (Durrell 2004: 196).

Markerji²²

Gre za kompleksnejše sociolingvistične značilnosti, ki ne kažejo samo družbene distribucije, ampak tudi stilistično diferenciacijo glede na količino pozornosti, namenjene govoru. Čeprav se jih govorci morda ne zavedajo, jih pri preizkusih subjektivnih reakcij anketiranci komentirajo (prim. Labov 1972: 237, 314). Narava in pomen vzorcev pa sta lokalno pogojena – določena varianta je nekje lahko stigmatizirana, drugod pa prestižna (Tagliamonte 2012: 28–29). Pri markerjih, ki torej kažejo stratifikacijo tako glede na razred kot stil, se variante z nižjim prestižem navadno znatno razlikujejo od visokoprestožnih variant, pogosto pa so eksplicitno stigmatizirane in deležne popravljanja (Durrell 2004: 196).

Stereotipi

Jezikovni stereotipi so značilnosti, ki so v določeni skupnosti splošno prepoznane, zaznamovane in so v teh skupnostih predmet razprav. Pogosto so zelo stigmatizirane, uporablja se jih tudi za ponazarjanje določene varietete (Labov 1972: 314–317; Tagliamonte 2012: 30). Pri tem je relevantno vprašanje še, ali gre za prepoznavanje pri samih govornikih (ki vodi k avtostereotipom) ali pri drugih (heterostereotipi); podobno je pri vprašanju očitnosti (komu je kaj očitno) (prim. Hinskens idr. 2005: 43–44).

Če so torej indikatorji značilnosti, ki se jim pripisuje le malo ali nič družbenega pomena in jih zaznajo le jezikoslovno izobraženi opazovalci, lahko markerje zaznajo tako jezikoslovci kot nejezikoslovci in imajo družbeni pomen, stereotipi pa se bolj ali manj natančno uporabljajo za predstavitev govora določene skupine govorcev (Labov 1972: 178–180; po Wilson 2010: 118).

²² Pri Kenda-Jež (2002a: 95) označevalniki, pri Skubicu (2005: 142) zaznamovalci.

Jezikovna značilnost lahko sčasoma postopno preide od indikatorja preko markerja do stereotipa (prim. Tagliamonte 2012: 30):

narečna diferenciacija →	socialna in stilistična diferenciacija →	metajezikovni komentarji
<i>indikator</i>	<i>marker</i>	<i>stereotip</i>

2.1.2.2 Trije valovi variantnostnih raziskav

Glede na obravnavo razmerja med jezikovnim in družbenim ter njegovo interpretacijo so se pri variantnostnih raziskavah sčasoma razvili različni pristopi, ki jih Penelope Eckert (2008 in 2012) predstavi kot tri valove (prim. tudi povzetke v Vaattovaara 2012b: 176; Tagliamonte 2012: 37–38): v prvem valu so v ospredju večje raziskave, ki imajo za izhodišče družbene kategorije, pri drugem se uveljavijo etnografske metode, s pomočjo katerih se proučuje lokalna dinamika, pri tretjem pa je pozornost usmerjena na družbeni pomen (Eckert 2012: 88).

Pri analitični praksi, ki jo P. Eckert imenuje prvi val variantnostnih študij in ki izhaja iz del Willama Labova (v ang. tudi *Labovian sociolinguistics*), se variantnost povezuje z družbenimi kategorijami. Raziskave se osredotočajo na jezikovne variable v jezikovnem gradivu določenih skupnosti in z uporabo kvantitativnih metod proučujejo razmerje med jezikovno variantnostjo in družbenimi dejavniki oz. demografskimi kategorijami, kot so družbeni razred, starost, spol, etničnost ipd. Raziskave v tej tradicionalni paradigmi (prim. npr. Labov 1966a; Trudgill 1974 in številne druge raziskave v 60. in 70. letih 20. stoletja, predvsem v Severni Ameriki in Veliki Britaniji pa tudi drugod) so pokazale stalne vzorce razmerij med družbenoekonomsko hierarhijo in jezikovnimi oblikami, pri čemer so večja regionalna in etnična diferenciacija ter pogostejša raba nestandardnih oblik značilne za spodnji del družbenoekonomske hierarhije (prim. Eckert 2012: 88–90).

Drugi val analize zaznamuje etnografska metodologija. Osredotoča se na naravo družbenih kategorij v lokalnih skupnostih, v družbeni praksi. Proučuje razmerje med variantnostjo in lokalnimi družbenimi kategorijami, ki se oblikujejo ob opazovanju na terenu. Raziskave v posameznih lokalnih skupnostih dokazujejo npr. povezavo med jezikovno rabo in vrsto posameznikove družbene mreže (Milroy 1980, tudi razdelek 2.1.3.4), poklicem (Holmquist 1985; Gal 1979) oz. značilnostmi srednješolskih skupin (Eckert 1989), pri čemer se jezikovna variantnost kaže kot del širšega stilističnega sistema, ki vključuje tudi način oblačenja in ličenja, glasbeni in kulinarični okus ipd. (prim. Eckert 2012: 91–93).

Če so se študije prvih dveh valov osredotočale na statične kategorije govorcev in enačile identiteto s pripadnostjo določeni skupini, tretji val na variantnost gleda kot na nujno značilnost jezika, s katero se govorci preko stilistične prakse uvrščajo v družbeni prostor. Govorci tako niso več obravnavani kot pasivni in nespremenljivi nosilci varietete, temveč kot tisti, ki vse življenje v različnih položajih z različnimi stili ustvarjajo svojo osebnost. Posamezne variable imajo v različnih okoljih različne

družbene pomene (pri angleščini je bil veliko pozornosti deležen npr. medsamoglasniški *t* in izgovarjava končnice *-ing*), ki se preko različnih stilističnih praks in pomenskih premikov stalno spreminjajo (prim. Eckert 2012: 93–98).

Če se študije prvega vala osredotočajo na uporabo določene variable, npr. pri bolj izobraženih govornicah, študije drugega vala pa na njeno rabo v različnih izkustvenih skupnostih (ang. *communities of practice*), pri tretjem valu proučujejo, kako se ista variabla obnaša v različnih stilih pri posameznem govorniku (prim. Tagliamonte 2012: 38)

Shematiziran pregled teh tokov lahko predstavimo tako:

Prvi val	→	Drugi val	→	Tretji val
<i>Socialne skupine</i>		<i>Družbene mreže</i>		<i>Stili</i>
<i>Spol, starost, izobrazba</i>		<i>Izkustvene skupnosti</i>		<i>Identitete</i>
				<i>Posamezniki</i>

Medtem ko v prvih dveh valovih demografska struktura ali glasovne spremembe predstavljajo izhodiščno točko, so pri tretjem valu v središču pozornosti družbeni pomen in ideološka obremenjenost (ang. *loadings*) variabel. Na variantnost se zato gleda kot na del sociokulturnega vrednostnega sistema, ki se stalno spreminja. Pomeni variabel torej niso določeni ali fiksni, pač pa predstavljajo polje potencialnih pomenov – indeksikalno polje (ang. *indexical field*) ali konstelacijo ideološko povezanih pomenov, od katerih se lahko vsak aktivira pri rabi posamezne variable v določeni situaciji. S katerim od pomenov v indeksikalnem polju bo govorec povezal posamezno pojavitev določene variable, je odvisno od njegove perspektive in stila, pri čemer je potrebno upoštevati jezikovno obliko, vsebino celotne izjave in kontekst.²³ Indeksikalno polje je spremenljivo – spremeni ga lahko vsaka nova aktivacija (Eckert 2008, prim. tudi Eckert 2012).

S tretjim valom je povezan tudi t. i. model govorca (ang. *speaker design*), ki se osredotoča na to, kako govorniki namerno uporabljajo različne jezikovne varietete za izražanje različnih identitet. Sociolingvistične variantnosti tako nimamo več za korelat ali *produkt* družbenih dejavnikov, npr. družbenega razreda, etničnosti ali spola, kot pri bolj tradicionalnih variantnostnih raziskavah, temveč za *ustvarjanje* družbenega pomena in družbenega življenja (po Soukup 2010: 605, prim. tudi Schilling-Estes 2008: 388–394).

²³ Tako recimo poslušalci lahko povezujejo rabo oblike *-ing* z izgovorjenim *g* (ang. *velar variant*) z izobrazbo, inteligenco, formalnostjo in ambicioznostjo ter s tem povezanim trudom, rabo oblike *-ing* brez izgovorjenega *g* (ang. *apical variant*) pa lahko interpretirajo kot znak neizobraženosti, brezbržnosti, celo upora ali nevljudnosti, obenem pa jim lahko predstavlja sproščenost (Campbell-Kibler 2007, po Eckert 2008: 465–466). Za avstrijski prostor pa Barbara Soukup ugotavlja, da se govorce pri uporabi enega od avstrijskih narečij (v nasprotju z govorniki standardne nemščine) smatra za naravne, sproščene, čustvene, poštene, všečne in z dobrim smislom za humor, hkrati pa tudi za grobe, agresivne, manj izobražene, manj inteligentne, neresne in nevljudne (Soukup 2009).

Drugi in tretji val variantnostne sociolingvistike presegata več problematičnih vidikov variantnostne sociolingvistike prvega vala, ki so bile deležne kritike: npr. da se ne posveča v zadostni meri ustvarjanju pomena skozi govor in družbenemu pomenu variant, da se trdovratno zanaša na statične družbene kategorije, da vprašanja identitete in vrednot krči na numerične vzorce (kvantitativne predstavitve jezikovne variantnosti) in da slabo upošteva družbeno kontekstualizacijo (Coupland 2007: xi-xii); da so izsledki raziskav prikazani statistično in osnovani na posplošitvah – da gre za »verjetnostne resnice«, ki izražajo stopnjo relativne podobnosti ali različnosti v sami skupini ali med skupinami govorcev in v različnih družbenih situacijah – ob podrobnih opisih razporeditve regio- in sociolektov oz. naglasov²⁴ se je namreč treba zavedati, da govorci niso popolnoma dosledni pri rabi značilnosti posameznih naglasov in varietet ter da obenem govor posameznikov katere koli družbene kategorije ni enak (prim. Coupland 2007: 5).

Ob tem, ko izpostavi zanemarjanje individualnosti govorcev na račun zanimanja za jezikovne vzorce pri večjih skupinah govorcev pri prvem valu, Coupland (2007: 27) poudarja, da so študije individualnih govorcev pogosto razkrile pomembne rezultate, saj se običajni govor (ang. *ordinary speech*) pogosto razkrije kot upoštevanja vreden in presenetljiv, ko ga podrobno proučujemo; tudi v konverzijski analizi raziskovalci izpostavljajo pomen navadnih podatkov (ang. *mundane data*).

2.1.3 Temeljni družbeni vzorci

Kadar koli spregovorimo, v svojem govoru razkrivamo podatke o svojem družbenem ozadju. S tega vidika je način govora emblematičen tako kot avto, ki ga vozimo, način oblačenja ali obnašanja, le da je govor mnogo manj podvržen manipulaciji, veliko težje se ga zavestno kontrolira, ravno zato pa razkriva veliko več (prim. Chambers 2003: 6–7).

V modernih družbah so kategorije, ki primarno določajo družbene vloge, razred, spol in starost. Gre za kompleksne določnice s prav tako kompleksnimi in zanimivimi medsebojnimi razmerji. Med pomembne dejavnike, ki zaznamujejo jezikovno rabo, uvrščamo tudi stil, regionalnost oz. mobilnost, družbene mreže oz. izkustvene skupnosti in etničnost (prim. Chambers 2003: 4–8; Tagliamonte 2012: 25–70).

Od šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je začel razvijati variantnostni pristop k raziskovanju jezikovne rabe, so številne študije v različnih kontekstih prinesle pomembna spoznanja o korelaciji

²⁴ Če se v angleščini splošni izraz dialekt (ang. *dialect*) nanaša na socialno in regionalno govorno variantnost, se naglas (ang. *accent*) povezuje z izgovarjavo (intonacija, fonetične značilnosti ipd.) različnih socialnih in regionalnih varietet (Coupland 2007: 5; prim. tudi Hughes in Trudgill 2002: 3, ki dialekte opredeljujeja kot varietete, ki se razlikujejo v slovnici in besedišču). Čeprav izraz naglas v tem pomenu v slovenskem jezikoslovju ni ustaljen (v dialektologiji je (bil) v rabi »splošni akustični« oz. »slušni vtis« (prim. Ramovš 1935 in Logar 1993), ki je tudi eno od meril za členitev na narečja), se uporablja pod vplivom angleščine v pogovornem jeziku; posebej uveljavljen se zdi pri mlajših generacijah (prim. tudi rabo izraza pri informantih v sociolingvističnih intervjujih, razdelek 5.3.12).

jezikovnih variabel z glavnimi demografskimi kategorijami (prim. Tagliamonte 2012: 25). V nadaljevanju so navedena glavna spoznanja, ob katerih pa se je potrebno zavedati, da so včasih prekomerno posplošena in da so izpostavljene razlike povezane z družbenim kontekstom in vrednotenjem določenih oblik (prim. tudi kritične pomisleke ob koncu predhodnega razdelka).

2.1.3.1 Spol

Delitev glede na spol se nanaša na biološke (ang. *sex*) in na sociokulturne (ang. *gender*) razlike med moškimi in ženskami (Chambers 2003: 117), pri čemer je potrebno izpostaviti kompleksnost sodobnega pojmovanja spola v luči feminizma in feministične teorije, ki poudarjata predvsem družbeno in kulturno pogojenost razlik med spoloma, ki jo določajo različne družbene vloge, priložnosti in pričakovanja (prim. Cheshire 2008: 423). Med vsemi sociolingvističnimi načeli je sicer najbolj jasno in najbolj stalno prav razlikovanje med ženskami in moškimi (Labov 1990: 205): mnoge raziskave jezikovnega obnašanja so pokazale in potrdile, da ženske redkeje uporabljajo stigmatizirane in nestandardne oblike kot moški v isti družbeni skupini in enakih okoliščinah.²⁵ Ta povezava je tako močna, da jo Fasold (1996: 92) imenuje kar »sociolingvistični spolni vzorec«, Chambers (2003: 116) pa »sociolingvistično dejstvo« (prim. Tagliamonte 2012: 32). Po drugi strani so nekatere študije v zahodnih družbah pokazale na naraščajoče število mlajših žensk, ki prevzemajo nizkoprestizne norme mlajših moških (prim. Eckert 2000). Že Gauchat je leta 1905 ugotovil, da so ženske v Parizu nosilke jezikovnih sprememb (po Labov 1972: 301) in tudi sicer velja, da ženske hitreje prevzamejo nove variante, njihova jezikovna raba pa je v splošnem manj v skladu z normami, ki niso eksplicitno predpisane (Labov 2001: 366–367; prim. tudi Durell 2004: 197). Pomembno vlogo pri spodbujanju prestižnih vzorcev igrajo ženske preko prenašanja le-teh na otroke, saj se v obdobju najhitrejšega in najučinkovitejšega oblikovanja jezikovne zmožnosti z njimi praviloma ukvarjajo več kot moški (Labov 1972: 303).

²⁵ Labov je v svojih raziskavah govora v ameriških mestih (New York, Detroit in Chicago) dokazal, da ženske uporabljajo manj stigmatiziranih oblik kot moški in da so bolj občutljive na prestižne vzorce, kar je posebej značilno za pripadnice nižjega srednjega razreda (Labov 1972: 243 in 301), Peter Trudgill (1974) pa je v svoji raziskavi govora v Norwichu ugotovil, da moški ob tem, da pogosteje uporabljajo nestandardne variante, veliko pogosteje kot ženske podcenijo rabo standardne variante, tj. pri samooceni rabe navedejo, da standardne variante uporabljajo redkeje, kot dejansko jih. Razlog lahko vidimo v tem, da moški nestandardni jezik uporabljajo kot subtilni simbol tradicionalnih vrednot in pripadnosti lokalni skupnosti (po Fasold 1996b: 97–99).

V literaturi zasledimo več razlogov, ki botrujejo razlikam med spoloma v rabi jezika (prim. Tagliamonte 2012: 32–34; tudi Fasold 1996b: 95); med njimi so:

1 Biologija: Različni testi so pokazali, da imajo ženske prirojeno prednost glede jezikovnih sposobnosti (ang. *verbal ability*), kar se kaže kot bolj tekoč govor, tvorjenje kompleksnejših povedi, boljše bralno razumevanje pisnih in govornih besedil, obsežnejše besedišče in boljše črkovanje. Posledica te nevropsihološke prednosti žensk so sociolingvistične razlike, ki kažejo na širši repertoar variant in obvladovanje širšega spektra stilov pri ženskah kot pri moških v istih družbenih skupinah, čeprav so vloge spolov podobne ali enake. To prednost žensk potrjujejo raziskave v različnih družbenih sistemih in kulturnih okoljih, treba pa se je zavedati, da so prirojene razlike majhne in jih ne gre precenjevati, ter ob tem upoštevati možne individualne razlike (Chambers 2003: 148–154).

2 Kulturni vzorec: Labov trdi, da imajo pri uvajanju jezikovnih sprememb odločilno vodilno vlogo ženske, moški pa spremembe prevzamejo kasneje, ponavadi z zamikom ene generacije (Labov 2001: 283 in 306).

3 Skriti prestiž: Moški nestandardnim jezikovnim značilnostim pripisujejo t. i. skriti prestiž, ženske pa ne (prim. Fasold 1996b: 97–98 oz. razdelek 2.1.6.4).

4 Družbeni položaj žensk: Ženske se v družbenih okoljih, v katerih imajo manj ekonomske moči, zanašajo na simbolni kapital – jezik in tako z uporabo prestižnih jezikovnih oblik skušajo popraviti podrejeni družbeni položaj (Trudgill 1972: 182–183). Tako se previdno sociolingvistično obnašanje žensk lahko razume kot odraz družbenoekonomske šibkosti ter psihološke in sociološke negotovosti (Labov 2001: 275).

5 Družbene norme in prakse: Razlike med moškimi in ženskami so povezane s sociolingvistično dinamiko govorne skupnosti (Eckert 1989), ki vključuje možnost dostopa moških in žensk do jezikovnega trga,²⁶ družbeno vrednost in prestiž, povezan z moškim in ženskim delom, sisteme dominantnih in podrejenih skupin in druge sisteme prestiža v skupnosti (Eckert 2000: 196).²⁷ Moške naj bi se npr. v družbi tradicionalno ocenjevalo po poklicu, zaslužku in sposobnostih, torej po tem, kar naredijo, ženske pa bolj po drugih dejavnikih, npr. videzu in obnašanju, pri čemer je pomemben tudi jezik (po Fasold 1996b: 95–96).

²⁶ Za opredelitev koncepta jezikovnega trga prim. razdelek 2.1.3.3. Jezikovni trg se nanaša na to, kako delo posameznika v govorni skupnosti vpliva na njegovo jezikovno rabo – vloga jezika je recimo pri delu šolskega učitelja zelo drugačna kot pri delu vodovodarja (Sankoff in Laberge 1978).

²⁷ V eni izmed sosesk v Belfastu je L. Milroy npr. ugotavljala, da imajo moški zaradi zaposlitve v lokalni industriji in preživljanja prostega časa v lokalnih gostilnah in klubih veliko močnejše lokalne družbene mreže kot ženske, ki so praviloma zaposlene zunaj ožje soseske, kar je povezano z večjo mero lokalnih pogovornih oblik (po Fasold 1996b: 96).

Glede komunikacijskih strategij je Pamela Fishman v analizi vsakdanjih pogovorov treh parov ugotovila, da se ženske v pogovoru bistveno bolj trudijo kot moški: ženske postavljajo veliko več vprašanj in uporabljajo več povratnih signalov, ki spodbujajo nadaljevanje (npr. »ja«, »aha«, »a res«), moški več informacij podajo v obliki preprostih izjav, ženske pa v želji po odzivu več informacij oblikujejo kot vprašanja (npr. »ali veš, kaj ...«), ženske se v večji meri kot moški na izjave odzivajo s pripombami ali dodatnim poizvedovanjem, moški pa veliko pogosteje prekinjajo sogovornika. Teme, ki jih uvede ženska, so ne samo manj aktivno podprte, temveč pogosto celo spregledane. Za to sta dve razlagi: (1) da ženske strategije za spodbujanje komunikacije in neprekinjanje sogovornika kažejo na njihov občutek negotovosti oz. (2) da so ženske bolj osredotočene na negovanje družbenih vezi (po Skubic 2005: 179–180 in Fasold 1996b: 109–110).

2.1.3.2 Starost

Razmerje med procesi staranja in jezikom se je tradicionalno analiziralo z dveh vidikov: spreminjanje jezika v posameznikovem življenju (specifično za starost) oz. jezika pri različnih skupinah posameznikov v govorni skupnosti (specifično za generacije). Proučevanje druge razsežnosti nujno vključuje proučevanje jezikovnih sprememb (prim. Cheshire 2004: 1552).

Starost ni le biološka, temveč tudi družbena kategorija, ki ima pomemben vpliv na posameznikov govor. Razlikujemo lahko med kronološko starostjo, torej številom let od rojstva, biološko starostjo oz. fizično zrelostjo, in družbeno starostjo, ki je povezana z življenjskimi dogodki; slednja vključuje verski status (obredi ob polnoletnosti pri judih (heb. *bar* in *bat mitzvah*), krst), institucionalni status (vstop v šolo, upokožitev), družinski status (sklenitev zakona, rojstvo prvega otroka), pravni status (pridobitev državljanstva, prva aretacija) in psihološki status (izguba prvega mlečnega zoba, začetek menstruacije). Ti dogodki so povezani z življenjskimi obdobji (otročstvo, adolescence, zgodnja odrasla doba, srednja leta, starost), ki se najpogosteje uporabljajo za razlago obnašanja (Eckert 1997: 156).

Pri raziskovanju povezave med jezikom in starostjo sociolingvisti opravljajo raziskave bodisi v kronološkem oz. realnem času (ang. *real time*) ali v domnevnem času (ang. *apparent time*). Pri slednjih se primerja generacijske razlike v danem trenutku in se po tem sklepa, kako se je določena jezikovna sprememba uvajala v preteklosti – starostne razlike naj bi namreč odražale zgodovinske postaje v napredovanju jezikovne spremembe (po Tagliamonte 2012: 43, prim. tudi Chambers 2003: 212–225).

Postopno naraščanje ali upadanje rabe določene jezikovne značilnosti glede na govorčev starost se interpretira kot potekajoča sprememba (ang. *change in progress*). Jezikovne spremembe (generacijske spremembe) navadno potekajo tako, da se inovacije sprva uveljavljajo počasi, se v srednji fazi hitro razširijo, v zadnji fazi spremembe pa se širjenje nove oblike spet upočasni, dokler stare oblike popolnoma ne izginejo oz. ostanejo samo v specifičnih kontekstih (po Tagliamonte 2012: 43–45).

Spremembe, ki so povezane z določenim obdobjem v človekovem življenju in se ponavljajo v več generacijah, označujemo kot razvrščanje glede na starost (ang. *age-grading*). Gre za običajne in predvidljive spremembe, ki označujejo razvojno fazo v človekovem življenju (po Chambers 2003: 206–211; Tagliamonte 2012: 46–48). Nekateri avtorji izraz uporabljajo le za jezik, ki je značilen za otroke in ga odrasli nikoli ne uporabljajo (npr. otroške rime ali izrazi v otroških igrah), bolj običajno pa gre za starostno pogojene razlike v bolj splošnem pomenu, ki označujejo jezik, ki se ga ima za primerne in tipičnega za različna življenjska obdobja (Cheshire 2004: 1553).

Najbolj splošna ugotovitev glede jezikovne variantnosti v povezavi s človekovo starostjo je, da je pogostost nižjeprestožnih variant relativno visoka pri mlajših govornih z vrhuncem v pozni adolescenci, potem se zniža v srednjih letih in spet naraste pri starejših govornih (po Durrell 2004: 197).

Mattheier (1980: 50–55, po Niebaum in Macha 2014: 208–209) ločuje šest biografsko vplivnih obdobij, ki so na različne načine pomembna za temelje oz. za spremembe posameznikove strukture govorne rabe: (1) primarna jezikovna vzgoja, (2) šolska jezikovna vzgoja, (3) poklic, (4) zakonska zveza/poroča, (5) vzgoja otrok, (6) izločitev iz poklicnega življenja. Govorni življenjski potek osebe, ki je primarno socializirana v narečnem okolju, kaže na sledeče postaje: upad rabe narečja po vstopu šolo, povečanje njegove rabe v primeru vajeništva, zmanjšanje pri vzgoji lastnih otrok in povečanje po izločitvi iz poklicnega življenja. Ta model, ki preko vpeljave parametrov življenjskega poteka vzpostavlja dinamiko pri proučevanju povezav med starostjo in narečjem, je treba relativizirati oz. precizirati glede na razmere v določenem jezikovnem prostoru, upoštevati pa bi morali tudi druge dejavnike, npr. včasih velik pomen otroških oz. mladostniških vrstniških skupin za izoblikovanje značilne jezikovne rabe na polju med narečjem in standardnim jezikom.

Chambers kot tri sociolingvistično ključna starostna obdobja obravnava otroštvo, adolescenco in zgodnjo odraslo dobo (Chambers 2003: 163, 175–199); njihove glavne značilnosti so navedne v nadaljevanju.

Prve govorne modele otrok navadno dobi v družinskem krogu, vendar v nekaj letih pomembnejšo vlogo prevzame krog prijateljev: »Sošolci in tesni prijatelji so jezikovno bolj vplivni kot učitelji in starši« (Chambers 2003: 175). V večini družbenih situacij razlika ni tako očitna, ker so družina in prijatelji člani iste govorne skupnosti. Kadar starši pripadajo drugi govorni skupnosti, pa sčasoma dominantnost sovrstnikov postane bolj očitna (prav tam). Glede usvajanja druge jezikovne varietete istega jezika je bilo izvedenih nekaj študij o otrocih, ki so se preselili v območja, kjer se je naglas razlikoval od njihovega dotedanjega. Dokazano je bilo, da so otroci, ki so se preselili v starosti do sedem let, skoraj gotovo popolnoma usvojili novo varieteto, mladim po štirinajstem letu to skoraj gotovo ni uspelo, medtem ko je bilo pri otrocih med sedmim in štirinajstim letom to nepredvidljivo in odvisno predvsem

od posameznikove sposobnosti za usvajanje naglasov (prim. Chambers 2003: 176–179).²⁸ Pomen primarne govorice, ki si jo pridobi otrok, je torej zelo velik: pri nekom, ki je socializiran v lokalnem narečju, je mogoče predvidevati specifične oblike prilagoditev. Raziskave prevzemanja govornih novosti so namreč pokazale, da se te vedno sprejme na sistemsko podlago primarno naučenega jezika in da ta primarni sistem uravnava način prevzemanja določenega glasu ali oblike iz standardnega jezika (Mattheier 1980: 51, po Nieubaum, Macha 2014: 208)

Obdobje adolescence predstavlja prehod k neodvisnosti, ko se najstniki osamosvojijo od družinskega jedra in začenjajo sprejemati lastne odločitve. V modernih industrijskih družbah je ta prehod sorazmerno dolg in sega v dvajseta leta posameznikovega življenja, skoraj praviloma pa je povezan z ekstremnostjo in uporom proti avtoriteti. Ta se odraža v različnih zunanjih znamenjih, tudi jezikovnih, kot je uporaba slenga. Pomembno je, da ta znamenja odobravajo in jih uporabljajo drugi mladi, odrasli pa jih praviloma obravnavajo kot neresna ali ekstravagantna. Hitro se spreminjajo in za mladostnike je pomembno, da tem spremembam mode sledijo. Poleg slengovskega izrazja, ki zadeva jezik na sorazmerno površinskem nivoju, so za adolescenco značilni drugi jezikovni kazalci, povezani z dejstvom, da se krog znancev v tem obdobju razširi in so mladi bolj izpostavljeni večjemu številu jezikovnih variant. Če je bilo središče otroških aktivnosti lokalna osnovna šola in igrišče, srednje šole združijo dijake iz več osnovnih šol. Tako pripadnost normam sovrstnikov in ločitev od norm odraslih vodita k sprejemanju regionalnih jezikovnih variant, ki presegajo sosesko, in včasih k izbiri variant, ki jih odrasli ne odobravajo (po Chambers 2003: 186–189).

V normalnih okoliščinah so zgodnja odrasla leta obdobje sorazmerne stabilnosti, ko mladi odrasli sprejemajo več odgovornosti. Pridobljena avtonomija se tradicionalno uresničuje predvsem v okviru kariere, zakona in družine. V tem obdobju mladi odrasli oblikujejo osebne izbire glede načina oblačenja, preživljanja prostega časa, bivališča, politike in delovne etike, ki se s staranjem lahko nekoliko spremenijo, a spremembe navadno niso več radikalne (po Chambers 2003: 194–195; prim. tudi opis koncepta jezikovnega trga, ki vpliva na oblikovanje jezikovnih izbir, v naslednjem razdelku).

2.1.3.3 Družbeni status oz. razred

Raziskave jezikovne variantnosti in jezikovnih sprememb so se začele z ugotavljanjem povezave med družbenim razredom in jezikovno rabo, saj naj bi družbena situacija pomembno določala govorno obnašanje (Labov 1972: 212). Vse sociolingvistične raziskave so pokazale na korelacijo jezikovnih variabel z razredom (po Tagliamonte 2012: 25). Družbeni razred posamezniku nalaga določene norme

²⁸ Trudgill (1986: 28–31) je šest mesecev proučeval dva sedemletna britanska dvojčka po selitvi v Avstralijo, ki sta izkazala izrazit prehod k avstralskemu naglasu, Chambers (1992; prim. razdelek 2.2.5) pa je izvedel razvojno raziskavo otrok šestih kanadskih družin, ki so se preselile v južno Anglijo, pri čemer je najmlajši (ob selitvi star sedem let) v dveh letih učinkovito usvojil tako leksiko in izgovorne variante kot fonološke značilnosti, od dveh trinajstletnikov je eden kazal večji napredek kot drugi, za starejše od štirinajst let pa se je zdelo, da bodo celo življenje ohranili svoj prvotni naglas.

obnašanja, ki se krepijo z močjo vzora ljudi, s katerimi se največ družijo. V razrede se družba navadno deli na podlagi izobrazbe, poklica, premoženja ter kraja in tipa bivališča. Vsi ti dejavniki vplivajo na to, s kom se posameznik vsak dan družijo in s kom ustvarja trajnejše vezi. Navadno je to podobno kot pri starših, seveda pa obstaja pri tem nekaj svobode in (v relativno svobodnih družbah) nekaj mobilnosti (Chambers 2003: 7).

Tradicionalna družbena delitev v skupnostih, v katerih je bila izvedena večina sociolingvističnih raziskav, ločuje ljudi, ki si služijo vsakdanji kruh z delom z rokami, imenovane »delavski razred«, in tiste, ki opravljajo storitve in delajo s svinčnikom in papirjem, imenovane »srednji razred« (ang. *working class* in *middle class* oz. *blue-collar* in *white-collar*). Vsako skupino lahko razdelimo še na zgornji, srednji in spodnji del. Seveda je delitev zelo groba in je smiselna samo v najbolj splošnih diskusijah, saj je mnoge posameznike težko uvrstiti v določen razred (Chambers 2003: 41–43). Čeprav Labov (2001: 114) priporoča hierarhično delitev na vsaj štiri razrede, da se pokažejo relevantni rezultati, so bile številne študije uspešno izvedene z binarno delitvijo. Ko je jezikovna varianta družbeno jasno ovrednotena kot standardna oz. nestandardna, je to povezano s prevladujočo družbeno hierarhijo, vzorci jezikovne variable pa odražajo družbeno strukturo. Ločujemo ostro stratifikacijo (ang. *sharp stratification*), pri kateri je med skupinami delavskega in srednjega razreda jasna ločnica, ter stopenjsko stratifikacijo (*gradient stratification*), kjer so prehodi med družbenimi razredi postopni (Tagliamonte 2012: 25–27). Jezikovne spremembe navadno ne izhajajo iz perifernih, pač pa iz osrednjih skupin, tj. ne iz visokega ali delavskega, pač pa iz srednjega razreda (Tagliamonte 2012: 31–32).

Razred kot eno temeljnih sociolingvističnih variabil je uvedel Labov, ki trdi, da sama variantnost v jezikovnem obnašanju sicer nima posebnega vpliva niti na družbene spremembe niti na življenjske možnosti posameznika, se pa oblika jezikovnega obnašanja hitro spreminja glede na spremembe posameznikovega družbenega položaja. Jezik lahko tako zaradi svoje prilagodljivosti služi kot kazalec družbenih sprememb v posameznikovem statusu (Labov 1972: 111). Z raziskavo izgovora *r*-ja v New Yorku je dokazal, da je jezikovna negotovost²⁹ najbolj značilna za nižji srednji razred in da njegovi predstavniki celo v srednjih letih težijo k prevzemanju prestižnih oblik, ki jih uporabljajo najmlajši člani višjega sloja. Njihova negotovost se kaže v širokem razponu stilistične variantnosti, v nestalnosti znotraj določenega stila, zavestnem prizadevanju za pravilnost in močno negativnih stališč do lastnega govora (Labov 1972: 117).

²⁹ Jezikovno negotovost Skubic (2005: 143) opredeli kot »problematičn[o] stanj[e] zavesti družbene skupine, ki sodi, da njen lastni jezik objektivno ni ‚dovolj dober‘; ki shizofreno hkrati uporablja stigmatizirano obliko jezika in priznava norme v govorni skupnosti, ki to rabo stigmatizirajo.« Podrobnejšo obravnavo pojava v slovenski literaturi najdemo v Šuster 2009: 163–167; prim. tudi opis njegove raziskave jezikovne negotovosti na primeru mariborščine v razdelku 3.6.1, socialnopsihološko razlago pojava v 2.1.6.1 in primere jezikovne negotovosti pri različnih skupinah družbeno in geografsko mobilnih oseb v 2.1.3.6.

Ugotovitve Labova za Ameriko in Trudgilla za Britanijo, da nižji srednji sloj v standardnosti izreke prednjači pred družbeno elito, francoski sociolog Pierre Bourdieu razlaga s tem, da je za zgornji sloj značilna sproščenost v rabi simbolnih sredstev (od načina prehranjevanja do rabe jezika), ki izhaja iz družbene samozvesti – prestižnost v družbi imajo zagotovljeno na druge načine (z družbeno močjo, ugledom, premoženjem). V nasprotju s tem je srednji sloj družbenostatusno manj zaščiten in bolj odvisen od zunanjih kazalcev, kar pomeni tudi določeno togost v izražanju, skrb za primernost in spodobnost (po Skubic 2003: 216–217). Slovenci bi te značilnosti označili kot malomeščanske, pojavljajo pa se pri govorcih »blizu socialne ločnice, kjer postaja semiotični pomen jezikovnega znaka vse pomembnejši« (Skubic 2005: 198).

Čeprav dimenzija družbenoekonomskega razreda pri izbiri jezikovnih varietet v mnogih raziskavah igra pomembno vlogo, pa ni univerzalno relevantna in uporabna, saj je pogojena z medkulturnimi razlikami v ekonomskih oz. statusnih družbenih sistemih in je tako bolj etnocentrična kot npr. koncept družbene mreže (prim. Durrell 2004: 196; Milroy 2008: 174).³⁰

Pri povezavi med posameznikovo izobrazbo oz. delovnim mestom in njegovim govorom je aktualen tudi sociološki koncept »jezikovnega trga« (fr. *marché linguistique*).³¹ Ko mladi stopijo na trg delovne sile, imajo namreč nekateri večjo ekonomsko motivacijo za uporabo standardne ali prestižne variante kot drugi, čeprav so iz istega družbenega razreda. Tako je npr. gospodinjska pomočnica v primerjavi s tovarniškim delavcem veliko bolj prisiljena standardizirati svoj govor, saj ima dnevni stik s svojimi delodajalci. Podobno je pri visoko izobraženih ljudeh, ki se poklicno ukvarjajo z jezikom, t. i. jezikovnih profesionalcih (ang. *professionals of language*), npr. pisatelji, učitelji, odvetniki, v primerjavi z inženirji, kemiki ali kirurgi oz. pri t. i. jezikovnih tehnikih (ang. *technicians of language*), kot so npr. tajnice, napovedovalci ali igralci, ki delajo z ljudmi, v primerjavi z laboratorijskimi tehniki, mehaniki ali računalniškimi programerji (po Chambers 2003: 195–196; prim. tudi Ash 2008: 413–414).

2.1.3.4 Družbena mreža oz. izkustvene skupnosti

Koncept družbene mreže (ang. *social network*), s pomočjo katerega se lahko pojasni določene vidike jezikovne variantnosti, je uvedla L. Milroy, ki izraz definira kot »neformalne družbene odnose, ki jih spleta posameznik« (Milroy 2008: 174). Ker gre pri tem za nekaj univerzalnega v vseh človeških družbah, je koncept splošno uporaben in kot tak dragoceno orodje za sociolingvistično analizo (prav tam). Pri Nećak Lük (1998: 80) je družbena oz. govorna mreža definirana kot »sociogeografska enota z

³⁰ Več o družbenem razredu in njegovih obravnavah v sociolingvističnih raziskavah v Chambers 2003: 39–74 in Ash 2008. Za razlago koncepta družbene mreže prim. naslednji razdelek.

³¹ Izraz sta iz sociologije (Bourdieu in Boltanski 1975) v jezikoslovje vpeljala Sankoff in Laberge (1978), ki sta ugotavljala, kako posameznikovo delo vpliva na njegovo jezikovno rabo. Za potrebe svoje raziskave v Montrealu sta oblikovala indeks za razvrščanje govorcev glede na to, kako pomembna sta na jezikovnem trgu (predvsem na delovnem mestu) obvladovanje in raba normiranega jezika (ang. *legitimized language*) za družbenoekonomsko življenje posameznika (prim. Chambers 2003: 195).

vzajemno razporeditvijo vlog in skupno interakcijo v okviru govorne skupnosti«. Družbena mreža predstavlja osrednji koncept interakcijske teorije, ki je zasnovana na funkciji jezikovne izbire in je znana pod imenom etnografija govora. V ospredju so posameznik in njegov družbeni položaj ter kulturna skupnost in njena sporazumevalna pravila.

Socialne mreže tako predstavljajo pogostost in vrsto stikov v skupinah ali večjih skupnostih, prav tako pa strukturne značilnosti posameznikove mreže. L. Milroy je v raziskavi v Belfastu merila moč družbene mreže posameznih govorcev, upoštevajoč dva dejavnika: gostoto in mnogoternost. Gostota se nanaša na število vezi med posamezniki – pri gosti družbeni mreži se veliko posameznikov pozna med sabo, v primeru mreže z nizko gostoto pa posamezniki poznajo enega (osrednjega) člana, ne pa drug drugega; mnogoternost pa predstavlja vrsto vezi med posamezniki – pri mnogoterni družbeni mreži so posamezniki povezani na več načinov, torej z mnogoterno vezjo, recimo kot sorodniki, sodelavci in sosedi (Chambers 2003: 80–81, po Milroy 1980: 20–21; prim. tudi Skubic 2005: 144–146).³² Kot so pokazale študije variantnosti v Belfastu, lahko precejšnji in zelo kompleksni vzorci variantnosti obstajajo znotraj enega samega družbenoekonomskega razreda. Tu se ni pokazala nobena jasna stratifikacija variabel glede na družbeni razred, sta se pa kot pomembna dejavnika, ki določata pogostost posameznih variant, izkazala intenzivnost družbene mreže in skupinska solidarnost, kar se je potrdilo tudi v drugih raziskavah (prim. Durrell 2004: 196).

Pri konstantni starosti, spolu in razredu znotraj družbene mreže velja, da »bolj ko je posameznik povezan s svojo lokalno skupnostjo, bližje je njegov jezik lokalnim govornim normam« (Milroy 1980: 175). V močnih družbenih mrežah lahko najdemo odgovor na vprašanje, zakaj ljudje ne upoštevajo norm »elite« – veliko bolj pomembno jim je, da ravnajo v skladu s tem, kar se od njih pričakuje v krogih, kjer se vsakodnevno gibajo. Skupnosti delavskega razreda so tiste, ki imajo tipično močne strukture družbene mreže in prav tu se, tudi kot simbol identitete, največkrat pojavljajo jezikovne inovacije, ki lahko, če jih za svoje sprejmejo tudi druge skupine, postanejo inovacije v jeziku kot celoti. Srednji družbeni razredi imajo navadno šibkejšo, bolj odprto mrežo in zato se tam ne pojavljajo govorne norme, ki se razlikujejo od uradnih. Zdi se, da se ljudje bolj zanašajo na storitve institucij, medtem ko je v revnejših družbenih okoljih solidarnost potrebna za preživetje, kar posledično spodbuja tesnejše odnose (po Fasold 1996b: 235–238).

Koncept družbene mreže je lahko v sociolingvistiki uporabljen na dva načina: kot dober kazalec jezikovne variantnosti ali samo kot način zbiranja podatkov oz. zbiranja družbenih ali individualnih informacij;³³ pri prvem so družbene mreže uporabljene kot neodvisne variable, pri drugem pa kot vir

³² Gostoto izmerimo z deljenjem števila dejanskih vezi z vsemi potencialnimi, mnogoternost pa z deljenjem mnogoternih vezi s skupnim številom vezi. Skubic v drugem primeru (2005: 145) govori o uniplexnih oz. multiplexnih družbenih mrežah.

³³ Prva je osnovana na t. i. močni, druga pa na t. i. šibki interpretaciji družbenih mrež (ang. *strong* oz. *weak interpretation*).

informacij (Villena-Ponsoda 2005: 317; 304). Kaže se namreč, da podobnost med rabo določenih variantnih jezikovnih značilnosti ni toliko odvisna od družbenih mrež, ki jih sestavljajo sorodniki, sosedi, kolegi in prijatelji, pač pa bolj od njihove skupne zgodovine – izkušenj s člani drugih družbenih skupin, rabo jezika v preteklosti ipd. (Labov in Harris 1986: 9, 21; po Villena-Ponsoda 2005: 315–316)

Pri sodobnejših teoretskih pristopih se kot raziskovalna področja obravnava t. i. izkustvene skupnosti (ang. *communities of practice*), ki jih določajo podobni načini socializacije in družbene prakse: načini, kako kaj počnejo, načini govorjenja, prepričanja in vrednote. Raziskave, ki uporabljajo te koncepte, poudarjajo, da so načini in dinamika interakcije ter obenem razlike med posameznimi govorci bolj relevantne za razumevanje jezikovne rabe kot omenjene statične variable (Wodak idr. 2011: 3). Številne študije so tako proučevale podskupine večjih skupnosti, ki določene jezikovne značilnosti uporabljajo pogostejše kot druge in lahko zato te posebnosti interpretiramo kot kazalce skupinske identitete. Ena prvih in najbolj znanih je študija, ki se je osredotočala na razlike med najstniškima družbenima skupinama, imenovanima *Jocks* in *Burnouts* na srednji šoli v Detroitu (Eckert 1988 in 1989; po Tagliamonte 2012: 36–38). Izkustvene skupnosti so tesno povezane z družbenimi mrežami in se osredotočajo na »vsakodnevno družbeno vključenost in mobilnost posameznika in na sooblikovanje identitete posameznika in skupnosti,« pri čemer »lahko opazujemo pojav simboličnih procesov, ki povezujejo posameznike s skupinami in skupine z družbenim kontekstom, v katerem dobijo pomen« (Eckert 2000: 35, 40–41; po Kristiansen in Jorgensen 2005: 300–301).

2.1.3.5 Jezikovni stil

Stil oz. slog je v sociolingvistiki in na drugih področjih jezikoslovja, npr. v stilistiki, obravnavan različno (prim. Coupland 2007: 9–18), pa tudi znotraj sociolingvistike same ni nedvoumnega soglasja, kaj naj bi stilistična variantnost pomenila in kako jo je najbolje proučevati (prim. Schilling-Estes 2008: 375–376). V variantnostni sociolingvistiki ima koncept obrobno in omejeno vlogo (Coupland 2007: 9) – kljub temu da predstavlja pomembno neodvisno variablo, namreč nikoli ni v središču pozornosti (Chambers 2003: 6).

Coupland (2007: 2) stil obravnava splošno kot »način govorjenja« (ang. *way of speaking*) in govori o družbenih stilih, ki so sicer v variantnostni sociolingvistiki označeni kar kot družbena variantnost. Izraza stil in stilistična variantnost se po Labovu v sociolingvistiki navadno uporabljata za jezikovno variantnost, ki je povezana s stopnjo samonadzora oz. pozornosti, ki jo govorec nameni govoru, in jo lahko opazimo v sociolingvističnih intervjujih. Glavna zakonitost pri tem je, da posamezniki govorijo bolj ali manj pozorno in da pri manj pozornem govoru navadno pogostejše uporabljajo značilnosti manj formalnega stila (n. d.: 6–7).

Osrednja pozornost je pri tem pristopu namenjena variantnosti pri posameznem govorcju (ang. *intra-speaker variation* – v nasprotju z variantnostjo med govorci, ang. *inter-speaker variation*), ki zajema

različne tipe variantnosti, tudi razlike, ki so povezane z določenimi skupinami govorcev (varietete oz. *dialects*) ali z določenimi situacijami (registri) (prim. Schilling-Estes 2008: 375).

Stilistične oz. slogovne razlike imajo preprost družbeni korelat: formalnost se povečuje v neposrednem razmerju s količino družbenih razlik med udeleženci pogovora. Našo sposobnost za presojo formalnosti pogovora s stališča percepcije v veliki meri določajo jezikovni dejavniki, hkrati pa formalnost pogovora s stališča produkcije vpliva na fonološke in druge vidike varietete in naglasa (Chambers 2003: 4–5).

Labov je stil kot neodvisno spremenljivko v sociolingvistiki utemeljil v svoji raziskavi govora v New Yorku, v kateri je raziskoval variantnost petih fonoloških spremenljivk v različnih stilih in kontekstih.³⁴ Za ta namen je določil stile in definiral kontekste za proučevanje na primeru vzorca, reprezentativnega za newyorško govorno skupnost. V osnovi je ločil običajni (ang. *casual*), formalni (ang. *formal*), in vmesni, t. i. pazljivi stil (ang. *careful style*), ki jih je v raziskavi dodatno razčlenil. Na podlagi njegovih raziskav je v sociolingvistiki uveljavljena klasifikacija petih različnih kontekstov in s tem stilov, ki jih izvajamo v sociolingvističnih intervjujih³⁵ (prim. Chambers 2003: 6; Fasold 1996b: 225–226):

1 (A) Vsakdanji kontekst: običajni stil: Gre za vsakdanji govor v neformalnih situacijah, ki je deležen najmanj samonadzora. Za raziskovalne namene ga lahko opazujemo med intervjujem, kadar so presežene omejitve te sicer formalne situacije. Običajni govor lahko raziskovalec opazuje in preverja tudi z anonimnim opazovanjem oseb v naravnem okolju v vsakodnevnih situacijah, npr. v veleblagovnicah (Labov 1972: 85–86). Labov je poudarjal pomen tega stila, ker naj bi predstavljal vsakdanji običajni govor (ang. *vernacular*), ki ga je prepoznal kot najbolj regularnega in systemskega od vseh stilov (prim. Fasold 1996b: 226).

Labov (1972: 87–94) navaja pet situacij, v katerih se običajni stil pojavi v okviru intervjuja (v tem kontekstu ga imenuje spontani stil):

- Pogovor zunaj formalnega intervjuja: Preden se intervju uradno začne, med intervjujem, npr. ob pijači, po koncu intervjuja. Spraševalec naj spodbuja razvijanje sproščenega klepeta, tudi tako, da sam deluje manj formalno, pokaže, da je recimo utrujen ipd.
- Pogovor s tretjo osebo: Ko se intervjuvanec pogovarja z drugo osebo, npr. družinskim članom, ali po telefonu. (Labov navede primer črnke, ki je z intervjuvancem govorila previdno, tiho in kontrolirano, z otroki pa glasneje in višje).

³⁴ Pomen stila je sicer prepoznal že John L. Fischer v svoji študiji leta 1958: ugotovil je, da izbira končnice [in] za [iŋ] v deležnikih kot *walkin'*, *talkin'* ipd. v govoru šolskih otrok v Bostonu variira od skoraj izključne rabe *-ing* v formalnih situacijah do prevlade *-in* v neformalnih intervjujih (prim. Chambers 2003: 5).

³⁵ Opredelitev sociolingvističnega intervjuja je v razdelku 2.1.4.

- Pripovedovanje, ki ne predstavlja neposrednih odgovorov na vprašanja: Spraševalec naj spodbuja informatorja, če se oddalji od teme in prosto pripoveduje, saj ima s tem večje možnosti za proučevanje njegovega naravnega govora.
- Otroške pesmi in izštevank: Ena izmed tem, pri katerih se lahko med intervjujem priskrbi kontekst za spontani govor, so otroške pesmi in izštevank.
- Smrtna nevarnost: Informatorji se ponavadi ob podoživljanju resnosti in napetosti situacije zelo živijo v pripovedovanje, pri tem pa se zmanjša zavestni nadzor nad govorom.

2 (B) Intervju: pazljivi stil: To je tip govora, ki se navadno pojavlja, ko informator odgovarja na vprašanja, ki so del intervjuja. Gre za bolj formalno situacijo kot v primeru pogovorov med prijatelji ali družinskimi člani, vendar manj formalno kot v primeru javnega nastopa ali razgovora za službo. Prisotna je določena mera samonadzora, saj intervjuvanec odgovarja na zastavljena vprašanja, hkrati pa veliko pozornosti posveča vsebini odgovorov (Labov 1972: 79–80).

3 (C) Branje besedila: V primeru branja besedila je že več pozornosti posvečene izgovarjavi, toda govorec se še vedno osredotoča tudi na vsebino, saj gre za sklenjeno zgodbo. Labov je informatorjem v branje predložil dve zgodbi, pri čemer so bile v prvi v zaporednih odstavkih prisotne glavne fonološke variable, v drugi pa minimalni pari (prim. točko 5 (D')). Obe sta bili v pogovornem stilu, da bi bilo branje karseda tekoče in da bi se bralec vživel v potek zgodbe. Oba odlomka sta bila napisana kot pripoved najstnika (prva je izražala njegov protest proti omejitvam sveta odraslih, druga ogorčenje nad muhavostjo njegovih deklet), saj se je izkazalo, da tovrstno besedilo spodbudi najnaravnejše branje (Labov 1972: 80–81)

4 (D) Branje seznamov besed: Proučevanje branja besed v izolaciji predstavlja še dodaten korak v smeri formalnejšega konteksta. Za proučevanje variabel (r), (eh) in (oh) je Labov uporabil branje imen dnevov in mesecev, seznam besed s podobnim ali enakim segmentom in seznam minimalnih parov iz besedila, ki so ga že prej prebrali, potem pa je informatorje prosil za presojo, ali so besede izgovorili enako, kot jih izgovarjajo sicer (Labov 1972: 84–85).

5 (D') Branje minimalnih parov: Besede so razvrščene v pare glede na fonološke podobnosti, zato je vsa govorčeva pozornost usmerjena na izgovor elementa, ki se v besedah posameznega para razlikuje.

2.1.3.6 Lokacija in mobilnost (krajevna in družbena)

Jezikovna variantnost in jezikovne spremembe so pogojene tudi z lokacijo, ki je lahko definirana geografsko ali družbeno. Mobilnost povzroči, da ljudje govorijo in zvenijo bolj kot ljudje iz drugih krajev; v dialektologiji, ki obravnava povezavo lokacije in jezikovne rabe, pa je veljalo, da izolacija povzroči, da ljudje govorijo in zvenijo manj kot ljudje iz drugih krajev (Chambers 2003: 73). Jezikovni stik namreč »poraja oponašanje in oponašanje poraja jezikovno zbliževanje oz. konvergenco (ang.

convergence). Jezikovno oddaljevanje oz. divergenca (ang. *divergence*) je rezultat oddaljitve, odtujitve, rahljanja odnosa« (Weinreich 1963: viii). Velja torej, da ljudje prilagajajo rabo določenih jezikovnih variant glede na to, kje in s kom živijo ter koga želijo posnemati (po Tagliamonte 2012: 35–36). Mobilnost oz. migracije naj bi bile glavni razlog za stik med različnimi jeziki ali varietetami in posledične jezikovne spremembe (prim. Kerswill 2006; tudi Auer in Hinskens 1996: 18), pri nastajanju in širjenju regionalnih (standardnih) varietet se poudarja tudi vloga velikih mest (prim. Auer in Hinskens 1996: 10). Pri variantnosti, ki je značilna za govorce, ki so se v življenju selili oz. se selijo, govorimo o t. i. topodinamični (ang. *topodynamic*) variantnosti (v nasprotju s t. i. topostatično (ang. *topostatic*), ki je značilna za govorce, ki se ne selijo; prim. Radtke 2000: 18).

Raziskave kažejo, da število in vrsta vezi, ki jih imajo posamezniki z vrstniki, neposredno korelira z njihovo rabo regionalnih govornih oblik. Bolj ko so ljudje vpleteni v lokalno družbeno mrežo, ožji je nabor njihovih stikov (Chambers 2003: 74). Glede družbene mobilnosti velja, da v običajnih okoliščinah mobilni posamezniki, ki se vzpenjajo po družbeni lestvici, prilagajajo pogostost določenih jezikovnih variabel, da bi zveneli bolj kot razred, ki se mu pridružujejo, in manj kot razred, ki ga zapuščajo (n. d.: 62).

Mobilnost se različno odraža pri moških in ženskah: moški so značilno bolj usmerjeni k lokalnim normam, medtem ko ženske v svoj repertoar pogosteje vključujejo značilnosti, ki ne spadajo v lokalno situacijo, ki so nadnarečne oz. »nadlokalne« (ang. *supralocal*), niso pa nujno povezane s standardnim jezikom (po Tagliamonte (2012: 36). Občutek lokalne pripadnosti prebivalcev je še posebej pomemben v podeželskih skupnostih ali v vaseh, kar je ugotavljal Labov na otoku Martha's Vineyard. Njegova raziskava tamkajšnjega govora je pokazala, da je pri jezikovnih spremembah bolj kot vsi drugi dejavniki pomembna delitev na domačine in prišleke (Labov 1972: 298–99).

V ZDA in Veliki Britaniji pri družbeno mobilnih osebah, ki so se na novo povzdignile v družbeno elito, posebno pri prvih generacijah izobražencev, tako kot pri nižjem srednjem sloju (prim. razdelek 2.1.3.3) ugotavljajo značilno oklepanje simbolov prestiža zaradi občutka negotovosti. Bourdieu npr. poudarja, da je glede posameznikovega odnosa do kapitala pomembno, ali je bil posameznik v neko vrsto kapitala že primarno socializiran ali si ga je pridobil sam, saj naknadna pridobitev pogosto ustvari tesnoben odnos, povezan s strahom, ali bo ta kapital pravilno prepoznan (Skubic 2005: 198). Težnje zgledovanja po standardnem jeziku opazimo tudi pri geografsko mobilnih osebah, ki se »v svoji jezikovni rabi namesto po novem narečnem okolju začnejo zgledovati po bolj nevtralnem standardnem jeziku«, s čimer se lahko »rešijo zaznamovanosti z izvorno govorico in hkrati izognejo zaznamovanosti z govorico novega okolja, s katerim se (še) ne identificirajo« (Skubic 2003: 218).

Če sta tradicionalna dialektologija in sociolingvistika do nedavnega prostor razumeli kot statično in neproblematično ozadje za opis jezikovne rabe, pa v sodobno sociolingvistiko vedno bolj prodira pojmovanje prostora, kot je značilno za t. i. humano oz. družbeno geografijo (ang. *human geography*),

kjer je prostor (ang. *space* oz. *place*) pojmovan kot subjektivna, relativna kategorija in ne kot statična lokacija. Zemljevid na primer prikazuje lokacijo (»*space*«) določenega prostora, npr. Ljubljane, v tej kartografski predstavitvi pa ni prostora za prostor kot »*place*«: Ljubljana različnim posameznikom pomeni zelo različne stvari: za obiskovalca morda tromostovje, Plečnikovo tržnico in prijetne počitnice, za študenta študentsko naselje, fakulteto in hrano na študentske bone, za stalnega prebivalca osemurni delovnik, težave s parkiranjem in vsakodnevne obveznosti (prim. Vaattovaara 2012a: 119–120).

Kot poudarja Britain (2008: 603), obstajajo pomembne povezave med pojmovanjem družbene geografije in sodobnimi zanimanji na področju jezikovne variantnosti v prostoru in na področju ljudskega jezikoslovja (obširno o jeziku in prostoru v Auer in Schmidt 2010; posebej o jeziku in družbenem prostoru v Mæhlum 2010, v povezavi z družbeno geografijo pri Johnston 2010, o prostoru v variantnostni sociolingvistiki pa v Britain 2010). Relevantna za disertacijo je ideja prostorske razpršitve (ang. *spacial diffusion*) jezikovne spremembe, ki se širi od mesta do mesta glede na njegovo velikost po t. i. urbani hierarhiji (ang. *urban hierarchy*) (prim. Britain 2008). S tem je neposredno povezana starejša Trudgillova formula gravitacije (ang. *gravity formula*), ki predpostavlja širjenje inovacij iz večjih, vplivnih mest v manjša, manj vplivna mesta in pri oceni jezikovnega vpliva upošteva geografsko razdaljo in demografske podatke (Trudgill 1983: 73–78; po Hinskens idr. 2005: 8; 28–29).

2.1.4 Sociolingvistični intervju

Intervju je uveljavljena raziskovalna metoda v družboslovnih in humanističnih znanostih (prim. Kvale in Brinkmann 2009), lahko je formalni ali strukturirani oz. neformalni ali nestrukturirani (prim. Briggs 2004). V sociolingvističnih raziskavah se t. i. sociolingvistični intervju v večini primerov uporablja za pridobivanje govora za (variantnostno) analizo (prim. tudi raziskave v razdelku 2.2). S. A. Tagliamonte sicer meni, da gre za neustrezno imenovanje, saj ne gre za tipični intervju – pri tem poudarja pomen primerno zastavljenih in relevantnih vprašanj, ki govorca spodbudijo, da govori čim bolj prosto (prim. Tagliamonte 2006: 37–49).

Labov (1984: 32–33, po Tagliamonte 2006: 37) sociolingvistični intervju opiše kot dobro razvito strategijo z več cilji, med katerimi je najpomembnejši ta, da posnamemo uro ali dve posnetka in pridobimo širok nabor demografskih podatkov za vsakega govorca, in kot serijo hierarhično strukturiranih sklopov vprašanj.

V tovrstnih intervjujih je problematična prisotnost opazovalca, ki praviloma vpliva na jezik informatorja – raziskovalec želi opazovati jezikovno obnašanje v naravnih situacijah, vendar s svojo prisotnostjo to naravnost onemogoči. T. i. opazovalčev paradoks (ang. *observer's paradox*) zbuja pomisleke o avtentičnosti govora, ki je med intervjui pridobljen kot primer govorčevega naravnega jezikovnega obnašanja, saj je nemogoče opazovati obnašanje sogovorca ali skupine, ne da vplivali nanj (prim. Le Page 2008: 22). Labov (1972: 209, podobno 61) paradoks opredeli tako: »Cilj jezikovnih raziskav v

skupnosti mora biti ugotoviti, kako ljudje govorijo, kadar niso sistematično opazovani; take podatke pa lahko pridobimo samo s sistematičnim opazovanjem.« Oziroma: »naš cilj je opazovati, kako ljudje govorijo, kadar jih ne opazujemo«.

Pri terenskem raziskovalnem delu k preseganju opazovalčevega paradoksa, torej k manj nadzorovanemu in bolj avtentičnemu govoru lahko prispevajo tudi drugi dejavniki: prekinitve in premori, zaradi katerih informator predvideva, da trenutno ni intervjuvan, zastavljanje vprašanj in spodbujanje tem, ki zbujajo močna čustva, intervjuvanje v parih ali skupinah, zaupanje in domačnost z informatorji, spraševalčeva raba varietete, ki je informatorju blizu, in podobnost spraševalca in informatorja glede družbenih meril, kot so starost, družbeni status, etničnost ipd. (prim. Labov 1972: 209–210; Wilson 2010: 73–75; tudi razdelek 2.1.4 o načinih izvajanja različnih stilov govorjenja, pri katerih informanti govoru posvečajo različno stopnjo pozornosti). Treba se je zavedati, da so odgovori v intervjuju vedno rezultat interakcije med spraševalcem in informatorjem. Govor informatorjev je tako priporočljivo opazovati in preveriti tudi v njihovem naravnem družbenem okolju, npr. družini ali skupini vrstnikov, pa tudi sicer opazovati rabo jezika v situacijah brez izrecnega proučevanja (Labov 1972: 43).

2.1.5 Teorija o jezikovnem/komunikacijskem prilagajanju

Pri teoriji o jezikovnem oz. komunikacijskem prilagajanju sta temeljna pojma konvergenca oz. divergenca, pri čemer gre za povečevanje ali zmanjševanje podobnosti med jezikovnimi varietetami pri govoricah in govorkah oz. v jezikovni skupnosti. Konvergenca vključuje jezikovno poenotenje, fokusiranje in homogenizacijo jezikovnega repertoarja, tudi pri tradicionalnih narečjih, divergenca pa povečevanje raznovrstnosti, naraščajočo razpršenost in heterogenizacijo. Konvergenca lahko vodi k poenostavljanju in zmanjševanju znotrajsistemske variantnosti; oba procesa lahko spremenita odnos med varietetami in vodita k potrebi po prerazvrstitvi varietet (Hinskens idr. 2005: 1–2).³⁶ Konvergenca in divergenca imata lahko kratkoročne in dolgoročne manifestacije. Kratkoročne se v obravnavani teoriji

³⁶ Pri konvergenci, tj. strukturni asimilaciji nižje (narečne) k višji (standardni) varieteti narečja izgubijo izrazite značilnosti in prevzamejo značilnosti standardne varietete. Pri tem gre ponavadi za obojesmeren proces, saj se tudi standardni jezik približuje narečjem in prevzema regionalne značilnosti (t. i. destandardizacija). V obeh primerih pride to strukturnega izravnavanja: po prehodnem obdobju, v katerem lahko pride do povečanja variabilnosti zaradi soobstoja različnih oblik, se ena opusti. Izravnavanje varietet je navadno vertikalno in horizontalno, saj v skupnem približevanju standardu narečja postajajo manj različna tudi med sabo. To navadno vodi k pojavu bolj ali manj stabilnih vmesnih varietet med standardom in narečjem, pri čemer se predhodno izoglosična situacija preoblikuje v t. i. diaglosično – z dodatnimi varietetami ali kontinuumom oblik, ki zapolnjujejo strukturni prostor med standardom in narečji (Auer 1998: 1–2, prim. tudi Auer in Hinskens 1996: 5–13). V vmesnih varietetah se lahko pojavijo elementi, ki niso niti del standardnega jezika niti del kakšnega tradicionalnega narečja (Auer in Hinskens 1996: 9). Jezikovne spremembe se dogajajo ne samo zaradi jezikovnega izravnavanja med narečji in standardom, pač pa tudi zaradi izravnavanja med narečji samimi (v obeh primerih gre za vpliv stika z drugimi varietetami) ter kot posledica notranjih restrukturiranj in inovacij (endogene oz. notranje spremembe): za presojanje sprememb samo jezikovna struktura pogosto ne zadostuje – treba je upoštevati tudi sociolingvistične dejavnike (Auer 1998: 4–7).

in pogosto tudi sicer opisujejo kot prilagajanje (ang. *accomodation*) oz. neprilagajanje (ang. *non-accomodation*).

Teorija o jezikovnem prilagajanju, ki jo je razvil socialni psiholog Howard Giles s sodelavci, je zasnovana na dejstvu, da govorci glede na sogovornika prilagajajo izbiro jezikovnih sredstev in način sporočanja ter ustrezno spreminjajo svoje govorno obnašanje. Pri tem gre na splošno za nezaveden pojav, ki poteka v smeri primikanja govoru sogovorca (konvergentno jezikovno obnašanje) ali odmikanja od njega (divergentno jezikovno obnašanje), lahko z večjimi ali manjšimi prilagoditvami. Konvergenca načeloma izraža občutje enosti in povezanosti z udeleženci pogovora, nanaša se na povezovalno funkcijo, divergenca pa je izraz ločenosti ali umika od osebe, s katero poteka pogovor, v svojo lastno skupino, bodisi zaradi etnične pripadnosti, negativnih stališč, navad ali videza, povezana je z razločevalno funkcijo (Fasold 1996a: 160–161).³⁷ Konvergentno jezikovno obnašanje torej odraža željo posameznika ali skupine (večkrat nezavedno) po družbeni integraciji ali identifikaciji z drugim in poveča možnost, da bo govorec sprejet kot zanimiv, da bo lažje dosegel svoj cilj, da ga bo sogovorec podprl in bosta bolje sodelovala, divergentno pa ravno nasprotno (Giles 2001: 194; Giles in Bourhis 1976; prim. tudi razdelek 2.1.6 glede drugih socialnopsiholoških vzvodov jezikovnega prilagajanja). Prilagajanje lahko zajema tudi t. i. kodno preklapljanje (ang. *code-switching*) med različnimi kodi (jeziki, jezikovnimi varietetami, zvrstmi, narečji, stili ali registri) (prim. Gardner-Chloros 2009).³⁸

Teorija govornega prilagajanja izvira iz zgodnejših raziskav o privlačnosti podobnega in družbeni izmenjavi, ki so pokazale, da osebna podobnost poveča možnost privlačnosti in povezanosti: vseh so nam tisti, za katere mislimo, da so kot mi (Giles in Powesland 1975, po Edwards 2009: 31). Gilesove raziskave so povezane s Tajflovim širšim razumevanjem družbene kategorizacije in identitete, posebej pa so pomembne za potrditev njegovih tez o znotrajjezikovnih odnosih in družbenih spremembah. Tajfel pravi, da se skupine, ki so v stiku, med seboj primerjajo in se hočejo videti kot različne in pozitivno vrednotene. Da bi razvile bolj ugodno identiteto, imajo člani podrejene skupine na voljo več strategij: lahko se premaknejo v drugo skupino (asimilacija), lahko redefinirajo negativne lastnosti kot pozitivne (stigmatizirane lastnosti kot barva kože ali nestandardna varieteta se lahko prevrednotijo v procesu oživiljenega skupinskega ponosa), lahko pa ustvarijo povsem nove vrednostne dimenzije, ki bodo naklonjene njihovi skupini (po Edwards 2009: 31–32). Tako kot ima kontekst vpliv na jezikovno izbiro, tudi izbira jezika (ali varietete, naglasa ali stila) vpliva na socialnopsihološko situacijo oz. kontekst:

³⁷ Povezovalna in razločevalna funkcija (ang. *unifying* oz. *separatist function*), kot ju obravnavata Garvin in Mathioz, sta bolj ali manj stalni, pri tem gre za družbeni pojav, medtem ko je konvergenca oz. divergenca individualni pojav, ki obstaja samo med pogovorom (po Fasold 1996a: 161).

³⁸ Glede termina obstajajo različne teorije, ki problematiko obravnavajo z različnih vidikov in za različne namene. Soroden termin je mešanje kodov (ang. *code-mixing*), ki ga nekateri uporabljajo sinonimno s kodnim preklapljanjem, drugi pa s slednjim označujejo jezikovne značilnosti pojavov, ki so posledica jezikovnega stika, s prvim pa dejansko jezikovno rabo (prav tam).

jezikovne izbire so tako kazalec našega zaznavanja konteksta, obenem pa spreminjajo pomembne značilnosti tega konteksta (Edwards 2009: 30).

Prilagajanje oz. neprilagajanje je lahko zavedno ali nezavedno, navzgor ali navzdol³⁹ (proti visokostatusnim govornim varietetam ali stran od njih), celostno ali delno (verjetno pravzaprav nikoli ni povsem celostno, saj je to preveč težko, preveč očitno, preveč samozanikujoče), obsežno ali zmerno (spet je preobsežno lahko tvegano), simetrično ali nesimetrično (prilagajata se oba sogovorca ali samo eden) (prim. Edwards 2009: 31–32),⁴⁰ lahko se dogaja psihološko in/ali jezikovno – prvo se nanaša na komunikacijske namere in stališča govorca do sogovorca oz. poslušalcev in se ne odraža vedno tudi v jezikovni konvergenci (Hinskens idr. 2005: 6–7).

Znotrajjezikovne konvergence naj bi bile najpogostejše na področju izgovarjave (naglasa), hitrosti govora in vsebine sporočila, druge vključujejo dolžino izjav in trajanje premorov; lahko jih spremljajo tudi parajezikovne značilnosti kot smehljanje, usmerjenost in trajanje pogleda, drža itd. (prim. Giles in Smith 1999; po Edwards 2009: 32).

Pomembno je vprašanje o morebitni neposredni povezavi med kratkoročno medosebno konvergenco oz. prilagajanjem in jezikovnimi spremembami. Hipotezo, da daljša in pogosta kratkoročna konvergenca vodi k izravnavanju jezikovnih varietet,⁴¹ Trudgill povzema takole:

V medosebni komunikaciji [...] se sogovorci jezikovno prilagajajo drug drugemu z zmanjševanjem razlik med njihovimi govornimi vzorci in medsebojno prevzemajo značilnosti govora. Če se govorec določenemu naglasu ali varieteti prilagaja dovolj pogosto, bi tudi trdil, da prilagajanje lahko sčasoma postane stalno, posebno če so stališčni dejavniki ugodni. (Trudgill 1986: 39)

Čeprav empirične raziskave Trudgillove hipoteze povsem ne ovržejo, pa so dokazi zanjo redki in kažejo na potrebo po njeni ponovni presoji (prim. Hinskens idr. 2005: 39–40).

³⁹ Na tem mestu se zdi, da tudi avtorjevo opredeljevanje prilagajanja navzgor oz. navzdol kaže na hierarhično dojemanje jezikovnih varietet v smislu, da so nekatere visoke, druge nizke.

⁴⁰ Tudi v vsem tem se kažejo skupinske in individualne razlike, pri čemer so nekateri očitno bolj monostilistični kot drugi, manj pripravljeni ali zmožni spremeniti svoj govor glede na okoliščine oz. se ne zavedajo svoje rigidnosti (prav tam).

⁴¹ Izravnavanje je proces, ki zmanjšuje variantnost tako znotraj varietete kot med varietetami; pri tem posamezne varietete postanejo bolj homogene, različne varietete bolj podobne in posledično diasistemi bolj homogeni. Pri tem gre za strukturno izgubo narečja (ang. *dialect loss*), medtem ko se funkcionalno izgubo narečja (opuščanje narečja na račun druge varietete), opisuje kot zamenjavo narečja (ang. *dialect shift*). Koineizacija, ki je rezultat integracije ali poenotenja govorcev varietet v stiku, po drugi strani vključuje opuščanje najbolj izstopajočih značilnosti posameznih varietet, mešanje značilnosti različnih varietet in poenostavljanje (Hinskens idr. 2005: 11).

2.1.6 Socialnopsihološki dejavniki

2.1.6.1 Jezikovna stališča

Jezikovna stališča so tesno povezana z mnogimi družbenimi področji in dobro ilustrirajo uporabno vrednost sociolingvističnih raziskav (prim. Kristiansen in Jorgensen 2005: 289–290).

Pojem stališča se je v sodobni socialni psihologiji uveljavil v 20. in 30. letih prejšnjega stoletja, je zelo kompleksen in ima v vsakdanjem jeziku širši pomen kot v psihologiji,⁴² kjer zanj obstaja več različnih definicij. Vse poudarjajo, da gre za trajno duševno pripravljenost za določen način odzivanja, da jih pridobivamo skozi življenje, v procesu socializacije in da imajo direktiven in dinamičen vpliv na obnašanje in njegovo doslednost. Na oblikovanje in spreminjanje stališč najbolj vplivajo skupinska pripadnost (predvsem primarne in referenčne oz. identifikacijske skupine – tj. tiste, katerih vrednostni sistem človek najbolj sprejema in se z njimi identificira – družinske družbene mreže, prijateljska omrežja),⁴³ informacije in znanje (predvsem izobraževalne institucije, mediji) ter osebnostne značilnosti (predvsem izkušnje, samopodoba, potrebe in želje)⁴⁴ (Ule 2009a: 126–127, 133–134).⁴⁵ Stališča so integracija treh osnovnih duševnih funkcij: kognitivne, čustvene in motivacijske, lahko bi dodali še diskurzivno oziroma argumentativno komponento, saj se stališča oblikujejo v komunikacijskih in diskurzivnih praksah (prim. Billig 1996: 205–219).

⁴² V vsakdanji rabi se pojem pogosto zamenjuje s sorodnimi pojmi, recimo s pojmom *prepričanje* (ang. *belief*), ki je zasnovan samo na intelektualni komponenti, stališče pa poleg tega še na čustveni, motivacijski (in diskurzivni) komponenti. Pojmu stališče je soroden tudi pojem *mnenje* (ang. *opinion*), ki predstavlja nekaj bolj specifičnega, bolj nestabilnega oz. lažje spremenljivega: gre za konkretizacijo oz. manifestacijo stališč v konkretnih situacijah; stališča predstavljajo integracijo sorodnih mnenj. *Vrednote* (ang. *values*) so splošnejše od stališč in so lahko izvor mnogih stališč, običajno so pozitivne, nekaj splošno vrednega, etičnega, medtem ko so stališča lahko pozitivna ali negativna (Ule 2009a: 129–130). Edwards (2009: 84) poudarja, da se posebno na področju jezikovnih študij pogosto zamenjuje prepričanja in stališča in da so raziskave stališč dejansko bolj raziskave prepričanj, pri čemer gre samo za eno izmed komponent stališč. Če npr. zastavimo vprašanje »Je znanje francoščine pomembno za vaše otroke?« gre pri tem za prepričanje, odgovor pa ne pove nič o občutkih staršev glede francoščine.

⁴³ Uveljavljena je delitev na primarne skupine, za katere so značilni trajni medosebni odnosi z močno čustveno dimenzijo, ter sekundarne ali izvedene skupine, ki so začasne, občasne, v njih zadovoljujemo interese, delovne in kulturne potrebe (Ule 2009a: 356). Skupine svoj vpliv uveljavljajo predvsem s poudarjanjem skupnega vrednostnega sistema, z dajanjem družbene podpore ljudem, ki delujejo skladno s sistemom vrednot, s sankcioniranjem tistih članov, ki ne delujejo v skladu s tem, z izborom in cenzuro informacij, ki naj bi prišle do članov skupine. Oblikovanje stališč članov ene skupine do članov drugih skupin je odvisno od aktivnega sodelovanja članov skupin v različnih znotrajskupinskih in medskupinskih interakcijah. Manjšinske, alternativne skupine lahko opazno vplivajo na spreminjanje stališč večinske kulture neke družbe, vendar pa ljudje z alternativnimi ali od večine odstopajočimi stališči teh ne morejo ohraniti, če si ne najdejo neke dovolj stabilne in trajne referenčne skupine somišljenikov (Ule 2009a: 134–137).

⁴⁴ Osebe s pozitivno samopodobo in visoko stopnjo samozaupanja recimo težijo k bolj usklajeni in trdnejši strukturi stališč, avtoritarne osebnosti pogosto razvijejo zelo trdno, toda ozko, togo in neprožno strukturo stališč, imajo izjemno močno polarizirana stališča, ki jih nekritično poudarjajo; osebnosti s šibko samopodobo in nizkim samozaupanjem pa razvijajo nestabilna, pogosto medsebojno neusklajena (nekoherentna) stališča (Ule 2009a: 137–138).

⁴⁵ Več o psihologiji stališč, zgodovinskih okoliščinah nastanka in razvoju razumevanja pojma, različnih teoretskih pojmovanjih in njihovih kritikah, izsledkih raziskav, ki kažejo na (ne)povezanost med stališči in dejanskim obnašanjem, v Ule 2009a: 123–176.

Tudi na področju jezikovnih stališč se stališča v splošnem razume kot dispozicijo za naklonjeno ali nenaklonjeno reakcijo do razreda objektov, ki je sestavljena iz treh komponent: misli (kognitivni element), občutkov (afektivni element) in predispozicij za ravnanje na določen način (behavioristični element). To pomeni, da nekdo nekaj ve ali verjame, ima do tega čustven odnos in bo predvidoma deloval na tej osnovi. Pri tem je treba poudariti, da pogosto obstaja neskladje med ocenjenimi stališči in dejanji, ki so domnevno povezana z njimi (po Edwards 2009: 83), oz. da ni trdnih pravil, ki bi narekovala, kako stališča vplivajo na vedenje ali obratno, saj je preveč neposrednih dejavnikov, ki vplivajo na to (prim. Ule 2009a: 155).⁴⁶ Govorci npr. včasih relativno majhnim jezikovnim razlikam pripišejo velike razlike v ocenah in obratno, kar se lahko povezuje s stopnjo izrazitosti (ang. *salience*) določene značilnosti. Številne študije kažejo le omejeno prognostično moč jezikovnih stališč za izbiro koda in jezikovno variantnost, še težje pa je na podlagi podatkov o stališčih napovedovati jezikovne spremembe, jezikovno konvergenco ali divergenco; vendar pa druge raziskave tovrstno povezavo potrjujejo.⁴⁷ Predpostavlja se, da je morebitni vpliv stališč na jezikovne varietete posreden in da imajo določeno prognostično vrednost za izbiro jezika socializacije, za prenos nestandardnih varietet na nove generacije, za njihovo funkcijo v tej novi generaciji ter dolgoročno za njihovo strukturo (prim. Hinskens idr. 2005: 39). Trudgill sicer predpostavlja »znaten vpliv stališčnih dejavnikov (ang. *attitudinal factors*)« na jezikovne spremembe (1986: 56), obenem pa jasno nakaže, da jih ne razume kot gonilno silo, ampak kot olajševalni oz. pospeševalni dejavnik: »prilagajanje lahko sčasoma postane stalno, posebno kadar so stališčni dejavniki za to ugodni« (n. d.: 39; po Kristiansen in Jørgensen 2005: 290).

Jezikovna stališča kažejo ne samo odnos do jezika, temveč predvsem odnos do jezikovne skupnosti in govorcev določenega jezika oziroma varietete. Iz prevzetih ali naučenih stališč v največji meri izvirata tudi status in pomen jezika v družbi in pri posamezniku.⁴⁸ Stališča se oblikujejo ali krepijo preko

⁴⁶ Vpliv stališč na obnašanje je načeloma odvisen predvsem od konteksta oz. situacije, v katerih se izražajo stališča, od značilnosti stališč, od osebnostnih lastnosti nosilca stališč in od stopnje vpletenosti človeka v vsebino stališč. Bolj običajna, dostopna stališča tudi bolj vplivajo na vedenje in se lažje spreminjajo; na vedenje prav tako v večji meri vplivajo bolj središčna stališča, saj so običajno dostopnejša od obrobnih, med seboj bolj konsistentna in odpornejša na spremembe. Pomemben osebnostni dejavnik, ki posreduje pri »prevajanju« stališč v vedenje, je poudarjena samopozornost: večja pozornost do lastnih misli in občutkov poveča skladnost med našimi stališči in vedenjem; tudi osebe, ki se v svojem obnašanju zanašajo predvsem na svoje občutke, misli, stališča in manj na to, kaj od njih pričakuje družbeno okolje, na splošno kažejo večje ujemanje med stališči in vedenjem (Ule 2009a: 155–157).

⁴⁷ Babel (2010) je dokazal povezavo med jezikovnim prilagajanjem in naklonjenostjo oz. predsodki. Proučeval je fonetično prilagajanje novozelandskih govorcev v pogovoru z Avstralcem, pri čemer so bili novozelandski govorniki naključno razdeljeni v dve skupini – prvim je avstralski govorci laskal, druge pa je žalil. Na splošno so se novozelandski govorniki Avstralcu prilagajali, manipulacija z laskanjem oz. žaljenjem ni vplivala na stopnjo prilagajanja, je bilo pa prilagajanje predvidljivo glede na izmerjeno naklonjenost oz. predsodke: govorniki, naklonjeni Avstralcem, so se avstralskemu sogovorniku prilagajali v večji meri.

⁴⁸ Baker (1995: 112) pravi, da »[č]eprav so stališča stvar posameznika, imajo svoj izvor v obnašanju skupnosti, prav tako pa potem vplivajo nanjo.«

jezikovnih ideologij, stereotipov,⁴⁹ predsodkov⁵⁰ in mitov o jeziku, igrajo ključno vlogo pri širjenju ali upadanju rabe jezika, vplivajo na življenja ljudi, njihov položaj v družbi in njihovo svobodo, uspeh v šoli, v sodnih, zdravstvenih in službenih kontekstih (prim. tudi pomembnejše preglede področja v Baker 1995; Garret idr. 2003; Garret 2010).

Večina raziskav na področju stališč do jezika temelji na mentalistični teoriji o naravi stališč, ki stališča označuje kot posredujočo spremenljivko med dražljajem, ki vpliva na osebo, in odzivom – gre za neke vrste stanje pripravljenosti osebe, da se na določen dražljaj odziva tako ali drugače.⁵¹ Ob tovrstnem pojmovanju stališč je pri raziskovanju poseben izziv metodološki pristop, saj se moramo zanesti na poročanje določene osebe o njenih stališčih, kar ima pogosto vprašljivo veljavnost, ali sklepati posredno iz vedenjskih vzorcev, kar pa raziskovalca oddaljuje od tega, kar naj bi pravzaprav opazoval. Pri raziskovanju stališč se je veliko truda posvečalo prav snovanju poskusov, ki bi raziskovali in razkrivali stališča, ne da bi se informanti tega povsem zavedali (Fasold 1996a: 147–150).

Pri jezikovnih stališčih ločujemo instrumentalno in integrativno komponento – instrumentalna motivacija odraža pragmatične motive uporabnosti (na primer željo, da bi z znanjem tujega jezika v družbi pridobil večjo veljavo ali da bi to prineslo ekonomske prednosti), pri integrativni pa gre za željo po občutku pripadnosti določeni jezikovni skupnosti. Instrumentalna stališča so večinoma individualistična, usmerjena nase in so povezana s potrebo po dosežkih, integrativna pa usmerjena v družbo, v medosebne odnose (Baker 1995: 31–32). Razlikujemo lahko tudi med implicitnimi in eksplicitnimi stališči, pri čemer gre za sicer povezane, ampak različne in neodvisno merljive konstrukte.

⁴⁹ Stereotipi so posploševanje delno točnih, vendar večinoma nepreverjenih, površnih sodb o človeku ali skupini oz. skupnosti. Stereotipne sodbe poudarjajo tipične in za nas pomembne poteze drugih, so splošne, ohlapne in poenostavljene ter ne ustrezajo stvarnosti, saj ne upoštevajo individualnih razlik in družbenih sprememb. Učinkovite so, ker omogočajo, da z omejenimi kognitivnimi sposobnostmi hitro prihajamo do informacij o stvarnosti okoli nas, hkrati pa zaradi navedenih lastnosti spodbujajo ustvarjanje družbenih predsodkov (Ule 2009a: 178–180).

⁵⁰ V socialni psihologiji so predsodki definirani kot »stališča, ki niso upravičena, argumentirana in preverjena, a jih spremljajo močna čustva in so odporna na spremembe« (Brown 1995; po Ule 2009a: 190). Lahko so pozitivni ali negativni, tako kot stališča so pridobljeni, vplivajo na obnašanje, so trdovratni in sestavljeni, kompleksni, vsebujejo kognitivno, čustveno in motivacijsko dimenzijo (po Ule 2009a: 190–193). Predstavljajo izrazite, pa vendar enostavne strukture, ki določene značilnosti skrečijo na nekaj ključnih potez. Živijo od polarizacij, njihov pomen je predvsem v vrednostnih ocenah, ki jih ponujajo posameznikom in skupinam (Brown 1995: 8, po Ule 2009a: 185–186). Predsodki vodijo naše zaznavanje zunanjega sveta, njihova uporaba je pretežno nezavedna, gre za avtomatsko potekajočo navado, ki daje človeku občutek zadoščenja. Pogosto povzročajo popačenje podobe objekta in njegovo zavračanje, tudi močno selektivno pozornost opazovalca do obnašanja drugih ljudi, kažejo pa se predvsem v nespoštljivem, nestrpnem, ponižujočem ali prezirljivem odnosu do drugih in drugačnih (Ule 2009a: 185–187). Predsodki se razvijajo že v času otroštva in odrasčanja, trije pomembni izvori zanje pa so družinski modeli (pozitivna korelacija v predsodkih med starši in otroki), modeli, ki jih pridobijo v procesu izobraževanja, in modeli, ki jih ponujajo mediji, tudi otroška literatura (po Ule 2009a: 199–201). Obstajajo tudi individualni osebnostni dejavniki, ki vplivajo na sprejemanje predsodkov. Konformni, čustveno labilni, nezadovoljni ljudje, polni notranje napetosti, so »prej pripravljeni pristajati na predsodke«, pomemben razlog za nastanek predsodkov pa je tudi iskanje »bližnjic« v razlagah tistega, kar nam je v družbenem okolju nerazumljivo (po Ule 2009a: 202).

⁵¹ Druga osnovna teorija o naravi stališč je t. i. behavioristična, ki stališča obravnava kot vedenjske odzive same: najdemo jih torej lahko v obnašanju, v odzivih ljudi na družbene situacije. Za raziskovanje stališč je treba torej samo opazovati in analizirati obnašanje. Slabost tega pristopa je, da tako ugotovljenih stališč ne moremo uporabiti za predvidevanje siceršnjega obnašanja (prav tam).

Eksplisitna stališča so nujno rezultat ozaveščene introspektivne analize in tako odražajo različne mentalne procese (po Pantos 2009: 87).

V splošnem so jezikovna stališča pojmovana kot ključna komponenta v gradnji sociolingvistične teorije (Garret 2010: 630) ter bistven dejavnik pri razumevanju jezikovnih sprememb in odnosa med jezikom in prostorom (Preston 2010: 126). Kljub temu da večina strokovnjakov priznava relevantnost jezikovnih stališč za jezikovne spremembe, redki vključujejo posebne analize stališč v svoje projekte, kar je presenetljivo tudi glede na to, da vodilni strokovnjak področja William Labov veliko pozornost posveča t. i. »problemu vrednotenja« tako v svojem teoretskem (prim. Weinreich idr. 1968; Labov 1972) kot praktičnem delu (prim. način poizvedovanja o jeziku v sociolingvističnih intervjujih in druge poskuse, npr. teste o samoocenah rabe, subjektivnih reakcijah in jezikovni negotovosti; prim. npr. Labov 1984). Čeprav obstajajo resni pomisleki glede veljavnosti in zanesljivosti podatkov o stališčih (prim. Milroy 1997: 141, tudi razdelek 2.1.6.1.1 o raziskovanju jezikovnih stališč), pa je ob predpostavki, da je eden izmed glavnih dejavnikov pri jezikovni variantnosti in jezikovnih spremembah prizadevanje za pozitivno družbeno identiteto, izboljševanje metod zbiranja in analiziranja podatkov o stališčih prioriteta (Kristiansen in Jorgensen 2005: 301–302).

Vedenje o stališčih in prepričanjih nespecialistov je lahko ob upoštevanju znanstvenih razlag tudi dragoceno za vse, ki delajo na področjih uporabnega jezikoslovja – na njegovi podlagi se lahko razvije boljši pristop k poučevanju jezika, izobraževanju učiteljev, pripravi se lahko bolj kakovostno gradivo, spoznanja so lahko dragocena za jezik v povezavi s pravom in medicino ter na številnih drugih področjih, ki so povezana z jezikovno raznolikostjo, posebno v primerih, ko govorne skupnosti različno sprejemajo različne jezike oz. jezikovne varietete. Ne poznati teh stališč je tako, kot da zdravnik ne bi poznal ljudskih imen za bolezni oz. ljudskih prepričanj o njih (Preston 1999: xxiv–xxv).

2.1.6.1.1 Raziskave jezikovnih stališč

Pri raziskovanju stališč do jezika raziskovalci uporabljajo neposredne ali posredne metode; pri prvih gre večinoma za odkrito spraševanje o pomenu jezika oziroma jezikovnih varietet v obliki intervjujev, anket ali vprašalnikov,⁵² pri drugih za razkrivanje (predvidoma) globljih prepričanj, zato so zasnovane tako, da se anketiranci ne zavedajo, da se proučujejo njihova stališča. Najbolj realne podatke o stališčih pridobimo z opazovanjem, ki je od vseh metod najmanj vsiljivo in ki ga pogosto uporabljajo antropologi in etnografi (prim. tudi razdelek 2.1.8; po Fasold 1996a: 149–152). Druge metode raziskav stališč

⁵² Vprašalniki lahko vsebujejo vprašanja odprtega ali zaprtega tipa, tudi semantični diferencial, odločevalna vprašanja, vprašanja z možnostjo izbire odgovora in razvrščevalne sheme. Priporočljivo je opraviti pilotno raziskavo z vprašanji odprtega tipa, pri katerih imajo anketiranci vso svobodo pri izražanju svojih pogledov, potem pa na podlagi pridobljenih odgovorov oblikovati vprašalnik za večjo populacijo z vprašanji zaprtega tipa, ki jih je lažje obdelati. Pri intervjuju raziskovalec osebno sprašuje in bodisi pisno ali s snemanjem beleži ustne odgovore informatorja, kar je skupaj z obdelavo odgovorov zelo zamudno (po Fasold 1996a: 152).

vključujejo analizo dokumentov, analizo vsebine, študij primerov in avtobiografij (Baker 1995: 17).⁵³ Pri ocenjevalnih lestvicah oz. vprašanjih je pomembno, da so karseda relevantni. Anketiranci si namreč skoraj vedno prizadevajo, da bi raziskovalcu pomagali, in izpolnijo vse, kar se od njih pričakuje, čeprav čutijo, da nekatere lestvice ali vprašanja niso primerna (po Edwards 2009: 88–89).

Nekatere metode se omejujejo na stališča do jezika samega (anketiranci označijo določeno jezikovno varieteto kot lepo, grdo ipd.), pogostejše pa je definicija stališč do jezika širša, tako da obsega tudi stališča do govorcev določenega jezika ali varietete (Fasold 1996a: 148). Preučevanje stališč se lahko osredotoča tudi na posamezne značilnosti jezika, njegovo uporabo, kulturne asociacije, učenje jezika, dvojezično izobraževanje, izbiro jezika, jezikovno politiko in prakso (po Baker 1995: 17). Problematiko jezikovnih stališč osvetljujejo tudi spoznanja ljudskega jezikoslovja, teorije jezikovnega prilagajanja, analize diskurza in etnografskih študij (prim. prejšnje razdelke, za izčrpen pregled pa Garret 2010).

Standardna in pogosto uporabljena metoda na področju raziskav jezikovnih stališč je t. i. tehnika prikritih dvojic (ang. *matched-guise technique*).⁵⁴ Metoda je tako neposredna, ker anketiranci podajajo eksplicitne izjave o govorcevih lastnostih, kot posredna, ker se odzivajo na govorca, ne na jezik in ker naj se ne bi zavedali, da isto osebo slišijo večkrat. Za podajanje odzivov anketirancev se pogosto uporablja semantični diferencial – gre za lestvice z nasprotnimi lastnostmi in vmesnimi stopnjami (navadno od pet do sedem), anketiranci s križcem na eni izmed črtic označijo stopnjo lastnosti, ki bi jo prisodili govorcu. Tehnika prikritih dvojic kot posredna metoda bolje razkriva osebna stališča kot neposredni vprašalniki in velja za posebej dragoceno pri proučevanju stereotipov oziroma predsodkov, ki jih imajo člani ene družbene skupine do druge. Številne tovrstne raziskave v zadnjih desetletjih v različnih jezikovnih skupnostih so pripomogle k razumevanju jezikovnih stališč in oblikovanju glavnih dimenzij vrednotenja jezika in govorcev ter pomembno prispevale k razvoju sociolingvistične teorije, zato njihov pomen ostaja aktualen tudi danes (Fasold 1996a: 149–151; Edwards 2009: 89–93, 263–264; Garret 2010, 53–87; Soukup 2012; za primer tovrstne raziskave v slovenski govorni skupnosti prim. razdelek 3.6.2 oz. Bitenc 2014a in 2014b). Kritike metode so povezane predvsem z nenaravnostjo testne situacije, saj je ocenjevanje ljudi na lestvicah semantičnega diferenciala po poslušanju kratkega odlomka oddaljeno od življenjske realnosti. Delikaten je izbor teme besedila in konteksta, saj je lahko oboje (bolj) primerno le za en jezik oziroma jezikovno varieteto, kar vpliva na pridobljene ocene, problematična je lahko tudi domnevna avtentičnost izbrane jezikovne varietete. Raziskovalci so se poskušali izogniti tem

⁵³ Kot eno izmed najbolj priljubljenih metod, ki jo uporablja tudi sam pri proučevanju situacije v Walesu, izpostavlja lestvico stališč na podlagi izjav, kakršna je npr.: »Valizani preveč govorijo angleško.« Anketiranci se morajo opredeliti, ali se z izjavo strinjajo ali ne oz. ali se z izjavo povsem strinjajo, strinjajo, niti strinjajo niti ne strinjajo, ne strinjajo oz. nikakor ne strinjajo (prav tam).

⁵⁴ V prvotni različici tehnike prikritih dvojic anketiranci poslušajo naključno razvrščene posnetke nekaj dvojezičnih govorcev, ki berejo odlomek v dveh jezikih, in nato govorce ocenijo glede na izbrane lastnosti. Pri tem se ne zavedajo, da se isti glas ponovi dvakrat in zato razliko v ocenah iste osebe lahko pripišemo prav jeziku (Lambert 1967: 93–94).

težavam z različnimi prilagoditvami osnovne tehnike (prim. Fasold 1996: 152–176; Garret 2010: 57–59).

Večina raziskav stališč je eksperimentalne narave, saj se metodologija osredotoča na sistematično manipulacijo in nadzor variabel. Tako s tovrstnimi eksperimenti kot z intervjuji je pridobivanje relevantnih podatkov težavno, še posebej kadar želimo raziskovati prikriti prestiž variante ali varietete. Ob uspešnem preseganju metodoloških omejitev pa tovrstne raziskave lahko dajo dragocen vpogled v to, kako so določene jezikovne oblike stereotipno povezane z določenimi značilnostmi govorca, kot so npr. inteligenca, všečnost, zanesljivost itd. (Hinskens idr. 2005: 38).

Raziskave kažejo, da se v stališčih lahko odraža diglosično razmerje med dvema jezikoma ali varietetama, pri čemer je značilno, da visoki jezik velja za bolj, nizki pa manj prestižnega (prim. Fasold 1996a: 164–170),⁵⁵ obenem pa so stališča lahko kazalec skupinske identitete (n. d.: 158–164). Pričakovali bi, da bodo govorci določene jezikovne varietete, ki jim predstavlja element skupinske identifikacije in osebne identitete, svojo govorico visoko (o)cenili. Pri merjenju stališč s tehniko prikritih dvojic je tako izhodiščna hipoteza, da bodo informanti govorca lastne nestandardne varietete ocenili višje vsaj pri solidarnostnih lastnostih (recimo glede prijateljskosti ali prijaznosti),⁵⁶ a to ne drži. Številne raziskave, še posebej v diglosičnih situacijah, kjer visoki jezik velja za čistejšega in boljšega od nizkega jezika, kažejo, da anketiranci nižje vrednotijo govorca lastne (nestandardne) jezikovne varietete tudi pri solidarnostnih lastnostih (prim. Fasold 1996a: 158–159; Edwards 2009: 89–91);⁵⁷ podoben pojav je znan tudi iz sodobne socialnopsihološke teorije predsodkov (prim. Ule 2009a: 213).

Pri težnji, da govorci nestandardne varietete sprejmejo nenaklonjene stereotipe glede lastnega govora, gre za enega izmed najbolj grenkih vidikov pri jezikovnih stališčih, kar se interpretira kot jasno potrditev »reakcije manjšinske skupine«, pri čemer gre za jezikovno manifestacijo družbene nadrejenosti oz. podrejenosti (Edwards 2009: 89–93). Pri tem se pogosto zdi relevantno tudi vprašanje razmerja med periferijo in centrom kot prostorom moči (prim. Bernard 2000: 89). Labov (1972: 117) je sicer z raziskavo *r*-ja v New Yorku dokazal, da so močno negativna stališča do lastnega govora ob siceršnji jezikovni negotovosti značilna za ameriški nižji srednji razred, v kasnejših raziskavah (Labov 1976, po

⁵⁵ V poskusih s tehniko prikritih dvojic je bil npr. škotskim govorcem angleščine pripisan nižji status kot angleškim govorcem (Cheyne 1970, po Edwards 2009: 90), za Egipt je bila ugotovljena neke vrste triglosija s klasično arabščino pred egiptovsko angleščino in egiptovsko arabščino kot najnižjo varieteto (El-Dash in Tucker 1975), v mehiški ameriški skupnosti v Chicagu pa diglosična razporeditev jezikov z angleščino kot visokim in španščino kot nizkim jezikom (Carranza in Ryan 1975).

⁵⁶ V nasprotju s statusnimi lastnostmi (recimo glede inteligence, izobraženosti ipd.), kjer je pričakovano, da bodo standardni jezik vrednotili višje.

⁵⁷ El-Dash in Tucker (1975) sta to spoznanje potrdila glede arabščine in angleščine v Egiptu, Carranza in Ryan (1975) glede angleščine in španščine pri mehiško-ameriških in anglo-ameriških študentih, Ryan in Carranza (1975) glede standardne angleščine in angleščine z mehiškim naglasom pri mehiško-ameriških, črnkih in anglosaških govoricah. Gre za primere, ko člani kake družbeno marginalne skupine neupravičeno visoko vrednotijo pripadnike dominantne skupine, sebe in svojo skupino pa ocenjujejo negativno, pri čemer gre za maksimiziranje razlik med skupinami v neobičajni smeri: s ponotranjanjem marginalnega položaja in stigmatizacijo pri članih marginalne skupine (prav tam).

Edwards 2009: 93) pa je ugotavljal, da so tisti, katerih govor vključuje nestandardne ali stigmatizirane oblike, svoji lastni najostrejši kritiki.

Raziskave stališč lahko razlikujemo tudi glede na to, ali proučujejo stališča do določene jezikovne varietete ali obnašanje (npr. odzivnost na sporočilo glede na jezikovno varieteto, v kateri je bilo povedano) oz. stališča do jezikovnega (ne)prilagajanja ali jezikovno (ne)prilagajanje samo (ang. *attitude static* in *behavior static* oz. *attitude dynamic* in *behavior dynamic*). Pri drugih je upoštevano dejstvo, da govorci prilagajajo svoj govor glede različne okoliščine, predvsem glede na družbeno situacijo in sogovorca – tovrstne raziskave naj bi učinkoviteje pokazale tudi na pomen jezika kot kazalca skupinske identitete (prim. Giles in Bourhis 1976; Fasold 1996a: 160–164; glede teorije o jezikovnem prilagajanju prim. tudi razdelek 2.1.5).⁵⁸

Zelo drugačen pristop k raziskovanju stališč predstavlja ocenjevanje različnih varietet samo na podlagi njihovih oznak (npr. »južni govor« v ZDA ali »liverpoolski naglas« v Britaniji), ne da bi se soočili z dejanskimi primeri govora, pri čemer gre za ideološke odzive na jezikovno variantnost (t. i. konceptualna metoda (ang. *conceptual method*); prim. Garret idr. 2003: 79). V študiji BBC-ja *Voices* je 5010 anketirancev na sedemstopenjskih lestvicah ocenjevalo 34 naglasov angleščine, med katerimi so bili avtohtoni britanski naglasi, nekateri naglasi, povezani z drugimi državami, ki so prisotni v Veliki Britaniji in so relevantni za britansko družbeno življenje, ter nekatere globalne varietete angleščine (Coupland in Bishop 2007: 76–77).⁵⁹

2.1.6.2 Jezik in identiteta

Pojem identitete je v sociolingvistiki prisoten že od vsega začetka, v zadnjih letih pa je v sociolingvističnem diskurzu postal vseprisotni pojasnjevalni koncept. Pogostejše kot stališča je identiteta povezana z mikroravnjo družbene strukture, tj. z interakcijo v manjših skupnostih ali družbenih skupinah, osrednje mesto pa ima v etnografsko naravnanih jezikovnih raziskavah (prim. Kristiansen in Jorgensen 2015: 290–292)

Jezik, ki ga uporabljamo, oblikuje pomemben del našega občutka o tem, kdo smo, z njim svojo identiteto razvijamo in ohranjamo, predstavljamo svoje sebstvo in način, na katerega hočemo biti sprejeti, ter

⁵⁸ Primer proučevanja stališč do konvergentnega oz. divergentnega jezikovnega obnašanja (raziskava tipa *attitude dynamic*) v Quebecu (več varietet francoščine) in Walesu (več varietet angleščine) je Bourhis idr. 1975; primer proučevanja vrednotenja govorcev glede na jezikovno (ne)prilagajanje in posledično jezikovno produkcijo informantov (*behavior dynamic*) na primeru dvojezičnih angleško-kanadskih študentov pa je opisan v Giles in Bourish (1976: 299–300).

⁵⁹ Več prestiža in družbene privlačnosti so regionalnim varietetam pripisale ženske kot moški, vendar ne za svoj lastni govor. Moški so bili bolj zadržani do govora drugih, so pa bolj naklonjeno ocenili lastni govor. Mlajši anketiranci so bili manj negativni do stigmatiziranih varietet. Za družbeno privlačnost in prestiž so najvišje ocene dobili lastni naglasi, severnoirski ter škotski in edinburški naglas, kar morda kaže na večanje privlačnosti in prestiža regionalnih varietet, najnižje pa azijski in afro-karibski naglas ter nekateri mestni naglasi (Birminghama, Liverpoola in Glasgowa; n. d.: 80–85).

izražamo svojo skupinsko pripadnost (prim. Edwards 2009; Ule 2009b: 107). Pri povezavi med jezikom in identiteto so pri jeziku v ospredju bolj njegove simbolne kot komunikacijske funkcije (Edwards 2009: 2). Študije identitete, tudi tiste, ki se osredotočajo na jezikovne vidike, so postale posebej popularne v zadnjih desetletjih številnih družbenih in političnih izzivov in tranzicij (Edwards 2009: 15–16).

Ostro razmejevanje med osebno⁶⁰ in družbeno identiteto ni mogoče, saj posameznikove osebnostne značilnosti izvirajo iz njegove socializacije v skupini oz. skupinah, katerim pripada; družbeni kontekst pri posamezniku določa del »bazena« potencialnega, iz katerega se lahko zgradi osebna identiteta.⁶¹ Tako so identitete posameznikov vedno tako sestavine kot refleksije določenih družbenih ali kulturnih identitet, slednje pa so vedno vsaj do določene mere po svoji naravi stereotipne zaradi potrebne splošnosti (Edwards 2009: 20).

Na identiteto se lahko gleda kot na nekaj stalnega in nespremenljivega ali kot na nekaj spreminjajočega se, odvisnega od okoliščin, torej včasih precej nestabilen pojav, ki je bolj proces kot bitnost. Nesporo je namreč, da imamo hkrati več družbenih vlog in mask ter da se identitete spreminjajo tako sinhrono kot diahrono (Edwards 2009: 23); opraviti imamo s celim spektrom identitet in te identitete ustvarjamo glede na različne okoliščine (Ule 2009a: 404–405). Med resničnimi in potencialnimi identitetami so nekatere pomembnejše od drugih, pri čemer se poudarjata psihološki zgodnji vpliv (ang. *primacy effect*) in psihološki nedavni vpliv (ang. *recency effect*): prvi poudarja večji pomen začetnih izkušenj v primerjavi s kasnejšimi, drugi pa večjo relevantnost sodobnejših in dostopnejših kasnejših informacij (Edwards 2009: 18).

Članstvo v skupini in znotrajskupinska zvestoba prinašata znotrajskupinsko pristranskost, kar pomeni, da smo bolj naklonjeni tistim, s katerimi se počutimo povezane. To lahko vodi k oblikovanju pozitivnih ali negativnih stereotipov in predsodkov ter k t. i. zunajskupinskemu učinku homogenosti (prim. Edwards 2009: 26–27): pri stereotipiziranju oz. opisovanju ljudi na osnovi njihove skupinske pripadnosti značilno pripisujemo večjo podobnost članom svoje skupine in drugačnost od članov drugih skupin; običajno smo pri tem diskriminatorni, saj težimo k boljšim ocenam lastne skupine v primerjavi z drugimi, ker to prispeva k naši identiteti, katere pomembni del je skupinska pripadnost (Ule 2009a: 179–180 in 404–405). Širjenje negativnih predstav o drugih skupinah sloni tudi na t. i. »iluzornih korelacijah«, ki predstavljajo težnjo, da pri tujih skupinah prej zaznamo manj običajno in družbeno nesprejemljivo vedenje kot pri članih lastne skupine (Ule 2009a: 409). Znotrajskupinske povezave se

⁶⁰ Osebna identiteta ali osebnost je definirana kot skupek vseh individualnih značilnosti in dispozicij, ki določa edinstvenost vsakega človeka. Bistvo identitete je v podobnosti: pri posameznikovi osebnosti identiteta označuje »enakost« posameznika v vseh časih ali v vseh okoliščinah (Edwards 2009: 19–20).

⁶¹ Včasih teoretiki socialne kategorizacije (pri kateri gre za obliko socialnega umeščanja človeka, ki poudari njegovo pripadnost posamezni skupini), združijo pojma socialne in osebne identitete v pojem socialne identitete, ki se deli na subjektivni in objektivni vidik (po Ule 2009a: 404).

lahko krepijo tudi s pomočjo jezika, saj lahko z uporabo naglasa ali jezikovne varietete poudarjamo drugačnost od nečlanov skupine.

Govorci izbirajo iz svojega repertoarja glede na zaznavo situacijskih pritiskov in zahtev – variantnost odseva posameznikovo oceno, kaj je oz. kaj ni primerno v določenem kontekstu.⁶² različne stilistične ravni navadno ustrezajo formalnosti in namenu interakcije. Govorec lahko z izbiro poudari ta ali drugi vidik svoje identitete, kar lahko povežemo z Goffmanovim delom o samopredstavljanju. Ti procesi so tekoči in dinamični in lahko delujejo avtomatsko ali celo nezavedno in jih navadno opazimo le, kadar se zdi izbira nenavadna ali neprimerna (Edwards 2009: 27–30).

Več izsledkov kaže, da gonilna sila jezikovnih sprememb pri posamezniku in v skupnosti ni toliko oponašanje jezika sogovorca, ampak bolj poskus prilagajanja jezika bolj ali manj stereotipiziranim značilnostim jezika skupine, ki ji nekdo želi pripadati ali ji biti podoben (prim. tudi obravnavo teorije o jezikovnem/komunikacijskem prilagajanja v razdelku 2.1.5). Ta pogled je združljiv s pojavom hiperkorektnosti,⁶³ pri katerem govorec z določenim govornim obnašanjem preseže skupino, ki ji želi biti podoben, saj je stereotip drugačen od dejanskega obnašanja (Auer in Hinskens 2005: 356–357). Pri izbiri (ali dopustitvi) določenih jezikovnih značilnosti kot rezultatu govorčeve želje po identifikaciji z določeno skupino je irelevantno, ali sogovorec pripada tej skupini. Čeprav je potrebno določeno znanje (lahko omejeno ali celo napačno) o jeziku skupine, pogostost stika in osebni stik nista ključna – konvergenca namreč poteka proti abstraktni predstavi skupine (Auer in Hinskens 2005: 337–338). To lahko vzporejamo z modelom identitete projekcije oz. modelom verbalnih »dejanj identitete« (prim. Le Page in Tabouret-Keller 1985), pri katerem se izbira jezikovnega koda interpretira kot izraz družbene in osebne identitete vsakega posameznika. Čeprav večinoma nezavedno, privzamemo ali skušamo privzeti stil, ki se nam zdi primeren za naše dožemanje razmerja s sogovorcem – ne prilagodimo se torej nujno sogovorčevemu stilu, temveč bolj podobi samega sebe v odnosu do sogovorca (Le Page, 2000: 28).

⁶² Tako kot dvojezičnost tudi dvodialektalnost in variantnost v naglasu in stilu obstajajo znotraj kontinuuma – na eni strani najdemo ljudi, ki znajo v drugem dialektu povedati samo nekaj besed ali ki znajo privzeti karikirani nematerni (ang. *non-maternal*) naglas v precejšnji meri (ilustracija za to so šale), na drugi strani pa najdemo posameznike, ki lahko govorijo kot rojeni govorniki (ang. *can assume native-like coloration*); variantnost, ki je med enojezičnimi govorniki najbolj razširjena, je na ravni stila (Edwards 2009: 27–28).

⁶³ Hiperkorektna raba je značilna za nestandardne govorce, ki se morda počutijo jezikovno negotove glede »stigmatiziranih« lastnosti svoje varietete in zato posebno v formalnih kontekstih uporabljajo govorne oblike višjega statusa in v tem celo prekašajo govorce višjega razreda. Prav tako nestandardni govorniki precejšnjo svojo rabo višjestatusnih oblik, tj. pri samooceni rabe navedejo, da višjestatusne oblike uporabljajo pogostejše, kot dejansko jih (prim. Labov 1966a, 1972; po Edwards 2009: 69).

Pri tem je relevantna tudi t. i. odpornost proti socialnemu vplivu, ki predstavlja sposobnost avtonomnega delovanja ljudi, njihovega obnašanja, razmišljanja in predstav kljub socialnemu vplivu (Ule 2009a: 300).⁶⁴

Različne vmesne oz. medvarietetne⁶⁵ oblike pri jezikovnem prilagajanju imamo lahko za rezultat številnih strategij kodnega preklapljanja in mešanja kodov, pri čemer lahko govorimo o t. i. dimenzijah nevtralnosti: govorci kombinirajo elemente različnih varietet in s tem kažejo na družbeno bližino ali identifikacijo z več kodi hkrati. Pri rabi značilnosti različnih kodov se družbena opozicija med njimi nevtralizira. Ta sinteza različnih kodov ali menjavanje med njimi govorcu omogoča izražanje dvojne identitete (prim. Bitenc 2013b: 11; po Mæhlum 2000: 104–105).

Skupinska identiteta ponuja občutek varnosti, čeprav jezikovna varieteta določene skupine nima družbenega prestiža. Poskusi spreminjanja govornega stila ali dodajanja oz. učenja nove varietete pomenijo tveganje, saj se v primeru neuspeha lahko pojavi občutek obrobnosti oz. občutek, da nisi član nobene družbene skupine.⁶⁶ Pomembno pa se je zavedati, da so družbeni odnosi dinamični in spremenjene družbene okoliščine, npr. oživitev skupinskega ponosa ali zavesti, lahko vodijo do spremenjenega (samo)sprejemanja določene skupine in njenega jezika (prim. Edwards 2009: 96–97).⁶⁷

V sociolingvistiki je pogosto uporabljen pojem lokalne identitete, pri čemer se je vsebini koncepta posvečalo zelo malo pozornosti. Vprašanje povezanosti jezikovne rabe s krajevno identiteto je obravnavalo več humanističnih ved (posebno okoljska psihologija (ang. *environmental psychology*) in družbena geografija (prim. razdelek 2.1.3.6)). Splošno sprejeto je, da regionalna ozaveščenost in regionalna identiteta temeljita na regionalnih značilnostih, ki se razlikujejo od značilnosti drugih regij; npr. fizično okolje, zgodovinsko ozadje, družbena struktura ali jezikovne oz. narečne značilnosti, kar potrjujejo tudi številne sociolingvistične raziskave (med njimi je najzgodnejša in najbolj znana raziskava

⁶⁴ Dokaz, da se jezikovna identiteta lahko ohranja kljub tesnemu in dolgo trajajočemu stiku, je npr. raziskava med zakonci ljudstva Sui, ki predstavlja avtohtono manjšino v jugozahodni Kitajski, pri kateri pri sklepanju zakona velja, da morata žena in mož izvirati iz različnih klanov in da se žena ob poroki za stalno preseli v moževo vas. Zaradi subtilnih jezikovnih razlik med klani imajo lahko poročene ženske narečne značilnosti, ki so drugačne od narečnih značilnosti govora njihovih mož in drugih vaščanov. Rezultati akustične analize variantnosti leksikalnega tona, tj. sociotonske analize, kažejo, da priseljene ženske v visoki meri obdržijo tonemske variante narečja domačega klana tudi po desetletju ali več bivanja v moževi vasi (Stanford 2008b).

⁶⁵ Gre za oblike, ki jih ne moremo pripisati ne narečju ne standardu (ang. *interdialectal*).

⁶⁶ Tako recimo mehiški Američan, ki je opustil španščino zaradi družbenoekonomskih prednosti angleščine, tvega, da ga bodo označili za »vendido« – jezikovnega – izdajalca, njegov frankofonski kolega v Quebecu pa zaradi tega lahko dobi oznako »vendu« – prodan. Raba standardne angleščine pri govorcih črnske angleščine je lahko označena kot pretvarjanje oz. prevara (prim. Edwards 2009: 94 in 97; prim. tudi komentarje anketirancev v slovenskih raziskavah v razdelku 3.5 in v doktorski raziskavi v 5.3.6).

⁶⁷ Podobno velja glede stereotipov in predsodkov: kot sredstvo za razlago in racionalizacijo obstoječih socialnih razlik so stereotipi sicer odporni na spremembe, se pa spreminjajo v odvisnosti od družbenih pogojev, posebno če pride do večjih sprememb v medskupinskih odnosih, in se zmanjšajo predvsem, če pride do medosebnih odnosov med člani različnih skupin (ta pojav raziskovalci imenujejo »hipoteza stika«) (Ule 2009a: 183–184). Tudi predsodki se navadno vztrajno ohranjajo skozi več generacij, do pozitivne spremembe pa pride predvsem tedaj, ko se vodilni, reprezentativni člani diskriminiranih skupin začnejo vesti izrazito v neskladju s stereotipnimi domnevami o vedenju članov teh skupin, in tedaj, ko skupina pokaže kak izrazit uspeh (Ule 2009a: 216).

na otoku Martha's Vineyard Willama Labova (prim. 1972: 298–99)). Za močno lokalno identiteto je potrebna neka jezikovna (ali druga) karikiranost, ki spodbuja tovrstno identifikacijo (Preston 1989: 118; po Vaattovaara 2007: 2; prim. tudi Vaattovaara 2009).

V zvezi z usvajanjem druge varietete se omenja t. i. »dialektalne dileme« (ang. *dialect dilemmas*), s katerimi se soočajo številni govorci nestandardnih varietet v različnih okoljih (Ogbu 1999). Podoben pojav izpostavlja Smitherman 2006 (imenuje ga *linguistic push-pull*) in kot primer navaja govorce črnske angleščine, ki usvojijo tudi standardno angleščino: črnska angleščina je povezana s črnsko skupinsko identiteto in kulturo, a jo ogroža standardna angleščina, ki je potrebna za izobraževanje, preživetje in uspeh; črnici govorijo črnsko angleščino in jo hkrati sovražijo. Teoretično možne rešitve, bidialektalnosti, včasih ni tako enostavno vzdrževati (po Edwards 2009: 93–95).⁶⁸

Glede povezave med jezikom in identiteto je pomemben tudi razmislek o družbenih spremembah v sodobnem svetu, kjer se pluralizacija medskupinskih vplivov in razmerij kaže v upadanju pomena tradicionalnih delitev na dominantne in podrejene, večinske in manjšinske, središčne in marginalne skupine. Namesto ostrih in celostnih družbenih delitev se uveljavlja mreža razlik, ki jih ne moremo homogenizirati v enostavne bipolarne delitve ali hierarhije (Ule 2009a: 418–421). Vrsta sprememb se kaže tudi v procesih družbenega umeščanja posameznikov v sodobnih družbah: gre za temeljit pretres v subjektivnih strukturah, v zgradbi sebstva⁶⁹ in identitetah posameznika, ki ga s seboj prinaša splet zgodovinskih in družbenih sprememb. Govori se o »decentriranem subjektu, pluralnem sebstvu, zbrkljani identiteti« (Ule 2009a: 490). Pojavi, ki odražajo temeljne družbene spremembe v zadnjih dvajsetih letih, so nove tehnologije, elektronski mediji, potovanja, gibanja, nestalnost. Spremembe so globoke in nas še bolj izpostavljajo mnenjem, vrednostnim in življenjskim usmeritvam drugih. Posledica je novo zavedanje sebstva: nekateri govorijo o prezasičenosti modernega sebstva in preobljudenosti sebstva, ki vodi v delitev in pluralnost sebstev. Nobena izmed tradicionalnih kategorij samoidentifikacije, kot so spol, nacionalnost, religija, rasa nima več privilegiranega položaja, posameznik samopodobo prilagaja družbenim razmeram (po Ule 2009a: 490–491).

⁶⁸ Če negativne reakcije na govor odražajo širša družbena ali rasistična stališča, za črno osebo ali katerega koli člana »vidne manjšine« učenje in raba standardne varietete situacije bistveno ne spremeni. Pravzaprav lahko črni govorci, ki zvenijo »belo«, izzovejo celo bolj negativna stališča (prav tam).

⁶⁹ Sebstvo (ang. *self*) se v socialni psihologiji razume kot »bolj ali manj povezana celota predstav in občutkov osebe o sebi, o svojih tipičnih socialnih naravnostih in strategijah« (Ule 2009a: 498). Za sebstvo posameznika so izrecno relevantna čustva samozavedanja (recimo sram, krivda, presenečenje, ponos), saj neposredno implicirajo samozavedanje in samoocenjevanje. Samoocenjevanje je lahko eksplicitno ali implicitno, celo le nezavedno, a ima svoj psihološki učinek na posameznika. Čustva samozavedanja so primarno sredstvo samoopazovanja in samonadzora, ker nam omogočajo kritičen vpogled v lastno mišljenje, namere in vedenje (po Ule 2009a: 468).

2.1.6.3 Družbena vrednosti in prestiž posameznih jezikov in varietet

Po Bourdieuevi teoriji je prepoznavanje jezikovnih hierarhij, skupaj z vedenjem o družbenih vrednotah, ki pritičejo posameznim kodom, navadno del sociolingvistične kompetence govorcev, ki delujejo na jezikovnem trgu (prim. razdelek 2.1.3.3). To znanje prispeva k vzdrževanju relativnega konsenza glede rabe določenih kodov v dani družbeni skupnosti. Vrednote in konotacije, povezane z različnimi varietetami, sčasoma lahko postanejo »naravne«, torej očitne in neizpodbitne; postanejo del dokse govorne skupnosti – del kulturnih predstav, ki jih imamo bolj ali manj za samoumevne in tako navadno niso predmet refleksije ali kritične razprave (prim. Thompson 1994).

Nekatere varietete imajo višji status in prestiž kot druge in splošno je standardna varieteta tista, ki jo govorijo izobraženi ljudje, ki je primerna v formalnih kontekstih in se pojavlja v tisku; njena moč in položaj izvirata iz političnih okoliščin.⁷⁰ Uveljavljena stališča glede več- oz. manjvrednosti jezikov, pri katerih so v ozadju pogosto preskriptivne želje po »zaščiti« jezika in jezikovni »čistosti«, so odporna na spremembe kljub teži jezikoslovnih dokazov, stališča glede stilov, naglasov in narečij pa se zdijo zasidrana še globlje (Edwards 2009: 64–68).

Vprašanje, ali so nekateri jeziki boljši, bolj logični, bolj ekspresivni kot drugi, ima dolgo tradicijo.⁷¹ Jezikoslovci, antropologi in drugi se sedaj skoraj enoglasno strinjajo, da jeziki vedno zadostujejo potrebam ljudi. Različne družbene, geografske in druge okoliščine določajo, kateri elementi so v jeziku potrebni in se zato razvijejo. Vsi jeziki so potencialno funkcionalno enakovredni, razlikujejo pa se v leksikalnih, slovničnih, fonoloških in drugih značilnosti. Vprašanja o načelni kvaliteti nekega jezika so preprosto napačno usmerjena (Edwards 2009: 57–60).⁷²

⁷⁰ T. i. ideološki aparati države, posebej šola in mediji, imajo poleg referenčnih ali identifikacijskih skupin (prim. Ule 2009a: 300–301, 354–356) močan vpliv tudi na oblikovanje jezikovnih stališč, stereotipov, predsodkov in ideologij.

⁷¹ Karel V, sveti rimski cesar iz šestnajstega stoletja, je npr. govoril z Bogom špansko, z ženskami italijansko, z moškimi francosko in s konji nemško. Richard Carew, angleški pesnik in arheolog, je malo kasneje pisal o odličnosti angleščine v primerjavi z drugimi jeziki. Eden prvih jezikoslovnih poskusov obravnave konvencionalnih izjav o jeziku in določenih značilnih reakcij nanj je članek Leonarda Bloomfielda (1944). Med drugim se je dotaknil ljudskega prepričanja o čistosti nekaterih ameriških narečij in o tem, da nekateri jeziki »primitivnih plemen« vsebujejo samo nekaj sto besed (Edwards 2009: 83).

Nekatere pretirane primerjave so do danes sicer izginile ali zbledele, še vedno pa z lahkoto najdemo trditve o večji jedrnatosti angleščine v primerjavi s francoščino in večji estetski privlačnosti italijanščine v primerjavi z nemščino (Edwards 2009: 57).

⁷² Na tem mestu je relevantna tudi omemba t. i. Sapir-Whorfove hipoteze, ki sicer ni splošno sprejeta, vsaj ne v t. i. »močni« različici. Sapir in njegov učenec Whorf sta namreč trdila, da različni jeziki opisujejo realnost na različne načine in da zato jezik, ki ga govoriš, določa tvoj način razmišljanja. Največja protiargumenta sta, da iz jezika v jezik lahko prevajamo (čeprav včasih precej nepopolno) in da se govorniki ene varietete v spremenjenih okoliščinah lahko naučijo druge. T. i. »šibka« različica hipoteze pa ima pomemben smisel: jezik vpliva na naš običajni način razmišljanja, kar je verjetno, ker je varčno: precej negospodarno bi bilo namreč razvijati besedišče in slovnico za opisovanje kontekstov in konceptov, ki v našem življenju ne obstajajo (po Edwards 2009: 60–61; prim. tudi Fasold 1996b: 50–53).

Tudi glede posameznih varietet istega jezika velja podobno:

Nobenega jezikovnega dokaza ni, ki bi kazal na to, da je določena varieteta bolj »ekspresivna« ali »logična« od katere koli druge, ali ki bi sprožil domnevo, da obstajajo kake »primitivne«, »neprimerne« ali »slabše« angleške varietete. (Trudgill 1975: 26)

Po logičnem sklepanju se trditev namreč nanaša na vse varietete vseh jezikov. Hipoteza o inherentni vrednosti posameznih varietet je bila s poskusi zavrnjena v 70. letih 20. stoletja, so pa raziskovalci (Giles idr. 1974) potrdili hipotezo o vsiljeni normi: ta zagovarja, da vrednotenje različnih jezikovnih varietet ne temelji na notranjih kvalitetah, temveč sloni na družbenih konvencijah in preferencah, ki so najbolj očitno povezane s prestižem in močjo, ki jo imajo govorci določenih standardnih varietet. Jezikovna variantnost je torej povezana z družbeno razslojenostjo, družbena moč⁷³ pa hitro in enostavno obrne to, za kar vemo, da je preprosta variantnost, v ocene v smislu boljše–slabše. Drugačnost je tako pogosto razlagana kot pomanjkljivost (argumenti za slovnično, leksikalno ali fonološko nadrejenost varietete, ki jo uporabljajo tisti, ki imajo moč)⁷⁴ (po Edwards 2009: 66–68).

Občutek, da govor ni dovolj »dober«, je splošen pojav, ki pa ima neupravičene razloge:

Človek, ki se sramuje svojih jezikovnih navad, je prizadet v svojem bistvu; vzbuditi komur koli, posebno otroku, občutek sramu zaradi jezika je tako nedopustno, kot mu vzbuditi občutek sramu zaradi barve kože. (Halliday 1968: 165; po Edwards 2009: 95)

2.1.6.4 Ozaveščenost

Različne stopnje zavedanja (ang. *awareness*), zavesti (ang. *consciousness*) oz. izrazitosti (ang. *salience*)⁷⁵ jezikovnega obnašanja pri posameznikih in skupinah povzročajo razlike med skritimi oz. prikritimi in odkritimi oz. razvidnimi normami, vrednotami in prestižem. Pogosto se namreč prikrite vrednote razlikujejo od očitnih, izziv pa ostaja opredelitev in proučevanje prikritih subjektivnih dejavnikov, ki vplivajo na jezikovno variantnost in jezikovne spremembe. Ljudje se namreč jezikoslovnih pojavov pogosto ne zavedajo in jih niso sposobni opisati (prim. Kristiansen in Jorgensen 2005: 292–293; o očitnosti, vprašljivosti določanja njene stopnje in njenega vpliva na jezikovne spremembe tudi v Hinskens idr. 2005: 43–45). Dimenzije kontinuuma, s pomočjo katerih lahko ocenjujemo način ozaveščenosti nejezikoslovcev glede jezikovnih varietet, so dostopnost –

⁷³ V socialni psihologiji se o socialni moči govori, ko lahko z veliko verjetnostjo napovemo, da bo določena oseba ali socialni dejavnik (skupina, institucija, država, družba) pomembneje vplivala na obnašanje, stališča, mnenja, čustva, motive drugih posameznikov oz. drugih socialnih dejavnikov in jih bo spravljala v odnose odvisnosti in podrejenosti. Socialni vpliv temelji na vrednotah, normah, pravilih delovanja, socialna moč pa v večji meri deluje s pomočjo prisile (prim. Ule 2009a: 300–301).

⁷⁴ Medtem ko so razlike v izgovarjavi in besedišču lahko pomembni dejavniki, ki vplivajo na zaznavo varietet, pa so ponavadi slovnični argumenti tisti, ki predstavljajo podlago za izjave o njihovi manjvrednosti.

⁷⁵ Izraz *salience* je opredeljen kot »lastnost jezikovnega elementa ali značilnosti, zaradi katere sta ta element ali značilnost preceptivno ali kognitivno izrazit-a« (Kerswill in Williams 2002: 81). Obstaja več kriterijev za določanje stopnje izrazitosti določenega jezikovnega elementa; izrazite značilnosti določene varietete naj bi bile med prvimi, ki jih njeni govorci opustijo pri usvajanju druge varietete, oz. med prvimi, ki jih pri usvajanju določene varietete prevzamejo (po Wilson 2010: 119–120).

nedostopnost, podrobnost – globalnost, natančnost – nenatančnost, popoln nadzor – brez nadzora (Preston 1996).

Pojem skritega oz. prikrita prestiža (kot nasprotje odkritega oz. razvidnega prestiža standardne jezikovne varietete; ang. *covert* in *overt prestige*) pojasnjuje rabo nestandardnih jezikovnih varietet, s katerimi govorci na subtilen način izražajo pripadnost določeni skupini in tradicionalnim vrednotam. Trudgill ga označi tako:

[S]kriti prestiž odraža vrednostni sistem naše družbe ter različnih subkultur v tej družbi, in ima sledečo obliko: za govorce in govorce pod 30. letom so nestandardne govorne oblike delavskega razreda visoko cenjene, čeprav te vrednote navadno niso izražene odkrito. [...] Kaže, da skriti prestiž vodi k jezikovnim spremembam »od spodaj«. (Trudgill 1972: 194)

Skriti prestiž je empirično težko dokazati, nanj pa kažejo poskusi, v katerih so govorci povprašani o načinu izgovora določenih besed, potem pa se preveri še njihov dejanski izgovor. Labov v New Yorku (1966a) in Trudgill v Norwichu (1972) sta dokazala, da predvsem moški⁷⁶ precenjujejo svojo rabo nestandardnih variant (tj. trdijo, da uporabljajo nestandardne variante tudi v primerih, ko v resnici uporabijo standardne), kar priča o njihovi težnji k rabi le-teh kot znamenju pripadnosti lokalni skupnosti in kot znamenju moškosti. Dejanska raba teh oblik je (tudi pri sicer standardno govorečih posameznikih) najbolj verjetna, kadar govorec želi izgledati močan, neposreden in nedvoumen. Skriti prestiž temelji na dejstvu, da je neposrednost nestandardnega govora dojemana kot »mačo« kvaliteta; če se na moškost gleda naklonjeno oz. z odobravanjem, je skriti prestiž lahko dejavnik, ki vpliva na varietete govorcev nižjega razreda (prim. Chambers 2003: 241–243; Fasold 1996b: 97–99; Edwards 2009: 68–69; Trudgill 1972; Labov 1972: 249–250).

Skriti prestiž oz. prikrita prepričanja torej pomagajo razložiti vztrajanje družbene skupine pri rabi jezikovne varietete, ki jo govorci v neposrednem izražanju mnenj opisujejo kot grdo, robato, neuglajeno itd. Odkrito izražena prepričanja o jezikovni variantnosti naj bi bila za pojasnjevanje jezikovnih sprememb tako rekoč nepomembna, medtem ko imajo prikrita osebna mnenja pri njihovem pojasnjevanju pomembno vrednost (prim. Coupland in Bishop 2007: 75; prim. tudi razdelek 2.1.6.1 glede povezanosti stališč in dejanskega jezikovnega obnašanja).

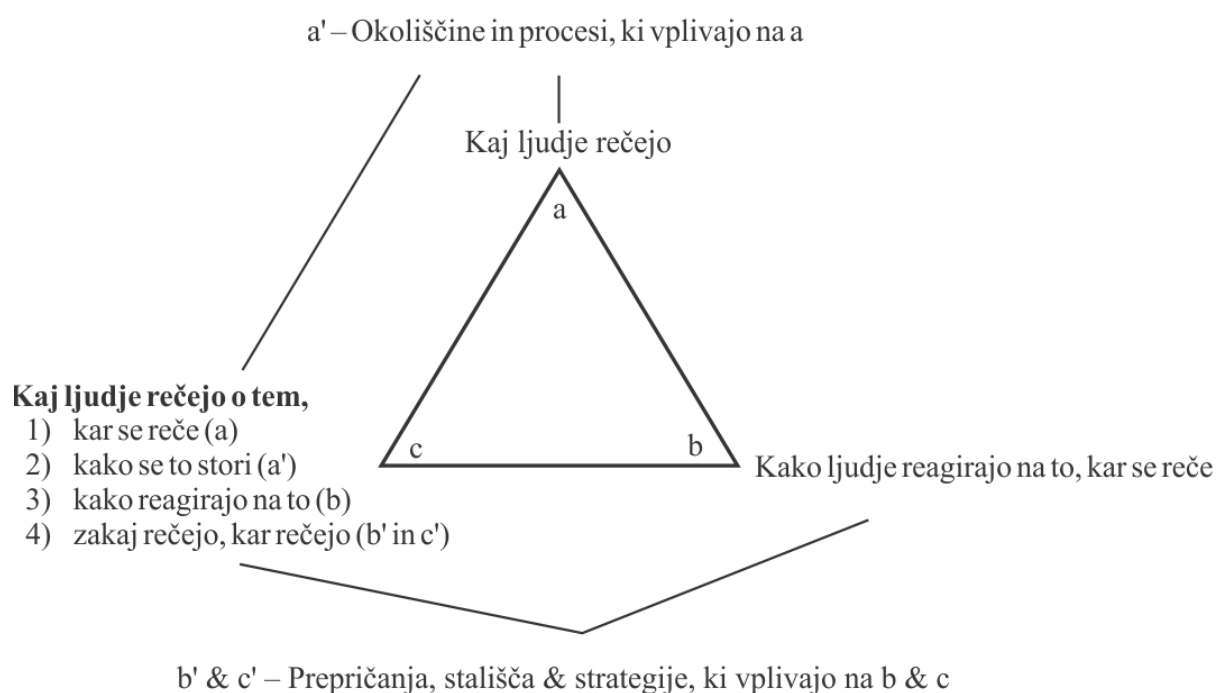
2.1.7 Ljudsko jezikoslovje in zaznavna dialektologija

Ljudsko jezikoslovje (ang. *folklinguistics*) in perceptivna oz. zaznavna dialektologija (ang. *perceptual dialectology*) sta se predvsem v ameriškem prostoru uveljavila v 80. in 90. letih 20. stoletja in sta povezana z delom Dennisa Prestona (prim. Preston 1989; Preston 1999; Long in Preston 2002; Niedzielski in Preston 2003). Izhajata iz prepričanja, da bi nas moralo zanimati ne samo, kaj se v jeziku

⁷⁶ Tako Labov kot Trudgill sta dokazala, da to ne velja za ženske, Trudgill pa je celo ugotovil, da v nasprotju z moškimi ženske precenjujejo svojo rabo standardnih oblik.

dogaja, temveč tudi, kako se ljudje odzivajo na to, kar se dogaja, in kaj ljudje pravijo, da se dogaja (Hoenigswald 1966: 20; po Preston 1999: xxiv). Preston in sodelavci poudarjajo, da imajo raziskave z relativno strukturiranimi intervjuji in vprašalniki ter s prav tako fokusirano tehniko prikritih dvojic omejen doseg in da je potreben bolj celosten pogled, h kateremu lahko prispevajo odkrite ocene jezikovnih varietet, artikulacija prepričanj o jeziku, njegovi uporabi in uporabnikih. Čeprav se nekatere izmed njegovih metod zdijo zelo preproste, ljudsko jezikoslovje razkriva jezikovne ideologije.

Slika 1 (po Preston 1999: xxiii oz. Niedzielski in Preston 2003: x) kaže tri pristope k jezikovnim podatkom, pri čemer se področje ljudskega jezikoslovja uvršča na spodnji del trikotnika, predvsem k črki »c«.

Slika 1: Trije pristopi k jezikovnim podatkom (Preston 1999: xxiii)

Uveljavljenih je več raziskovalnih pristopov: risanje zemljevidov (informatorji na zemljevidu narišejo narečna območja, jih opredelijo in opišejo njihove posebnosti s svojimi besedami), ocenjevanje stopnje narečne različnosti določenega področja glede na domače področje, ocenjevanje prijetnosti in pravilnosti posameznih varietet, identificiranje določenega govora ipd. (prim. Preston 1999: xxxiv).

Raziskave so med drugim pokazale, da informatorji najpogosteje najprej narišejo stigmatizirana in nato domača področja, da informatorji različno ocenijo področja glede pravilnosti in prijetnosti ter stopnje različnosti glede na to, ali sami prebivajo na področju z visoko ali nizko stopnjo jezikovne gotovosti, da so nejezikoslovci presenetljivo uspešni pri razpoznavanju glasov na narečnem kontinuumu, celo tam,

kjer tradicionalna narečna geografija ni zarisala izoglos, vendar pa informatorji z različnih področij »slišijo« meje na različnih mestih in z različno stopnjo intenzivnosti, pri čemer ponavadi več razlik prepoznajo bližje domačemu področju in manj na bolj oddaljenih področjih. Pri pogovorih se je izkazalo, da je identifikacija podrobnosti v drugih varietetah zelo šibka (posebno na fonološki ravni), da pa so imitacije varietet pogosto prepričljive (vsaj za nejezikoslovce) in vsebujejo tako natančne kot nenatančne predstavitve jezikovnih elementov posameznih varietet. Informatorji so v pogovorih najpogosteje omenjali zadeve v zvezi s pravilnostjo (n. d.: xxxiv–xxxv).

Proučevanje ljudskih prepričanj o jeziku, s katerim se ukvarjajo tudi sociolingvisti, folkloristi, etnografi in kulturni antropologi, lahko pokaže na morebitno povezavo oz. razliko med ljudskim prepričanjem (in prakso) na eni strani in znanstvenim ali specialističnim znanjem na drugi; ljudska prepričanja o jeziku, posebno o statusu jezikovnih varietet in njihovih govorcev pa lahko pomagajo pojasniti jezikovne spremembe in jezikovna stališča (n. d.: xxiv; glede kritičnih pomislekov o tem prim. razdelek 2.1.6.4). Podatki o ljudskih zaznavah narečij omogočajo primerjavo med tem, katera jezikovna dejstva (ali celo katera vrsta dejstev – fonološka, leksikalna, slovnična), na podlagi katerih se oblikuje izoglose, se ljudem zdijo najbolj izrazita, obenem pa, katera jezikovna dejstva, ki jih narečne študije navadno ne upoštevajo, igrajo vlogo v ljudski zavesti, pri čemer je treba izpostaviti intonacijo, kvaliteto glasu, hitrost govora in podobno. Različni raziskovalci tudi skušajo ugotoviti, s katerimi drugimi mejami so povezane meje, kot jih med narečji prepoznavajo informatorji, in ugotavljajo podobnosti s fevdalnimi in drugimi politično-administrativnimi območji, območji cerkvene organizacije ali šolskimi področji (prim. n. d.: xxix).

2.1.8 Antropološko jezikoslovje in etnografija govora

Pod vplivom antropologov in jezikoslovcev Franza Boasa, Edwarda Sapirja in Romana Jakobsona, ki so se posvečali jezikovnemu obnašanju proučevanih populacij ter izpostavljali povezanost jezika s kulturnimi in družbenimi strukturami (Johnston in Marcellino 2011: 55), in pod vplivom etnosemantike in kognitivne antropologije, ki sta poudarjali pomen formaliziranih etnografskih opisov konkretnih družbenih dogodkov v specifičnih kulturah (Giglioli 1983: 10), se je v 60. letih razvil nov pristop k razumevanju jezika. Začetnik discipline Dell Hymes je ob proučevanju ameriških Indijancev in njihove jezikovne in kulturne raznolikosti dokazoval, da jezik ne more biti obravnavan ločeno od socioloških in kulturnih dejavnikov, ki pomagajo oblikovati jezikovno obliko in ustvarjati pomen. Poudarjal je pomen proučevanja raznolikosti namesto iskanja univerzalnega v posameznih skupnostih, primat funkcije pred obliko in pri udeležencih upoštevanje ne samo znanja jezikovnega koda, temveč tudi vedenja o tem, kaj in kako je primerno reči v določeni situaciji, na kar se nanaša ključni koncept v etnografiji govora – sporazumevalna zmožnost (Saville-Troike 2004: 109; Johnston in Marcellino 2011: 55, 59–60). Kot predmet proučevanja v posameznih govornih skupnostih je predlagal hierarhično razporejene enote interakcije: situacijo (recimo zabava), dogodek (pogovor na zabavi), znotraj teh pa govorno dejanje (šala znotraj tega pogovora) (Johnston in Marcellino 2011: 61).

Etnografijo komunikacije imamo lahko za del antropološkega jezikoslovja, saj si z njim deli glavno področje zanimanja: kako jezikovna raba ne samo odraža, ampak tudi sooblikuje družbeni red. Proučuje norme in pravila za uporabo jezika v različnih družbenih situacijah v različnih kulturah. (Saville-Troike 2004: 109; tudi Fasold 1996b: 39–41). Zakonitosti glede opazovanega obnašanja med člani skupine (performanca) se prepozna kot zunanjo manifestacijo globljega kognitivnega nivoja znanja (kompetenca). Naloga etnografov v tem okviru je torej odkrivanje in opredeljevanje skupne baze znanja za kontekstualno primerno obnašanje v skupnosti ali skupini: z drugimi besedami, kaj mora posameznik vedeti, da je lahko funkcionalen član skupnosti. Tako antropologi kot jezikoslovci spoznavajo, da veliko komunikacijskega obnašanja sledi določenim vzorcem in omejitvam, ki jih lahko formuliramo opisno kot pravila (Saville-Troike 2004: 109–110).

Pri oblikovanju raziskave govornih dejanj in dogodkov lahko raziskovalcem pomaga domiselno mnemonično pomagalo: osem elementov z začetnicami besede SPEAKING nakazuje, na kaj naj bi bil etnograf pozoren: S za *situation*, torej situacijo, ki se nanaša na fizične okoliščine, kot sta čas in kraj, ter psihološke okoliščine, kot npr. za kakšen govorni dogodek gre v skladu s kulturnimi opredelitvami; P za *participants*, torej udeležence, ki vključujejo govorca, naslovnika in druge posredne ali neposredne udeležence ter njihove lastnosti (starost, spol, družbeni status, medosebni odnosi); E za *ends* oz. namen govornega dogodka in cilje z vidika posameznikov, A za *act sequence* oz. obliko (kako je nekaj rečeno) in vsebino (kaj je rečeno) sporočila oz. kako si govorna dejanja sledijo v govornem dogodku; K za *key* oz. način ali ton, v katerem je kaj rečeno ali napisano; I za *instrumentalities* oz. jezikovni kod oz. obliko jezika (varietete, narečja, registri) in kanal (govor ali zapis); N za *norm* oz. normo ali standardna sociokulturna pravila interakcije in interpretacije; G za *genre* oz. žanr ali tip dogodka, kot je predavanje, pesem, pogovor, komercialno sporočilo (Fasold 1996b: 44–46; Johnston in Marcellino 2011: 61; po Hymes 1986: 59–65).

Osrednja pozornost je namenjena vprašanjem, kdo lahko govori s kom in kdaj; kateri tip jezika se uporablja v določenih kontekstih; kako z jezikom npr. izrazimo prošnjo ali povemo šalo; koliko neposrednosti je primerne; kako pogosto je običajno govoriti in koliko naj bi kdo rekel; kako dolgo je dovoljeno ostati tiho; kako se formalni jezik uporablja pri pozdravih, slovesih in zahvalah (Trudgill 2004: 5).

Etnografija vključuje predvsem terensko delo: opazovanje, spraševanje, sodelovanje pri skupinskih aktivnostih in preverjanje veljavnosti raziskovalčevih predstav pri drugih. Ključno je, da raziskovalec pri etnografskem opisu skupnosti, ki ji sam ne pripada, ne izhaja iz vnaprej oblikovanih kategorij, ampak ostaja odprt za odkrivanje načinov, kako člani proučevane skupnosti dojemajo in oblikujejo svoje komunikacijske izkušnje (Saville-Troike 2004: 112). Temeljnega pomena je tudi, da se raziskovalec vzdrži kakršnih koli sodb glede navad skupnosti (Fasold 1996b: 47).

Značilno za etnografski pristop je tudi, da so podatki zbrani v naravnem okolju, da gre za globinske študije v določenem času in da so analize po naravi kvalitativne, je pa lahko za doseganje zanesljivosti in relevantnosti podatkov zelo uporabna dopolnitev s kvantitativnimi podatki in analizami. Ni določene obvezne metode, osnovno in najbolj uveljavljeno pa je opazovanje z udeležbo (ang. *participant observation*) (Saville-Troike 2004: 113). Pri tem raziskovalec za sorazmerno dolgo obdobje postane del skupnosti in v njej po možnosti prevzame neko smiselno vlogo (večkrat ostane preprosto gost), da bi spoznal njena prepričanja in vrednote. Ključnega pomena je, da pri oblikovanju ugotovitev upoštevamo ne samo zorni kot raziskovalca, ampak tudi zorni kot domačinov – tako etskí kot emski pogled (ang. *etic* in *emic*). Pri proučevanju raziskovalčevih lastnih vrednot in obnašanj ter navad in obnašanj skupnosti, ki ji pripada, govorimo o introspekciji. Pri tem se lahko zgodi, da raziskovalec spregleda pomembna dejstva o komunikaciji v skupnosti, saj je vedenje avtomatizirano in neozaveščeno. Mogoče je, da določene stvari spregleda, ker so tako navadne ali je njihov pomen tako očiten. Poleg tega je raziskovalcu v lastni skupnosti lahko neprijetno, da se mora držati določenih komunikacijskih pravil, potem ko jih je ob raziskovanju ozaveštil. Tveganje predstavlja tudi naravna tendenca, da bi se izognil ugotovitvam, ki lahko njegovo lastno kulturo postavijo v slabo luč (Fasold 1996: 47–50).

Drugi etnografski metodološki pristopi vključujejo proučevanje literature za zbiranje informacij, arheološke in sociološke raziskave, umetnostne in folkloristične analize in različne vrste jezikovnih in sociolingvističnih raziskav, intervjuje, etnosemantiko in etnometodologijo. Da bi pridobili čim bolj celosten pogled na določeno raziskovalno področje, je pri etnografskem opisovanju in analizi ključno vključevanje različnih metodoloških virov in pristopov (Saville-Troike 2004: 113).

2.1.9 Kritična analiza diskurza

Kritična analiza diskurza se je od 80. let razvila kot celovito interdisciplinarno področje družbenih ved, ki jezik obravnava kot obliko družbene prakse, nima pa jasno zamejenih raziskovalnih metod kot nekatere druge veje jezikoslovja. Korenine ima v številnih disciplinah, npr. sociologiji, jezikoslovju, retoriki, antropologiji, filozofiji, proučuje pa predvsem načine, kako se razmerja družbene hierarhije in moči ter ideologije ustvarjajo in utrjujejo preko jezikovne rabe (prim. Wodak 2013). Raziskovalci se osredotočajo na govorjena, pisana ali računalniško posredovana besedila v kontekstih, kot so oglaševanje, mediji, politika, delovno mesto ali zasebne okoliščine, pri čemer proučujejo različne jezikovne značilnosti. Nekateri raziskovalci uporabljajo teorijo argumentacije in proučujejo strategije za oblikovanje argumentov, nekateri se posvečajo intertekstualnosti in ugotavljanju, kako okoliščine nastanka in sprejema besedila vplivajo na njegov pomen in vpliv. Pri razlagi ugotovitev potem upoštevajo širše družbene, zgodovinske, kulturne in politične kontekste, v katerih se je besedilo pojavilo (Baker 2010: 3).

Če uporabimo socialnopsihološko terminologijo, bi lahko govorili tudi o raziskovanju družbenih reprezentacij na področju jezikov: skupin pojmov, predstav, podob, izjav in razlag, ki jih imajo ljudje v

vsakdanjem življenju o jezikovnih pojavih v družbenem okolju (prim. Ule 2009a: 112).⁷⁷ Opisu, razlagi in kritiki načinov, s katerimi dominantne ideologije (lahko tudi jezikovne ideologije) dane družbe vplivajo na družbeno delitev znanja, na razvoj stališč in ideologij, je namenjena tudi kritična teorija diskurza, ki jo je za raziskovanje socialnih reprezentacij razvil nizozemski sociolog Theo van Dijk in pri kateri gre za integracijo teorije diskurza in socialnih kognicij. Posebej izpostavlja vlogo ideologij kot temeljnih socialnih kognicij, ki odražajo osnovne cilje, interese in vrednote predstavnikov določene skupine (Van Dijk 2008, po Ule 2009a: 122).

2.2 Relevantne raziskave

V nadaljevanju navajam nekaj raziskav iz različnih jezikovnih skupnosti, ki so bile pomembno izhodišče pri načrtovanju doktorske raziskave. Pri doktorskem študiju sem se seznanila še s številnimi drugimi relevantnimi raziskavami, vendar njihov opis presega namen uvodnega dela disertacije. V evropskem prostoru jih je bilo več izvedenih v okviru projekta *The Convergence and Divergence of Dialects in a Changing Europe*, ki se je v letih 1996–1998 osredotočal na dinamiko narečne konvergence in divergence v spreminjajoči se Evropi in prinesel zanimiva spoznanja o različnih jezikovnih skupnostih (prim. Auer in Hinskens 1996, posebno številko revije *Folia Linguistica* 1998 (letnik 32, št. 1-2), 10. izdajo zbornika *Sociolinguistica* (1996) in monografijo *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages* (Auer idr. 2005); posamezni prispevki so navajani na različnih mestih v disertaciji). Študije predpostavljajo pomemben strukturni vpliv vključevanja standarda v jezikovni repertoar velikih delov populacije, ki so do tedaj govorile samo narečje, na (tradicionalna oz. osnovna) narečja in kažejo, da so izidi jezikovnih sprememb (oz. procesov konvergence in divergence) v različnih sociolingvističnih situacijah (govornih skupnostih oz. posameznih delih posameznih skupnosti) različni: od takih, kjer so tradicionalna narečja skoraj izumrla, do takih, kjer je vpliv standarda močan, a dopušča soobstoj vitalnih regiolektov in osnovnih narečij, in takih, kjer ima standardna varieteta relativno majhno vlogo pri spreminjanju narečij (prim. Auer 1998: 1–2 oz. opise v navedenih publikacijah). Verjetno univerzalno velja, kar ugotavlja Jan Mazur za poljsko jezikovno področje, namreč da jezikovne spremembe, konvergenca in divergenca, v zgodovini jezika niso nič novega, da pa imajo v sedanjem času ti procesi drugačno motivacijo in se dogajajo znatno hitreje, kot se je to dogajalo v preteklosti, ter da lahko razlike v izvoru, smeri in tudi hitrosti sprememb ustrezno razumemo samo ob upoštevanju

⁷⁷ Pri socialnih reprezentacijah gre za razumljive sisteme kognicij, ki jih ljudje razvijajo zaradi lažje vsakodnevne komunikacije. Avtor Serge Moscovici se je pri konstrukciji te teorije oprl na Durkheimov koncept »kolektivnih predstav«, le da jim je dal socialnopsihološko vsebino. Te imajo funkcijo utrjevanja reda in omogočanja komuniciranja med člani skupnosti, odražajo se v načinih govora, diskurza, žargonih, v sporočilih medijev, priročnikih, popularni kulturi. Individualne reprezentacije so subjektivne, naivne ali implicitne teorije človeka o različnih področjih stvarnosti, socialne pa predstavljajo skupnostni, socialni okvir za individualno mišljenje in znanje kot tudi za socialno delitev znanja; prav posedovanje slednjih po Moscoviciju ustvari skupino in omogoča njeno homogenizacijo (po Ule 2009a: 112). Socialne reprezentacije delujejo kot sestavine vsakdanjega sveta; njihovi konsenzualni elementi predstavljajo t. i. ozadno znanje (ang. *tacit knowledge*), ki ostaja prikrito (implicitno) in velja za gotovo, običajno pa je utelešeno v jezikovnih standardih, ritualih, znanih, udomačenih podobah in simbolih (n. d.: 116).

širših družbenih in političnih razvojev (prim. Auer in Hinskens 1996: 24). Prispevki evropske sociolingvistike, ki obravnavajo različne družbene dejavnike, ki so vplivali in vplivajo na spremembe jezikovnih varietet v obdobju družbene in komunikacijske modernizacije, pri čemer je posebno vlogo igrala mobilnost, so zbrani v monografiji *Dialect and Migration in a Changing Europe* (Mattheier 2000).

2.2.1 Norvežani s podeželja v Oslu

Brit Mæhlum (1986) je v kvalitativni raziskavi govora norveških podeželskih govorcev, ki so se preselili v glavno mesto, vzpostavila dva konverzacijska konteksta: v prvem je njena prijateljica iz Osla v standardni norveščini informante spraševala o življenju v mestu po preselitvi s podeželja. Informanti so o jeziku pogosto začeli govoriti kar sami. V drugem kontekstu je intervjuje izvajala avtorica sama in pri tem uporabljala podobno narečje kot informanti. Pogovarjali so se odprto, o jeziku, izkušnjah s preselitvijo v mesto in podobno. Pri dveh moških in dveh ženskah je proučevala variantnost govora in primerjala govorce med seboj glede trinajstih izbranih variabel v vsakem izmed kontekstov. Število narečnih variant je bilo v drugi situaciji glede na prvo višje pri vseh trinajstih variablah in pri vseh štirih informantih, vendar na različne načine in v različnih razmerjih, saj so se štirje informanti govorno obnašali precej različno (podatke o metodologiji mi je avtorica posredovala v osebni korespondenci 16. 2. 2012). Raziskava je potrdila, da se v govoru posameznikov istočasno pojavljajo tako značilnosti prvotnega narečja kot standardnega govora in da je njihov govor zaznamovan z različnimi stopnjami interference na različnih jezikovnih ravneh: mešanica narečnih in standardnih oblik se pojavlja v istem družbenem kontekstu tudi znotraj enega stavka in celo znotraj ene leksikalne enote. Variantnost je pogojena s kontekstom, vendar se večinoma kaže kot stopenjska, z relativnimi deleži narečnih in standardnih variant pri posameznih govornikih. Pri določenih variablah je opazno bolj jasno razlikovanje med dvema družbenima kontekstoma – te variable imajo bolj izstopajočo funkcijo kot narečni ali standardni indikatorji. Kontekstualno pogojeno menjavanje narečja in standarda, ki naj bi bilo prevladujoča oblika variantnosti v vasi Hemnes na severu Norveške,⁷⁸ se pri tem pojavlja samo v zelo omejenem obsegu⁷⁹ (Mæhlum 1996: 752–753).

⁷⁸ Avtorica podaja kritiko klasične študije *Social meaning in linguistic structures: Codeswitching in Norway* (Blom in Gumperz 1986), ki se osredotoča na razmerje med lokalnim narečjem in standardno govorno varieteto v omenjeni vasi in zagovarja hipotezo, da ti dve varieteti v govornem repertoarju vaščanov igrata enakovredni vlogi, sta pri govorcih popolnoma ločeni in kot taki predstavljata glavni komponenti strategij kodnega preklapljanja. Avtorica pokaže, da tovrsten prikaz situacije ne more biti reprezentativen za nobeno realno norveško (podeželsko) skupnost, navaja pa primer geografsko mobilnih posameznikov, ki lahko bolj ali manj jasno menjavajo različne varietete, bodisi med narečjem in govorjenim standardom ali med dvema različnima narečjema – o naravi in stopnji tega menjavanja je težko govoriti zaradi pomanjkanja raziskav, kaže pa se, da je bidialektizem tega tipa primarno strategija, povezana z otroki, ki so odrasli v govorni skupnosti, kjer se narečja njihovih staršev razlikujejo od jezika večine ljudi okoli njih, ali se preselili vanjo.

⁷⁹ Samo pri dveh od štirih informantov so bile samo pri eni od variabel glede na kontekst ločene narečne in standardne variante.

2.2.2 Moravci v Pragi

V prvem poskusu sistematičnega opisa prilagajanja moravskih migrantov na Češkem (zahodni in osrednji del Republike Češke) je James Wilson (2010 in 2011) preverjal, ali se moravski govorci v Pragi približujejo splošni češčini.⁸⁰ Intervjuji so bili opravljeni z 39 študenti iz Moravske (vzhodni del Republike Češke), ki živijo v študentskih domovih v Pragi. Rezultati temeljijo na jezikovnem obnašanju reprezentativnega vzorca informantov, stratificiranega glede na štiri neodvisne družbene variable (izvorna regija, spol, čas bivanja v Pragi, družbena mreža), prilagajanje informantov pa je ocenjeno glede na proučevanih šest variabel splošne češčine. Avtor raziskuje, katere značilnosti gostiteljske varietete govorci uporabljajo najbolj ali najmanj in zakaj, kako hitro govorci prilagajajo posamezne značilnosti in ali prilagajanje poteka po določeni poti, pri čemer ugotavlja vpliv jezikovnih in posebno nejezikovnih dejavnikov. Predstavi nekaj tipov delnega (nepopolnega) prilagajanja, vključno z vmesnimi (interdialektalnimi oz. medvarietetnimi) oblikami in hiperdialektizmi, ki so rezultat migrantove napačne oz. prevelike posplošitve gostiteljske varietete.

Podatke za kvantitativno analizo izbranih variabel in za točkovanje družbene integracije informantov je avtor pridobil v dveh intervjujih: prvi jezikovni ali sociolingvistični intervju je bil dvajsetminutni neformalni klepet informantov s šestindvajsetletno govorko splošne češčine, drugega je vodil raziskovalec sam in pri tem uporabljal standardno češčino z nekaj nestandardnimi oblikami, ki so v rabi tako na Češkem kot na Moravskem. Razdeljen je bil na dva dela: prvi je vseboval vprašanja o življenjskem stilu, ki so se nanašala na različne vidike informantovega družbenega življenja in so bila namenjena izračunu indeksa mrežne integracije (ang. *network integration index*), tj. stopnje integracije v gostiteljski skupnosti; drugi je bil sestavljen iz vprašanj o stališčih – informanti so primerjali Češko in Moravsko glede ljudi in kulture, podali svoje poglede na različne varietete češčine in samooceno govora po selitvi v Prago. Oba intervjuja sta bila posneta na isti dan, drug za drugim. Pred vklopom snemalnika je raziskovalec pojasnil potek intervjuja, ni pa razkril sociolingvistične vsebine študije, da to ne bi vplivalo na jezikovno obnašanje in izbiro jezikovnih oblik v prvem intervjuju. Čeprav je o namenu poskusa povedal malo, informanti na njegovo presenečenje niso zastavljali dodatnih vprašanj, kar raziskovalec pripisuje tudi dejstvu, da so se pred snemanjem z njim že dobro spoznali in so mu želeli s sodelovanjem pomagati (n. d.: 72–86). Vse prve intervjuje in izbrane odlomke iz drugih so transkribirali v poenostavljeni fonetični transkripciji (n. d.: 141).⁸¹

⁸⁰ Na Češkem so moravska narečja in standardna češčina stigmatizirani iz različnih razlogov. Zato so nastala predvidevanja, da se govorci moravskih narečij, ki živijo na Češkem, izogibajo zaznamovanim prvinam lokalnega govora in se prilagajajo splošni češčini (češ. *obecná čeština*, ang. *Common Czech*) – nestandardni varieteti, ki se govori na Češkem in v zahodnem delu Moravske. To hipotezo so formulirali jezikoslovci, ki zagovarjajo splošno češčino kot drugo osrednjo varieteto češčine in ni bila podprta z empiričnimi dokazi (glede varietet češčine prim. Wilson 2010: 34–39).

⁸¹ Skupna dolžina posnetkov je bila 780 minut (prvi intervjuji) oz. 663 minut (drugi intervjuji). 30 od 39 intervjujev je bilo transkribiranih na Inštitutu za češki jezik Češki akademiji znanosti, ostale je transkribiral avtor sam.

2.2.3 Jezikovno obnašanje v nemški podeželski skupnosti

V zvezi z narečji v njihovem družbenem in situacijskem kontekstu so bile v nemško govorečem prostoru v zadnji tretjini 20. stoletja izvedene štiri jezikovne javnomnenjske raziskave (na področju celotne Nemčije ali posameznih regij) s pomočjo vprašalnikov s približno 2.000 anketiranci, pri čemer sta bila vodilna Inštitut za demografijo iz Allensbacha (1966, 1980 in 1983) in Inštitut za praktične družbene raziskave iz Mannheima (IPOS 1992), Allensbaški inštitut pa je opravil še dve dodatni raziskavi (1991, 1998), katerih rezultati so objavljeni samo v izvlečkih. Posamezna vprašanja o obvladanju in rabi narečij so v posameznih vprašalnikih zastavljena podobno, ne pa povsem identično⁸² (Niebaum in Macha 2014: 185–186; interpretacija in primerjava rezultatov posameznih raziskav obvladanja in rabe narečja na str. 186–195). Druge raziskave so se usmerjale na posamezne kraje (Erftstadt-Erp, podrobneje opisan v nadaljevanju, Wittlich/Eifel, Schleswig, Basel) oz. vlogo spola, starosti in poklica (za opise in povzetke prim. Niebaum in Macha 2014: 196–216). Opravljenih je bilo tudi več raziskav strukture in dinamike na kontinuumu med narečjem in standardnim jezikom s posebnim poudarkom na regionalnih jezikih v posameznih regijah in mestih (prim. Schmidt in Herrgen 2011: 241–392).

V okviru projekta ERP ali Jezikovno obnašanje v podeželskih skupnostih (nem. *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden*, prim. Besch 1981 in Besch 1983; Niebaum in Macha 2014: 196–199) je skupina raziskovalcev z univerze v Bonnu pod vodstvom Wernerja Bescha in Klause J. Mattheierja od 70. let dokumentirala in analizirala govor vasi Erftstadt-Erp, tipičnega podeželskega kraja, ki vse bolj postaja spalno naselje za Köln in delovne centre v okolici. Cilj raziskave je bil dokumentirati ohranjanje in spreminjanje narečja in prepoznati družbene dejavnike (poklic, dnevne migracije, družbeni status), ki so relevantni za nastanek jezikovnih sprememb (Niebaum in Macha 2014: 196).

Uvodoma so opravili intervjuje z vsemi 356 zaposlenimi moškimi v starosti od 21 do 66 let (od tega je bilo 174 delavcev, 83 uslužbencev, 21 uradnikov, 73 ljudi v samostojnih poklicih, 5 študentov), od teh pa so jih izbrali 144, tako da so oblikovali reprezentativen slojevit vzorec s približno 100 urami posnetkov (Klein 1981a: 84; Klein 1981b: 172–174).

⁸² Glede obvladanja narečja npr.: »Kako dobro govorite narečje (nem. Mundart) okolice?« s podanimi možnostmi za odgovor »Da«, »Malo«, »Ne« (Allensbach 1991 in 1998) in »Ali govorite narečje (nem. Dialekt) okolice, v kateri trenutno živite, dobro, manj dobro ali sploh ne?« (IPOS 1992) (Niebaum, Macha 2014: 186). Glede rabe narečja v različnih domenah: »Ob katerih priložnostih večinoma govorite narečje?« z možnostmi za odgovor »Družina«, »Priatelj«, »Delo« in drugo, tudi možnost »Nikoli« (Allensbach 1966, 1980 in 1983) (Niebaum, Macha 2014: 193–194).

Anketiranje je bilo tridelno: A: prosti vsakdanji pogovor najmanj dveh znancev, kolegov ali prijateljev;⁸³ B: intervju, voden v visoki nemščini;⁸⁴ C: testi govorne ocene in govorne zmožnosti.⁸⁵ Kvantitativno analizo desetih jezikovnih variabel so opravili na govorni produkciji 20 govorcev. S spremembo komunikacijske situacije (A oz. B) so želeli doseči spremembo govornega obnašanja informatorjev; obenem so želeli med snemanjem pridobiti natančne informacije o poklicu in področju dela informatorja (Klein 1981a: 133–136). Postopek dela C ni bil standardiziran in je presojo glede vodenja pogovora prepuščal osebi, ki je intervjuvala, da bi informatorja kar najbolj motivirali za govorjenje in dobili kar najširši spekter individualnih pogledov (Klein 1983b: 203).

Med zanimivejšimi izsledki raziskovalnega projekta Erp so sledeči:

Rezultati, ki temeljijo na samooceni vseh vprašanih, kažejo, da je treba tezo o izginjanju narečij v podeželski skupnosti Erp zelo relativizirati. 70,2 % vseh 21- do 65-letnikov je namreč navedlo, da znajo govoriti krajevni govor. Po drugi strani metajezikovne izjave informatorjev glede jezikovne vzgoje otrok jasno kažejo na to, da se napovedujejo radikalne spremembe med generacijami – mnogi anketiranci se namreč bodisi zavzemajo za vzgojo v visoki nemščini ali poudarjajo njeno potrebnost (Niebaum in Macha 2014: 197; Mickartz 1983). Ocene narečne zmožnosti se razlikujejo glede na družbene skupine: po lastnih navedbah narečje aktivno obvlada kar 82,2 % ljudi v samostojnih poklicih in kmetov, med informatorji z višjimi poklicnimi kvalifikacijami in usmerjenostjo k mestnemu načinu življenja pa le maloštevilni (Niebaum, Macha 2014: 197; Kall-Holland 1981).

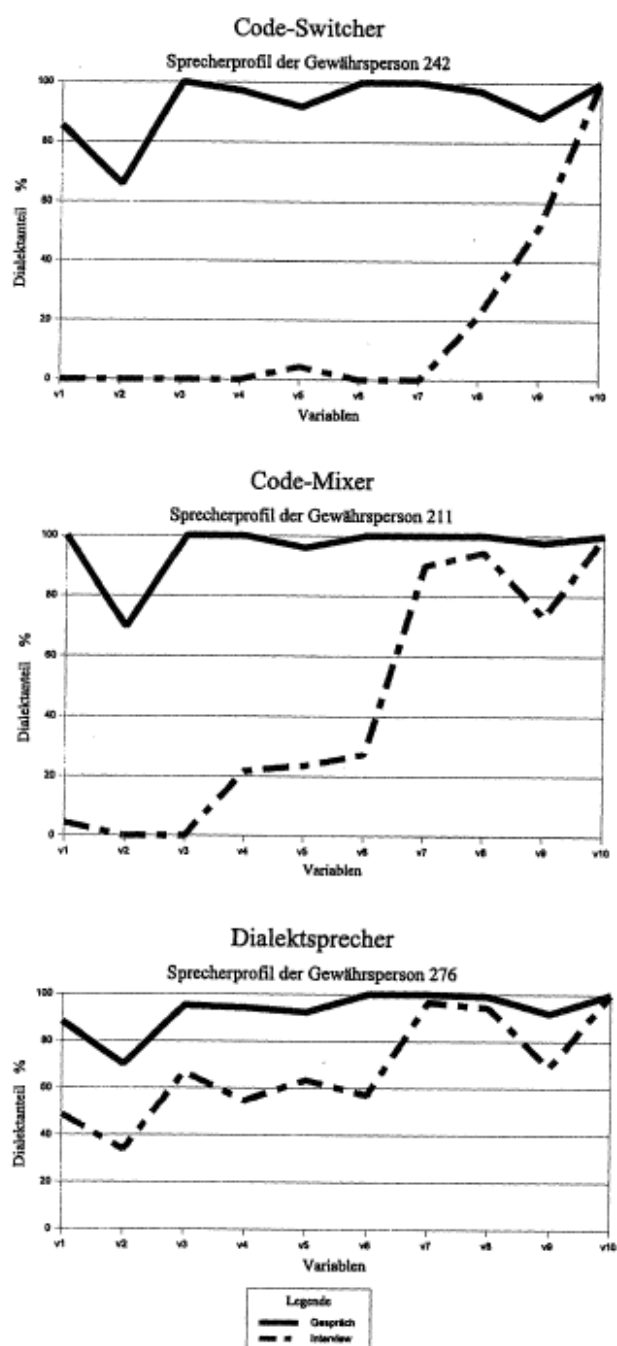
V mnogih primerih je sprememba komunikacijske klime (pogovor s prijatelji oz. dobrimi znanci v nasprotju s formalizirano situacijo v intervjuju) uspela spodbuditi spremembo govora od bolj lokalne k regionalni oz. nadregionalni varieteti. V natančni analizi desetih jezikovnih variabel, opravljeni na govorni produkciji 20 govorcev, je bilo mogoče prepoznati, katere variable so pri premiku govora v smeri standarda bolj podvržene spremembam, katere pa se v večji meri ohranijo (Niebaum in Macha

⁸³ Informatorje so spodbujali, da so se drug z drugim pogovarjali o poljubno izbrani temi povsem normalno, tako kot ponavadi. Potem ko je pogovor stekel, se je oseba, ki je intervjuvala in snemala, poskušala vanj čim manj vpletati, da bi tako dobili res čim bolj spontani in vsakdanji način govora med domačinoma brez kakršnega koli institucionalnega pritiska. Pri tem pa seveda morebiten vpliv eksperimentalne situacije še vedno ni izključen (Klein 1983b: 201).

⁸⁴ Drugi raziskovalec je posamezne intervjuvance spraševal o delovnih izkušnjah in o takratni poklicni situaciji, tako da se je moral govorec osredotočiti na teme, ki jih je uvažal raziskovalec. Pri tem so domnevali, da bo sprememba sogovorca, teme in oblike pogovora (intervju namesto prostega govora) povzročila tudi spremembo jezikovne varietete v smer standardnega jezika (Klein 1983b: 201–202).

⁸⁵ Vseboval je uvodno predavanje (s problematizacijo pojma »jezikovna plast«), razlago testnega posnetka, predvajanje testnih posnetkov, razvrščanje različnih komunikacijskih situacij, vprašanje o odnosu do posameznih jezikovnih plasti (predvsem ekstremnih), vprašanje o lastnih, v snemanem pogovoru udejanjenih jezikovnih plasteh; predlagane so bile tudi teme za razpravo (katere in kako poglobljeno so bile obravnavane, je bilo odvisno od sogovorca): vzgoja otrok v visoki nemščini ali narečju (lastne izkušnje in opažanja), problemi narečno govorečih otrok v šoli in vrtcu; uporaba, vrednosti in funkcija narečja na različnih področjih vsakdanjega življenja (gostilna, društva ipd.); komunikacijska situacija na delovnem mestu; ocenjevanje, vrednotenje govorov okolice; ocenjevanje, vrednotenje drugih narečij (recimo bavarskega); opazovanje izrazitih, pozornost zbujajočih jezikovnih pojavov v lastnem govoru ali govoru drugih; spraševanje po dnevih v tednu; spraševanje po številkah od 1 do 10 (Besch 1983: 293; navodila za osebo, ki intervjuja).

1999: 154; Lausberg 1993, Besch 1997). Na podlagi te analize so določili tipologijo treh različnih jezikovnih profilov govorcev (prim. Sliko 2): kodni preklopljevalec (nem. *Code-switcher*) ima dva izrazitejša koda, med katerima preklaplja glede na situacijo, pri kodnem mešalcu (nem. *Code-Mixer*) so spremembe v smeri standarda manj izrazite, narečni govorec (nem. *Dialektsprecher*) pa izkazuje le minimalne premike (ang. *code shifting*) v smeri standardnega jezika v formalnih govornih položajih (Niebaum in Macha 1999: 154–156).

Slika 2: Jezikovni profili govorcev v vasi Erfstadt/Erp (Niebaum in Macha 1999: 155)

Pomenljiva je ugotovitev o vlogi poklicnih dnevnih migrantov, saj se teza o vplivu dnevnih migracij na spreminjanje govora ni potrdila. Kot resnično vplivne variable so se izkazale šolske in poklicne kvalifikacije, komunikacijske zahteve poklicnega vsakdana, starost, ozaveščenost glede govora in vrednotenje govora (individualno) (Besch 1997: 179, po Niebaum, Macha 2014: 198).

Izkušnje, opažanja in mnenja glede rabe narečja so razvrstili v štiri kategorije: I: Narečje je glavno sredstvo sporazumevanja, II: Z narečjem so povezane pozitivne izkušnje, narečje je pozitivno vrednoteno, III: Vpliv visoke nemščine je vedno večji, vpliv narečja se manjša, IV: Z narečjem so povezane negativne izkušnje, narečje je negativno vrednoteno. Skupine odgovorov so proučevali s stališča pripadnosti določenemu poklicu, s stališča tega, katero jezikovno varieteto v vsakdanjem življenju največ uporabljajo, in s stališča regionalnega izvora (Hufschmidt 1983: 11–59).

Čeprav je bil glavni cilj projekta raziskava jezikovnih struktur, pa iz njega izhaja tudi nekaj spoznanj o subjektivnih ocenah jezika. V testu govornih plasti (nem. *Sprachlagen-Test*) so želeli pridobiti spoznanje o subjektivnih ocenah jezikovnih varietet v določenih komunikacijskih situacijah. Anketiranci so na premici označili, kako se pogovarjajo s 13 potencialnimi sogovorci v vsakdanjih situacijah, njihove odgovore pa so proučevali glede na več družbenih spremenljivk.⁸⁶ Preko različnih analiz odgovorov, kot je število in porazdelitev jezikovnih varietet, se je pri subjektivnih členitvah jezikovnih plasti in njihovih družbenih pomenih kot vpliven dejavnik izkazala predvsem starost, ločili pa so tri vrste govorcev: prvi imajo izrazito dihotomni sistem z visoko nemščino in narečjem (med njimi so predvsem narečni govorci, starejši, neizšolani delavci, izhajajoči iz Porenja), drugi malo razčlenjen sistem z visoko nemščino in srednjo plastjo (predvsem govorci standardnega in pogovornega jezika z višjo izobrazbo, uslužbenci, ki ne prihajajo iz Porenja), tretji pa močno razčlenjen sistem med visoko nemščino in narečjem (ti so večinoma mladi, pogosto izučeni delavci, izhajajo iz Erpa). Pri slednjih se po eni strani kaže prožnost in prilagodljivost na različne situacije, po drugi strani pa tudi negotovost glede lastne jezikovne rabe (Klein 1983a).

Za subjektivne ocene govora se je v pogovorih in razpravah z anketiranci večkrat izkazalo, da so v nasprotju z objektivnimi ugotovitvami.⁸⁷ Primerjavo med dejanskim jezikovnim obnašanjem in izjavami govorca o jezikovni rabi so poskušali pridobiti posredno vsaj za eno od varietet, namreč tisto v pogovoru

⁸⁶ Kot potencialni sogovorci so bili navedeni učitelji, prijatelji, bežni znanci, uradniki, zakonska žena, otroci, starejši znanci, mlajši znanci, kolegi, nadrejeni, duhovniki, lokalni prijatelji, narečni govorci; med preučevanimi družbenimi spremenljivkami pa so bile jezikovna varieteta posameznikov (glede na to, ali v vsakdanjem življenju največ govorijo standardni jezik, pogovorni jezik ali narečje), starost, izobrazba, družbeni razred (izučeni in neizučeni delavci, novi srednji sloj, stari srednji sloj, študenti), (prejšnji) kmečki poklic, vozaštvo (je dnevni migrant ali ne), starševstvo (ima otroke ali ne) in kraj socializacije.

⁸⁷ Tako je recimo med intervjujem kmet iz Erpa trdil, da je njegov sosed z njim govoril visoko nemščino, čeprav je že prva analiza pokazala, da je sosedova govorica vsebovala številne regionalizme in bi jo nedvoumno lahko opredelili kot regionalni pogovorni jezik. V drugem primeru pa poslušalec ni opazil razlike med čistim narečjem nekega kmeta in regionalnim pogovornim jezikom nekega v Erpu odraslega prodajalca, ki je bil močno pod vplivom standardnega jezika. Zanj je bilo oboje »narečje in s tem »slaba nemščina«.

s prijateljem: po posnetih pogovorih so intervjuvance vprašali, kako so po lastnem mnenju govorili v pogovoru (A) in pri intervjuju (B). Nato so vprašali sogovorca, ali se je način govora njegovega (proučevanega) sogovorca razlikoval od siceršnjega. Če je govorec pri testu odgovoril, da v pogovoru s prijatelji govori v narečju (nem. *Plattdeutsch*), in je njegov partner potrdil, da je v pogovoru z njim govoril »kot vedno«, so lahko raziskovalci ugotovili, kaj ima govorec za narečje. Obenem so anketirancem predstavili vrsto govorjenih besedil, ki so se med seboj razlikovala glede stopnje oddaljenosti od čistega krajevnega govora, informant pa je bil nato naprošen, da zaporedje besedil označi na črti, ki predstavlja kontinuum narečje–standardni jezik; v nadaljevanju je moral na podlagi lastnega vtisa na lestvici označiti odmike med posameznimi primeri govora.

Pri vprašanju, v kolikšni meri prebivalec Erpa ali kak drug govorec sploh lahko identificira in razlikuje svoje jezikovno okolje, se je izkazalo, da gre pri tem za osrednji problem soodvisnosti med načini jezikovnega obnašanja in vrednotenjem: vprašanje, katere predstavne strukture poslušalcev vplivajo na recepcijo realnosti in jo usmerjajo. Tovrstne predstave vodijo k temu, da posamezniki objektivni kontinuum jezikovnih varietet med dialektom in standardnim jezikom subjektivno diferencirajo, kar ima verjetno odločilni vpliv na odnos poslušalcev do določenih govorcev in skupin ter njihovega načina govora. Odnos govorca standardnega jezika do govorca narečja in iz tega pogosto izhajajoči družbeni odnosi (recimo družbeno razvrednotenje) niso določeni na podlagi objektivnega dejstva, da oseba govori narečje, temveč bolj na podlagi subjektivnega »dejstva«, da ima poslušalec to, kar sliši, za narečje (Mattheier 1983).

2.2.4 Raziskava jezikovnih sprememb v realnem času med mobilnimi in nemobilnimi osebami na Danskem

Malene Monka (2013) je v doktorski raziskavi proučevala jezikovne spremembe pri 23 govorcih iz treh različnih občin na različnih danskih narečnih področjih. Prvi intervjuji so bili zbrani med letoma 1978 in 1989, drugi pa med 2005 in 2010 v okviru dveh raziskovalnih projektov. Avtorica se je osredotočala na spremembe med posnetkom istega govorca v prvem in drugem obdobju in pri tem posebno pozornost posvečala šestim informantom (enemu moškemu in eni ženski z vsakega od treh izbranih področij), ki so se zaradi izobraževanja v vmesnem času preselili. Med sedemnajstimi nemobilnimi in šestimi mobilnimi informanti je izvedla kvantitativno in kvalitativno primerjalno analizo.

Kvantitativna analiza morfoloških in fonoloških variabel je glede povezave med mobilnostjo in jezikovnimi spremembami pokazala, da se je jezik mobilnih informantov le malenkost spremenil. Pri tem se zdi, da so bili mobilni informanti že kot otroci drugačni od svojih (nemobilnih) sovrstnikov in so uporabljali malo ali nič narečnih značilnosti. Jezik nekaterih nemobilnih informantov se je spremenil v precejšnji meri, medtem ko je jezik drugih ostal precej nespremenjen, pri čemer se je pokazal vpliv spola in kraja bivanja: narečje se je pri nemobilnih ženskah izravnilo bolj kot pri nemobilnih moških, v treh

občinah pa so se pokazali različni vzorci sprememb: v Tinglevu je bil jezik stabilen, v Odderju se je spremenil le nekoliko, v Vinderupu pa je prišlo do znatnih sprememb.

V kvalitativni analizi je avtorica proučevala dejavnike, ki lahko pomagajo globlje razumeti kvantitativne rezultate, tako na ravni skupnosti kot na ravni posameznika. Pri tem »kraj« razume v širšem pomenu družbene geografije (prim. razdelek 2.1.3.6). Tako je na ravni skupnosti analizirala geografska, zgodovinska, demografska, družbenoekonomska in politična dejstva in pokazala na dejavnike, ki vplivajo na pomen kraja za njihove prebivalce. Na ravni posameznika se je posvečala stališčem informantov do domačega kraja in jezika, ki se povezuje s tem krajem, ter dejavnike, ki so morda vplivali na usmerjenost informanta in njegov dostop do standardne danščine v otroštvu in mladosti (npr. usmerjenost k mestnim področjem, prijatelji iz drugih družbenih skupin in posameznikova želja po višji izobrazbi). V splošnem so bili mobilni informanti že v času odraščanja usmerjeni nagnjeni k mestnim področjem in višji izobrazbi, medtem ko so bili nemobilni informanti naravnani lokalno, kar se ujema z rabo standardnega oz. lokalnega jezika.

2.2.5 Kanadčani v Veliki Britaniji – usvajanje druge varietete pri mladostnikih

J. K. Chambers (1992) se je posvečal migrantom, ki so ob prehodu iz ene narečne regije v drugo usvojili značilnosti nove varietete – v razvojni študiji proučuje šest kanadskih mladostnikov v dveh družinah, ki sta se preselili v Veliko Britanijo v letih 1983 in 1984. Pogovori so bili posneti v razmiku dveh let, šlo je za sproščene, a usmerjene intervjuje, v katerih so se pogovarjali o novem in starem okolju, ocenili posnete naglase, poimenovali predmete na karticah in brali sezname besed. Ugotovil je, da so nekatere značilnosti južne britanske angleščine že del njihovega govora, saj se njemu kot govorcu kanadske angleščine niso posebej trudili prilagajati. Pri narečnih prilagoditvah migrantov novemu okolju ugotavlja osem temeljnih zakonitosti oz. principov:

- 1 leksikalne zamenjave se usvoji hitreje kot izgovorne in fonološke variante;
- 2 leksikalne zamenjave se pojavijo hitro v zgodnjih fazah, potem pa se njihovo usvajanje upočasni;
- 3 hitreje se usvoji preprosta kot bolj kompleksna fonološka pravila;
- 4 usvojitev kompleksnih pravil in novih fonemov razdeli populacijo v zgodnje in pozne »usvajalce«;
- 5 v zgodnjih fazah usvajanja nove varietete tako kategorialna kot variabilna pravila nove varietete pri migrantih povzročijo variabilnost;
- 6 fonološke inovacije so v govornem repertoarju prilagajajoče se populacije aktivirane kot izgovorne variante; glede na usvajanje fonoloških pojavov je variabilnost, opažena pri migrantih, v skladu s teorijo jezikovne spremembe, ki je znana kot leksikalna difuzija – glede na to teorijo so fonološke inovacije

aktivirane z usvajanjem samo nekaterih primerov novega pravila ali fonema in postanejo podvržene pravilu ali sistematične (če sploh v prvi generaciji) potem, ko je osvojena kritična masa primerov;

7 opuščanje starih pravil poteka hitreje kot usvajanje novih;

8 pisno razvidne variante se usvojijo hitreje od pisno nerazvidnih.

2.2.6 Kanadčani v Alabami – perceptivna študija usvajanja druge varietete pri odraslih

Murray J. Munro idr. (1999) v zaznavni oz. perceptivni študiji proučujejo, ali so Kanadčani, ki so se preselili v Alabamo (ZDA), spremenili svoj govor. Govorne vzorce preseljenih Kanadčanov ter rojenih Alabamčanov in Kanadčanov, ki se niso preselili, sta ocenili skupini anketirancev iz Kanade in Alabame, raziskovalci pa so ugotavljali, ali so anketiranci prepoznali usvajanje nove varietete, če je do njega prišlo. Dejstvo, da so tako anketiranci iz Kanade kot iz Alabame za govor preseljenih Kanadčanov zanesljivo ocenili, da izkazuje vmesno stopnjo »ameriškega naglasa«, dokazuje, da odrasli lahko resnično usvojijo fonetične značilnosti druge varietete do stopnje, da jih govorci prvega in drugega območja lahko razlikujejo od drugih rojenih govorcev obeh varietet. Nadaljnja analiza je omogočila določitev nekaj specifičnih fonetičnih značilnosti govora skupine migrantov, ki so morda igrale vlogo pri sodbah poslušalcev. V nekaj pogledih so bile ugotovitve primerljive z rezultati raziskav usvajanja fonetike drugega jezika pri odraslih.

Munro in sodelavci so kritični do raziskav usvajanja drugih varietet in izpostavljajo njihove omejitve. Prva je, da se večina teh raziskav osredotoča na otroke – glede učenja govora se namreč kaže, da je za usvajanje drugega jezika po zgodnjem otroštvu značilno, da je izgovarjava vedno manj podobna izgovarjavi rojenih govorcev – dokazan je močan linearen odnos med starostjo, pri kateri se začne usvajanje drugega jezika, in ocenami poslušalcev glede stopnje tujega naglasa pri govorcu. Druga omejitev v zvezi z dosedanjimi raziskavami učenja druge varietete je, da se večinoma osredotočajo na sorazmerno ozek obseg pojavov. Proučevane variable so navadno določeni samoglasniški ali soglasniški segmenti, za katere se zdi, da se stratificirajo glede na družbene dejavnike, kot so starost, spol in družbeni razred. Raziskovalci preko intervjujev ali drugih tehnik izvajljanja govora raziskujejo stopnjo, do katere migranti usvojijo določene foneme ali fonološka pravila. Tako lahko na rezultate vsaj v določenih primerih vpliva usmerjenost raziskovalca, ki navadno že od prej pozna ozadje govorcev in potem vrednoti njihov govor. Ob tem ostaja nejasno, kako njihov govor sprejemajo jezikoslovno neizobraženi poslušalci iz okolja prvega ali drugega narečja. Mogoče je na primer, da pri nekaterih govorcih pride do fonetičnih sprememb, ki jih lahko transkribirajo jezikoslovno izobraženi opazovalci in ki so očitne poslušalcem iz prvega narečja, vendar jih poslušalci iz drugega ne opazijo zlahka. Druga možnost je, da migranti na območju druge varietete ne usvojijo tistih značilnosti, ki jih navadno obravnavajo jezikoslovci, pa vendar je sicer mogoče zaznati, da je pri njih prišlo do prilagoditev – to se lahko zgodi, če pridobljenih značilnosti druge varietete ni lahko opisati kot segmente, fonetične značilnosti ali

fonološka pravila, kot je to pri nekaterih prozodičnih značilnostih. Stopnja, do katere je mogoče zaznati, da so govorci usvojili drugo varieteto, lahko pomembno vpliva na odziv govorcev tako iz skupnosti prve kot druge varietete in na njihovo sprejemanje v posamezni skupnosti. Tovrstni podatki o celostnih ocenah druge varietete lahko pomenijo uporabno in potrebno dopolnitev bolj ozko usmerjenih podatkov o učenju druge varietete, ki so sicer na razpolago (po Munro idr. 1999: 386–388).

3 SLOVENSKA SITUACIJA

Sedanja slovenska sociolingvistična situacija je rezultat visoke stopnje geografske raznolikosti jezika (sedem narečnih skupin in več kot štirideset lokalnih narečij in podnarečij (prim. Škofic 2011: 11), dolgega obdobja statusa nižjega jezika v več diglosičnih situacijah z nemščino, italijanščino, madžarščino in srbohrvaščino (prim. Pogorelec 1984: 71; Toporišič 2000: 826; Stabej 1998b: 33) in asimetrično standardizacijo pisnega in govornega jezika. Medtem ko se je pisna norma poenotila v drugi polovici 19. stoletja, ko so se opustile regionalne pisne tradicije (prim. Stabej 1998b), je še danes težko govoriti o enotnem govornem standardu (prim. razdelek 3.2.2). Zaradi različnih zgodovinskih in družbenopolitičnih okoliščin so se na slovenskem jezikovnem ozemlju izoblikovali zapleteni vzorci družbene in regionalne stratifikacije jezikovnih varietet (po Bitenc in Kenda-Jež 2015: 31–32).

3.1 Slovenska sociolingvistika

Slovenska sociolingvistika je zaznamovana s posebnimi zgodovinskimi razmerami v slovenskem jezikovnem prostoru, pogosto obravnava teme o dvo- oz. večjezičnosti in jeziku kot kazalcu stanja medetničnih odnosov, usmerjena je v jezikovno politiko in načrtovanje, vrednoti razmerje med jezikom in ideologijo, socialnozvrstno stratifikacijo jezika (prim. razdelek 3.2), na nekaterih mestih vprašljivo razmerje med dejstvi in posameznimi mnenji, stereotipi (prim. Nećak Lük 1998; Stabej 1998a).

Za prvo sociolingvistično naravnano delo v slovenskem prostoru lahko štejemo razpravo *O večjezičnosti* ruskega jezikoslovca Aleksandra Vasiljeviča Isačenka (1938), Trubeckojevega učenca in člana praškega lingvističnega krožka, ki je deloval v ruskem, slovenskem, nemškem in češkem jeziku(slo)vem prostoru in je dialektološke metodološke pristope že takrat dopolnjeval in presegal s sodobnimi prijemi (sociolingvistično pomemben je njegov uvod v monografijo *Narečje vasi Sele* (Isačenko 1939)). Predhodnik jezikovnonačrtovalnih raziskav je Božo Vodušek, ki je že zgodaj razmišljal o socialni jezikovni razčlenjenosti (prim. Vodušek 1933). Kasneje je pomembno sociolingvistično raziskavo opravila sekcija Slovenščina v javnosti (zborovanje Slavističnega društva Slovenije na Bledu 1977, posvetovanje o jeziku 1979), ki je poskušala zajeti jezikovno stanje na področjih družbenega življenja v osrednji Sloveniji, pri slovenskih zamejskih skupnostih in izseljencih ter izdelati strokovne smernice za ustrezno jezikovno politiko (Stabej 1998a: 130). V 70. letih se je razmahnilo raziskovanje sporazumevanja, jezikovne zmožnosti in izobraževalnih modelov na narodnostno mešanih območjih oz. v večkulturnih okoljih (Nećak Lük 1998: 78) in tudi poznejše sociolingvistične raziskave so se z interdisciplinarnimi pristopi ukvarjale predvsem z jezikovnim stanjem, vlogo jezikov, jezikovnim prilagajanjem, jezikovnimi stališči, jezikovno vzgojo in jezikovnim načrtovanjem na narodnostno in jezikovno mešanih območjih ob mejah in pri Slovencih po svetu. Metodologija slovenskih sociolingvističnih raziskav stališč in dejanske jezikovne rabe se je tako v glavnem razvijala na področju slovenščine v stiku z drugimi jeziki.

Med pomembnejšimi raziskovalci oz. novejšimi objavami (v zadnjih desetletjih; seznam ni izčrpen, navedbe več raziskav pa najdemo v navedenih referencah), ki obravnavajo sociolingvistična vprašanja pri slovenski manjšini v Italiji, so npr. Bogatec 1998; Gliha Komac 2009; Gruden 1996; Jagodic in Čok 2013; Kaučič-Baša 1997; Kerin 2003; Sussi 1998; Vodopivec 2008 in psiholingvistično usmerjeni Pertot 1996 in Pertot in Kosic 2014; pomembno vlogo pri raziskovanju na tem področju ima Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu (SLORI); prim. tudi njihove novejšje publikacije, npr. Grgič 2016.

Sociolingvistično problematiko na področju italijanske narodne manjšine v slovenski Istri obravnavajo npr. Baloh 2003; Baloh in Slavec 1998; Buić 2011; Mikolič 2004; Novak-Lukanovič 1998. Situacijo pri slovenski manjšini v Porabju raziskujejo in opisujejo Bernjak 1999; Eržen Firšt 1996; Nećak Lük 1993; Perger 2005; Zorko 1999; sociolingvistični položaj na področju madžarske narodne manjšine v Prekmurju pa Nećak Lük 1998; Nećak Lük 2000; Novak-Lukanovič 1993. Primerjalno perspektivo narodno mešanih območij prinašajo prispevki Nećak Lük 2009; Novak-Lukanovič 2003; Novak-Lukanovič 2010; pri tovrstnih raziskavah je vodilen Inštitut za narodnostna vprašanja. O jezikih v stiku na avstrijskem Koroškem pišejo Busch 2008; Jerovšek 2014; Karničar 1994; Maurer-Lausegger 1998; Priestly 1999 idr.

Narodnostna opredelitev, znanje in raba slovenščine pri povojnih generacijah Slovencev po svetu so obravnavani v Bešter 1996, s slovenščino v stiku z nemščino pri govorcih slovenskega rodu v Nemčiji so se ukvarjale Krevs Birk 1992; Bitenc 2006; Štumberger 2007; pri ameriških Slovencih predvsem Šabec 1995 (prim. tudi Šabec 1997)⁸⁸; v Argentini (in Urugvaju) pa Ban in Špelko 2006 ter Žigon 1996. Celovito obravnavo zamenjave jezika in jezikovne identitete pri Srbih v Beli krajini prinaša Petrović 2006.

Korpuse in raziskave govorne slovenščine z večjim ali manjšim upoštevanjem družbenih dejavnikov opišem v razdelku 3.4, sociolingvistične razprave o variantnosti slovenščine so predmet razdelka 3.5, raziskave jezikovnih stališč, identitete, ozaveščenosti in jezikovne rabe (četudi bolj izjemoma opredeljene kot sociolingvistične) povzgam v 3.6, obravnave jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike pa puščam ob strani, saj so s tematiko doktorske disertacije le bolj posredno povezane. Ker je bila ob prevladujoči strukturalistični usmeritvi slovenskega jezikoslovja v zadnji tretjini drugega tisočletja večina opazovanja in opisovanja jezika osnovana na introspekciji, osredotočala pa se je

⁸⁸ Nada Šabec sicer v navedenih delih obravnava jezikovno situacijo pri ameriških Slovencih v Clevelandu v ZDA, vendar pri obravnavi kodnega preklapljanja kot specifični obliki dvojezičnega diskurza izpostavi podobnosti z enojezičnimi situacijami, ki prav tako vsebujejo elemente preklapljanja, le da je tu govorčeva izbira omejena na različne stile, registre in narečja posameznega jezika. Šabčeva najprej definira sam pojem, nato pa na podlagi intervjujev in opazovanja z udeležbo, predvsem pa na podlagi 185 izpolnjenih vprašalnikov (prvi del vprašalnika se je nanašal na demografske podatke in podatke v zvezi z imigracijo, drugi sklop vprašanj je spraševal o rabi angleščine in slovenščine ter odnosu do njiju, tretji pa o socialnem življenju in etničnih dejavnostih anketirancev) proučuje družbene in psihološke motive, ki privedejo do kodnega preklapljanja, in obravnava dejavnike, ki vplivajo na izbiro jezika v določenih okoliščinah (stopnja zmožnosti v obeh jezikih, odnos do jezikov, okolje, tema pogovora, naslovnik ipd.).

predvsem na knjižni jezik in narečja, se ob obširnem korpusu tradicionalnih dialektoloških raziskav in gradiva (prim. razdelek 3.3 o dialektologiji) ter ob raziskavah govorjenega jezika v zadnjih desetletjih še vedno kaže potreba po bolj načrtnih empiričnih raziskavah nenarečnih jezikovnih varietet in jezikovne variantnosti (prim. Kenda-Jež 2002a: 56–57).⁸⁹

3.2 Teorija socialnih zvrsti

Teorija o zvrstni razslojenosti jezika se je v slovenskem jezikoslovju začela močneje razvijati v drugi polovici 20. stoletja oz. po izidu Slovenskega pravopisa leta 1950. Do tedaj so jezikoslovci govorili predvsem o ljudskem (narečje) in knjižnem/pismenem jeziku, omenjeni pravopis pa je ob tem izpostavil in nekoliko opisal tudi pogovorni jezik, ki so ga v kasnejših razpravah raziskovalci različno poimenovali, mu pripisovali različno vrednost, pomen in rabo ter ga od 60. letih začeli natančneje opisovati. Ob razmišljanjih o različnih lokalnih varietetah (Orožen 1960: 19–20) se je prvič pojavila tudi težnja po uveljavljanju središčnega pogovornega jezika Ljubljane kot splošnoslovenskega (Bezljaj 1961: 389; Toporišič 1965: 19–20). Na slovensko teorijo je imela močan vpliv češka teorija socialnih zvrsti (Karel Hausenblas, Bohuslav Havranek, Alois Jedlička, Petr Sgall itd.), pri čemer je problematičen njen nekritičen prenos v drugačne slovenske družbene in jezikovne razmere: nezadostno upoštevanje družbenozgodovinskih razlik med jezikoma in njunim razvojem ter kulturnim, zgodovinskim in družbenim pomenom jezika in njegovih socialnih zvrsti v posameznih obdobjih življenja obeh narodov (prim. Škofic 1991:⁹⁰ 13–14; 16–17; 34–35; 48; glede nekritičnega povzemanja tujih teoretičnih spoznanj tudi Pogorelec 1977: 91).

V tem razdelku se osredotočam na teorijo zvrstnosti slovenskega jezika, kot je predstavljena v *Slovenski slovnici* in prilagojeno uveljavljena oz. implementirana v *Slovenskem pravopisu*, ki sta normativna priročnika za slovenski jezik in na katerih temelji obravnava tega področja v slovenskem vzgojno-

⁸⁹ Zdi se, da je sociolingvističnih vsebin tudi v univerzitetnih slovenističnih oz. jezikoslovnih programih sorazmerno malo. Na ljubljanski Filozofski fakulteti so se sociolingvistične vsebine v okviru slovenistike obravnavale pri predmetu Slovenski knjižni jezik IV, po bolonjski prenovi pa so vključene pri Družbenih razsežnostih slovenskega jezika ter Jezikovni politiki in jezikovnem načrtovanju, sorodne teme tudi pri pragmatičnih predmetih. Na splošnem jezikoslovju je več predmetov iz uporabnega jezikoslovja in različnih sociolingvističnih vsebin (npr. o govornem/komunikacijskem prilagajanju, jezikih v stiku, jezikovnem in družbenem razslojevanju). Na slovenistiki Fakultete za humanistiko v Novi Gorici imajo predmet Sociolingvistika, o jezikovni politiki in jezikovnem načrtovanju ter o jezikih v stiku (izbirno) poslušajo tudi študenti slavistike v Mariboru, študenti novinarstva in komunikologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani pa imajo predavanja iz jezikovne kulture (prim. predmetnike posameznih študijskih programov).

⁹⁰ Avtorica podaja izčrpen kronološki pregled raziskovanja in pojmovanja socialnih zvrsti slovenskega jezika v slovenskem jezikoslovju, s posebnim poudarkom na pogovornem jeziku, in sicer v primerjavi z vzporedno češko in srbohrvaško socialnozvrstno teorijo (Škofic 1991: 20–105; na str. 99–105 je tabelarni prikaz tega razvoja). Ob pregledu poudarja, da se je ta veja slovenskega jezikoslovja razvijala izredno nesistematično, da so nova spoznanja le počasi in neurejeno prihajala v slovensko jezikoslovno zavest, da so razprave nastajale ena mimo druge in da so nekateri avtorji, neupoštevajoč argumente in kritike drugih, vztrajali pri svojem razumevanju te jezikoslovne tematike (n. d.: 14; prim. tudi razdelek 3.2.2 glede problematike knjižnega pogovornega jezika). Za pregled obravnav socialnozvrstne razplatenosti slovenščine v slovničarskih in slovarskih predstavah od druge polovice 60. let dalje prim. Kržišnik 1998: 55–61.

izobraževalnem sistemu, posledično tudi razumevanje razplatenosti slovenščine v širši slovenski javnosti.⁹¹

Teorija zvrstnosti torej slovenski jezik razčlenjuje na več pojavnih oblik, poimenovanih zvrsti. Jože Toporišč v *Slovenski slovnici* (2000: 13) in *Slovenskem pravopisu* (2003: 125) izpostavlja socialne (podrobneje obravnavane v nadaljevanju), funkcijske (praktičnosporazumevalna, strokovna, publicistična, umetnostna), časovne (sodobna, pretekla), mernostne (vezana, nevezana) in prenosniške (govorjena, pisana) zvrsti. Če nas zanima podoba sodobne govorne slovenščine, je treba pod drobnogled vzeti predvsem socialne zvrsti, saj pri funkcijskih tu prevladuje praktičnosporazumevalna zvrst, pri časovnih sodobna, pri mernostnih nevezana, pri prenosniških pa govorna zvrst.

Socialne zvrsti teorija v osnovi deli na dve nadzvrsti, in sicer knjižni in neknjižni jezik (povzemam po Toporišč 2000: 13–27 in 2003: 125–128, prim. tudi ustrezna gesla v Toporišč 1992).⁹²

Knjižni jezik je po Toporišču najvišja in najbolj uzaveščena zvrst jezika, ki je namenjena sporazumevanju na vsem slovenskem ozemlju in ima narodnopovezovalno in narodnoreprezentativno vlogo. Naravno, živo govorno podstavo ima v osrednjem delu Slovenije s središčem v Ljubljani. Knjižni jezik deli na zbornega in splošno- ali knjižnopogovornega.

Knjižna zborna zvrst se pojavlja predvsem v pis(a)ni obliki, ustno pa za javno sporočanje, zlasti če je publika izobrazbeno, narečno ali socialno neenaka (predavanja, slovesnejši govori, pridige ipd.). Večinoma gre za branje ali govorjenje po pripravljeni predlogi na radiu, televiziji, v šoli ali cerkvi, recitiranje ali deklamiranje, v gledališču lahko za obnavljanje na pamet prvotno že pisno oblikovanega besedila. Zborni jezik je zelo redko človekov materni jezik, navadno se ga človek nauči z učenjem med izobraževanjem, pa tudi iz medijev. Značilnosti zborne zvrsti jezika so sorazmerno natančno raziskane in popisane v slovnici, slovarju, stilistiki, pravopisu in pravorečju.

Splošno- ali knjižnopogovorna zvrst⁹³ je manj stroga, pogovorna varianta knjižnega jezika, ki se navadno samo govori. Zanj je značilno tvorjenje besedila v navzočnosti naslovnika, npr. predavanja in

⁹¹ Toporišičeva slovnica, ki je prvič izšla l. 1976 in doživela štiri predelave oz. ponatise (1984, 1991, 2000, 2004), se ob pregledu slovenskih slovnice kaže kot najvplivnejša slovenska slovnica, ki je glede na predhodne slovnice drugih avtorjev »močno razširila in izpopolnila opis slovenščine in [...] kmalu dobila status temeljne in normative slovnice slovenskega jezika« (Ahačič 2015: 28).

⁹² Kot spremljevalne socialne podzvrsti Toporišč navaja še: t. i. interesne govorice: sleng, žargon, latovščina; starostne zvrsti: otroška, mladostniška, odraslostna, starčevska; spolnostni: moška, ženska; vitalnostni: živa, papirnata; interesnozdrubene: družinska, dvoriščna, šolska, delovnostna, športna, rekreacijska; izobrazbenostne: predšolska, osnovnošolska, srednješolska, višješolska, univerzitetna; stanovska: kmečka, delavska, mestna, plemiška; stvarnostni: dejstvena, umiselna. To lahko do neke mere vzporejamo z delitvijo Andreja Skubica (2005: 172–231), ki piše o sociolektih starostnih skupin in sociolektih spolov ter kultiviranih, obrobni (pri tem sociolekti podeželja, urbanih okolij in priseljencev ali neintegriranih etničnih manjšin, npr. Romov) in ekscesnih sociolektih (prim. tudi razdelek 3.2.1).

⁹³ O različicah poimenovanja v različnih Toporišičevih delih prim. Kenda-Jež 2002a: 65, op. 24.

konference v manjšem krogu, intervjuji in okrogle mize na radiu in televiziji, uradovanje, seje, sestanki, tudi zasebni pogovori, nekatere vrste dramatike in filma. Uporablja se predvsem v neuradnih, pogosto zasebnih položajih, takrat, ko si udeleženci vloge govorečega in poslušalca zamenjujejo, ko torej gre za spontan, prost dialog brez vnaprej pripravljenega, izdelanega besedila. Ta zvrst ni lahko razmejljiva, saj so v njej prisotne značilnosti zbornega jezika in narečij. Služi tudi kot nekakšna pripravljavnica, preko katere v zborni jezik prehajajo jezikovna sredstva narečij in pokrajinskih pogovornih jezikov (besedje, glasovne in naglasne prvine), kar zborni jezik oživlja in ga brani pred okostenelostjo in preveliko razdaljo od živega vsakdanjega jezika. Toporišič navaja širše sprejete značilnosti splošnopogovornega jezika v glasovju, pisavi, naglaševanju, oblikah, skladnji in besedju ter ugotavlja, da je ta zvrst v uporabi predvsem na osrednjem gorenjsko-dolenjskem območju in okoliških, deloma tudi v bolj oddaljenih mestnih naseljih, kjer se določeni sloji, izobraženski, sploh mestni, kar »rodijo« s tem jezikom in kjer je že skoraj docela spodrinil tradicionalno zemljepisno podeželsko narečje, ni pa še v rabi po vsej Sloveniji. Meni, da se jedro knjižnopogovornih značilnosti ljudem uzavešča postopoma in da bo sčasoma postal res splošno slovenski.

Neknjižni jezik Slovenska slovnica razčlenjuje na pokrajinske pogovorne jezike in zemljepisna narečja, Slovenski pravopis pa na neknjižni pogovorni jezik, pokrajinske narečne skupine, narečja in mestne govorice, oba priročnika kot podzvrsti obravnavata interesne govorice sleng, žargon in latovščino (argo).

Neknjižni pogovorni jezik ima prvine, ki so ali splošne vseslovenske ali pokrajinsko obarvane. Pokrajinskost je posebej izrazita v naglaševanju in stavčni intonaciji. Ta zvrst se najbolj kaže v uporabi izposojenk, ki v knjižni jezik niso sprejete, v preprostejši skladnji, večjem ali manjšem upadu kratkih samoglasnikov in posledično raznovrstnejših soglasniških sklopih ipd. Uporablja se v sproti nastajajočih govornih položajih, v družabnih stikih, na cesti, delovnem mestu, posebej v mestnem okolju tudi v družinskem krogu. Pokrajinski pogovorni jeziki nastajajo kot zemljepisno nadnarečje in opravljajo naloge, ki jih ima v vsenarodnem okviru knjižni jezik. Toporišič izpostavlja osrednjeslovenski, južnoštajerski, severnoštajerski, primorski, rovtarski in koroški pokrajinski pogovorni jezik; omenja tudi njihova središča – pri rovtarskem mestu Škofja Loka in naselbine v industrijskih območjih tega področja).

(Zemljepisna) narečja so posebne oblike jezika na določenem (prvotno kmečkem) zemljepisnem področju.

Mestne govorice so večinoma nastale iz narečij v večjih mestih, v primerjavi z narečji so bliže zvrsti knjižnega in neknjižnega pogovornega jezika, njihova samosvojost se kaže predvsem v besedju, skladnji, fonološkem naglasu ter splošnem slušnem vtisu.

Interesne govorice so modifikacije osnovnih socialnih zvrsti, posebno z besedjem, frazemi in drugimi izraznimi načini, značilnimi za posamezne ožje interesne skupine. Tvorne sestavine teh govoric

(imenovane žargonizmi, slengizmi, argotizmi) se kot stilna sredstva prenašajo tudi v druge socialne zvrsti, posebno pogovorne in narečja.

Žargon je interesna govorica ljudi, ki jih družijo poklici (šoferski, zdravniški, učiteljski, vojaški ipd.) – kaže se v rabi enoumnega, neuradnega, a bolj živega in za delovne pogoje bolj praktičnega izrazja; sleng je značilen za določene nepoklicne skupine (recimo mlade) – zanj je značilna nekonvencionalnost izražanja, zlasti v poimenovanju predmetnosti, v ospredju je čutnost in čustvo; argo (latovščina) je (po SSKJ) »posebna, drugim ljudem nerazumljiva tipična govorica potepuhov, tatov«.

V dialektologiji je za neknjižne jezikovne varietete uveljavljena sledeča terminologija (po Smole 1997: 281–283): Dialekt ali narečje je »govorjeni (redkeje pisani) jezik prebivalcev določenega zemljepisnega področja in ima relativno enake bistvene skupne značilnosti na vseh jezikovnih ravneh. [...] Meje med narečji ponavadi niso ostre, določa jih največja gostota izoglos (snopi) posameznih jezikovnih pojavov, v slovenščini največkrat glasoslovnih.« Pojem nadnarečje se pojavlja kot sinonim za pokrajinski pogovorni jezik oz. »narečje« večjih pokrajinskih središč, narečne baze ali skupine združujejo narečja s podobnim slušnim vtisom, čeprav so si med seboj lahko zelo različna. Slovenska narečja se delijo na sedem narečnih skupin: koroško, primorsko, rovtarsko, gorenjsko, dolensko, štajersko in panonsko ter eno mešano skupino (kočevski govori). Govore oz. podnarečja imajo tista narečja, pri katerih se izoglose na določeni črti zgostijo tudi znotraj njegovega področja, a jih ni dovolj, da bi zamejile novo narečje. Krajevni govori so govori ožjih, zemljepisno, kulturno in zgodovinsko povezanih področij, pogosto fara, včasih celo ene same vasi. O vmesnih govorih med dvema narečjema se govori kot o prehodnih govorih, »kadar izoglose posameznih jezikovnih pojavov ne sovpadajo v eni črti, ampak potekajo bolj ali manj vzporedno znotraj širšega ali ožjega pasu« (sistemsko trdni) ter mešanih govorih na/ob meji dveh narečij, v katerem se mešajo prvine obeh sosednjih narečij, pri čemer obstajajo »za istovrstne jezikovne pojave nepredvidljive dvojnice« (pri teh ne moremo govoriti o sistemski trdnosti).

3.2.1 Kritično ovrednotenje in alternativni predlogi

Teorija zvrstnosti, ki se je sredi prve polovice 20. stoletja predvsem pod vplivom praške lingvistične šole umestila v slovensko jezikoslovje, je bila že od začetka deležna različnih kritik, predlogov za drugačno predstavitev jezikovne resničnosti pa je bilo pravzaprav relativno malo. Največ kritičnih pomislekov in polemik so (bili) deležni sam izraz »socialne« zvrsti, togost shematičnega in binarnega razvrščanja jezikovnih zvrsti, prvenstvena vloga knjižne glede na druge zvrsti ter definiranje oz. normiranje splošno- oz. knjižnopogovornega jezika (glede slednjega prim. naslednji razdelek). Preoblikovanju zvrstnostne teorije je bil posvečen 22. mednarodni simpozij Obdobja (zbornik iz leta 2004), pri čemer je bila pobuda predvsem zunajjezikovna, saj se je v desetletjih pred tem »opazno, lahko bi rekli celo drastično, spremenila resničnost sama in [so] te spremembe nujno odseval[e] v jezikovni resničnosti in členitvi te resničnosti« (Kržišnik 2004: IX). Revizija tradicionalnega modela zvrstnosti se med drugim zdi potrebna tudi zato, ker »formalnost in neformalnost govornega položaja, torej okoliščine

kot prvina razporejanja v družbene zvrsti jezika, niso več v vseh besedilih in besedilnih vrstah enako odločilne za izbiro družbene (socialne) zvrsti« (Kalin Golob 2004: 525).

Že sam pojem »socialnih« zvrsti je bil glede slovenske jezikovne situacije večkrat predmet polemik, kar verjetno lahko pripisujemo dvema temeljnima možnima pomenoma izraza socialen: v SSKJ je kot prvi naveden »nanašajoč se na družbo, družben«, kot drugi pa »nanašajoč se na gmotni položaj, mesto v družbi«.

Izraz socialen je kot neprimeren že kmalu označila Živa Gruden (1976: 73, op. 3), saj po njenem hierarhija vrst jezika (kot sama poimenuje zvrsti) od krajevnih govorov do knjižnega jezika v slovenskem prostoru ni socialna (ne samo zaradi takratne socialistične družbene ureditve, temveč tudi zaradi zgodovinskih razmer), ampak »se opira predvsem na obsežnost teritorija, ki ga posamezne vrste jezika pokrivajo, pa tudi na frekvenco posameznih vrst«. Tudi Breda Pogorelec je bila do njega kritična, saj »[g]ovorni delni sestavi v slovenskem diasistemu nimajo vrednosti socialnega določitelja«, in je predlagala rabo nevtralnega pojma jezikovna vrsta (Pogorelec 1977: 91).

Toporišič sicer pojasnjuje, da ni nikoli trdil, da mu izraz »socialen pomeni socialno pripadnost«, in ga razlaga kot »družben v najširšem smislu« (Toporišič 1991: 423). Socialne zvrsti razume kot »pojavnne oblike slovenskega jezika na podlagi upoštevanja družbene in družabne vloge«. Členi in zamejuje jih na podlagi števila govorcev in zemljepisne razširjenosti, pri čemer ima »[d]elovalni radij na celotnem slovenskem jezikovnem ozemlju [...] širši knjižni jezik, manjšega (delnega) neknjižni« (n. d.: 422).

Erika Kržišnik (1998) meni, da je določujoči del »socialen« v izrazu socialna zvrst zavajajoč, saj »socialne zvrsti (od knjižnega jezika do narečja ali celo do idiolekta) niso vezane na pripadnost njihovih nosilcev (predvsem seveda govorcev, a pravzaprav tudi naslovnikov) določeni socialni plasti«. ⁹⁴ Poudarja, da čeprav »neposredn[e] povezav[e] med socialno pripadnostjo nosilca in socialno zvrstjo, ki bi ji bil le-ta zavezan«, Toporišič ne omenja, v terminu »kljub terminologiziranosti učinkuje tudi siceršnji leksikalni pomen« izraza socialen in da je treba pri razlaganju socialne zvrstnosti tudi po mnogih letih in v spremenjenih družbenih razmerah vedno znova poudarjati, da »obvladanje in raba (ene, več ali vseh) socialnih zvrsti slovenskega jezika (še vedno?) nista povezana s socialnim statusom nosilca, ampak predvsem z njegovo izobrazbo (obvladovanje) in z drugimi okoliščinami komunikacije (raba)« (n. d.: 54–55).

⁹⁴ Glede narečij se V. Smole (2000: 9–10) npr. sprašuje, ali so ob tem, da so zemljepisna, res tudi socialna zvrst, in trdi, da je uporaba neke socialne zvrsti bolj odvisna od govornega položaja kot od gospodarske premožnosti ali družbenega ugleda govorca oz. pisca. Meni, da imajo narečja vsaj v okviru slovenskega jezika višji statusni položaj, saj jih ne uporabljajo samo t. i. nižji, kmečki sloji prebivalstva, ampak v ustreznem govornem položaju vsi (če jih seveda obvladajo), vključno z izobraženci. Tudi Karničar (1994: 221) ugotavlja, da narečja ne govorijo samo »delavci, rokodelci kmetje in ljudje z nižjo izobrazbo«, temveč ga lahko zavestno gojijo »akademiki, podjetniki, in višji uradniki«, »če jim je le do tega«.

Tudi v sodobnosti naletimo na komentarje, da je izraz socialen »nekoliko zavajajoč« (Skubic 2005: 42) in zasledimo npr. rabo izraza družbene zvrsti (prim. Kalin Golob 2009: 525). O tem, da pri izrazu socialen kljub terminologiziranosti govorci ne razumejo družbenega v najširšem pomenu besede, temveč nekaj, kar se nanaša »na gmotni položaj, mesto v družbi«, pričajo tudi rezultati diplomske raziskave o pojmovanju socialne zvrstnosti v slovenskem prostoru (Gruden 2013).

Marko Stabej (2004: 21) meni, da je slovenska teorija zvrstnosti toga, saj »shematično razvršča jezikovne in besedilne oblike, sporazumevalne položaje ipd., pri tem pa ne pojasnjuje resničnega dogajanja v jezikovni skupnosti, temveč ga skuša predvsem usmerjati.« Opozarja tudi, da lahko »tako pojmovanje jezikovne raznolikosti v učnih načrtih in šolskih gradivih namesto prožne jezikovne zmožnosti pri učencih povzroči statično, shematizirano predstavo o jeziku in jih tako ne usposobi za učinkovito sporazumevanje v življenju.« Vsaj deloma je tudi teoretska togost razlog za v javnosti še vedno trdno zasidrano predstavo »o čisti in lepi slovenščini, ki je najboljša in edina res prava pojavnost oblika slovenskega jezika, toda zelo redka, saj jo obvladajo le redki posamezniki« (prav tam). Ti redki posamezniki so »reprezentativni uporabniki nekega jezika«, reprezentativnost pa v tem kontekstu pomeni najkvalitetnejšo rabo, ki postane norma oz. obvezno izhodišče za vse druge govorce jezikovne skupnosti. Tak model normiranja ne upošteva funkcionalnega jezikovnega vidika sporazumevanja, pač pa samo vzpostavlja določen tip hierarhije v neki družbi (Stabej 2008: 96–97). Stabej je kritičen do stanja v slovenskem jezikoslovju, saj je po njegovem mnenju ujeto v zakrito družbeno paradigmo, ki se kaže v poveličevanju oz. krovnosti knjižnega jezika in poskusu njegove standardizacije⁹⁵ – ne z namenom, da bi znanost odkrila, kaj se v jeziku in jezikovni skupnosti dogaja, ampak kako naj bi se dogajalo, obenem pa odločilno vlogo pripisuje nekdanjemu stanju namesto temu, kako je danes (Stabej 2007: 22–23).⁹⁶

Tudi Andrej Skubic (2005: 42) trdi, da gre tako pri praški kot pri slovenski teoriji zvrstnosti dejansko za teorijo knjižnega jezika, »hierarhično najvišje, umetno regulirane jezikovne zvrsti, torej nekakšen pristop k analizi ‚od zgoraj‘ in ‚za zgoraj‘, ne pa teoriji jezikovne prakse s pristopom ‚od spodaj‘, od uporabnika, ki jezik uporablja za svoje semiotično manevriranje skozi družbo.« Glede »ideološke[ga] konstrukt[a] čistega slovenskega jezika, ki učinkuje kot vrednota sama po sebi,« pravi Sajovic: »Dovolj logična posledica takega gledanja je prikrita teza o ločenosti takega idealnega jezika od govorcev in piscev, ki ga celo ves čas na razne načine ogrožajo, čeprav je očitno, da jezik v resnici lahko obstaja le v besedilih, ki jih tvorijo taisti pisci in govorci« (Sajovic 2003: 275).

⁹⁵ Primerjava metodologij obeh najvidnejših normativnih slovenističnih jezikoslovcev 20. stoletja pokaže, da tradicionalistična Breznikova slovnica izvaja normo iz tradicije knjižnojezikovne norme, Toporišičeva strukturalistična slovnica pa iz jezikovne rabe reprezentativnega korpusa reprezentativnih govorcev/piscev, ne pa neposredno iz dejanske knjižne rabe vseh govorcev, saj večino produkcije vrednoti kot nereprezentativna besedila nereprezentativnih tvorcev besedil (Stabej 2008: 95–96).

⁹⁶ Ideologije o pravilnosti knjižnega oz. standardnega jezika so sicer prisotne tudi pri drugih standardiziranih jezikih v t. i. »kulturalah standardnega oz. knjižnega jezika« (prim. Milroy 2001).

Dialektologi kritizirajo uveljavljeno delitev, ker je narejena s stališča knjižnega jezika, in v njej čutijo »neuravnoteženost, v nadaljnji delitvi neknjižnih zvrsti pa vsaj nered« (Smole 2004: 322–323). Kot možnost za drugačno predstavitev socialnih zvrsti, ki bi knjižnemu jeziku ne pripisovala prestižnega položaja, ampak bi ga postavila le na nasprotni pol narečnemu govoru, V. Smole predlaga delitev na »sistemske (knjižni jezik, narečni krajevni govor) in nesistemske (vse ostale) zvrsti, pri čemer se izpostavlja osnovni protipol *naravni* (narečni krajevni govor) in *normirani* (knjižni) jezik, mednju pa razvršča vse druge zvrsti« oz. »vso množico različic pogovornega jezika« (Smole 2004: 328; 323–234). Avtorica se zaveda, da je to »samo ena od smernic razmišljanja, a še premalo domišljena in razdelana« (n. d.: 328). Opredeljevanje narečnega krajevnega govora in knjižnega jezika kot edinih sistemskih zvrsti slovenščine se navezuje na teorijo o organskih idiomih hrvaškega jezikoslovca Daliborja Brozovića (prim. Brozović 1970: 12).

Drug predlog za »rešitev aktualnega problema t. i. heterogene narave žive govorice na podlagi slovenskega jezikovnega gradiva« predstavlja Irina Makarova (2004), in sicer kot »konceptijo« jezikovnega prilagajanja oz. modifikacijo primarne govorice: »v *neformalnem* položaju proti ciljnemu (kontaktnemu) kodu (praviloma drugačna pogovorna formacija)« oz. »v *formalnem* položaju proti knjižnemu jeziku« (n. d.: 289).

Načelo modifikacije primarne govorice avtorica uvaja na podlagi ugotovitve,

da v primarni govorici L1 v odvisnosti od govornega položaja variira stopnja izraženosti lokalnih posebnosti: od neomejenosti in popolne svobode izražanja pri občevanju v družini in s prijatelji (doma, v rojstnem kraju) – ničta stopnja modifikacije L 1 (1), do maksimalne omejenosti v formalnem položaju – maksimalna stopnja modifikacije L 1 (3), z možnostjo tvorbe vmesnih stopenj (v neformalnem govornem položaju) – vmesna stopnja modifikacije L1 (2). (Makarova 2004: 289)

Zaveda se, da »[n]ivo modificiranega koda lahko niha«, variiranje pa je po njenem odvisno od

stopnje obvladanja ciljne govorice (knjižnega ali pokrajinskega pogovornega jezika), ki se določa s celo vrsto dejavnikov: *jezikovno distanco* med primarno in ciljno govorico, *intenzivnostjo* in *pogostostjo* kontaktov z nosilci le-te, *trajnostjo* bivanja govorečega v jezikovnem okolju, ki uporablja ciljno govorico, *jezikovnimi sposobnostmi* govorečega. (prav tam)

Delitev V. Smole na sistemske in nesistemske zvrsti Grant H. Lundberg primerja s piramidalnim modelom razmerij med družbeno in ozemeljsko členjenostjo v anglosaškem jezikoslovju, pri katerem vodoravna črta na dnu piramide predstavlja regionalno variantnost v različnih narečjih, vmesne oblike so manj lokalno omejene in se pojavljajo v regionalnih standardih, na vrhu pa je enovit standardni jezik (prim. Lundberg 2010: 44; model povzema po Auer in Hinskens 1996: 7).⁹⁷

⁹⁷ Pri prikazu jezikovne variantnosti je za angleške razmere vrh piramide odrezan, saj je tudi v standardnem jeziku prisotna določena regionalna variantnost, medtem ko je pri predstavitvi variantnosti naglasa zaradi posebnega položaja RP (ang. *received pronunciation*; naglas standardne angleščine, ki se mu večinoma pripisuje visok prestiž in je v rabi pri govorcih z visokim statusom (glede na izobrazbo, prihodek in poklic); prim. Hughes in Trudgill 2002: 3) vrh piramide koničast (prim. Trudgill 2000: 30–32).

Tovrstna shema se v strokovni sociolingvistični literaturi pojavlja od konca 60. let,⁹⁸ vendar je na slovenske razmere ne moremo neposredno prenesti, saj

temelji [...] na medzvrstnih razmerjih, ki so značilna za jezike z zgodaj nastalo knjižno zvrstjo z dolgim izročilom ter iztekajočo se standardizacijo govorjenega jezika [...] (njen glavni kazalec naj bi bila odprava notranje diglosije narečje – knjižni jezik), pa tudi tam brez omejitev velja le za zemljepisna območja narečij, ki tvorijo podstavo knjižnega jezika (Trudgill 1983: 190–191). (Kenda-Jež 2002a: 64–65)

Za sociolingvistične razmere v teh skupnostih je značilna tudi izrazita družbena hierarhija (prim. n. d. in Trudgill 2000: 30–32).

Nov pogled na družbeno jezikovno členitev prinaša Skubičeva teorija sociolektov, oblikovana na podlagi del Pierra Bourdieuja in Mihaila M. Bakhtina, ki sociolekte deli v tri osnovne skupine glede na odnos govorca do dominantne kulture: kultivirani sociolekti so značilni za govorce z največ ekonomskega, socialnega in predvsem kulturnega kapitala, ter govorce, ki so se geografsko preselili oz. socialno povzdignili; obrobne sociolekte uporabljajo družbene skupine z manj družbene moči oz. nižjega družbenega sloja; sem uvršča podeželske, mestne in priseljenške sociolekte;⁹⁹ ekscesni sociolekti pa so jezik govorcev, ki skušajo izstopiti iz prevladujočega družbenega razmerja sil in do njega zavzeti distanciran, brezbrizen ali kritičen odnos; delimo jih na obrobne (npr. sociolekti rudarjev) in kultivirane (npr. sociolekti študentov ali kulturniške boeme) (Skubic 2004: 298–304).¹⁰⁰ Zaradi pomanjkanja empiričnih podatkov o jezikovni rabi je do Skubičeve teorije potrebna kritična distanca – posebej npr. do opredelitve nosilcev in strukture posameznih sociolektov. Za t. i. obrobne sociolekte podeželja avtor pravi, da se razvijajo »v manjših zaselkih, daleč od središč družbene moči z njihovim velikim pretokom ljudi in kapitala«, njihovi nosilci pa naj bi bili »kmetje, kmečko delavstvo in drugo manj izobraženo prebivalstvo podeželja oziroma tisti, ki se (vsaj občasno, npr. na obisku v domačem kraju) identificirajo s temi skupnostmi« (Skubic 2005: 207). Če upoštevamo dejanske razmere v slovenski jezikovni skupnosti, o čemer pričajo tudi izsledki doktorske raziskave, in zgoraj navedene ugotovitve o tem, da ni neposredne povezave med socialno pripadnostjo govorca in jezikovno varieteto, ki bi ji bil zavezan, je tovrstna opredelitev problematična.

⁹⁸ O vodoravni narečni in navpični socialni razčlenjenosti je v slovenskem prostoru pisal že Vodušek (1933: 71; po Kenda-Jež 2002a: 64).

⁹⁹ Za govorce obrobnih sociolektov je navadno značilno, da »deklarativno priznavajo »večvrednost« kulturnega jezika (ta je bolj »pravilen«), kljub temu pa čutijo do svojega sociolekta izrazito lojalnost, ki jo zahtevajo tudi od drugih pripadnikov iste skupine [...]. Čutijo namreč, da gre pri njihovem jeziku za specifičen način bivanja, ki ga govorci s spreminjanjem koda zapustijo« (n. d.: 301).

¹⁰⁰ Skubic (2005: 185–186) pri delitvah načinov govorjenja po družbenih slojih oz. statusnih skupinah govori »bolj o *težnjah* kot v smislu konkretnih opisov, saj se konkretne skupine v okviru te delitve definirajo same po lastnih kriterijih,« ki pa so povezani »z odnosom do dominantne (jezikovne) kulture.« Kultivirane sociolekte tu opredeljuje kot »govorice skupin z največjo družbeno močjo, ki dominantno kulturo ustvarjajo in v njej živijo«, govorci obrobnih sociolektov sicer to kulturo deklarativno priznavajo, a je ne sprejemajo povsem za svojo, ekscesni sociolekti (slengi) pa so značilni za samodefinirane skupine, ki težijo k ignoriranju družbene hierarhije in negiranju dominantne kulture ali vzpostavljanju samosvojega odnosa do nje.

K oblikovanju čim bolj celostne predstavitve variantnosti slovenščine, ki bi bila bolj v skladu z realno podobo slovenske jezikovne skupnosti, lahko pripomore govorni korpus GOS in dosedanje raziskave govorne slovenščine (prim. razdelek 3.4), potrebne pa bi bile dodatne, obsežnejše empirične raziskave o avtentični jezikovni praksi njenih govorcev. Koristen bi bil lahko tudi kritičen pretres teorij iz drugih sociolingvističnih skupnosti, recimo nemške (prim. Löffler 1994: 86–88 oz. celotno peto poglavje), slovaške (prim. pregled členitev v Pallay 2013), tudi že omenjene angleške (prim. Trudgill 2000: 30–32), seveda v izogib nekritičnemu prenašanju tujih spoznanj vedno ob upoštevanju specifičnosti vsake od sociolingvističnih skupnosti glede na slovensko.

3.2.2 O pogovornem oz. govorjenem jeziku

Središče polemik v zvezi s socialnozvrstnostno teorijo je bil od 50. let preteklega stoletja slovenski (splošni) pogovorni jezik, pojmovanje katerega je tesno povezano s t. i. splošno češčino (češ. *obecná čeština*) v okviru češke teorije socialnih zvrsti (prim. Pogorelec 1998: 59). Čeprav se je ta zvrst s svojo spremenljivostjo in raznolikostjo ves čas izmikala natančnemu opisu in želji po normiranju, so jo nekateri raziskovalci imeli za nekaj konstantnega, statičnega in so ji želeli določiti ne le zgradbo, pač pa tudi rabo. Teorijo o slovenskem splošnem pogovornem jeziku je razvijal in zagovarjal Toporišič, ki je to zvrst (najbolj celovito na glasoslovno-oblikoslovni ravni) tudi opisal in njeno poimenovanje in pojmovanje normiral v slovnici in pravopisu. Kljub vztrajnim in argumentiranim kritikam je imela velik in dolgotrajen vpliv (po Škofic 1991: 14–15, 18).

Razprave o splošno- ali knjižnopogovornem jeziku pričajo o tem, kako različni so lahko pogledi na samo poimenovanje, podobo, vlogo in funkcijo različnih jezikovnih zvrsti, ter o tem, kako naj bi se status quo vzdrževal oz. popravil v primerih, v katerih se jezikoslovcem ne zdi primeren. V zvezi z njim npr. Jože Toporišič ugotavlja pomanjkljivo raziskanost in odsotnost sklenjene teorije in normiranosti ter kritično ocenjuje »občasno padanje navzdol v pokrajinski pogovorni jezik ali v narečje« njegovih uporabnikov, ki naj bi nekaterim zamegljevalo pogled na »bistvo problema pogovornosti, tako da ne morejo zagledati (in videti) dejansko že zgrajene stavbe slovenskega knjižnopogovornega jezika« (Toporišič 2000: 17), s čimer avtor na nek način usmerja jezikovno dogajanje. O problematiki te zvrsti B. Pogorelec na drugi strani ugotavlja, da je poglobljena lastnost slovenščine tudi v sklopu tako imenovane knjižne pogovorne zvrsti njena pokrajinska variantnost in »zaradi določenih pojavov v praksi« spodbuja k opisu njenih različic (Pogorelec 1998: 57).

Pogorelčeva je v poskusu celovitejše obravnave govorjenega jezika z vidika vseh jezikovnih ravnin, okoliščin ter odnosa med govorcji, ugotavljala, da je pogovorni jezik »čedalje bolj splošna oblika govorjenega jezika, vendar ni za vse Slovence enak. Ta oblika jezika namreč nima zapisane in predpisane slovnice, kakor jo ima pisani jezik« (Pogorelec 1965: 91). Izpostavlja tudi potrebo po opisu posameznih govorov mestnih središč:

Zaradi (glasovnih) posebnosti, ki so po posameznih središčih različne, bi bilo treba pogovorni jezik opisati za vsako središče posebej, potem pa ugotoviti, kje so stične točke in kje se ti jeziki razhajajo. (Pogorelec 1965: 155–156)

Opis različic knjižnega jezika se ji zaradi določenih pojavov zdi posebej pomemben zaradi aktualnega uresničevanja norme formalnega jezika v praksi (predvsem v nekaterih medijih, kjer gre za posredno izvajanje jezikovnega načrtovanja) ter v osnovni in deloma srednji šoli (Pogorelec 1998: 57). Avtorica namreč opozarja na nasprotje med teorijo govorne norme in prakso, torej med opisom oz. predpisom in njegovim udejanjanjem v praksi. Ugotavlja, da se je jezik govornih medijev in javnega nastopanja, ki kaže velik odklon od postulirane in načrtovane jezikovne podobe, opisovalo in skušalo normirati v sklopu definicij pogovornega jezika, pri čemer se normativni opis slovenskega govornega jezika od zborne zvrsti knjižnega jezika razlikuje le po

nekaterih izgovornih (glasoslovnih in oblikoslovnih) lastnostih, ki zadevajo pretežno (mestni) govor slovenskega osredja, ne upošteva pa tistih fonetičnih lastnosti, ki so pri tej zvrsti prepoznavne v nekaterih variantah mestnega (intelektualnega?) govora in ustvarjajo značilni akustični vtis, ki izdaja pokrajinsko poreklo govorca [...] in nastane kot posledica razlik v besedilni fonetiki in deloma v glasovju (gre zgolj za narečno barvanje, ne za sistemsko narečno izreko), medtem ko v veliko manjši meri zadeva druge ravni knjižnojezikovne norme. (Pogorelec 1998: 57)

V zvezi z razmerjem med narečjem in knjižnim jezikom, ki vplivata na sproti nastajajoči pogovorni jezik, piše: »Čim večji je vpliv narečja, zlasti v glasovnem sistemu in v oblikoslovju, tem večja je razlika med pogovornimi jeziki, ki nastajajo v posameznih predelih slovenskega ozemlja. Čim večji je vpliv knjižnega jezika, tem večje je izravnavanje in tem težje je ugotoviti, od kod je govornik« (Pogorelec 1965: 135). Pri pogovornem jeziku ločuje visoko in nizko plast, pri čemer je vsakdanjem življenju pogostejša »nižja jezikovna plast, ki je navadno tudi bližja narečju«, med te nižje plasti pa se uvrščajo tudi žargoni (prav tam). Avtorica tudi pri narečjih ločuje »visoko plast, namenjeno za posebno rabo, in druge, bolj vsakdanje plasti jezika« (n. d.: 137).¹⁰¹

Tudi Jožica Škofic, ki pogovorni jezik razume kot »tiste socialne zvrsti slovenskega jezika, ki so se izoblikovale med knjižnim zbornim jezikom na eni strani in narečjem/narečji na drugi« in jih je »zaradi spremenljivosti in velike raznolikosti zelo težko opisati«, izpostavlja, da zanj ne sestava ne rabe ni mogoče predpisati za ves slovenski prostor enakega« (Škofic-Guzej 1994: 571).¹⁰² Poudarja, da imajo med pogovornimi jeziki ob kultiviranih pogovornih jezikih največjih slovenskih pokrajinskih središč posebno mesto tudi vse druge pojavne oblike pogovarjalnega jezika, ki se uresničujejo s samim govornim dejanjem v določenih govornih položajih – pri različnih tvorcih sporočila različno – odvisno tako od tvorca kot od naslovnika (njunega krajevnega in družbenega izvora, duševnega stanja, namena

¹⁰¹ Po njenem mnenju je vprašanje udejanjanja knjižnojezikovne norme v formalnih položajih zadeva jezikovne zmožnosti govorcev, njihove presoje govornega položaja in osebne predstave o govorni normi formalnega jezika, v javnih diskurzih pa opaža individualne in skupinske (glede na pokrajinski izvor ali generacijsko pripadnost) razlike v stopnji in značaju obvladovanja pisne in govorne norme formalnega jezika.

¹⁰² Na drugem mestu podobno ugotavlja, da knjižni pogovorni jezik »[n]astaja s sovplivanjem knjižnega oz. zbornega jezika in narečja ter da [...] v sebi ni enovit« (Guzej 1989: 53).

sporočanja), okoliščin (kraja in časa), tvarine, od znanja jezika in od sposobnosti ustrezne rabe jezika glede na govorni položaj itd. (n. d.: 572).

V. Smole (2009b: 558) se strinja, da je obstoj vseslovenskega vmesnega (govorjenega) jezikovnega različka »bolj želja kot stvarnost« in ugotavlja, da »relativno enotna knjižna in zelo raznotera narečna zvrst [...] z različno stopnjo približevanja in prepletanja ter prevzemanja od zunaj stvarjata skoraj neobvladljivo število vmesnih (govorjenih) jezikovnih različkov, ki so na taki ali drugačni stopnji vsaj deloma ustaljeni v pokrajinskih (kulturnih) središčih«. Cazinkić (2001: 28) pa meni, da je zaradi razpetosti med zbornim jezikom in narečjem vsak pogovorni jezik »strukturno manj čist« in »zaradi svoje izrazite gibljivosti v bistvu sploh ni sistem v pravem pomenu besede«; eden temeljnih pokazateljev njegove razplatenosti je večje število variant v pogovornem jeziku.

Na vprašanja govornega jezika, izpostavljena v članku B. Pogorelec iz leta 1965, skuša odgovoriti Jana Zemljarič Miklavčič (2008b), ki proučuje značilnosti govornega jezika¹⁰³ in posebno pozornost namenja tistim, ki po tradicionalnem pojmovanju veljajo za odstopi od kodifikacije knjižnega jezika. Dokazuje, da imajo tudi te pojavnosti svojo notranjo logiko in da v njih lahko iščemo skupne zakonitosti. Postavlja hipotezo, da se razlike v pogovornem jeziku pojavljajo na vertikalni ravni (razlike med govorci različnih regij) in na horizontalni ravni (zaradi okoliščin – višja ali nižja stopnja formalnosti),¹⁰⁴ in od plasti na horizontalni ravni kot predmet raziskave izbere visoko in nižjo oz. formalno in sproščenejšo obliko pogovornega oz. govornega jezika (n. d.: 94).

Pobuda B. Pogorelec za popis govora posameznih središč iz sredine šestdesetih let, ko so se začele raziskave mestnih govoric na Češkem in Slovaškem (in v devetdesetih letih že doživele tudi svojo ponovitev, torej dopolnitev s sodobnim primerjalnim gradivom), se le (pre)počasi uresničuje. Glede tovrstne variantnosti so na različnih mestih le splošno omenjene glavne razlike, npr. stopnja redukcije (kratkih) samoglasnikov, stavčna intonacija oz. prisotnost ali odsotnost tonemskega naglasa (Toporišič 2000: 21, 23; Pogorelec 1998: 58), distribucija naglasov (Pogorelec 1998: 7), ozki in široki *e*-ji in *o*-ji na Štajerskem in Primorskem (Toporišič 1991: 394), vprašanje polglasnika v štajerski in panonski narečni skupini (Toporišič 1991: 395; 2000: 23), izgovor *n* namesto *nj* (Toporišič 2000: 23; po Kenda-Jež 2002a: 56–58). Pregled empiričnih raziskav govorne slovenščine, med njimi mestnih govorov (predvsem ljubljansčine in mariborščine), in jezikovne variantnosti je v razdelkih 3.4 in 3.5.

¹⁰³ Razume ga kot »jezik, ki ga definira prenosnik, torej tisto, kar govorimo in slišimo, v nasprotju s pisnim jezikom«, za namen raziskave pa jo zanima predvsem »spontani govor, ne pa npr. brana besedila, ki so zvočna uresničitev knjižnega jezika«. Ko govori o govornem jeziku, misli na »akustični interakcijski dogodek, [ki] je večinoma vnaprej nepripravljen, zgodi pa se v realnem času in ga nikoli ni mogoče ločiti od okoliščin, v katerih poteka oz. nastane« (Zemljarič Miklavčič 2008b: 93).

¹⁰⁴ V sociolingvistiki se sicer horizontalna oz. vodoravna raven povezuje z regionalno, vertikalna oz. navpična raven pa s socialno variantostjo oz. variantnostjo glede na stopnjo formalnosti.

3.2.3 Terminološke dileme

Pri empiričnih raziskavah se večkrat kot problem kaže (pomanjkljiva) opredelitev posameznih jezikovnih zvrsti, nedefinirane meje in neuzaveščenosti razmerij med njimi ter iz tega izhajajoča dilema glede terminološkega poimenovanja posameznih jezikovnih varietet. Dejstvo je, da je jasne meje med tesno povezanimi (predvsem med vmesnimi) varietetami težko opredeliti (prim. Lundberg 2010: 58), je pa vendarle pri vsaki študiji treba odgovoriti na vprašanja, kako govoriti o variantnosti/raznolikosti. (Kdaj) gre za različne jezikovne variante, zvrsti, kode, različice, različke, stile, registre? Kaj je narečje, kaj je narečno obarvani govor, kaj je mestna govorica, kaj je pokrajinski oz. splošni pogovorni jezik, kaj knjižni (pogovorni) jezik? Ali lahko variantnost kategoriziramo na ta način in kako naj definiramo posamezne varietete in izraze same? Kako govoriti o slovenščini, ki je blizu knjižni? Kot o standardnem, knjižnem, nevtraln(ejš)em, splošn(ejš)em jeziku? Poleg dileme, kako poimenovati posamezne varietete, je tu še dilema glede razmerja med poimenovanjem in tem, kar si pod posamezno oznako posameznik predstavlja: V kolikšni meri si pod isto oznako predstavljamo isto varieteto?

Na to problematiko opozarja več avtorjev v nadaljevanju opisanih študij. J. Škofic (1991: 117–118; prim. tudi razdelek 3.5) recimo razmišlja o vprašanju, ki se ji je porajalo »ves čas ukvarjanja s slovenskim pogovornim jezikom: »[K]daj je na primer kak idiolekt že pogovorni jezik, to je, ni več narečje in še ni knjižni jezik in obratno – ni več knjižni jezik in še zdaleč tudi ni narečje. Ali za to zadoščajo že posamične interference, na primer iz knjižnega jezika, v narečju?«¹⁰⁵ K. Kenda-Jež (2002a: 66) izpostavlja odprto vprašanje »(načina) omejevanja veljavnosti zemljepisnega parametra – kje je mogoče postaviti empirično določljivo mejo med podeželskim (kmečkim) in mestnim (urbanim), med narečjem in ‚mestno govorico‘ (SP I 1990: 132) oz. ruralnim in urbanim narečjem; kolikšen del slovenskega ozemlja je tako še domena tradicionalne dialektologije«. Na problematičnost poimenovanj za posamezne jezikovne zvrsti oz. varietete pri anketah in intervjujih opozarja T. Dolžan (1987: 9; prim. razdelek 3.5), ki piše, da pri spraševanju anketiranci strokovnih terminov niso razumeli in jih je zato morala razložiti oz. ilustrativno opisati; ob tem so povedali, kako jih poimenujejo oni. Tudi Roman Rozina (1997: 30, 40, 72; razdelek 3.6.4) izpostavlja težave in omejitve glede terminologije na področju jezikovne zvrstnosti pri anketnem načinu zbiranja podatkov, predvsem glede izraza ljubljansščina.

¹⁰⁵ V njenih razpravah (prim. razdelek 3.5) sicer zasledimo različne izraze za opis jezikovnih varietet in dinamike govornega obnašanja: variante, ravni, žanri in različice pogovornega jezika (Škofic 1991: 117, 119, 120), izrazni vez oz. kod in v povezavi s tem medvezno tj. medzvrstno preklapljanje (prim. Škofic-Guzej 1994), pri drugi razpravi o variantnosti najdemo izraze (pogovorna) formacija, (primarna) govorica (Makarova 2004). Škofičeva v svoji dikciji vzdržuje hierarhično pojmovanje zvrstnosti (prim. rabo izraza nižja/višja socialna zvrst (Škofic 1991: 208, 212); visoki oz. višji jezikovni kod za (knjižni) pogovorni jezik (Škofic 1991: 213, 217). Tudi v članku, ki sicer demokratično govori o modificiranju primarne govorice in variiranju stopnje izraženosti lokalnih posebnosti, najdemo recimo oceno, da so informanti v bolj sproščenem vzdušju »'spuščali' nivo izraznega koda in uporabljali svojo primarno govorico v nemodificirani obliki« ter izraz »kulitivirana ljubljanska govorica« in ob njenem opisu ugotovitev, da je »mogoče govoriti v 'dobrem jeziku' tudi po ljubljansko« (Makarova 2004: 293 in 291), pri čemer opis vključuje tudi vrednotenje.

3.2.3.1 Jezikovna varieteta

Za rabo izraza varieteta, ki je po mojem vedenju v slovenskem jezikoslovju novost, sem se odločila zaradi zadrege, s katero sem se pogosto srečevala pri svojem raziskovalnem delu; namreč kako naj imenujem določen jezikovni sistem (prim. predhodni razdelek). Izraz varianta, ki sem ga prej uporabljala v tem smislu (prim. Bitenc 2013b, 2014a in 2014b), se zaradi rabe izraza kot variante variable (prim. razdelek 2.1.2.1) ni zdel primeren, saj bi tako pokrival dva pomena, kar je pri terminih nezaželeno in vnaša zmedo. Slovenska ustreznica za varianto je različica, ki se zaradi pomenske prekrivnosti za tovrstno poimenovanje ni zdela primerna. V slovenskem jezikoslovju (večinoma v dialektologiji) se uporablja tudi izraz različek, ki se je zaradi sorazmerno nizke pogostosti rabe prav tako izkazal za manj ustreznega. Vrzel, ki se je pojavila za poimenovanje določenega jezikovnega sistema, sem na podlagi študija, razmisleka in posvetovanja zapolnila z izrazom varieteta.

Definicija varietete v angleško-nemškem sociolingvističnem priročniku pravi:

Splošno znano je, da se isti jezik govori različno glede na kraj, čas, govorca in okoliščine oz. glede na specifične družbene danosti. Vsako od teh različnih variant (nem. *Spielarten*), govornih načinov (nem. *Sprechweisen*) ali oblik obstoja (nem. *Existenzformen*) zgodovinsko-naravnega jezika lahko označimo kot jezikovno varieteto (nem. *Sprachvarietät*) oz. preprosteje varieteto (nem. *Varietät*). (Berruto 2004: 188)

Po navedeni definiciji so varietete npr. kraljeva angleščina, ameriška angleščina, visoka nemščina, knjižna slovenščina, primorščina, dijaški sleng, kanomeljski govor, ljubljansščina, dolensko narečje, poklicni govor itd. V sociolingvistiki se termin uporablja za označevanje osnovne enote raziskave na ravni jezikovnega sistema. Pojem je dovolj splošen, da ga je mogoče uporabljati v vsaki sociolingvistični raziskavi in za opis raziskovanega govornega repertoarja; hkrati pa dovolj nevtralen, da je neodvisen od sodb (posebno kar se tiče družbene vrednosti in konotacij) in specifičnosti, ki jih prinašata izraza jezik ali dialekt. Govorno varieteto kot tako pogosto prepoznajo in poimensko označijo govorniki sami in jo prikazujejo kot posebno pojavno obliko jezikovnega sistema, značilen način govora (po Berruto 2004: 189–190).

Hudson (1996: 22) varieteto definira kot »množico jezikovnih elementov s podobno distribucijo«, Ferguson (1972: 30) pa navaja, da gre za »kateri koli nabor človeških govornih vzorcev, ki je zadosti homogen, da se analizira z razpoložljivimi tehnikami sinhronnega opisa, in ima zadostno velik repertoar elementov in njegovih razporeditev ali procesov z dovolj širokim semantičnim obsegom, da funkcionira v vseh formalnih kontekstih komunikacije«. Oba se torej strinjata, da je varieteta specifična množica »jezikovnih elementov« ali »človeških govornih vzorcev« (glasov, besed, slovničnih značilnosti ipd.), ki jih lahko povežemo s kakšnim zunanjim dejavnikom (geografskim področjem ali družbeno skupino). Znotraj varietete sicer obstaja homogenost in stabilnost, vendar opredelitev »zadosti homogeno« v Fergusonovi definiciji nakazuje, da popolna homogenost ni potrebna – vedno namreč obstaja določena

variabilnost, pa najsi gre za jezik kot celoto, narečje tega jezika, skupino znotraj tega narečja ali nenazadnje posameznika v tej skupini (po Wardhaugh 2010: 23).

V angloameriškem jezikoslovju se za varieteto poleg izraza (*language*) *variety* pogosto uporablja termin *dialect*,¹⁰⁶ kar lahko vodi k nesporazumom, posebno v večini tradicij, kjer se termin (nem. *Dialekt*, fr. *dialecte*, it. *dialetto*, šp. *dialecto* itd.) uporablja samo za jezikovne varietete na geografski/zemljepisni osnovi (Berruto 2004: 189).¹⁰⁷ V posameznih sociolingvističnih in dialektoloških delih v angleščini, ki obravnavajo evropske razmere, se zdi, da je prisotna kombinacija obeh pomenov hkrati (prim. Hinskens idr. 2005: 1).¹⁰⁸ V angleščini se v smislu varietete uporablja tudi izraz *way of speaking*, jezikoslovci pa pogosto uporabljajo izraz *vernacular* za opis jezika, s katerim posameznik odraste in ga uporablja v običajnih vsakdanjih družbenih interakcijah (Wardhaugh 2010: 24; prim. tudi razdelek 2.1.2).

Kot primer rabe izraza varieteta iz slovanskega jezikoslovja naj navedemo razlago iz Enciklopedičnega slovarja češčine (češ. *Encyklopedický slovník češtiny*), kjer je iztočnica jezikovna varieteta (češ. *varieta jazyková*) razložena kot »[m]nožica jezikovnih sredstev s podobno socialno distribucijo (Hudson), tj. s podobno teritorialno ali funkcijsko distribucijo. V tem smislu je varieteta jezika npr. knjižni jezik, dialekt, interdialekt, poklicni govor, sleng, jezikovni stil. Namesto termina varieteta se uporabljajo tudi sledeči skoraj sinonimni termini: jezikovna oblika (češ. *jaz[ykový] útvar*), jezikovni kod (*jaz[ykový] kod*), eksistenčna oblika (češ. *existenční forma*) jezika. Razlikujejo se teritorialna, socialna in situacijska varieteta« (Karlík idr. 2002: 519).¹⁰⁹ Glede rabe v slovaškem jezikoslovju uveljavljenega termina *varieta* prim. Pally 2013 (avtor ga v slovenščino prevaja kot različica ali jezik).

¹⁰⁶ V klasičnem delu *On Dialect* (1986: zavihek) ga P. Trudgill razume v njegovem najširšem pomenu kot »socialne in regionalne variacije v jeziku, skupaj z njihovim razvojem, razširjenostjo in vrednotenjem«. Po Edwardsu gre pri dialektih za varietete jezika, ki se razlikujejo od drugih po treh dimenzijah: besedišču, slovnici in izgovarjavi, vendar so posamezni dialekti, ker gre za oblike istega jezika, medsebojno razumljivi – razumljivost pa se večkrat izkaže za težko in včasih zgolj teoretično. Kot merilo pri definiranju dialekta se navaja še obstoj pisnega jezika (o dialektih govorimo, če si skupine, ki govorijo različne dialekte, delijo skupno pisno obliko) ter vprašanja politične zvestobe ter nacionalne identitete in moči (v smislu izjave: »Jezik je dialekt z vojsko in mornarico.«) (Edwards 2009: 64–65).

¹⁰⁷ Glede na povezanost z določenimi kraji oz. določenimi družbenimi skupinami se v angleščini loči geografske in socialne dialekte. Dialekti so definirani tudi kot socialni stili (prim. Coupland 2007: 2; prim. tudi op. 24 za opredelitev angleških izrazov *dialect* in *accent*).

¹⁰⁸ Zdi se, da je dvojno razumevanje termina v navedenem delu prisotno že v definiciji (v prevodu zaradi nazornosti uporabljam izraz dialekt), ki dialekt definira kot »jezikovno varieteto, ki se uporablja na geografsko omejenem delu jezikovnega področja, kjer je ‚pokrita‘ s strukturno sorodno standardno varieteto; dialekt tipično izraža strukturalne posebnosti v več jezikovnih komponentah (prim. Chambers in Trudgill 1998: 5), čeprav nekateri avtorji v tej knjigi pretežno obravnavajo fonetične značilnosti (ali »naglas«). Navadno imajo dialekti relativno malo očitnega prestiža in se večinoma uporabljajo ustno. V tej definiciji manjka dejstvo, da dialekti določenega jezikovnega področja (vključno s standardno varieteto) ohranjajo zelo specifična zgodovinska razmerja (prim. Agard 1971: 21–24).«

¹⁰⁹ Zahvaljujem se Jani Šnytovi za pregled in dopolnitev prevoda iz češčine.

3.2.3.2 Knjižni ali standardni jezik?

V slovenskem jezikoslovju je normativno v veljavi (prim. razdelek 3.2) in tudi v večinski rabi izraz knjižni jezik, pojavljajo pa se pobude in argumenti za rabo ter ob tem seveda tudi primeri rabe izraza standardni jezik, ki je sicer uveljavljen v anglosaškem prostoru (glede rabe v tej nalogi prim. op. 2). Problematičnost pojma knjižni jezik se kaže zaradi spremenjenih družbenih razmer v sodobnosti in njegovega ideološkega učinkovanja, povezanega s pojmom jezikovne kultiviranosti.

Izraz standardni jezik lahko (po Crowleyju 1989: 91–92) potencialno pomeni jezik določene kakovosti, ki jo je treba doseči (kot merilo), oz. najbolj običajno, splošno uveljavljeno jezikovno različico (kot običajnost). Skubic, ki rabo izraza zagovarja predvsem zaradi hitrega spreminjanja vloge knjižnega jezika v različnih besedilnih žanrih (tiskanih, rokopisnih, govornih in drugih) v sodobnosti, ga uporablja v prvem pomenu, ostaja pa odprt za spremembe vsebine tega pojma, kot jih nakazujejo mlajši, korpusno usmerjeni slovenski jezikoslovci, pri katerih pojem pravopisne kodifikacije »implicira nekakšno sintezo obeh pomenov – ko naj bi jezikoslovec na podlagi dejansko najbolj razširjene rabe posplošil pravilo in ga povzdignil v normo, torej iz standardnega jezika v drugem v standardni jezik v prvem pomenu« (po Skubic 2003: 209–210).

V okviru tradicionalnega pojma knjižni jezik poleg pojma standardni učinkuje tudi pojem kulturni jezik. Prvega Skubic (2005: 46) opira na pojem jezikovne standardizacije, ki je po njenem teoretiku Einarju Haugenu uveljavljen tudi v slovenistiki (lahko v nekoliko drugačnem pomenu; prim. Pogorelec 1996) in slavistiki (prim. Brozović 1970), ter se nanaša na pomen in standardizacijo jezikovnega izraza: »V postopku standardizacije se predpiše izrazna podoba, optimizirajo slovnična sredstva ter fiksirajo pomeni besed.« Kodifikacijski priročniki za standardizirana besedila določajo merila pravilnosti, produkt standardizacije pa je

urejen jezik, očiščen nedoslednosti v pisavi/izreki, slovničnih dvoumnosti in redundanc ter motečih polisemij. [...] Pojem standardnega jezika je povezan predvsem s tehničnimi vidiki jezikovne rabe: to je najprimernejša oziroma najbolj optimalna oblika jezika za pisavo, zlasti za tisk za množično komunikacijo, pa tudi za nekatere žanre, npr. znanstvena besedila ali administrativne obrazce, kjer mora biti jezik kar najbolj transparenten in objektivni. (Skubic 2005: 46–47).

Pojem kulturnega jezika avtor opira na pojem jezikovne kulture v praškem in slovenskem funkcionalnem jezikoslovju (po Vidovič Muha 1996)¹¹⁰ in se nanaša na izraz in vsebinske vidike kulturne komunikacije ter je povezan »s simbolnimi vidiki jezikovne rabe: to je reprezentativna jezikovna forma, ki uteleša najvišjo, to je dominantno kulturo politične skupnosti, utemeljene na danem jeziku« (n. d.: 48).

¹¹⁰ V istem smislu B. Pogorelec uporablja izraz formalni jezik (prim. 1996: 47, 1998: 57).

Za rabo izraza standardni jezik se v zadnjih letih zavzema tudi Simon Krek, in sicer brez pomena »kultiviranosti«, glede razlikovanja med standardnim in knjižnim jezikom v kontekstu debate o sodobnih slovarjih slovenščine pa izpostavlja sledeče dejstvo:

[P]ojem knjižnega jezika, kot je definiran zdaj, avtomatično izključuje možnost zakonskega predpisovanja rabe pravopisnih in pravorečnih priročnikov v delih javne sfere, ker je preveč nejasen, da bi ga za to lahko uporabili (če bi se morda za to odločili). Na drugi strani je potencialna zakonska standardizacija (torej standardni jezik) lahko omejena le na razmeroma ozek segment jezika, ki obsega dele javne (pisne) rabe jezika, kjer je [...] kodifikacija zaželen in konsenzualno sprejeta. (Krek 2015: 405–406)

3.3 (Slovenska) dialektologija

Ker pri opisu za doktorsko raziskavo relevantnih krajevnih govorov izhajam iz dialektoloških opisov, je potreben kratek opis razvoja in metodologij v (slovenski) dialektologiji in njene (ne)povezanosti s sociolingvistiko ter omemba njenih omejitev.

Metodološko jedro celinske evropske dialektologije, ki se je opiralo na izhodiščno zavezanost zgodovinskemu jezikoslovju in se raziskovalno omejevalo na popis genetično »čistih« in čim bolj arhaičnih govorjenih jezikovnih varietet, je bilo v drugi polovici 20. stoletja deležno preizpraševanja zaradi spremenjenih razmer v jezikoslovju (težišče zanimanja se je prevesilo iz diahronije k sinhroniji) in jezikovnozvrstnih razmer v industrijski družbi zahodnoevropskih držav. Razprave o krizi dialektologije in njenem teoretično-metodološkem zastoju z iskanjem novih razvojnih pobud, ki bi omogočile sintezo izsledkov na višji ravni, so privedle do razcepa dialektologije na tradicionalno, ki je ostala pri nespremenjenih raziskovalnih izhodiščih in enakem jezikovnem korpusu, in alternativno, ki je zlasti pod vplivom ameriške povojne sociolingvistike postavila

zahtevo po »novi« dialektologiji, jezikoslovni disciplini, katere predmet raziskav naj bi bil prostorski vidik razvoja vseh nestandardnih jezikovnih različic ob opazovanju njihove vloge in rabe v sodobnih medzvrstnih jezikovnih razmerjih. (Kenda-Jež 2002a: 11–12; podrobneje, vključno z opisom slovenskih razmer na str. do 26).

Za sodobno dialektologijo velja, da naj bi se ukvarjala tako s strukturo in rabo kot vrednotenjem narečij in se povezovala z drugimi jezikoslovnimi disciplinami z istim predmetom proučevanja: sociolingvistiko, kontaktnim jezikoslovjem, jezikoslovno pragmatiko, psiholingvistiko in kognitivnim jezikoslovjem (po Kenda-Jež 2002a: 25).

Kljub posameznim relativno zgodnjim pobudam za razvoj slovenske dialektologije v smeri proučevanja »še preostalih jezikovnih ravnin [...] tudi v socialnem jezikovnem razponu, v središčih« (prim. Orožen 1986: 111–112), novejša opredelitve dialektologije kot jezikoslovne discipline ostajajo v skladu s tradicionalno enciklopedično opredelitvijo (prim. Logar 1988: 797) in se ne soočajo z izzivi sodobne dialektologije. Tudi raziskovalni cilji ostajajo v območju klasične dialektologije (Unuk 1998: 308–309),

s čimer dialektologija ostaja pomožna veda zgodovinskega jezikoslovja, etimologije in vede o knjižnem jeziku (po Kenda-Jež 2002a: 25–26).

Kritike klasičnih dialektoloških metod se nanašajo predvsem na mite o »čistem« narečju (oz. »jezikovnozvrstno in jezikovnorazvojno čist[em] idiom[u] v svoji najbolj arhaični podobi«; prim. Kenda-Jež 2002a: 31–33), o idealnem govorcu, pri katerem lahko pričakujemo najmanjšo mero jezikovne variantnosti, in o izumiranju narečij (po Kenda-Jež 2002a: 26–53 z izčrpno obravnavo vsakega od mitov in ovrednotenjem slovenskih razmer; prim. tudi Orožen 1999; v tuji literaturi Chambers 2003: 73–74, Trudgill 26–28).

V anglosaški literaturi je za klasičnega narečnega informanta uveljavljeno poimenovanje NORM – *nonmobile older rural male*, saj se tradicionalni dialektologi v glavnih jezikovnogeografskih raziskavah osredotočajo na govor kmečkih (večinoma neizobraženih) stalno doma živčih starejših moških informantov (prim. Trudgill 2000: 26–27). Glede slovenskih dialektoloških raziskav je analiza spremnega gradiva za SLA in uvodnega zvezka OLA (Kenda-Jež 2002a: 35–53 oz. Kenda-Jež 2002b) pokazala, da več kot četrtina gradiva sploh ne vsebuje podatkov o informantih, glede na dostopne podatke pa se kaže, da v Logarjevih popisih prevladujejo informanti mlajše najstniške generacije in govorci na prehodu iz srednje v starejšo generacijo, pri drugih popisovalcih pa govorci starejše generacije (Kenda-Jež 2002b: 156–157); da socialna struktura ni omejena na eno samo oz. nekaj družbenih plasti: prevladujejo sicer kmetje in gospodinje, do 70. let 20. stoletja pa so pogosti tudi bidialektalni informanti z visoko metajezikovno kompetenco, navadno učitelji oz. profesorji slovenščine (n. d.: 158–160); da gre večinoma za avtohtone informante s stalnim bivanjem v domačem kraju (n. d.: 160) in da je razmerje glede na spol kljub v slovenski dialektologiji prevladujočemu prepričanju, da so ženske nosilke stabilnejšega in arhaičnejšega jezikovnega različka, precej izenačeno. Če ob novejši dialektološki usmeritvi tako v zahodnoevropskih kot vzhodno- oz. srednjeevropskih slovanskih državah v novjšem času uporabljajo sociolingvistične postopke izbire govorcev in raziskujejo variabilnost govora v manjših jezikovnih skupnostih glede na znotraj- in zunajjezikovne dejavnike, pa je v slovenskih narečnih raziskavah izbor narečnih govorcev v zadnjih desetletjih blizu idealnemu modelu klasične oz. tradicionalne evropske (in ameriške) dialektologije, veda pa je še vedno pretežno usmerjena v sinhroni opis jezikovnih sestavov za namen diahronih jezikovnih raziskav (Kenda-Jež 2002b: 161).

Glede razmerja med dialektologijo in sociolingvistiko je povedna shematična ponazoritev nasprotja med anglosaškim poudarjanjem zemljepisnega in socialnega kontinuuma ter hierarhično urejenim zvrstnim modelom na podlagi načel praškega strukturalizma. V anglosaškem jezikoslovju sta obe vedi tesno povezani, posamezne jezikovne varietete pa so obravnavne enakovredno ob upoštevanju tako zemljepisnega kot družbenega vidika. Dialektologija tega tipa se je uveljavila tudi v evropskem celinskem prostoru (npr. v Nemčiji in Italiji), svoj predmet raziskav pa je razširila tudi na razvoj vseh nestandardnih varietet in njihove vloge in rabe v sodobnih medzvrstnih jezikovnih razmerjih. Slovenski jezikovnozvrstni model se v veliki meri zgleduje po češkem, ki izhaja iz načel praškega strukturalizma

(prim. razdelek 3.2) in pri katerem sta dialektologija in sociolingvistika dve povsem samostojni disciplini. Prva se ukvarja z narečji (z relevantno zemljepisno razslojenostjo), druga pa s sociolekti (z relevantno socialnopolastno in funkcijskozvrstno razslojenostjo). Poudarjena je »avtonomnost« knjižnega jezika in njegova neodvisnost od spontano uporabljenih jezikovnih varietet, proučevanje funkcijske zvrstnosti pa je navadno omejeno le na knjižni jezik (prim. Kenda-Jež 2004: 266–269).

Tako dialektologija v slovenskem jezikoslovju »predstavlja močan protipol slovenskemu knjižnemu jeziku« (kot »precej dobro delujoč[i] tržn[i] znamk[i] zelo raznorodnih jezikoslovnih pristopov«, ki naj bi z raziskavami »prispevali k razumevanju, razvoju in znanju slovenskega knjižnega jezika«) in tako »prispeva k razdeljenosti, dihotomiziranosti raziskovalnega področja. Dialekti so v smislu slovenske jezikovne in sporazumevalne realnosti skonstruirane in idealizirane entitete, čeprav imajo pogosto družbeni status nečesa pristnega, prvotnega, naravnega.« (Stabej 2003: 29; prim. tudi Stabej 2007: 24).

3.4 Korpusi in raziskave govorjene slovenščine

V zadnjih desetletjih je bil tudi zaradi izboljšanih možnosti za zbiranje in obdelavo gradiva govorjeni oz. pogovorni jezik večkrat predmet diplomskih nalog¹¹¹ ter znanstvenih raziskav in objav.¹¹²

Več študij je bilo usmerjenih h gradnji referenčnega govornega korpusa,¹¹³ ki je od leta 2010 kot Korpus govorjene slovenščine GOS dostopen na spletni strani <http://www.korpus-gos.net/>¹¹⁴ in obsega 1.032.775 besed ali 112 ur posnetkov. Podrobno je opisan v monografiji (Verdonik in Zwitter Vitez 2011), zaenkrat pa še ni bil uporabljen kot osnova za kako variantnostno raziskavo. Pri tem so lahko problematični vprašljivi demografski podatki o regionalnem izvoru govorcev, ki bolj malo povedo o

¹¹¹ Npr. Pleteršek 1985: Jezik radia Maribor; Bregant (poročena Koletnik) 1991: Mariborski pogovorni jezik; Longyka 1994: Nekatere prvine pogovornega jezika v Ljubljani; Skubic 1994: Geografsko-socialna pogojenost govorca, funkcija in vsebina besedila ter okoliščine govornega dogodka kot dejavniki jezikovne zvrstnosti; Galunič 1995: Struktura povedi (problem zloženosti) govorjenega knjižnega jezika; Tivadar 1998: Govorjeni knjižni jezik – njegovo normiranje in uresničevanje; Hribar 2000: Govorjeni jezik politikov (razčlenitev besedil z vidika skladenjske strukture in konferenčnosti); Bečan 2007: Stilometrična analiza idiolektov: Ugotavljanje sloga posameznikovega govora s pomočjo statistike besednih oblik v govornem korpusu.

¹¹² Prim. obširen seznam diplomskih nalog in znanstvenih razprav na temo govorjenega jezika v Zemljarič Miklavčič 2008b: 90–91, opombi 6 in 7, tudi Kenda-Jež 2002a: 58, opomba 106.

¹¹³ Jana Zemljarič Miklavčič je kot pripravo na oblikovanje referenčnega govornega korpusa oblikovala Učni korpus govorjene slovenščine (UKGS), ki ga sestavlja 7 posnetkov s skupno 20 govorcev v skupni dolžini 89 minut (Zemljarič Miklavčič 2008a: 177–186; več o njem v disertaciji *Načela gradnje govornega korpusa slovenščine* (Zemljarič Miklavčič 2007) in monografiji *Govorni korpusi* (Zemljarič Miklavčič 2008a). Druge relevantne objave o gradnji korpusa vključujejo: KGB (korpus govorjenih besedil) v slovenščini (Stabej in Vitez 2000), Jezikoslovna načela gradnje računalniških besedilnih zbirk strokovnih jezikov (Gorjanc 2002), Kaj in zakaj v referenčni govorni korpus slovenščine (Zemljarič Miklavčič idr. 2009), Načela transkribiranja in označevanja posnetkov v referenčnem govornem korpusu slovenščine (Zwitter Vitez idr. 2009).

¹¹⁴ Nastal je nastal v okviru projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku, katerega nosilec je podjetje Amebis v sodelovanju z Institutom Jožef Stefan, Univerzo v Ljubljani, Znanstvenoraziskovalnim centrom SAZU in Trojino, zavodom za uporabno slovenistiko.

posameznikovi narečni podstavi,¹¹⁵ vsaj za raziskave na področju fonetike pa bi bilo zaradi načina zapisovanja¹¹⁶ verjetno potrebno dodatno natančno transkribiranje.

Sicer se raziskave zaradi zahtevnosti zbiranja, obdelave in obravnave govorne produkcije ter pogosto omejenega razpoložljivega avtentičnega gradiva večinoma osredotočajo na ozko raziskovalno vprašanje oz. »en segment ali plast govornega jezika, pa naj bo to v demografskem, besedilnovrstnem ali ožjem slovničnem smislu« (prim. Zemljarič Miklavčič 2008b: 91). Dialektološke raziskave mestnega govora so redke (prim. Zorko 1989; 1992 in Škofic 1998), kar lahko pripisujemo doslednemu ločevanju med narečji in mestno govorico, za katero je v zadnjih izdajah Slovenske slovnice sicer uporabljen izraz mestno narečje (Toporišič 2000: 13; po Kenda-Jež 2002a: 56–57).

Osrednjeslovenska varieteta Ljubljane in okolice je bila predmet fonoloških raziskav na nereprezentativnih vzorcih govorcev z namenom standardizacije in načrtovanja govornega standarda od druge polovice 20. stoletja (prim. Rigler 1970–1978; Srebot Rejec 1988, 2000; Jurgec 2006 in Jurgec 2011; prim. Kenda-Jež 2002a: 57), opravljeni pa so bili tudi perceptivni testi fonoloških parov (Tivadar 2004b, Huber 2006).

Med obravnavami govornega jezika so se nekatere osredotočale na različne vidike javnega govora v medijih,¹¹⁷ dve razpravi sta nastali na podlagi gradiva, ki je bilo posneto in transkribirano za uradni arhiv političnih teles,¹¹⁸ pri drugih je bilo gradivo zbrano posebej za namen raziskav. Med temi naj omenim nekaj bolj relevantnih predvsem s stališča proučevanega gradiva.

Danila Zuljan Kumar (2001) je proučevala razmerje med skladenjsko strukturo zahodnih slovenskih govorov (briščine in nadiščine) in normativnimi pravili knjižne slovenščine ter obravnavala (v Zuljan

¹¹⁵ Regijska pripadnost se določa glede na večja regionalna mestna središča, h katerim gravitira posamezno področje in ki sovpadajo z registracijskimi območji v Sloveniji. Pri zajemu gradiva so sicer ob demografskih (poleg regijske pripadnosti še spol, starost, izobrazba) upoštevani še besedilnovrstni kriteriji ((ne)javnost diskurza in prenosnik), pri pedagoškem diskurzu tudi stopnja šolanja, regija in učni predmet (Zemljarič Miklavčič idr. 2009: 425–426).

¹¹⁶ Govor je zapisan v veljavnem slovenskem črkopisu in upošteva veljavne strategije predstavljanja posameznih glasov z določenimi črkami. Besedila so zapisana na dveh nivojih, imenovanih pogovorni in standardizirani zapis. Pri prvem so besede zapisane »ortografsko (ne fonetično!); vendar tako, kot so izgovorjene«, pri čemer se skuša čim bolj zvesto prikazati glasovno realizacijo govora na čim bolj razumljiv in berljiv način, pri drugem pa je »različnim variantam neke besedne oblike (npr. *mam*, *jemam*)« pripisana »krovn[a] standardn[a] oblik[a] (npr. *imam*)« (Verdonik in Zwitter Vitez 2011: 57–58). Opredeljena načela standardizacije ponazarjajo primeri na glasoslovni, leksemski, oblikoslovni in skladenjski ravni (n. d.: 62–66; prim. tudi Zwitter Vitez idr. 2009: 440–441 in podatke o korpusu na spletni strani <http://www.korpus-gos.net/Support/About>).

¹¹⁷ Npr. Kultura govora na Radiu Maribor (Valh Lopert 2005); Govorjeni knjižni jezik v televizijskih dnevnoinformativnih oddajah: Študija primera (Verovnik 2004), Podoba in funkcija govornega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti (Tivadar 2004a), Kakovost in trajanje samoglasnikov v govornem knjižnem jeziku (Tivadar 2008), Poudarek in pavza v standardnem slovenskem govoru (Huber 2013).

¹¹⁸ Gre za posnetke sej Državnega zbora RS oz. Mestnega sveta Maribor, ki so bili uporabljeni pri magistrskih nalogah Skladenjska razčlenitev sodobnega slovenskega parlamentarnega jezika (Hribar 2003) in Besediloslovne značilnosti pokrajinskega pogovornega jezika (na gradivu mariborščine) (Krajnc 2004; oz. iz nje izhajajoča monografija Besedilne značilnosti javne govorne besede: Na gradivu sej mariborskega Mestnega sveta (Krajnc 2005)).

Kumar 2007) načine vzpostavljanja in ohranjanja besedilne koherence in kohezije v spontanem govorjenem narečnem diskurzu, in sicer z diskurzivno analizo treh deloma vodenih neformalnih, zasebnih briških pogovorov, pri katerih je sodelovalo skupno 15 starejših govorcev (n. d.: 13–17).

Darinka Verdonik (2007a) je za namen analize jezikovnih elementov spontanosti v pogovoru, natančneje diskurzivnih označevalcev in popravilanj, oblikovala korpus Turdis-1: v prvi fazi je posnela okoli 5 ur telefonskih pogovorov med stranko in turističnim delavcem, potem pa glede na spol in narečni izvor govorcev izbrala 30 pogovorov s povprečno dolžino 3:5 minute, skupaj torej 106:21 minut (prim. tudi Verdonik 2006),

Mira Krajnc Ivič (2008) je pri zasebnih dvogovorih na primeru okoli 10 ur posnetkov različnih ožjeinteresnih dvogovorov, ki jih deli na eno- ali obojesmerne in jih analizira po otvoritveni, jedrni in zaključni fazi, opisovala jezikovno in nejezikovno vedenje.

Mojca Smolej (2006) je proučevala narativna besedila v vsakdanjem spontanem govoru (prim. tudi monografijo Smolej 2012). Za namen analize vpliva besedilne vrste na uresničitev skladijskih struktur je posnela 34 pogovorov z govorce iz Ljubljane in okolice. Pri snemanju sta bila vedno prisotna le dva udeleženca, prejemnik (raziskovalka sama) in govorec; govorce so se razlikovali glede na spol, starost, izobrazbo in odnos do raziskovalke. Glede na stopnjo spontanosti tvorjenja besedil – ta je bila odvisna predvsem od odnosa med govorcem in raziskovalko (osebni ali daljni prijatelj, znanec, neznanec) ter vnaprejšnje (ne)seznanjenosti s snemanjem in temo pogovora (nekateri govorce so bili za dovoljenje za snemanje naprošeni tik pred začetkom pogovora, drugi vsaj en dan pred pogovorom (niso pa vedeli za temo), tretji so ob predhodni prošnji za snemanje dobili tudi vprašanja za vsebinsko pripravo na pogovor) – avtorica ne ugotavlja skladijskih ali drugih jezikovnih razhajanj. Obseg posnetih besedil podaja v številu znakov brez presledka v zapisani obliki besedila, in sicer je teh 148.427.

Ana Zwitter Vitez (2009) je analizirala štiri govorne izmenjave šestih govorcev, nekaj več kot 7 minut posnetkov, in sicer z namenom opredeliti načela strukturiranja spontanega govora v slovenščini glede na francoščino ter ugotoviti najbolj učinkovite kombinacije jezikovnih sredstev, ki uresničujejo nekatere komunikacijske strategije.

Jana Volk (2007) je za pilotni korpus govorjenega jezika v slovenski Istri z namenom proučevanja sovplivanja slovenskega in italijanskega jezika posnela spontani pogovor med stranko in prodajalcem avtomobilov v skupni dolžini 1:05 ure. Drugi korpus iste avtorice (Volk 2011) sestavlja 12 posnetkov telefonskih pogovorov med agenti v turističnih agencijah Slovenske Istre in potencialnimi strankami, v katerih je sodelovalo 15 govorcev; skupna dolžina posnetkov je 36:17 minute. Namenjen je proučevanju intonacije v spontanem neformalnem govoru slovenskih govorcev na dvojezičnem področju Slovenske Istre.

3.5 Raziskave variantnosti govorjene slovenščine

Za doktorsko raziskavo sta v slovenskem jezikoslovju najbolj relevantni raziskavi Jožice Škofic (rojene Guzej), saj se problematike govorjenega jezika loteva s sociolingvističnim pristopom in obravnava geografsko mobilne osebe. V diplomski nalogi in članku z istim naslovom (Vpliv migracij na jezik in govor posameznika, Guzej 1989) opisuje spreminjanje jezika in govora priseljencev – zakoncev iz Slovenskih goric in Kozjanskega na Gorenjsko. Ugotavlja, da se tudi zaradi druženja z ljudmi iz različnih delov Slovenije ne odločata za prevzemanje značilnosti lokalnega govora, temveč oblikujeta »nek nadnarečni, pogovorni jezik«, ki ga uporabljata tudi v medsebojni komunikaciji in komunikaciji z otroki. Pot do njega je glede na različni izvorni narečji različna: oseba iz Štajerske je prilagodila predvsem glasoslovne elemente (opustila osrednještajerske dvoglasnike), oseba iz Prlekije pa v besedju (zaradi znatnih razlik med prleškim in gorenjskim narečjem) (n. d.: 52–53). Kot dejavnike, ki vplivajo na uspešnost učenja govora novega okolja, izpostavlja prisotnost (oz. odsotnost) zavestne odločitve, da se govorec prilagodi, odnos do jezika oz. jezikovno psihično strukturo, jezikovni posluš, izvor zakoncev (iz istega oz. različnega narečnega okolja). Omenja neustaljenost jezikovnega sistema in negotovost govorca priseljenca v začetnem obdobju, zaradi česar prihaja do mešanja starih in novih prvin, ki se lahko pojavlja tudi kasneje, predvsem v čustvenem govoru (n. d.: 54), opaža metaforično prehajanje iz koda v kod znotraj enega govornega položaja zaradi teme pogovora (npr. pri pripovedovanju o ljudeh, stvareh ali dogodkih iz določenega okolja, tudi pri posnemanju izbranih oseb, s čimer želi govorec pri naslovniku doseči večje zanimanje ali večjo učinkovitost sporočila) ter pogostejše situacijsko (položajno) preklapljanje v različnih govornih položajih glede na okolje, sogovorce, odnos do njih ipd. (n. d.: 55). Pri govorcu iz Štajerske, pri katerem se je z načinom življenja spreminjal tudi jezik in ki »ni nikoli naenkrat aktivno obvladal dveh plasti jezikovnega diasistema«, ugotavlja enosistemskost govorjenega jezika in posledično neobvladanje izvirnega narečja, medtem ko govorka s Kozjanskega še vedno obvlada svoje izvirno narečje, vendar vanj bolj ali manj vpleta tudi prvine svojega siceršnjega pogovornega jezika. Na njeno preklapljanje najbolj vplivata sogovornik oz. čustvena navezanost nanj ter namen sporočanja (n. d.: 56–57). Avtorica zaključuje, da lahko »novi, pogovorni jezik [...] celo popolnoma izpodrine prvotno, izvirno narečje in tako postane »prvi« in celo edini jezik govorca – priseljenca« (n. d.: 57).

V magistrski raziskavi (nalogi *Problemi slovenskega pogovornega jezika* (Škofic 1991) oz. članek O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika (Škofic-Guzej 1994)) se avtorica osredotoča na »sociolingvistično spoznavanje potekov v oblikovanju slovenskega neknjižnega pogovornega oz. pogovarjalnega jezika« in v ta namen spremlja govorce, ki iz narečnega govornega okolja (iz Mengša in Beltincev) zaradi srednješolskega izobraževanja prihajajo v Ljubljano (Škofic-Guzej 1994: 572).

Pri proučevanju govora informatork pri šolskem ustnem spraševanju in referatih se osredotoča na razlike na glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski ravni, največ »vnašanja iz nebornih socialnih zvrsti jezika« pa opaža na glasoslovni. Ugotavlja, da je, čeprav se informatorke zavedajo »zahteve po veznem

preklopu v knjižni zborni jezik v formalnem govornem položaju, [...] v njihovem govoru veliko vnašanja iz neknjižnih socialnih zvrsti« in je njihov govor znatno pokrajinsko obarvan (Škofic-Guzej 1994: 575–576). Pri analizi se zdi metodološko in teoretsko najbolj problematično iskanje »napak« in »napačne rabe« glede »na knjižni zborni jezik« (Škofic-Guzej 1994: 575–576), ki »ob znatnih razlikah v narečni podstavi še nič ne pove o načinu prilagajanja novim jezikovnim razmeram« (Kenda-Jež 2004: 271). K. Kenda-Jež kritično ugotavlja, je ta

[e]dini poskus sociolingvistične obravnave pogovornega (pogovarjalnega) jezika v osrednjem slovenskem prostoru [...] prinesel predvsem spoznanje, da neposredno kontrastiranje pogovornega in knjižnega sestava [...], ki si za izhodišče primerjave izbere knjižni jezik [...] brez upoštevanja strukturnih lastnosti narečne podstave pogovornega jezikovnega različka ne omogoča relevantnih izsledkov (prav tam).

V »intervjujih o jezikovni zavesti« avtorico pri govorkah »središčnega (mengeški govor) in obrobnega, od središčnega zelo oddaljenega govora (beltinški govor)« zanima odnos do »socialne razčlenjenosti slovenskega jezika« oz. njihova »zavest o potrebnosti medveznega tj. medzvrstnega preklapljanja v različnih govornih položajih« (Škofic-Guzej 1994: 572). Ugotavlja, da je v zavesti prekmurskih govork troje zvrsti slovenskega jezika, ki jih rabijo v različnih govornih položajih (narečje, pogovorni jezik in knjižni zborni jezik), v zavesti gorenjskih/mengeških govork pa le dve (domači govor/narečje in knjižni zborni jezik) – informatorke iz prve skupine namreč jezikovno preklapljanje v pogovorih s sogovorniki zunaj domače pokrajine zaradi različnosti narečja čutijo kot nujnost, informatorke iz druge skupine pa zaradi podobnosti lastnega govora knjižnemu zbornemu oz. središčnemu pogovornemu jeziku ne čutijo potrebe, da bi se prilagajale drugače govorečemu sogovorniku. Stopnja približanosti pogovornega jezika »slovenskemu središčnemu pogovornemu jeziku« pri Prekmurkah je po oceni avtorice odvisna od dolžine bivanja v novem okolju, pogostosti in intenzivnosti stikov z »drugojezičnimi sobesedniki« ter »njihov[ih] umsk[ih] ali vsaj jezikovn[ih] sposobnosti in govorn[ih] zmožnosti«. ¹¹⁹ Kaže se, da je »pri prekmurskem (beltinškem) govorcu njegova jezikovna zavest zelo močno povezana z zavestjo o pripadnosti določeni pokrajini, tudi določenemu načinu življenja«, informatorkam pa se »zapostavljanje lastnega J1, kjer in kadar to ni potrebno, [...] zdi nesprejemljivo« (n. d.: 573–574).

Tudi Irina Makarova (2004) je analizirala jezikovno prilagajanje in variantnost, in sicer na primeru sodobne ljubljansčine na podlagi več posnetkov v neformalnem javnem in zasebnem sporočanju (potopisnem predavanju in pogovoru – intervjuju). V govorici informantov je opazovala predvsem realizacijo ljubljanskih lokalizmov (npr. pogovorne monoftongizirane deležnike (npr. *reku*, *mislu*), slengizme, prednaglasno ukanje, depalatalizacijo z metatezo, zaimke, disimilacijo glagolske nikalnice

¹¹⁹ Prim. tudi Škofic 1991: 218, kjer avtorica kot relevantne dejavnike, ki vplivajo na prilagajanje, navaja jezikovno zavest in izrazno zmožnost, kontrolo lastnega jezikovnega izraza v določenem govornem položaju, jezikovni posluh in znanje knjižnega jezika (poznavanje sistema in pravil rabe), vpetost posameznika v nenarečno govorno okolje (pogostost rabe pogovornega jezika) ipd. Poudarja, da je način oblikovanja pogovornega jezika v veliki meri idiolektalen – odvisen od posameznika in vseh dejavnikov, ki določajo posamezni govorni dogodek.

na vem, reducirane oblike prihodnjika, maskulinizacijo nevter, leksikalizirane oblike *druzga*, *tacga*, *vsacga* in izravnavo pridevniške končnice mest. ed. m. sp. pod vplivom samostalniške (n. d.: 290–293).

Za potrditev in ponazoritev ugotovitev avtorica podaja rezultate ankete med sto študenti slavistike 1. in 3. letnika slavistike FF UL, od katerih je 81 % anketirancev potrdilo »načelo jezikovnega prilagajanja sogovorniku« (stopnjo prilagajanja so ovrednotili: 52 % – da, 2 % – maksimalno, 27 % – minimalno). Če sogovornik govori knjižno, govorico po načelu recipročnosti prilagodi 80 %, ob narečnem govoru sogovornika pa 62 % anketirancev. Največ (95 %) anketirancev prilagodi govorico, če opazi, da ga sogovornik ne razume (n. d.: 293–294). Avtorica ugotavlja, da na variantnost ljubljansčine najbolj vplivajo

govorni položaj, ki poganja mehanizem jezikovnega prilagajanja oz. položajno modifikacijo, in *socialne karakteristike* posameznega uporabnika določene formacije (starostna skupina, socialno okolje, javni značaj dejavnosti, nivo jezikovne kompetence, socialni status). (n. d.: 294)

Obenem ugotavlja, da »položajno variira stopnja izraženosti lokalnih jezikovnih posebnosti primarne govorice« in da se položajno variiranje pojavlja, »ko se govoreči zaveda pomanjkanja jezikovnih sredstev svoje govorice oz. nezaželenosti izražanja njenih (lokalnih) posebnosti v določeni situaciji« (n. d.: 295). Pri raziskavi se zdi problematično, da je pri vsakem govorcu opisan samo govor v enem položaju, kar ne omogoča resnične študije narave in obsega variantnosti oz. primerjave govora posameznika glede na okoliščine. Pri anketi je treba upoštevati tudi vprašljivo zanesljivost samoocen in specifičnost anketirane skupine (študenti jezikoslovja).

Melita Zemljak Jontes in Simona Pulko (2011) sta analizirali govorico mladostnikov v šoli, da bi ugotovili, ali je ta narečna ali nenarečna oz. ali se govorci različnih narečnih govornih področij izbranega vzorca med seboj sporazumevajo in tudi sporazumejo z rabo lastnega narečja ali pri tem prestopijo h knjižni ali drugi normi. Na podlagi 23:07 minut govora oz. 10 različnih besedil, od katerih jih je bilo 5 pripravljenih vnaprej in nato branih, 5 pa pripravljenih konceptualno in izvedenih bolj ali manj spontano, ugotavljata, da se »govorci različnih narečnih govornih področij izbranega vzorca med seboj sporazumevajo in sporazumejo z rabo lastnega narečja«, da so »pogovorna približevanja redka«, da se narečje »vsakodnevno zavestno uporablja« tudi v »govornih položajih, kjer narečna raba ni pričakovana« in da »narečje kot danost ostaja oz. ponovno postaja vrednota« (n. d.: 419, 407). Opis branih oz. vnaprej pripravljenih govornih dogodkov, ki so jih izvedli ter snemali s kamero in minidiskom v sklopu obravnave socialnih zvrsti jezika pri urah slovenščine, zbuja pomisleke glede spontanosti in avtentičnosti proučevanega govora. Skopi podatki o govornih (gimnazijci vseh štirih letnikov iz petih narečnih skupin), pregled temeljnih narečnih značilnosti pri različnih narečnih skupinah v analiziranem gradivu in zapis narečnih besedil pa ne povejo prav dosti o stopnji in načinu (ne)prilagajanja teh govorcev v obravnavanih okoliščinah.

Izviren zgodnejši sociolingvistični prispevek k obravnavi jezikovne rabe, medzvrstnih razmerij in s tem povezanih socialnopsiholoških vprašanjih predstavlja tudi diplomska naloga Tatjane Dolžan (1987) o

menjavah jezikovnih zvrsti v štirih naseljih v Bohinju, v kateri avtorica obravnava jezikovno vedenje prebivalcev v Bohinjski Bistrici, Srednji vasi, Stari Fužini in na Koprivniku ter odnos govorcev do posameznih socialnih zvrsti jezika. V intervjujih so informatorji (skupno 38 v starosti od 20 do 83 let) izražali pripadnost domačemu govoru, ki zanje večinoma pomeni tudi pripadnost vaški skupnosti, kar je posebej izrazito pri Fužinarjih in Srenjanjih, ki svoj govor dojemajo kot edino sprejemljiv za medsebojno sporočanje. Tujcem in priseljencem zlepa ne priznajo, da obvladajo njihov govor in šele njihove otroke vzamejo za svoje. Med zakonci, pri katerih se je eden v vas preselil od drugod, so razlike v govorici v prvih letih privajanja »pogosto vir drobnih nestrpnosti in prerekanj, tudi zbadljivk« (n. d.: 26). Ko se domačini vrnejo z začasnega šolanja ali dela drugod, so s svojim govorom vir zabave, smešno izpadejo in jih zato domačini »zafrkavajo«, se jim posmehujejo in jim zamerijo, ker ne znajo več narečja; pravijo tudi, da se »spakujejo«. Pri tem sta izjemi Koprivnik, kjer naj bi se vaščani s tem sprijaznili, in Bistrica, kjer ima govor kot govor območnega središča manj očitnih narečnih posebnosti (je »mejhn bl nobl«, kot je dejal starejši informator; prim. n. d.: 22), kjer jezikovna raba bolj niha od govorca do govorca in kjer razlike v govoru vaščanov med jezikom doma in zunaj Bohinja niso tako občutne (n. d.: 27–29). Glede rabe pogovornega jezika pravijo, da govorijo »bl pismeno, bl slovensko, slovnično, ne po bohinjsku« (n. d.: 30). Čeprav pogovorni jezik že od otroštva sprejemajo preko medijev in ga usvajajo v vrtcu in šoli, ni mogoče trditi, da ga s koncem osnovnošolskega izobraževanja obvladajo, se pa navadno raba utrdi pri nadaljnjem šolanju v večjih krajih Gorenjske ali v Ljubljani. Sicer se pogovorni jezik večinoma rabi v formalnih govornih položajih, predvsem pa zunaj domačega okolja in pri stikih z neznanci. Glede preklapljanja bohinjskih govorcev (v pogovorni jezik pri pogovorih z neznanci) Dolžanova piše, da je lahko »zavestno, zdi se pa, da je pogosteje nezavedno, saj marsikdo ne prizna, da je sprva govoril drugače« (n. d.: 33). Informatorji imajo odpor do rabe pogovornega jezika v javnem govornem položaju, če ga govorec ne obvlada dovolj in vanj vnaša preveč narečnih prvin. Vaščani preklapljanje v sestav, ki ga govorec slabo obvlada, imenujejo »prenarejanje«, menjavo v dobro znan sestav označujejo s »predeti«, kar vključuje tudi že vrednotenje spremembe. Po mnenju Dolžanove »[s]trah pred jezikovnim spodrslijajem in sledečim osmešenjem v takšnih okoliščinah lahko deluje omejevalno«. V Srednji vasi in Stari Fužini pogovorno gorenjščino brez švapanja ocenjujejo za »fin« jezik, njene govorce pa za »fine« in »zafnane«, ker se »spakujejo« (n. d.: 33–34). Tak odnos do (neknjižnega) pogovornega jezika zavira boljše obvladanje te socialne zvrsti, ki bi bilo potrebno za komunikacijo s širšo okolico (n. d.: 62–63). Delno lahko tudi to vpliva na to, da imajo otroci iz teh vasi v šoli precej težav z zborna izreko (n. d.: 31–32). Nekateri starši v izogib tovrstnim težavam poskušajo s svojimi otroki doma govoriti zborna, vendar je zaradi njihovega ne najboljšega obvladanja te zvrsti uspeh dvomljiv (n. d.: 43).

3.6 O jezikovnih stališčih, identiteti, ozaveščenosti in jezikovni rabi

V slovenskem jezikovnem in jezikoslovnem prostoru o socialnopsiholoških vprašanjih v zvezi z jezikom lahko zasledimo različne poglede, opravljenih pa je bilo tudi več znanstvenih in medijskih anketnih

raziskav, ki s pomočjo različnih pristopov obravnavajo jezikovna stališča do različnih zvrsti slovenščine (kar je seveda tesno povezano s stališči do njihovih govorcev), povezavo med jezikom in identiteto ter jezikovno ozaveščenost (prim. teoretsko obravnavo področij v razdelku 2.1.6), večkrat tudi z vključevanjem samoocen anketirancev o jezikovni zmožnosti in rabi različnih jezikovnih zvrsti.¹²⁰ Zaradi relevantnosti tem za doktorsko raziskavo mnenja in raziskave, predvsem v zvezi z narečji, v nadaljevanju nekoliko podrobneje opišem.

Zapisi na ravni osebnih mnenj oz. izkušenj govorijo o domnevnem negativnem odnosu družbe do narečij v nedavni preteklosti nasploh (npr. Zuljan Kumar 2003: 7) in o negativnem odnosu do narečij v šolstvu, npr.:

Zadnja desetletja narečjem in narečjeslovju niso bila naklonjena, poudarjala se je le pomembnost knjižnega jezika. Celo sami slavisti (z redkimi izjemami!) so iz šol – pač v duhu časa – dostikrat preganjali vse, kar je bilo narečnega kot nepravilno, grdo ipd. (Smole 2000: 10)

V raziskavi o pojmovanju socialne zvrstnosti na vzorcu 49 anketirancev različnih generacij sicer pri vprašanih o popravljanju oz. komentiranju jezika s strani učiteljev ter pozitivnih/negativnih izkušnjah glede jezikovne rabe iz nobenega odgovora ni razvidno, da bi bili popravki učitelja neutemeljeni, žaljivi ali agresivni, obenem pa se kaže, da so bile negativne izkušnje bolj izjema kot pravilo (Gruden 2013: 97–102).

Posamezne anekdotične pripovedi pričajo o zaznamovanosti jezikovne varietete v lokalnem okolju, pri čemer se posamezni govori uvrščajo v isto narečno skupino in se posamezne varietete med seboj ne razlikujejo znatno: v zvezi s tem, kako je bila v osnovni šoli v Murski Soboti zaradi svojega beltinškega narečja tarča posmeha (Kobal Ocvirk 2010, 2. minuta posnetka), Valentina Smej Novak komentira, da so jo sicer razumeli, da pa gre pri tem za »nacionalizem male razlike« (Beltinci so namreč le 8 kilometrov oddaljeni od Murske Sobote). Tudi Danila Zuljan Kumar (2003: 9) pripoveduje, da so se otroci iz Brd v času njenega otroštva v Novi Gorici v narečju pogovarjali potih, ker jih je bilo sram in so se počutili manjvredne. Podobno je bil Janez Ramoveš kot narečni govorec iz vasi v Poljanski dolini že v Škofji Loki označen kot manjvreden (prim. Matoz 2013).

Večkrat se omenja, da v današnjem času glede na preteklost odnos do narečij postaja bolj pozitiven (prim. Karničar 1994: 222, Pogačnik 2001: 76); da recimo »ljudje počasi dojemajo narečje kot vrednoto, ki jo je vredno ohranjati« (Zuljan Kumar 2003: 7; prim. tudi rezultate in zaključke v sledečih razdelkih (predvsem v 3.6) opisanih študij).

¹²⁰ Več raziskovalne pozornosti so bila tovrstna vprašanja deležna pri proučevanju položaja slovenščine (in njenih zvrsti) v stiku z drugimi jeziki (prim. razdelek 3.1).

Smoletova na drugem mestu piše o dvojnosti v odnosu do širjenja pomena in vloge narečne zvrsti slovenskega jezika; ta naj bi bil

– pozitiven – predvsem s strani aktivnih govorcev kakega od krajevnih govorov in iz družin, ki so rabo narečne zvrsti opustile v zadnjih dveh generacijah, ter nekaterih ljubiteljev »starožitnosti«, – negativen – prevladuje predvsem pri meščanih, izraziteje pri Ljubljančanih (ugotovitve niso podprte z raziskavo), in pri tistih ljudeh, ki so morali svoje morebitne narečne značilnosti odpraviti zaradi službenega položaja (npr. učitelji, javni uslužbenci ipd.). (Smole 2009b: 561–562)

Marko Stabej (2007: 19–22) ugotavlja (sicer brez empirične podlage), da v sodobni slovenski situaciji regionalno obarvane govorice dobivajo prestiž (medtem ko ga standardni jezik v govorjeni obliki izgublja), in sicer predvsem v svojem lokalnem okolju. Tudi v javnem sporazumevanju (deloma tudi v medijih) velja, da postajajo nevtralneje, bolj pričakovane, nemoteče in družbeno nesankcionirane v vseslovenski govorni situaciji. Pogostejša regionalna obarvanost javne govorice in njena manjša zanznamovanost sta povezani s spremembo načina političnega in gospodarskega bivanja, ki je tudi v Sloveniji povzročila spremembo oblik notranjih migracij, ki so povezane z jezikovnimi navadami. Kot primer navaja postopno decentralizacijo slovenskega univerzitetnega prostora v drugi polovici 20. stoletja in v novem tisočletju (sorazmerno lokalni univerzi v Mariboru in na Primorskem) ter komercializacijo in regionalizacijo radijskih postaj.

O različnih jezikovnih varietetah, predvsem funkciji in učinku narečja v medijih prim. tudi Tivadar 2004 (za govor na nacionalni in lokalni radijski postaji), Šlajpah 2012 (v sinhroniziranih prevedenih animiranih filmih in risankah),¹²¹ Kranjc 2004 (v sodobnih medijih – nacionalne in zasebne radijske in televizijske postaje ter internet), Kalin Golob 2009a (na javni prireditvi); o jezikovno-stilnih in žanrskih spremembah v različnih medijih pa Kalin Golob 2009b. Kaže se, da so narečja in druge neknjižne varietete strateško uporabljene za doseganje večje poslušnosti oz. gledanosti (»sproščenost, neknjižnost, psevdointimnost se [...] trži bolje« (prim. Kalin-Golob 2009: 524) oz. za doseganje določenih komunikacijskih učinkov – njihova raba se v kontekstu informativnih oddaj, popularne glasbe in avdiovizualnih umetnosti najpogosteje povezuje z domačnostjo in komičnostjo, tudi pristnostjo (prim. Honzak in Strojina 2011). Ob tem se zastavlja vprašanje, ali bo otrok, če je določeno narečje v risankah recimo vedno uporabljeno za ustvarjanje komičnosti, to narečje tudi kasneje povezoval s to lastnostjo, čeprav bo uporabljeno v drugem kontekstu. Glede namena in učinka narečja v umetnosti in medijih

¹²¹ Avtorica ugotavlja, da se narečja navadno uporabljajo za doseganje komičnega učinka, večkrat pa želi režiser prikazati tudi različne značaje posameznih likov ali umestiti tuji dogajalni prostor v slovensko okolje. Liki, ki govorijo slovenska narečja, so pozitivni (ponavadi gre za manjše, stranske vloge), se pa pri nekaterih kaže svetovnonazorska omejenost (npr. pri večji vlogi Dajza v Avtomobilčkih 2 – za ta lik so ustvarjalci filma v sodelovanju z lokalnimi studii iskali govor, ki nakazuje regijo v posamezni državi, kjer naj bi imeli nadpovprečen delež manj izobraženih prebivalcev, treba pa je bilo paziti, da pri tem v nobenem primeru ne bi bili žaljivi. Pri negativnih likih se, kadar je uporabljena posebna jezikovna varieteta, pojavlja specifičen idiolekt ali govor priseljencev iz bivše Jugoslavije (npr. negativec Gru v filmu Jaz, baraba), pri čemer se pojavlja vprašanje negativne stereotipizacije. Govor Ljubljane in širše okolice naj bi bil pri gledalcih iz drugih slovenskih regij slabo sprejet in tako v analiziranih filmih noben lik ni uporabljal teh jezikovnih varietet (n. d.: 49–55).

prim. tudi druge prispevke v IV. razdelku zbornika *Slovenska narečja med sistemom in rabo* (Smole 2009a); o narečju v filmu, glasbi in leposlovju tudi Smole 2013: 74–78.

3.6.1 Anketne raziskave o rabi in vrednotenju narečij ter identiteti govorcev

V zadnjih letih je bilo na različnih vzorcih s pomočjo anketnih vprašalnikov izvedenih več raziskav o rabi in vrednotenju narečij ter identiteti govorcev na podlagi samoocen anketirancev. Pri interpretaciji rezultatov je treba vedno upoštevati, da gre za neposredne metode raziskovanja omenjenih vprašanj, pri čemer se odražajo odkrita stališča, vrednote in prestiž, ter da je vprašljivo, v kolikšni meri so samoocene jezikovne zmožnosti zanesljive (prim. Lundberg 2010: 50) in v kolikšni meri samoocene ustrezajo dejanskemu govornemu obnašanju (prim. razdelek 2.1.6).

Vera Smole (2004) je med 95 študenti treh generacij preverjala utemeljenost nekaterih v javnosti sprejetih trditev v zvezi z narečji. Po njeni interpretaciji narečij ne čaka tako črna prihodnost, saj rezultati npr. kažejo, da v nasprotju s splošnim prepričanjem ne izginjajo (v 64 % družin študentov govorijo bolj ali manj narečno), da narečje ni le jezik neurbanega okolja (čeprav je največji odstotek (82 %) narečno govorečih družin v vaškem okolju, je delež v urbanih manjših in večjih naseljih še vedno zelo velik (65 %)) niti ne le jezik neizobraženih in manj izobraženih prebivalcev (največji odstotek (82 %) narečno govorečih je sicer res iz kmečko-delavskih družin, vendar narečno govori tudi več kot polovica uslužbenskih in izobraženskih (53 oz. 52 %)), da narečje oz. krajevni govor ni le jezik družine (kar 43,3 % anketirancev narečje govori v neformalnih položajih ne glede na kraj, 27 % pa v svojem kraju), da mladi večinoma ocenjujejo, da narečje dobro obvladajo (dobro in popolnoma skupaj 76 % anketirancev) in da imajo do narečja v večini pozitiven odnos (74 % jih rado rabi svoje narečje in posluša druga, 17 % jih nima nikakršnega odnosa, 5 % jih narečje zavestno goji in so nanj ponosni, nihče jih ne zavrača ali prezira).

Več tovrstnih študij je, deloma z metodološkimi pristopi zaznavne dialektologije (prim. razdelek 2.1.7), v zadnjem desetletju med številčno in regionalno različnimi skupinami anketirancev opravil Grant H. Lundberg (2007, 2010, 2013, 2014, 2015). Študije temeljijo na predpostavki, da so stališča do lastnega narečja in drugih narečij ter prepričanja o njihovem statusu pomembna za ohranjanje oz. spreminjanje jezika (prim. Preston 1999: xxiv; Lundberg 2014: 241; kritični pomisleki o tej predpostavki so v razdelku 2.1.6.4).

Pilotna raziskava je bila opravljena med študenti na ljubljanski in mariborski univerzi novembra 2005 (Lundberg 2007). Od 490 anketirancev jih je 85 % trdilo, da so v otroštvu govorili v narečju, 70 % pa se jih je opredelilo, da bi tudi sami svoje otroke naučili lastno narečje, 50 % jih meni, da je narečje zelo, 41 % pa precej pomembno za njihovo identiteto, 54 % pa gleda na prihodnost rabe narečij v Sloveniji z upanjem in optimizmom (n. d.: 99–102; 105–106). Lundberg na podlagi sekundarne literature trdi, da je lepota v jeziku pogosto povezana s pravilnostjo in razumljivostjo, zato ni presenetljivo, da so

anketiranci kot najlepše narečje ocenili domačega, le informatorji iz Koroške in Prekmurja so bili pri tem izjema (kot najlepšo slovenščino so označili tisto, ki se govori v Celju oz. na Štajerskem). Kot kraj oz. regija, kjer se govori najlepša slovenščina, je bilo največkrat izpostavljeno Celje (31 %), najgrša¹²² slovenščina pa naj bi se govorila v Prekmurju (36 %) in Ljubljani (21 %) (n. d.: 102–104). Kot najbolj zveste svojemu narečju so anketiranci označili Prekmurce (45 %), Štajerce (12 %) in Primorce (11 %), glede razumljivosti sta najvišji oceni dobili štajersko narečje in ljubljansščina, daleč najnižjo prekmursko narečje, kot najlepšo so ocenili primorščino, kot najbolj neprestizžno narečje pa izstopa prekmursko, kar se ujema z oceno, da je najgrše in najmanj razumljivo (n. d.: 104–105). Avtor glede na izstopajoče ocene izpostavi Prekmurje kot področje, kjer ima narečje največ možnosti, da se ohrani; zaradi visokih ocen glede lepote, zvestobe in identitete to napoveduje tudi narečju na Primorskem in Štajerskem. Po drugi strani pa naj bi bile zaradi nizkih ocen glede rabe, identitete in stališč možnosti za izgubo narečja največje na Gorenjskem (n. d.: 106).

Treba je opozoriti na posebnosti vzorca anketirancev pri opisanih dveh raziskavah, ki lahko znatno vpliva na rezultate: anketirani si bili zgolj študenti, večinoma slovenistike (v primeru raziskave V. Smole samo študenti slovenistike na ljubljanski Filozofski fakulteti, pri Lundbergu ob ljubljanskih tudi mariborski študenti, vsi pa na jezikoslovnih smereh). Pri Lundbergovi raziskavi odgovore o odnosu do posameznih narečij lahko relativiziramo glede na različne deleže govorcev iz različnih pokrajin (recimo podatek, da je največ (38 %) anketirancev menilo, da se najlepša slovenščina govori na Štajerskem, saj je bilo 214 oz. 43,7 % anketirancev iz Štajerske; iz rovtarske narečne skupine so bili anketiranci recimo samo 4 oz. 0,8 %). Obenem se v luči že obravnavanih teorij (npr. o jezikovnem prilagajanju; prim. razdelek 2.1.5) ter kompleksnosti raziskav (samoocen) jezikovne rabe in jezikovnih stališč (prim. razdelek 2.1.6) zastavlja dvom o relevantnosti tovrstnih anket.

V obširnejši raziskavi iz leta 2007 (Lundberg 2010) je bilo analiziranih 510 anket, od katerih je bilo 411 izpolnjenih preko spleta, dodatnih 99 pa zbranih naknadno. Avtorja so poleg samoocen rabe narečja in odnosa do njih zanimale samoocene anketirancev glede prilagajanja govora v različnih družbenih situacijah. Glede na odgovore o pokrajini oz. kraju, kjer so živeli v času izpolnjevanja ankete, je avtor anketirance glede na kraj bivanja razdelil na sledeče narečne skupine (ang. *dialect group of residence*): štajersko, koroško, dolensko, gorenjsko, Ljubljano, primorsko in panonsko (n. d.: 45–47). 84 % anketirancev je trdilo, da doma govorijo narečje in da narečno govorijo s svojimi otroki, 87 %, da je narečje zelo ali precej pomembno za njihovo identiteto, enak odstotek anketirancev pa je menil, da dobro govorijo in razumejo lokalno narečje. Pri rabi narečja doma in z otroki se kažejo statistično pomembne razlike glede izobrazbe: anketiranci z visokošolsko izobrazbo manj pogosto uporabljajo narečje (77 %) kot tisti z srednješolsko ali višjo (86 % oz. 89 % z otroki) oz. osnovnošolsko ali poklicno izobrazbo (95 % oz. 92,5 % z otroki) (n. d.: 47–51). Glede na odgovore po narečnih skupinah avtor sklepa, da

¹²² Nekaj anketirancev je ob tem zapisalo, da nobenega izmed slovenskih narečij ne bi smeli imeti za grdega, 12 % pa jih na to vprašanje ni odgovorilo.

narečje najbolj visoko vrednotijo v panonski in primorski narečni skupini, na obrobju slovenskega govornega ozemlja, manj pa na področjih z več migracijami, kot npr. v Ljubljani, v štajerski in gorenjski narečni skupini (n. d.: 51). Največ anketirancev misli, da najlepšo slovenščino govorijo govorci štajerske (34 %) in primorske (26 %) narečne skupine, najgršo pa govorci panonske narečne skupine (37 %) in Ljubljanci (27 %). Anketiranci menijo, da so govorci najbolj zvesti svojemu narečju v panonski (51 %), primorski (17 %) in štajerski (16 %) narečni skupini (n. d.: 52–53).¹²³

Variantnost govora so anketiranci ocenjevali na sedemstopenjski lestvici: označiti so morali, kako narečen oz. knjižen je njihov govor v različnih situacijah. Anketiranci menijo, da tudi v neformalnem govornem položaju, kakršen je pogovor doma, ne uporabljajo povsem narečnega govora (povprečna ocena 2,07), in v najbolj formalnem govornem položaju, npr. pri javnem nastopu oz. v šoli, ne povsem knjižnega (5,98 oz. 4,98). Največji razpon med povprečji pri neformalnih in formalnih govornih položajih se kaže pri anketirancih iz panonske (4,9), primorske (4,18) in dolenske (4,12) narečne skupine, najmanjši pa pri ljubljanskih (3,52), gorenjskih (3,68) in štajerskih (3,71) govorcih. Samoocene pri ženskah so bolj v prid knjižnemu govoru kot pri moških v štirih najbolj formalnih kontekstih (na delu, na internetu, v vladni pisarni in pri formalnem pogovoru), visoko izobraženi govorci pa statistično značilno bližje knjižnemu jeziku v vseh kontekstih. Anketiranci menijo, da v primeru nenarečnega govora spremenijo izgovarjavo (80 %) in besede (70 %), kot drugo so našli še naglas / intonacijo, pravilno slovnico, izpust lokalnih značilnosti (n. d.: 54–58).

Pri raziskavi se kot vprašljivo kaže kategoriziranje po narečnih skupinah glede na kraj bivanja – le ugibamo npr. lahko, v katero skupino spadajo govorci rovtarske narečne skupine. Oznake družbenih situacij se zdijo zelo kategorične in bi za večjo relevantnost rezultatov zahtevale opise ali pojasnila: pri prijateljih recimo njihov izvor, temo pogovora in druge okoliščine; prav tako je glede službe pomembno, ali je ta v lokalnem narečnem okolju ali v osrednjeslovenskem prostoru, s kom in o čem se uslužbenec pogovarja, kdo so morebitni drugi udeleženci pogovora ipd.; tudi na internetu lahko počnemo različne stvari, ki predpostavljajo zelo različno jezikovno produkcijo, npr. klepetamo z lokalnim prijateljem o vsakdanu, pišemo uradno pritožbo ali dopolnjujemo geslo na Wikipediji. Ponujeni odgovori pri določenih vprašanjih delujejo precej sugestivno – npr. glede sprememb govora: če bi ob izgovarjavi in besedišču na izbiro ponudili še kakšen odgovor, bi zelo verjetno mnogi označili tudi tega.

V raziskavi v Halozah v letih 2010 in 2011 je Lundberg (2013) proučeval jezikovno rabo na podlagi opazovanja in intervjujev z domačini. Ugotavlja, da pri različnih generacijah obstajajo različni tipi narečnih govorcev. Redki predstavniki starejše generacije (rojeni v 30., 40. in 50. letih) so navadno najmanj izobraženi, najbolj izolirani in imajo na razpolago samo lokalno narečje, tudi v govoru z

¹²³ Vprašanja so se glasila: »V katerem kraju ali pokrajini po vašem mnenju govorijo najlepšo/najgršo slovenščino?« oz. »V katerem kraju ali pokrajini so po vašem mnenju ljudje najbolj zvesti narečju?« Avtor je tako pri analizi združeval raznovrstne odgovore na vprašanja odprtega tipa; prim. op. 11 in vprašalnik na str. 63–64.

drugače govorečimi prilagajajo samo posamezne besede, ne spreminjajo pa izgovarjave. Srednja generacija (rojeni od 60. do zgodnjih 80. let) je bolj izobražena v knjižnem jeziku in bolj izpostavljena drugim varietetam slovenščine, posebno tistim, ki se govorijo na Ptuju in v njegovi okolici. Pogostejše so poroke s partnerji iz širšega okolja in delo zunaj področja lokalnega narečja. Večina v svojem govoru ne uporablja nekaterih najbolj značilnih narečnih prvin svojih staršev in ima zmožnost prilagajanja pokrajinskemu oz. knjižnemu pogovornemu jeziku, govor posameznih predstavnikov te generacije pa ni več enoten. Pri mlajši generaciji, rojeni v drugi polovici 80. let, katerih starši imajo večinoma jezikovno zmožnost v več varietetah slovenščine, osnovnošolsko izobraževanje večinoma poteka v Halozah, srednješolsko pa zunaj domačega kraja, navadno na Ptuju ali v Mariboru. Za višje- oz. visokošolsko izobraževanje in pogosto tudi za delo zapustijo izvorno narečno območje. Ob sorazmerno anekdotičnem opisu jezikovne rabe avtor poudarja nezadostnost tradicionalnih dialektoloških metod za opis sodobnih narečij, saj ob intervjuvanju le najbolj arhaičnih narečnih govorcev ne upoštevajo neizpodbitne variantnosti (n. d.: 72–77).

Glede na izsledke intervjujev z narečnimi govorci različnih generacij o jezikovnih stališčih in rabi ter rezultate ankete med približno 300 anketiranci v Halozah avtor ugotavlja, da je večina narečne izravnave v smeri pokrajinskega pogovornega jezika (ang. *regional dialect*), ki se govori na Ptuju in v njegovi okolici. Odgovori so namreč pokazali, da imajo anketiranci za najlepšo slovenščino ptujski govor (33 %), da imajo po lastni oceni največ stika s to varieteto (71 %) in da po njihovem mnenju prav ta najbolj nadomešča lokalno narečje (62 %). To izravnano haloško narečje je drugačno od narečja, ki se govori v drugih vaseh v okolici Ptuja, saj ima še vedno izrazite značilnosti in ga lahko označimo za haloško (n. d.: 98).

Najobširnejša raziskava o stališčih je internetna anketa iz leta 2013, v kateri je sodelovalo več kot 2000 anketirancev iz cele Slovenije, analiziranih pa je bilo 1786 vprašalnikov (Lundberg 2014). 27 % anketirancev je bilo iz Ljubljane, 26 % iz Maribora in Štajerske, 10 % pa s Primorske, Gorenjske in Dolenjske. 90 % jih trdi, da narečje dobro obvladajo (govorijo in razumejo), navadno 51 % govori pokrajinski pogovorni jezik (ang. *regional standard*), 21 % narečje (*dialect*), 20 % knjižni pogovorni jezik (*colloquial standard*). Na vprašanje, ali mladi v njihovi okolici navadno govorijo narečje, je 75 % odgovorilo z da. Avtor ugotavlja, da večina anketirancev misli, da so lokalna narečja močna in funkcionalna in da večino časa govorijo pokrajinski pogovorni jezik ali narečje (n. d.: 243–245). Na vprašanje, kje se govori najlepša slovenščina, je 24 % anketirancev odgovorilo, da na Štajerskem, sledi Primorska (21 %) in Dolenjska (17 %), 13 % jih je glasovalo za Gorenjsko in Ljubljano. Najmanj glasov so dobili rovtarska in koroška narečna skupina, Maribor (3 %) in panonska narečna skupina (4 %).¹²⁴

¹²⁴ Vprašanje, ki ga avtor navaja, je »Where is the most beautiful Slovene spoken?« Problematično se zdi, da pri analizi govori o pokrajinah (ang. *regions*), med katerimi sta tudi t. i. »Rovtarska« in »Panonska« – izraza sicer v slovenski dialektologiji opredeljujeta narečni skupini, pokrajini s tema imenoma pa v Sloveniji oz. slovenščini ne obstajata.

Tudi v tej anketi se potrjuje, da anketiranci največkrat trdijo, da se najlepša različica slovenščine govori v domači regiji (n. d.: 245–247). Na vprašanje o tem, s katero varieteto imajo ob lastnem narečju največ stika, so odgovorili, da z govorom osrednje Slovenije (ang. *dialect of central Slovenia*; 45 %), knjižnim pogovornim jezikom (32 %), pokrajinskim pogovornim jezikom (21 %) oz. drugo (2 %). 77 % anketirancev je menilo, da njihovo narečje ne izumira. Po mnenju tistih, ki trdijo, da izumira, lokalno narečje najbolj nadomeščajo govor osrednje Slovenije (42 %) in pokrajinski pogovorni jezik (39 %), drugo (12 %) oz. knjižni pogovorni jezik (8 %). Avtor izhodiščno hipotezo, osnovano na podlagi haloške študije, namreč da se lokalna narečja spreminjajo v smeri pokrajinskega pogovornega jezika, posredno potrjuje glede na predpostavko, da je pokrajinski pogovorni jezik osrednjih narečnih skupin (dolenjske, gorenjske, rovtarske in govora Ljubljane), iz katerih prihaja 43 % anketirancev, pokrajinski pogovorni jezik osrednje Slovenije (n. d.: 247–249). Visoke samoocene glede rabe narečij in njihovega pomena za posameznikovo identiteto pripisuje tudi pritiskom, povezanim z globalizacijo in evropeizacijo po vstopu v EU, strahovom pred asimilacijo ter močno željo po ohranjanju lokalne identitete (n. d.: 249–250).

Predvidevamo lahko, da na rezultate bistveno vpliva vzorec z zelo različnimi deleži anketirancev po posameznih pokrajinah (za rovtarsko narečno skupino podatek sploh ni naveden (prim. n. d. 243–244); v razpredelnicah je število anketirancev iz te skupine 47 oz. 48 (n. d.: 247–248)). Teza o tem, da je pokrajinski pogovorni jezik dolenjske, gorenjske in rovtarske narečne skupine pokrajinski pogovorni jezik osrednje Slovenije, se zdi vprašljiva oz. vsaj nepopolna, saj imajo te pokrajine tudi svoja regionalna središča in si lahko pod pokrajinskim pogovornim jezikom predstavljamo tudi jezik teh središč, ne Ljubljane (prim. tudi razdelek 2.2 oz. Toporišič 2000: 21, 23; o nadnarečju oz. jeziku središča pričajo tudi nekatere raziskave – glede jezika v Cerknem npr. Kenda-Jež 2002a: 68). Poleg tega se ob rezultatih porajajo različni pomisleki, npr. kaj pove podatek, da od 100 Ljubljančanov 46 % meni, da se njihovo narečje spreminja v smeri govora osrednje Slovenije, 36 % pa, da se spreminja v smeri pokrajinskega pogovornega jezika?

Podobno raziskavo je avtor izvedel tudi na slovensko govorečih področjih avstrijske in slovenske Koroške (Lundberg 2015). Med 282 anketiranci (od tega dve tretjini iz slovenske Koroške) jih je 93 % navedlo, da lokalno narečje dobro obvlada, po samooceni ga 60 % primarno govori (28 % pa regionalno narečje), za lokalno identiteto je lokalno narečje zelo pomembno za 80 % anketirancev (sorazmerno pomembno pa za 17 %). Anketiranci menijo, da se najlepša slovenščina govori na Koroškem, Štajerskem in v osrednji Sloveniji, (34, 20, oz. 17 %), skoraj polovica anketirancev (47 %) pa je prepričana, da njihovo narečje izumira (75 avstrijskih oz. 35 % slovenskih Korošcev). Narečje naj bi pri avstrijskih Korošcih nadomeščala predvsem nemščina (80 %), pri slovenskih pa knjižni pogovorni jezik (34 %), pokrajinski pogovorni jezik (29 %) in osrednjeslovenski pogovorni jezik (19 %).

Opisane študije tako kažejo, da večina anketirancev trdi, da tekoče govori narečje in da ga redno uporablja, da ima v Sloveniji lokalno narečje velik pomen za lokalno identiteto, se pa kažejo razlike v rabi narečja in vplivu, ki ga imajo na narečje druge varietete slovenščine, in sicer glede na regijo

anketirancev, kar je posebej izrazito pri obrobni narečni področjih (prim. Lundberg 2014: 248). Anketiranci kot najbolj lepo navadno navajajo svoje lastno narečje, v splošnem pa Štajersko in Primorsko, kot najbolj grdo pa panonsko narečje in govor Ljubljane, ocene estetskosti pa naj bi bile povezane z razumljivostjo in pravilnostjo oz. bližino knjižnemu jeziku (Lundberg 2010: 52–53; 2014: 246). Avtor visok delež tistih, ki ocenjujejo, da govorijo narečno, pripisuje dejstvu, da imajo anketiranci tudi govor, pri katerem so številne značilne lokalne narečne značilnosti odpravljene, torej deloma izravnano narečje ali pokrajinski pogovorni jezik, za eno in isto – meni, da nejezikoslovci morda ne razlikujejo jasno med lokalnim in regionalnim narečjem, še posebej, če si postajata podobni (Lundberg 2010: 59–60).

Tovrstne študije kažejo na zanimive težnje, bi jih bilo pa smiselno dopolniti s perceptivnimi in variantnostnimi študijami, saj podatek, da se lokalna narečja na Koroškem izravnajo v smer standardnega jezika, v Halozah in sicer pa bolj v smer regionalnega narečja ni zelo tehten, če nimamo nobenega podatka o tem, kaj si pravzaprav anketiranci pod posameznimi opredelitvami predstavljajo in če posamezne varietete tudi v strokovni literaturi niso zadostno opredeljene in razmejene. Tudi anekdotični podatki o jezikovni rabi v haloški študiji bi zahtevali dopolnitev z bolj poglobljeno študijo avtentične jezikovne prakse.

Simona Pulko in Melita Zemljak Jontes (2009) sta leta 2007 izvedli anketo o rabi zemljepisnih varietet slovenskega jezika glede na stopnjo izobraževanja in različne govorne položaje, in sicer v osnovnih (zajela je 78 učencev 6., 7., 8. in 9. razreda devetletke), srednjih (109 gimnazijcev vseh štirih letnikov) in univerzitetnih (250 študentov slovenistike, prevajanja in tolmačenja ter razrednega pouka) izobraževalnih ustanovah mariborskega govornega področja (n. d.: 356). Vprašalnik za učence in dijakke (za študente se nekoliko razlikuje v obliki anketnih vprašanj) je vseboval vprašanja o govoru, ki ga najpogosteje uporabljajo doma, med sokrajani nevrstniki in sokrajani vrstniki ter v šoli pri urah slovenščine, pri urah drugih predmetov, s sošolci in vrstniki ter z drugimi zaposlenimi na šoli (npr. tajnica, hišnik, kuharice ...). Med možnostmi so imeli pri prvih dveh vprašanjih naslednje izbire: a) krajevni narečni govor (to je tako, kot govorijo sokrajani), b) nadnarečno obliko govora, ki je blizu krajevni narečnemu govoru (to je govor, ki vsebuje večinoma narečne besede in besede, ki jih uporabljajo npr. učitelji v šoli), c) nadnarečno obliko govora, ki vsebuje malo narečnih besed in več takih, ki jih uporabljajo na nacionalnem radiu ali televiziji, č) knjižno. Pri sokrajanih vrstnikih in pri sošolcih in vrstnikih v šoli so lahko izbrali tudi d) v govoru mladostnikov (slengu), možnost a) pa je bila za sogovornike v šoli ponujena samo pri drugih zaposlenih, kar pomeni, da sta raziskovalki izključili možnost, da bi anketiranci ocenili, da npr. s sošolci v šoli govorijo v narečju (prim. vprašalnika na str. 364–369). Odgovori so glede na stopnjo izobraževanja in govorne položaje precej raznoliki; pri osnovnošolcih se relevantne razlike kažejo glede na spol: deklice večkrat ocenjujejo, da govorijo knjižno. Velika večina anketirancev (50 do 87,5 %) meni, da svoj krajevni govor obvlada zelo dobro, večina (33 do 78 %) ga rada uporablja in rada posluša druge, 12,5 do 44 % anketiranih pa svoj govor zavestno goji in so nanj ponosni (n. d.: 362–363). Avtorici izpostavljata potrebo po raziskavah na večjem

vzorcu in vključitvi študentov drugih študijskih smeri (n. d.: povzetek na str. 353), seveda so ob tem relevantna tudi že prej omenjena vprašanja glede zanesljivosti samoocen in glede možnih različnih predstav anketirancev o posameznih opredeljenih varietetah.

Simon Šuster (2009) je v okviru raziskovanja jezikovne negotovosti na treh srednjih šolah v 3. in 4. letnikih med 93 dijaki, ki se imajo za Mariborčane, ugotovil, da večina gimnazijcev in dijakov tehniške in poklicne šole meni, da »govori z naglasom« (sami so pomen fraze »govoriti z naglasom« opredelili kot govoriti mariborsko, štajersko, regijsko, domače, neknjižno, pogovorno, neslovnično, nepravilno, z narečnimi izrazi, s posebnim naglaševanjem ipd.; n. d.: 169), da pa v primerjavi s skupino dijakov tehniške in poklicne šole več gimnazijcev trdi, da učitelji slovenščine zahtevajo, da govorijo »lepše slovensko« oz. popravljajo njihov naglas (73 % v primerjavi z 39 %), da je treba pri slovenščini govoriti »pravilno slovnično, lepo slovensko, knjižno, književno, zborna pogovorno« (92 % proti 66 %), da se večkrat trudijo zmanjšati svoj naglas (65 % proti 40 %) in da v stiku z osebo iz drugega dela Slovenije svoj govor spreminjajo v večji meri (35 % v primerjavi z 11 % v drugi skupini). Avtor tako pri gimnazijcih ugotavlja več znakov jezikovne negotovosti kot pri dijakih tehniške in poklicne šole. Prvi se tudi

jasneje zavedajo drugačnosti svojega govora, doživljajo večji pritisk šole po spremembah in drugačem jezikovnem vedenju, so bolj ponotranjili pojma pravilnega in knjižnega, so bolj aktivni pri prilagajanju svojega naglasa, tudi v stiku z ljudmi od drugod, mariborščino pogosteje vidijo negativno in se je včasih tudi sramujejo. (n. d.: 175)

Dejstvo, da se dijaki tehniške in poklicne šole oklepajo mariborščine, avtor pojasnjuje tudi s pojmom skritega prestiža. Kot najpravilnejšo slovenščino gimnazijci ocenjujejo govor Celja (50 %), osrednje Slovenije (20 %) in Maribora (7 %), drugi dijaki pa govor Maribora (38 %), Celja (33 %) in osrednje Slovenije (7 %). Takšno mnenje glede celjskega govora naj bi razširjala šola, lahko pa je ta govor tudi »kompromisna odločitev in nekakšna prostorska metafora za polovico poti med nepravilno mariborščino in pretencioznim govorom glavnega mesta« (n. d.: 172). Razlika med skupinama je lahko odraz drugačnega vrednotenja norme ali večje zvestobe mariborščini pri negimnazijcih (prav tam).

Andrej Skubic je v okviru priprave doktorske disertacije *Sociolekti v jezikovni stvarnosti in literarnem delu: Primerjava med slovenščino in angleščino* (2003; na njeni podlagi je osnovana monografija *Obrazi jezika*, 2005) v anketni raziskavi ugotavljal odnos do slovenskih družbenih govoric oz. sociolektov pri različnih družbenih skupinah (prim. tudi Skubic 2006). 238 anketirancev je podalo svoje odzive na vzorčna besedila štirih različnih sociolektov: slenga oz. ekscesnega sociolekta, intelektualističnega pogovora oz. nadkultiviranega sociolekta, ruralnega narečja oz. ruralnega obrobnega sociolekta in skrajno vulgarne govorice urbanega delavskega obrobja oz. urbanega obrobnega sociolekta. Ker se v doktorski nalogi in analizi intervjujev najbolj osredotočam na geografsko pogojeno jezikovno raznolikost, naj izpostavim pogovor v narečju oz., kot ga imenuje Skubic, ruralni obrobni sociolekt; primer besedila je bil vzet iz dela *Balerina*, Balerina Branka Sosiča.

Glede na starost (dve starostni skupini – pod 25 in nad 25 let) je bilo narečje ruralnega obrobja nekoliko bližje starejšim govorcem, pri čemer je še posebej zanimiva ocena primernosti za javno rabo (v televizijskih pogovornih oddajah, v javnem nastopanju, ob pogovoru z neznanci): starejši so ga imeli za relativno primerne, mlajši pa so ga ovrednotili izredno nizko, kar morda kaže »na nekakšno generacijsko prevrednotenje narečja«, ki ga imajo mlajši govorci na začetku poklicne kariere za neperspektivnega, starejši pa imajo do njega nekako nostalgičen odnos. Starejši so tudi bistveno pogostejše govorce narečja označili kot razumevajoče (28 % proti 12 % pri mladih), čeprav hkrati omejene (37 % proti 28 % pri mladih) (Skubic 2005: 174–178). Glede na družbene sloje¹²⁵ je bil sociolekt najbližje nižje izobraženi skupini, obenem je indeks simpatije pri vseh skupinah anketirancev presegal indeks bližine; vse skupine so njegove govorce ovrednotile kot zabavne, duhovite (42 %) ter razumevajoče (20 %). Srednje in nizko izobražena skupina sta ta sociolekt po primernosti za javno rabo postavili pred elitnega, kar po Skubičevem mnenju morda odraža tradicionalni mit o »ljudskem jeziku« kot najboljši slovenščini. Visoko izobraženi govorci so v največji meri menili, da so ti govorci iskreni, odkriti (61 %), kar kaže na posebno izrazito idealizacijo ruralne eksistence pri tej skupini in hkrati na veliko mero pokroviteljstva, saj so imeli te govorce dokaj pogosto tudi za omejene (37 %). Nižje izobraženi anketiranci so imeli te govorce razmeroma pogosto kar za neumne (22 %) (n. d.: 208–209). Rezultati tudi kažejo, da ima visoko izobražena skupina razmeroma visoko jezikovno toleranco (med vsemi skupinami anketirancev je prispevala najvišje splošne ocene skoraj vseh sociolektov) in da so govorci s srednjo izobrazbo izrazito bolj odklonilni do rabe posameznih sociolektov v vseh okoliščinah kot govorci z osnovno ali visoko izobrazbo« (n. d.: 196–197, 199–200, 205–206, 208–211, 217, 219).

Nekoliko vprašljivo se sicer zdi vrednotenje sociolektov, ki so tipično vezani na govorni prenosnik, na podlagi zapisa, vprašljiva pa je tudi interpretacija stališč do omenjenega odlomka kot splošnih stališč do »ruralnega obrobneja sociolekta«, torej narečja kot takega, saj vemo, da so si narečja med seboj zelo različna in da imajo zaradi več dejavnikov tudi različen prestiž, pa vendar rezultati prinašajo zanimive ugotovitve in prinašajo bolj kompleksno razumevanje jezikovnih stališč.

3.6.2 Raziskava stališč s tehniko prikritih dvojic

Moja raziskava jezikovnih stališč med dijaki idrijske in ljubljanske gimnazije (prim. Bitenc 2014a in 2014b, deloma že v 2009 in 2013b),¹²⁶ ki jo zaradi njenega nastanka v okviru doktorskega študija in relevantnosti za disertacijo podrobneje opisujem, je potrdila, da govorec naredi zelo drugačen vtis, če uporablja narečje ali knjižni jezik, in da se ga glede na uporabljeno jezikovno varieteto povezuje z različnimi osebnostnimi značilnostmi. Govorci standardne varietete so praviloma visoko ocenjeni glede

¹²⁵ Anketirance je avtor glede na doseženo stopnjo institucionalne izobrazbe razdelil v skupine z »nizko« (osnovna šola, poklicna šola), »srednjo« (srednja, višja ali visoka šola) in »visoko« (univerzitetno) izobrazbo (Skubic 2005: 196).

¹²⁶ Besedilo, ki se nanaša na raziskavo, je večinoma iz zaključkov navedenih člankov iz 2014.

statusnih (inteligenca, izobraženost, ambicioznost ipd.), govorci narečnih ali regionalnih varietet pa glede solidarnostnih lastnosti (prijaznost, prijateljskost, všečnost ipd.).

Prvi poskus s tehniko prikritih dvojic sem osnovala na podlagi poskusa, opisanega v Giles in Bourhis (1976: 294–295), njegov namen pa je bil s posredno metodo ugotoviti stališča dijakov do knjižnega pogovornega jezika oz. narečja (kanomeljski govor cerkljanskega narečja).¹²⁷ Vprašalniki so vsebovali nevtrarno vprašanje o dvo-/večjezičnosti, splošnem vtisu, lestvice semantičnega diferenciala in vprašanja odprtega tipa o uporabljeni jezikovni varieteti. Poskus sem izvedla v dveh oddelkih prvih letnikov na Gimnaziji Jurija Vege v Idriji in na Škofijski klasični gimnaziji v Ljubljani (skupaj 107 dijakov, od tega 43 v Idriji in 64 v Ljubljani, pri čemer sem na vsaki šoli v enem razredu govorila knjižno pogovorno, v drugem narečno, predstavila pa sem se kot potencialna predavateljica sociolingvistike).

Idrijski dijaki so mi tako pri statusnih kot pri solidarnostnih lastnostih prisodili nižje ocene v razredu, v katerem sem govorila v narečju (glede splošne všečnosti recimo za celo oceno), kar se sklada z ugotovitvami drugih raziskav, da govorci nestandardnih variant kljub pričakovanju, da bodo svojo govorno varieteto, ki je element njihove skupinske identifikacije in osebne identitete, ocenili višje vsaj pri solidarnostnih lastnostih, svoj govor vrednotijo negativno. Ob odgovorih na vprašanja odprtega tipa, ki so izpostavljali nenavadnost in neustreznost narečne rabe glede na mojo vlogo predavateljice in slovenistke, se zastavlja vprašanje o vplivu konteksta raziskave na pridobljene ocene. V Ljubljani sem bila pri narečnem govoru statistično pomembno nižje ocenjena pri statusnih in višje pri solidarnostnih lastnostih (menili so predvsem, da sem boljši človek, bila sem jim bolj všeč). Za skoraj celo oceno višje povprečje pri solidarnostnih lastnostih v primerjavi s statusnimi lastnostmi potrjuje idealizirano dojetje narečnega govorca kot iskrenega, dobrega, družabnega ipd., hkrati pa nižje vrednotenje njegovih intelektualnih sposobnosti in drugih s statusom povezanih lastnosti (prim. izsledke Skubičeve raziskave v predhodnem razdelku).¹²⁸

Odgovori na vprašanja odprtega tipa so povedni s stališča izrazja, ki ga za opis govora uporabljajo dijaki (zanimiva je recimo raba izrazov *pravilen*, *lep* in *slovničen*¹²⁹ pri opisu knjižnega govora), komentarji ljubljanskih dijakov pa morda kažejo tudi na specifičnost mojega knjižnega pogovornega jezika: da je varieteta, ki jo govorim kot rojena govorka cerkljanskega narečja/kanomeljskega govora, drugačna od osrednjeslovenske, verjetno z manjšo stopnjo redukcije in drugačnimi razmerji pri kolikosti samoglasnikov (najbrž so s tem povezane tudi pripombe o nesproščenosti, resnosti). V Idriji je taka varieteta bolj ali manj pričakovana, kvečjemu morda malo premalo regionalna. Zelo različni komentarji

¹²⁷ Kritični pomisleki glede uporabljenih izrazov so v Bitenc 2009; glede knjižnega pogovornega jezika prim. tudi razdelek 3.2.2.

¹²⁸ Primerjava ocen v razredih, kjer sem govorila v narečju, kaže, da so me dijaki v Ljubljani ocenili nižje pri statusnih, a nekoliko višje pri solidarnostnih lastnostih, pri čemer lahko izpostavimo posebej visoko oceno splošne všečnosti v ljubljanskem razredu, ki je skoraj za dve oceni višja kot v Idriji.

¹²⁹ Prim. tudi komentarje mariborskih dijakov v predhodnem razdelku oz. v Šuster 2009: 171 (ter oznako govora »z naglasom« med drugim kot neslovničnega in nepravilnega; n. d. 169).

dijakov kažejo ne samo na različnost stališč do knjižnega pogovornega jezika oz. narečja, temveč tudi na različnost zaznave istega govorca, npr. stopnje njegove narečnosti.¹³⁰

V drugem poskusu je skupno sodelovalo 77 dijakov (na ljubljanski gimnaziji 28, na idrijski pa 24 v osnovnem poskusu in 25 dijakov v poskusu s spremenjenim vrstnim redom posnetkov, pri katerem smo ugotavljali morebitni vpliv tega dejavnika na pridobljene ocene). V primerjavi s prvim predstavlja bolj klasičen primer tehnike prikritih dvojic, saj so dijaki na podlagi avdio posnetkov ocenjevali štiri govorce, pri čemer je vsak govorci enkrat govoril knjižno pogovorno in enkrat narečno, in sicer kot potencialne voditelje študentske kuharske oddaje, ki so ob danih opornih točkah prosto povedali recept za pripravo tradicionalnega slovenskega nedeljskega kosila.

Idrijski dijaki so mi pri narečnem govoru v primerjavi s knjižnim prisodili nekoliko nižje ocene pri statusnih lastnostih, a statistično pomembno višje pri solidarnostnih lastnostih – morda lahko razliko med prvim in drugim poskusom razložimo s kontekstom raziskave oz. predpostavljenim namenom ocenjevanja (predavateljica sociolingvistike oz. voditeljica študentske kuharske oddaje). V ljubljanskem razredu so bile ocene narečnega govora statistično pomembno nižje pri statusnih lastnostih in nekoliko višje pri solidarnostnih.

Različica drugega poskusa s spremenjenim zaporedjem posnetkov kaže pri narečnem govoru na statistično pomembne nižje ocene pri statusnih, a višje ocene pri solidarnostnih lastnostih. V primerjavi z osnovnim poskusom se pojavijo statistično pomembno višje ocene pri obeh zvrsteh, posebej pri knjižni, pri čemer je vprašljivo, ali gre res za vpliv zaporedja ali mogoče za različnost samih skupin, ki smo jih sicer imeli za primerljivi. Tudi razlike med ocenami prvega in drugega poskusa kažejo na

¹³⁰ Potrdila se je hipoteza, da bodo v razredih, v katerih bom govorila v narečju, moj govor oz. jezik večkrat izpostavili že v odgovoru na vprašanje o splošnem vtisu. Medtem ko se je jezika v razredu, kjer sem govorila knjižno pogovorno, v Idriji dotaknilo le 10 %, v Ljubljani pa (presenetljivo) kar 61 % dijakov, je v idrijskem razredu, kjer sem uporabila narečje, to storilo 79 % dijakov, v ljubljanskem pa prav vsi, torej 100 %, kar morda posredno potrjuje, da je v Idriji narečno obarvana govorica učitelja manj izstopajoča kot v Ljubljani. Zanimivo je, da je v zvezi z narečjem največ dijakov v Idriji napisalo, da jih je to (zelo) motilo in da bi morala kot predavateljica govoriti knjižno oz. slovensko, medtem ko se je dijakom v Ljubljani to večinoma ali zdelo predvsem zanimivo ali pa so to izpostavili zgolj kot dejstvo, nekaterim pa je bilo to eksplicitno všeč oz. sem prav s tem nanje naredila dober vtis, le maloštevilnim se je zdelo čudno oz. smešno. V obeh razredih jih je nekaj izpostavilo nenavadnost izbire glede na moje profesionalno ukvarjanje s slovenščino.

V razredu, kjer sem govorila knjižno pogovorno, je 24 % dijakov v Idriji in 36 % dijakov v Ljubljani napisalo, da jim je bil jezik všeč, v obeh razredih so večinoma ocenili, da je bil slovnično pravilen / knjižni (pogovorni / zborni) / lep (slovenski) / izpopolnjen jezik. 14 % dijakov v Idriji je napisalo, da bi lahko govorila v narečju.

Tako kot pri odgovorih glede splošnega vtisa se tudi pri odgovorih na vprašanja o govoru oz. jeziku kaže, da se je idrijskim dijakom moj narečni govor zdel (preveč) narečen oz. je vseboval preveč narečnih besed (42 %) in jim ni bil všeč (38 %), medtem ko je večina ljubljanskih dijakov zapisala, da jim je bil (kar polovici od teh zelo) všeč (45 %) in da se jim je zdel zanimiv (29 %), se pa seveda v vseh skupinah pojavljajo tudi posamezna drugačna mnenja. Od dijakov v razredih, kjer sem govorila knjižno pogovorno, bi jih 52 % v Idriji in 27 % v Ljubljani izbralo isto jezikovno varieteto, v Ljubljani še 12 % verjetno, 24 % pa bi jih težilo k bolj pogovorni varianti knjižnega jezika. Večina dijakov v razredih, kjer sem govorila narečno, na mojem mestu ne bi izbrala iste jezikovne varietete (79 % dijakov v Idriji in 68 % v Ljubljani), kar večinoma utemeljujejo z neprimernostjo učiteljeve rabe narečja v razredu, kadar gre za javni in formalni nastop.

statistično pomembno višje ocene pri prvem poskusu, kar najverjetneje lahko pripišemo različnemu kontekstu poskusov.

Visoko korelacijsko ujemanje povprečnih ocen pri različnih anketirancih (idrijski oz. ljubljanski dijaki) in različni metodologiji (prvi oz. drugi poskus) ter statistično pomembne razlike med ocenami pričajo, da anketiranci govorko v povprečju stereotipno vrednotijo višje glede statusnih lastnosti pri uporabi knjižnega pogovornega jezika in glede solidarnostnih lastnosti pri uporabi narečja, razlike se kažejo kot statistično pomembne. Povprečno najvišjih ocen je bila govorka pri knjižnem jeziku deležna za izobraženost, samozavest in inteligentnost, pri narečju pa za prijaznost, prijateljskost in samozavest. Primerjave med poskusi obenem kažejo na kompleksnost in občutljivost interpretacije rezultatov pri tovrstnih raziskavah, posebno pri majhnih vzorcih.

Kritični pomisleki glede metodologije se nanašajo predvsem na neobičajnost in nenaravnost situacije z ocenjevanjem na lestvicah semantičnega diferenciala v šolskem okolju ter pogojenost ocen s kontekstom, na kar kažejo tudi odgovori na vprašanja odprtega tipa pri prvem poskusu. Treba se je zavedati, da bi ista zvrst lahko v drugačnem kontekstu zbudila povsem drugačen odziv, osnovnošolski sošolci z Idrijskega bi me recimo ob rabi knjižnega jezika med prijateljskim pogovorom verjetno ocenili kot nesproščeno, vzvišeno, nenaravno ipd. Relevantni so pomisleki glede predpostavljene primerljivosti različnih skupin anketirancev in glede regionalne zaznamovanosti moje variante knjižnega pogovornega jezika.

3.6.3 Medijski anketni raziskavi o všečnosti narečij

Omeniti velja tudi publicistični anketi o stališčih do posameznih narečij, ki sta zajeli relativno velik vzorec anketirancev. Telefonska anketa o simpatičnosti narečij, o kateri je v Delu poročal Nejc Pal (2005) in v kateri je sodelovalo 500 anketirancev, je pokazala, da je najvišjemu deležu vprašanih simpatično štajersko narečje (28,2 %), na drugem mestu je primorsko (26 %), na tretjem pa gorenjsko (13,2 %). Vprašanim je praviloma najbolj simpatično tisto narečje, ki ga govorijo sami (primorsko je izbralo 88,7 %, panonsko 67,7 %, dolensko 51,3 %, koroško 66,9 %, gorenjsko 36,3 % in rovtarsko 33,4 % tistih, ki se uvrščajo v posamezno narečno skupino). Če izločimo tiste, ki so glasovali za svojo narečno skupino, glede simpatičnosti zmaga primorsko narečje (simpatično 33,3 % rovtarsko, 27,3 % gorenjsko, 27,6 % koroško in 21,8 % dolensko govorečim), sledijo panonsko, gorenjsko in štajersko. Štajerci so najbolj izrazito simpatični sami sebi, saj tedaj, ko izločimo tiste, ki so glasovali za svojo narečno skupino, štajerski dialekt pristane šele na četrtem mestu.

Po antipatičnosti prednjači gorenjsko narečje (zanj je glasovalo 13,6 %), sledita mu panonsko (13 %) in štajersko narečje (9,2 % glasov). Med vprašanimi je tudi nekaj takih, ki jim je najbolj antipatično prav narečje, ki ga govorijo, največ med Gorenjci (10 %) in Dolenci (7,7 %), med drugimi pa manj oz. jih ni (štajersko, primorsko in panonsko). Dolensko govorečim je najbolj zoprno štajersko narečje

(21,8 %), gorenjsko govorečim pa dolensko (17,3 %). Primorcem sta antipatični gorenjščina in štajerščina (obe sta dobili 16,1 %), koroško in panonsko govoreči so glede tega nevtralni (61 % koroško govorečih recimo pravi, da jim ni zoprno nobeno narečje), štajersko govoreči pa ne marajo gorenjskega narečja. Glede na statistične regije se kaže, da so živečim na Notranjskem, Krasu, Goriškem in na Obali najbolj zoprni gorenjski dialekti, Dolenjci ne marajo štajerskih, tistim, ki živijo v severovzhodni Sloveniji, je najbolj antipatična gorenjščina, v osrednjeslovenski regiji pa ne marajo dolenskih.

Sodelujoči v spletni anketi, ki je bila izvedena v okviru oddaje Preverjeno na 24ur.com in je zajela odgovore 25.000 gledalcev (Kobal Ocvirk 2010), so kot najbolj privlačno oz. seksi slovensko narečje ocenili primorsko (30 %), sledi mu štajersko (24 %), dolensko (12 %), prekmursko (11 %), koroško (9 %), gorenjsko (8 %) in ljubljansko (7 %) narečje.

3.6.4 Raziskave govorne oz. jezikovne zavesti

Predmet raziskav v diplomskih oz. magistrskih nalogah, bodisi kot vprašanje v intervjujih ali vprašalnikih (ob spodaj opisanih prim. tudi Škofic 1991 in 1994 oz. razdelek 3.5), je bila tudi govorna / jezikovna zavest. A. Gantar (1989: 8) jo definira kot »[z]avest o strukturi, podobi in izrazni moči jezika«, Rozina (1997: 6) dodaja tudi »odnos [...] govorca do jezika, v katerem se sporazumeva« oz. na podlagi teoretičnih študij govorno zavest opredeli kot »zavesten odnos govorca do svojega govorjenega jezika – njegovega ustroja, podobe, besedja in rabe« (n. d.: 71).

Andreja Gantar (1989) je v empirični raziskavi v okviru priprave diplomske naloge o jezikovni zavesti in izrazni zmožnosti anketirala izbran vzorec intelektualcev (skupno je analizirala 364 anket) in intervjuvala šest javno uveljavljenih oseb, ki se poklicno ukvarjajo z jezikom. Študija se je posvečala odnosu do slovenskega jezika oz. odnosu do določenih jezikovnih vprašanj (npr. ogroženost slovenščine, jezikovna in narodna zavest, pojmovanje jezika nasploh, raba različnih jezikovnih zvrsti). Rezultati kažejo na splošno zelo čustven odnos do jezika, na pomembno vlogo šole, staršev in knjig pri oblikovanju jezikovne zavesti, analiza anket pa potrjuje vpliv jezikovne zavesti na izrazno zmožnost. Za doktorsko raziskavo relevantni odgovori se nanašajo na govor v narečju: v ustreznem okolju po samooceni v narečju govori 50 % anketirancev, vedno 20,6 %, nikoli pa 29,9 %; med tistimi, ki vedno govorijo narečno, je največ (31 %) nedružboslovcev, sledijo družboslovci (24,4 %), jezikoslovci (13,3 %) in slovenisti (7,5 %). Večini slovenski knjižni jezik ne dela težav (73,9 %), 12,1 % jih ima z njim težave, 14,0 % pa včasih (n. d. 47–48).

Roman Rozina (1997) je za namen diplomske naloge proučeval govorno zavest mladih v Šentvidu pri Stični in okolici, pri čemer je s pomočjo anketnega vprašalnika med 35 mladimi ugotavljal poimenovanje posameznih varietet, samooceno njihove rabe v različnih položajih, ozaveščenost preklapov med varietetami, morebitne težave pri tem ter jezikovna stališča in izkušnje z jezikovno rabo.

Na podlagi rezultatov ankete je ugotovil, da večina informatorjev razmišlja o vprašanih socialnih zvrsti slovenskega jezika, da se anketirani večinoma zavedajo svojega govornega vedenja oz. je to prisotno v njihovi zavesti, da neknjižni pogovorni jezik sprejemajo kot del jezikovne (govorne) realnosti in da svoje domače narečje cenijo kot vrednoto, ki so jim jo posredovali starši. Informatorji v glavnem zagovarjajo rabo ustreznih socialnih zvrsti v določenih govornih položajih, kar je razvidno tudi iz njihove govorne dejavnosti. Zaključuje, da imajo anketirani mladi dokaj visoko govorno zavest in da od proučevanih dejavnikov nanjo vplivata predvsem sedanje šolanje in javno nastopanje, delen je vpliv njihove starosti (n. d. 71).

Marina Zorman (2005) obravnava socialno in psihološko ozadje ter vlogo izbire in menjav jezikovnih zvrsti pri spontanem praktičnem sporazumevanju, ki osvetljujejo odnos govorca do samega sebe, drugih udeležencev, situacije in predmeta pogovora. Izpostavlja in na konkretnih primerih prikaže sledeče motive: izražanje (resničnih ali namišljenih) vidikov lastne identitete, pridobivanje moči z izrazi iz bolj cenjenih zvrsti, izražanje pripadnosti, solidarnosti in nasprotovanja s prilagajanjem govora sogovorčevemu, uravnavanje socialne in psihološke distance ali bližine z izbiro bolj ali manj formalnega načina izražanja, določanje dolžnosti in pravic udeležencev z manipuliranjem in implicitno prisilo, izražanje čustev z ekspresivnimi sredstvi, prikrivanje čustev in objektiviziranje z rabo strokovnih izrazov in citatnih besed, mimikrijo z igranjem stereotipnih vlog, parodično stiliziranje s posnemanjem govora, blokiranje topika) in vključevanje evalvacijskih standardov, ki omogočajo ustrezne načine reagiranja (prim. n. d.: 95).

3.7 Regionalni značaji

Izhodiščno vprašanje, ki se zastavlja v zvezi z regionalnimi značaji, če lahko govorimo o njih, je, ali predstavljajo enega izmed dejavnikov, ki (lahko) vpliva na jezikovno variantnost oz. (ne)prilagajanje govorcev. Naj navedem nekaj primerov, ki kažejo na povezavo jezikovnega obnašanja ali jezikovnih stališč z regionalnim izvorom govorcev. J. Škofic-Guzej (1994, prim. razdelek 3.4) npr. ugotavlja različno govorno obnašanje pri gorenjskih/mengeških in prekmurskih dijakinjah v Ljubljani (prve naj bi imele v zavesti dve zvrsti slovenskega jezika, druge pa tri – ob narečju in knjižnem zbornem jeziku še pogovorni jezik), vendar to razliko pripisuje(jo) različni oddaljenosti narečja od središčnega pogovornega jezika. Ankete o stališčih (prim. razdelka 3.6) so glede na regionalni izvor anketirancev pokazale različno pogostost rabe narečij, različna stališča do njih ter različno dojemanje povezave med jezikom in identiteto. Tako pozitivni kot negativni stereotipi o prebivalcih posameznih slovenskih regij naj bi bili tesno povezani z narečji (prim. Lundberg 2007: 102). V analizi karakterološke podobe slovenjegoriškega človeka tako kot dokaz za konservativnost prleškega človeka najdemo tudi »njegovo arhaično narečje, njegov jezik sam«, ki da je kljub vplivom šole in splošne omike ostalo tako nedotaknjeno ali konservativno, da celo akademsko izobraženi Prleki, če so sami med seboj, spontano začnejo govoriti v svojem narečju, česar ne moremo v tolikšni meri trditi o izobražencih iz drugih predelov Slovenije (Prekmurci sodijo glede tega k Prlekom) (Trstenjak 1968: 91). Anekdotični primeri

pa pričajo o tem, da v okviru srednješolskega izobraževanja dijaki z Idrijskega v večji meri kot dijaki iz drugih delov Slovenije tudi v Ljubljani uporabljajo svoje narečje. Sklicevanje na regionalne karakterje ali opise le-teh najdemo tudi v posameznih drugih (publicističnih) zapisih (prim. Lesjak Tušek 2007, Marušič 2007).

Temeljni deli o nacionalnem in regionalnem značaju v slovenskem prostoru sta *Misli o slovenskem človeku* (Trstenjak 1992) z opažanji in razmišljanji avtorja o značajski in osebnostni podobi Slovencev, in slovenskih regionalnih značilnostih ter *Psihološki portret Slovencev* (Musek 1994), ki Trstenjakovo delo dopolnjuje z rezultati objektivnih psiholoških poskusov.

Ker se posameznikova osebnost oblikuje tudi na podlagi okolja (druga dva dejavnika sta dedna zasnova in lastna dejavnost), je pričakovano, da se bodo v določeni kulturni, pa tudi nacionalni in regionalni skupnosti izoblikovale nekatere skupne poteze, ki pa so zelo močno prikriti z individualnimi značilnostmi. V znanstvenem raziskovanju se pogosto izkaže, da se v jedru teh t. i. mitov o nacionalnem in regionalnem značaju¹³¹ skriva zrno resnice (Musek 2000: 155; prim. tudi Ule 2009a: 214–215 glede resnice v stereotipih in predsodkih nasploh). Stereotipi so le začasno orodje za spoznavanje značaja in jih moramo spremljati z veliko zadržanostjo in kritičnostjo, kot nekakšne osvetlitve, nikakor pa ne kot psihologijo značaja posameznih ljudi ali pokrajin; gre v bistvu za predsodke, za katere je značilno preveliko posploševanje in pretiravanje (Trstenjak 1992: 70–71; o predsodkih nasploh prim. op. 50 oz. Ule 2009a: 185–229).

Tudi na Slovenskem obstajajo regionalni osebnostni stereotipi, npr. o Gorenjcih, Dolenjcih, Štajercih, Korošcih, Primorcih. Na relativno majhnem slovenskem geografskem prostoru se vendar najdejo znatne regionalne razlike v osebnostni strukturi, kar se lahko primerja z znatno narečno razčlenjenostjo slovenskega jezikovnega prostora. Med dejavniki, ki bi lahko vplivali na takšno razčlenjenost, so heterogena in raznovrstna podoba slovenskega geografskega prostora, klimatska in geološka podoba, podoba flore in favne, vplivi sosednjih narodov in tradicij, pa tudi proces selektivnega preseljevanja in proces asimilacije. Osebnostni profil nekaterih regij je zaradi urbanizacije morda že opredeljen predvsem z značilnostmi mestnega ali podeželskega prebivalstva, ob vedno večji mobilnosti prebivalstva pa lahko pričakujemo, da se bo tradicionalni in stereotipizirani značaj prebivalcev slovenskih regionalnih območij še izgubljal, predvsem pa spreminjal (Musek 1994: 159–164). Vpliv urbanizacije postaja posebej velik po 2. svetovni vojni, razlike med kmečkim proletarskim in meščanskim človekom naglo izginjajo, k čemur sta pripomogli tudi moderna industrializacija ter mehanizacija dela in življenja. Po eni strani mesta nimajo »tipično slovenskega« karakterja, po drugi pa vendarle močno vplivajo na podeželsko okolje in tako spreminjajo oz. zabrisujejo »pristno slovenski

¹³¹ Gre za predstave naroda oz. prebivalcev določene pokrajine o samih sebi (avtostereotipi), predstave o pripadnikih drugih narodov oz. pokrajin (heterostereotipi) in predstave o tem, kakšne predstave imajo drugi o nas (metastereotipi) (prav tam).

karakter«, kakršnega poznamo iz preteklosti v njegovi kmečki prvobitnosti. Zabrisuje se tudi razlika med meščanom in podeželanom: z izginjanjem razlik v načinu življenja se zabrisujejo tudi razlike v značaju, mišljenju in čustvovanju. Kot izpostavlja, pa imajo tudi velika mesta oz. njihov človek svoj značaj: Mariborčan je znan po svoji družabnosti in zgovornosti, Ljubljčan pa je pust, uradno vljuden in nič sproščen ali domač, obenem pa zelo pošten (Trstenjak 1992: 61–64).

Po Trstenjakovi analizi lahko povzamemo nekaj najpogostejših predstav in stereotipov o prebivalstvu posameznih slovenskih regij (prim. Trstenjak 1992: 35–60 oz. Tabela 1):

Gorenjska	samosvojost, neodvisnost, premočrtnost, zanesljivost, trdota, vztrajnost, poštenost, varčnost, delavnost, ponos, vernost, robatost, grčavost, trma
Dolenjska	mehkoba, popustljivost, družabnost, skromnost, vedrina, gostoljubnost, prijaznost, prožnost, humornost, dobrodušnost, odprtost
Savinjska	samozavednost, »gosposkost«
Bela Krajina	dobrohotnost, složnost, čustvenost, radoživost, mehkoba, prisrčnost, občutljivost, konservativnost, fatalizem, vernost, mističnost
Prekmurje	pridnost, prilagodljivost, skromnost, vernost, nezaupanje, nestalnost, spontanost, vedrina
Koroška	blagost, dobrohotnost, popustljivost, prijaznost, gostoljubnost, redkobesednost, zadržanost, sentimentalnost
Slovenske gorice	samozadovoljnost, samozavest, humor, šaljivost, družabnost, zgovornost, prepirljivost, impulzivnost
Haloze	nezaupljivost, resnost, zmernost
Pohorje	resnost, redkobesednost, samozavest, ponos
Notranjska	trdota, samosvojost (Kras)
Primorska	širina, odprtost, liberalizem, svobodoljubnost, podjetnost, živahnost, družabnost, svetovljanstvo (Trst)
Goriška	zadržanost, preprostost, prijaznost

Tabela 1: Ustaljeni stereotipi o slovenskih regionalnih potezah (Musek 1994: 160)

Relevanten je dvom o veljavnosti teh stereotipov, ki je za današnji čas zaradi močnejših in številčnejših migracijskih tokov znotraj Slovenije še toliko večji (Musek 1994: 160–161). Kot znanstveni preizkus utemeljenosti tovrstnih predsodkov so na razpolago podatki o glavnih značilnostih slovenskih regionalnih območij, zbrani s Cattellovim preskusom 16PF, ki meri 16 pomembnih osebnostnih potez (Tabela 2).

Kraj	Glavne značilnosti osebnostnega profila
Ljubljana	odprtost, dominantnost, smelost v nastopu
Kranj	emocionalna stabilnost, vestnost, urejenost, smelost, konservativnost
Celje	zaprtost, nezaupljivost, samostojnost, pronicljivost, strpnost (nekonvativnost)
Murska Sobota	vestnost, discipliniranost, skromnost, praktičnost, živahnost, skupinska naravnost, konservativnost
Sežana	živahnost, zgovornost

Tabela 2: Povzetek ugotovljenih značilnosti slovenskih regionalnih območij (Musek 1994: 163)

Ti podatki ne kažejo osebnostnih profilov, ki bi gladko zrcalili podobo regionalnih stereotipov, pri njihovi interpretaciji pa je treba upoštevati tudi nereprezentativnost vzorca – sodelovali so namreč samo srednješolci različnih srednjih šol. Rezultati raziskave sicer kažejo na določene regionalne razlike, vendar niso dovolj obsežni in zanesljivi, da bi jim lahko pripisovali kaj več od zgolj orientacijske vrednosti. Regionalna osebnostna analiza tako še čaka na temeljito in obsežno raziskavo (Musek 1994: 161–163, 2000: 159–161).

Regionalne posebnosti, od jezika in dialektov prek šeg in običajev do krajinskih in podnebnih značilnosti, tvorijo široko in dovolj raznovrstno podlago za najrazličnejše sodbe o različnosti in posebnosti regijskega prebivalstva, morda so v izročilu najbolj zasidrane in stereotipizirane prav psihološke in osebnostne značilnosti, po drugi strani pa so prav ti osebnostni stereotipi – kot kažejo trezen razmislek in tudi psihološke analize – med najbolj dvomljivimi in najmanj upravičenimi raziskovalnimi značilnostmi, ki jih pripisujejo regionalnemu prebivalstvu (Musek 1994).

Glede na etnografske kulturne razlike (glede na nemško, italijansko, madžarsko in balkansko kulturno območje, med katerimi se je razvijalo slovensko ljudstvo) po tipologiji, ki so jo razbrali slovenski etnologi Matija Murko, Stanko Vurnik, Vilko Novak, lahko razlikujemo štiri glavne psihološke tipe slovenskega človeka: alpski (značilen za Gorenjsko in Koroško, območje Savinjskih Alp, Pohorje in Kobansko; razvijal se je pod odločilnim vplivom nemškega kulturnega območja), primorski ali zahodni (Kras, Vipavska, Goriška, Beneška Slovenija; sorodnost s sredozemskim človekom, oblikoval se je pod italijanskim kulturnim in karakternim vplivom; z mišljenjem, »ki je prilagodljivo in gibčno tudi v govorici«), panonski ali vzhodni (Prekmurje, Slovenske gorice, del Dravskega polja, Spodnje Posavje okoli Brežic, Bela krajina; oblikoval se je pod vplivom balkanskega in delno madžarskega kulturnega območja) in osrednjeslovenski tip (Dolenjska brez Bele krajine, zahodna in južna Štajerska; najmanj izrazit, močno prehodni in neenoten; oblikoval se je pretežno pod vplivom nemške materialne in duhovne kulture) (Trstenjak 1992: 64–66).

Okvirno, zgolj orientacijsko, ne aksiomatično, pa so možne tudi oznake štirih tipov slovenskega človeka v stari terminologiji štirih temperamentov,¹³² ki imajo svojo veljavo za način čustvene odzivnosti (hitro – počasi, globoko – plitko), ne pa za oznako celotne osebnosti in njenih zmožnosti. Pri osrednjeslovenskem tipu gre za mešanico temperamentov, pri vzhodnjeslovenskem prevladuje sangvinična živahnost s primesjo melanholije, v Prekmurju pa še koleričnost; sangviničnost se je močneje uveljavlja v primorskem tipu; pri alpskem prevladuje koleričen tip, prisotne pa so druge nasprotujoče si zmesi: pri Pohorcih flegmatičnost, pri Gorenjcih koleričnost, pri Korošcih in Kraševcih (ki niso čisto alpski tip) pa melanholičnost (Trstenjak 1992: 68–69).

Da bi pridobili kvantitativno zanesljiv psihofizični profil, bi bilo treba na stratificiranem reprezentativnem vzorcu z inteligenčnimi in osebnostnimi testi preizkusiti sposobnosti in posebnosti ljudi različnih pokrajin, nekaterih lastnosti značaja in psiholoških posebnosti pa sploh ne moremo prav dognati z nobeno znano psihološko tehniko, temveč se lahko ugotovijo na podlagi ljudskih navad, načina življenja, narečja z njegovim besednim zakladom, ljudskih pesmi, običajev in noše, oblike vasi in načina življenja po domovih, medsebojnih odnosov in občevanja med ljudmi, pojavov emigracije oz. selitve v mestna središča in tujino, pojavov ljudskega zdravja in alkoholizma, gospodarskega in inteligenčnega stanja oz. napredka ljudstva (Trstenjak 1968: 73).

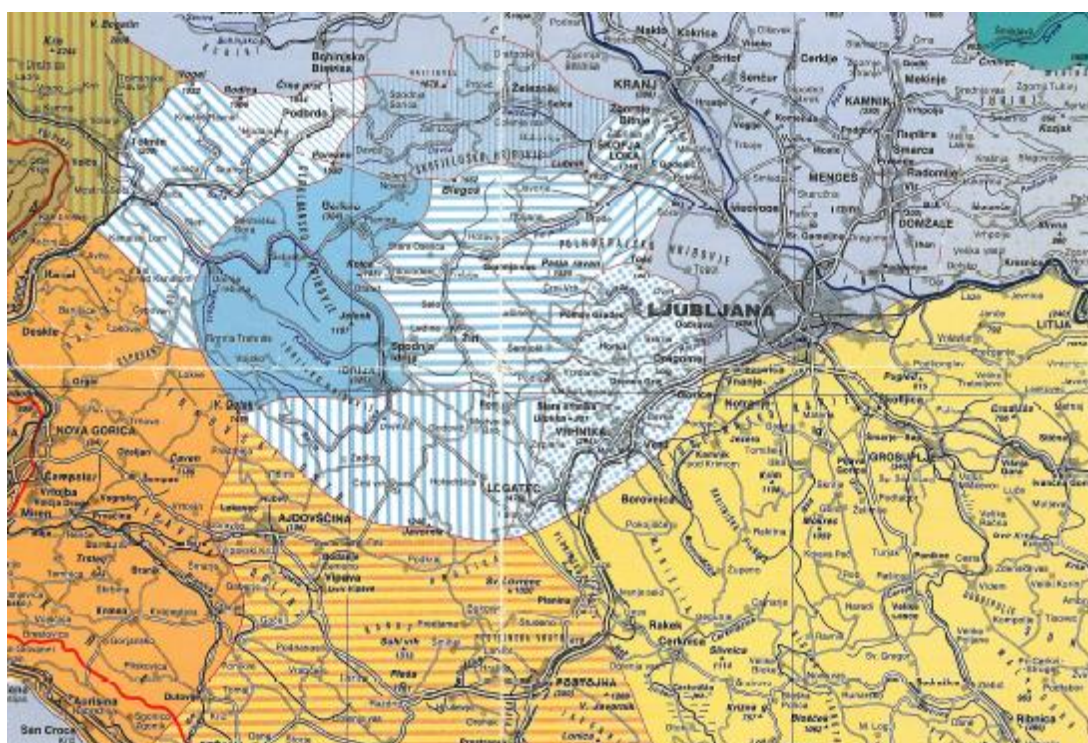
Navedene karakterologije (Trstenjakov opis osebnostnih značilnosti prebivalcev posameznih slovenskih pokrajin (1992), Muskovi rezultati empirične raziskave (1994), psihološki tipi slovenskega človeka glede na etnografske kulturne razlike in pripadajoče oznake slovenskega človeka v stari terminologiji štirih temperamentov (Trstenjak 1992)) bi zaradi metodoloških omejitev težko predstavljale osnovo za morebitno raziskavo o povezavi med regionalnim značajem in jezikovnim obnašanjem prebivalcev določene regije, lahko pa bi navedeni podatki pomagali osvetliti rezultate raziskav socialnopsiholoških vprašanj v povezavi z jezikom (jezikovnih stališč, identitete, stereotipov in predsodkov, zaznavanju in vrednotenju jezikovnega obnašanja (lastnega in drugih)). Obenem bi rezultati tovrstnih raziskav lahko prispevali k opisu karakterološke podobe ljudi posameznih pokrajin, saj jezikovno obnašanje ter njegovo zaznavanje in vrednotenje odražajo človekovo osebnost, identiteto, stališča in vrednote (prim. razdelek 2.1.6).

¹³² »Melanholik in kolerik hočeta predvsem drugim imponirati, prvi s tiho, drugi z glasno držo, ki je individualistična, manj družabna, ki drugega prej odklanja kot privlačuje, in ga zato tudi ostro sodi. Nasprotno pa sangvinik skuša drugemu predvsem ugajati, zato se družabno povezuje in je v svojih sodbah o drugih navadno dobrohoten, laskajoč; njegovi heterostereotipi so pretežno ugodni (pozitivni), v razliki od kolerika in melanholika, ki delata pretežno neugodne, negativne stereotipe. Flegmatik je tu s svojo nezavzetostjo nekako v sredini: heterostereotipov sploh ne dela; to je njegova tipična karakteristika.« (Trstenjak 1992: 69).

3.8 Jezikovna situacija na Idrijskem

3.8.1 Rovtarska narečja

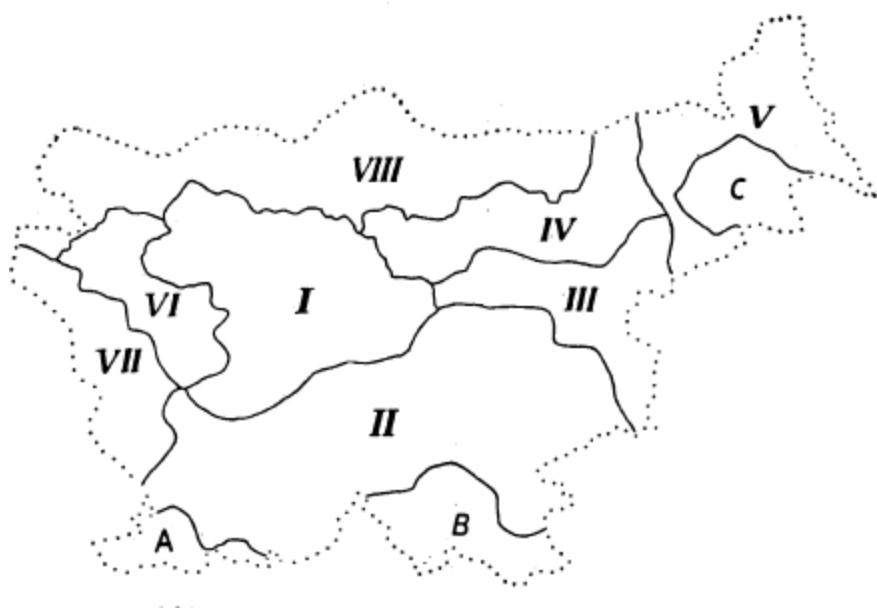
Rovtarsko narečno skupino, v katero uvrščamo cerkljansko narečje, je prvi poimenoval in opisal Fran Ramovš v Dialektološki karti slovenskega jezika. Narečjem te skupine pripisuje isti ali enak »ritmično-melodični element vseh v poštevh prihajajočih dialektov in pa način, kako so dva ali trije sosednji dialekti po istih jezikovnih potezah med seboj ozko povezani« (Ramovš 1931: 28). Geografsko je cerkljansko narečje zamejeno na doline Cerknice in njenih pritokov ter dolino Idrijce od Šebrelj do Spodnje Idrije, na vzhod do nekdanje goriško-kranjske deželne meje, na jug pa do črte Ledine – Spodnja Idrija – Potok –Vojsko – potok Trebuša (Ramovš 1931: 29 oz. 1935: 87), meji pa na gorenjsko, dolensko, notranjsko, kraško, selško in obsoško narečje. Izraz rovtarski izvira iz nemške besede *reuten*, ki pomeni krčiti gozdove (z namenom pridobivanja plodne zemlje, travnikov in pašnikov). Z gozdom poraslo in redko naseljeno hribovito ozemlje so namreč od 11./12. stoletja naprej freisinški škofi, ki so ga imeli v lasti od 10. stoletja, naseljevali z nemškimi in slovenskimi kolonisti iz Bavarske, Tirolske in Karantanije. Iz mešanice govora avtohtonih Slovanov in priseljencev, ki so se v te kraje priseljevali več stoletij in se med Slovenci poslovenili, se je izoblikovala rovtarska narečna skupina s šestimi precej raznolikimi narečji, ki si sledijo od vzhoda proti zahodu: škofjeloško, horjulsko, poljansko, črnovrško, cerkljansko in tolminsko (Logar 1996: 29; prim. Slika 3).

Slika 3: Rovtarska narečna skupina na Karti slovenskih narečij (Logar in Rigler 1993)

3.8.2 Zgodovinski jezikovni razvoj

Glede na razvojne etape v slovenskem vokalizmu (osnovna narečna členitev slovenskega ozemlja na jugovzhod in severozahod predvsem zaradi denazalizacije nosnikov *ɛ* in *ø* ter diftongizacije dolgega *ě* in podaljšanega padajočega *o*; kasneje vokalizacije dolgega polglasnika, monoftongizacije *eĭ* in *ou*, nadaljnjega izgubljanja nazalnosti *ɛ* in *ø*, kvantitetnega in kvalitetnega pešanja (redukcije) kratkih samoglasnikov, sprememb naglasnega mesta ipd.; prim. Rigler 2001: 14–28, Logar 1996: 3–5) lahko cerkljansko narečje opredelimo kot idiom z neosrednjim, zahodnim, obsoško-idrijskim sistemom vokalizma z dolgimi (*i: u: ie̯ uø e: o: a:*) in kratkimi samoglasniki (*i u ə e o a*) (Rigler 2001: 31), katerega geografsko razširjenost predstavlja polje VI na Sliki 4.

I gorenjski	V panonski
II dolenski (I+II: center)	VI obsoško-idrijski
III južnoštajerski	VII beneško-kraški
IV severnoštajerski	VIII koroški – sever

A istrski

B mešano obkolpsko in južno belokranjsko ozemlje ter kočevsko ozemlje (ki je bilo pred 1941 naseljeno z nemškimi kolonisti)

C prleško področje, ki je sprva mogoče spadalo pod panonski osnovni sistem, lahko pa bi šlo v njem tudi za kajkavski razvoj vokalizma

Slika 4: Razširjenost posameznih slovenskih samoglasniških sistemov (Rigler 2001: 32–33)

Inovacije, ki so zajele jugozahodni rob osnovnega gorenjskega in del obsoško-idrijskega sistema (zlasti izguba tonemskih nasprotij, krajšanje visokih samoglasnikov, premik končnega cirkumfleksa proti začetku zloga) so botrovale nastanku rovtarske narečne skupine (Rigler 2001: 38), cerkljansko narečje pa je doživelo še posebne narečne razvoje, ki so ga precej oddaljili od osrednjega govorjenega jezika (ob navedenih inovacijah npr. preglas, diftongizacija dolgih *e* in *o* v *ie* in *uo*, pred tem že monoftongizacija *ie/uo* v *i* in *u*; ohranjanje kolikostnih nasprotij v nasprotju z njihovim izgubljanjem v osrednjem prostoru (Rigler 2001: 45–46; o izgubi kolikostnih nasprotij v Srebot Rejec 1988, 2000 in Jurgec 2011; glede meril določanja mej med posameznimi slovenskimi narečji in njihovih opisov prim. tudi Šekli 2009).

3.8.3 Cerkljansko narečje in krajevni govori

Samoglasniki: Za cerkljansko narečje je značilen monoftongično-diftongični sistem dolgih samoglasnikov: *i: u: iɛ uɔ a*: Cerkljanska *i:* in *u:* sta nastala iz starejših diftongov *iɛ* in *uɔ* za praslovanski *ě* in padajoči *o* in sta tako sekundarna. Sedanja diftonga *iɛ/uɔ* sta se razvila iz starejših širokih diftongov *ie/uo* za praslovanski *e ē* in rastoči *ó ǫ* v slovenskih dolгих zlogih. Praslovanska *i:* in *u:* sta v cerkljanskem narečju po krajšanju prešla v sistem kratkih samoglasnikov (Logar 1993: 119). Sistem dolgih samoglasnikov cerkljanskega narečja tako ustreza samo trem dolгим samoglasnikom iz knjižnega jezika, in sicer dolgi *a*: knjižnemu *á*-ju, *i:* in dvoglasnik *iɛ* knjižnemu ozkemu *ɛ*-ju, dolgi *u:* in dvoglasnik *uɔ* pa knjižnemu ozkemu *ɔ*-ju. Ostalim štirim dolгим knjižnim samoglasnikom ustrezajo kratki enoglasniki (*ô*-ju kratki *a*) (Kenda-Jež 2002a: 68–69).

Kratki samoglasniki: Za sistem cerkljanskih kratkih samoglasnikov (*i u e o a*, Logar 1996: 411) je značilna pomnožitev razreda samoglasnikov *i* in *u* s skrajšanjem praslovanskih *i:* in *u:*, popolno akanje (v vseh nenaglašanih in naknadno naglašanih zlogih); prehod *a > o* (*pos*), preglas nenaglašene *a > e* za mehкими samoglasniki (Logar 1993: 119).

Soglasniki: Za cerkljansko narečje sta značilna predvsem ustnično-ustnični *w* (za praslovanski **u*) in pripornik *ɣ* za *g* (Logar 1993: 119).

Naglas: Naglas v cerkljanskem narečju je dinamičen, na dolгих in kratких zlogih (Logar 1996: 411).

Na območju cerkljanskega narečja je v mreži krajev za Slovenski lingvistični atlas (SLA) pet krajev, in sicer Cerčno (T166), Gorenja Trebuša (T164), Šebrelje (T165), Kanomlja (T167 – pogovore z informatorko sem leta 2007 opravila sama, zapis je delo Karmen Kenda-Jež) in Idrija (T169) (prim. Benedik 1999: 111). Cerkljansko narečje na zgledu besedišča in glasoslovja izčrpno obravnava Karmen Kenda-Jež (2002a), ki proučuje inventar, distribucijo in izvor posameznih samoglasnikov, soglasnikov in prozodičnih značilnosti, izgubo glasov in druge pojave, pri besedišču pa predstavlja poskusno različico konfrontativno usmerjenega¹³³ slovarja osrednjecerkljanskega narečja (A–K). Pri tem se osredotoča predvsem na zgornji, severni del področja cerkljanskega narečja v okolici Cerknega.¹³⁴ Območja južno od črte Šebrelje–Masore–Jazne, ki je bolj pod vplivom Idrije, pri sestavi slovarja ne upošteva, saj meni, da bi idrijski govor zaradi svoje (besediščne) specifičnosti zahteval posebno monografsko slovarsko obdelavo (Kenda-Jež 2002a: 71, op. 45). Če je Cerčno eno redkih upravnih, gospodarskih in kulturnih središč na Slovenskem z dolgo tradicijo dialektoloških raziskav (od razprave Baudouin de Courtenayja iz leta 1884 do danes, ko je kraj točka v mreži za slovenski in slovanski

¹³³ »Konfrontacijska [metoda] meri na podobnost, torej opisuje razlike in skupne značilnosti vsaj dveh jezikov, kontrastivna pa opisuje samo razlike« (Wiegand 1986: 196, po Kenda-Jež 2002a: 73).

¹³⁴ Raziskovalne točke so Bukovo, Cerčno, Cerkljanski Vrh, Gorje, Lazec, Planina, Poče, Podlanišče, Poljane, Ravne, Straža, Šebrelje, Zakojca (Kenda-Jež 2002b: 172).

dialektološki atlas (SLA in OLA); prim. Kenda-Jež 1999a: 305, 2002a: 66) in podrobnimi fonološkimi opisi njegovega govora (Rigler 1981, Kenda-Jež 1999b in 2002a: 95–157), pa drugi govori cerkljanskega narečja (npr. (spodnje)idrijski in kanomeljski) niso bili deležni tolikšne pozornosti raziskovalcev in je tako literatura v zvezi z njimi relativno redka. Vrzal nekoliko zapolnjuje diplomska naloga Nataše Skalin (2002) o vprašanju idrijskega govora kot podnarečja cerkljanskega narečja,¹³⁵ v kateri najdemo tudi opis idrijskega govora (Skalin 2002: 14–17; poljudno tudi v Kleindienst 1995: 18–21).

Med zapisi ljubiteljskih raziskovalcev, rojenih govorcev narečja, naj omenimo Slovarček idrijskih besed Stanka Majnika in spremni zapis o značilnostih idrijskega govora Tomaža Pavšiča v Idrijskih razgledih 1978/1979 (slednji je zapis povzel tudi v Mohorjevem koledarju: Pavšič 1989) ter gimnazijsko raziskovalno nalogo Urše Kuščer Mali o razlikah v besedišču za domače živali v krajevnih govorih cerkljanskega narečja (2007). Širši javnosti bolj ali manj prilagojeni zapisi idrijskega govora so v zbirki idrijskih anekdot in smešnic Lidije Kleindienst (1995) in v zbirki šaljivih zgodb o glasbenikih rudarske godbe iz Idrije Ludvika Čibeja (1995).

Tine Logar (1993: 119–120) pri idrijskem govoru glede na cerkljanskega izpostavlja monoftongizacijo cerkljanskih diftongov *iē* in *uo* v *i:* in *u:*, sekundarno umično naglašena *e/o*, ki sta v cerkljanščini ostala kratka (*e/a*), v idrijskem govoru pa sta se podaljšala in diftongirala v *je:/wo:* (*s'je:stra/k'wo:sa*), v besednem zakladu pa posebnosti v zvezi z rudarstvom in druge idrijske lokalizme. Za disertacijo relevanten seznam razlikovalnih lastnosti med spodnjeidrijskim oz. kanomeljskim in idrijskim govorom v Tabeli 3 je oblikovan po diplomski nalogi Nataše Skalin (2002), ki na podlagi terenskega dela in izdelanih fonetičnih kart ugotavlja, da med Idrijo in Spodnjo Idrijo poteka sedem izoglos (za štirinajst glasovnih pojavov).¹³⁶

¹³⁵ Ugotovila je, da govora Idrije in Cerknega ločuje dvaindvajset glasovnih pojavov, kar pa po avtoričinem mnenju še vedno nima zadostne teže za opredelitev idrijskega govora kot podnarečja cerkljanskega narečja, saj bi moral ta zavzemati večje področje in biti sestavljen iz več krajevnih govorov. Raziskava je potrdila, da v vsakem kraju govorijo malo drugače, da vmes obstaja mnogo prehodnih govorov in da ob idrijskem tudi spodnjeidrijski govor lahko opredelimo kot poseben krajevni govor cerkljanskega narečja (Skalin 2002: 41–42).

¹³⁶ Inovativnost idrijskih govorov v primerjavi z neidrijskimi govori znotraj cerkljanskega narečja opredeljuje tudi Šekli (2009: 303): prvi izkazujejo »poenoglašnje dvoglasniških odrazov sredinskih samoglasnikov« ter »podaljšanje in udvoglašnje umično naglašanih kratkih samoglasnikov« (prav tam), kar ustreza 2., 3. in 4. točki v Tabeli 3.

Pojav	Idrija	Osrednji cerkljanski govori
1 Kratki naglašeni polglasnik <i>pes</i>	kratki <i>a</i> <i>'pas</i>	kratki <i>o</i> <i>'pos</i>
2 Stalno dolgi nosnik <i>e</i> in staroakutirani nosnik <i>e</i> v nezadnjih besednih zlogih ter dolgi cirkumfektirani <i>e</i> in novoakutirani <i>e</i> v nezadnjih besednih zlogih <i>pest, pet, petek, detelja, med, srce, perje</i>	dolgi <i>i</i> <i>'pi:st, 'pi:t, 'pi:tk, 'di:tle, 'mi:t, šr'ci:, 'pi:rje</i>	diftong <i>ię</i> <i>'pięst, 'pięt, 'piętk, 'diętele, 'mięt, šr'cię, 'pięrje</i>
3 Sekundarno naglašeni <i>e</i> <i>žena</i>	diftong <i>je:</i> <i>žje:na</i>	kratki <i>e</i> <i>'žena</i>
4 Stalno dolgi nosnik <i>o</i>, staroakutirani nosnik <i>o</i>, kratki nosnik <i>o</i> in novoakutirani <i>o</i> <i>krog, zob, golob, goba, toča, mogoč, noša, dota</i>	dolgi <i>u</i> <i>k'ru:x, 'zu:p, γa'lu:p, γu:ba, 'tu:če, ma'γu:č, 'nu:še, 'du:ta</i>	diftong <i>uo</i> <i>k'ruoχ, 'zuoχ, γa'luoχ, γuoβa, 'tuoče, ma'γuoč, 'nuoše, 'duota</i>
5 Sekundarno naglašeni <i>o</i> in novoakutirani <i>o</i> v zadnjem besednem zlogu <i>koza, koš</i>	diftong <i>wo:</i> <i>k'wo:za, k'wo:š</i>	monoftong <i>a</i> <i>'kaza, 'kaš</i>
6 Zlogotvorni <i>ɫ</i> <i>poln, volk, žolna, čoln, volna, polh, dolg</i>	diftong <i>aɫ</i> <i>'paɫxn, 'waɫk, 'žaɫna, 'čaɫn, 'paɫx, 'daɫx</i>	diftong <i>oɫ</i> <i>'poɫxn, 'woɫk, 'žoɫna, 'čoɫn, 'poɫx, 'doɫx</i>
7 Skupina <i>-rɫ</i> <i>drl, brv, črv</i>	<i>-ru</i> <i>'daru, 'baru, 'čaru</i>	<i>-rou</i> <i>d'rou, b'rou, č'rou</i>

Tabela 3: Refleksi izhodiščnoslovenskih glasov v idrijskem govoru in osrednjih govorih cerkljanskega narečja (po Skalin 2002: 38–40)

Spodnjeidrijski govor se od cerkljanskega loči s šestimi izoglosami (kratki naglašeni *u*, izglasni *-o*, izguba *l* v medsamoglasniški legi, zlogotvorni *ɹ*, zlogotvorni *ɹ*pred ustničniki in protetični *w*), govor Lazca, Pluženj, Otaleža in Jazen pa od cerkljanskega ločita le dve izoglosi (preglas tudi za *č*, *ž*, *š* in odsotnost palatalizacije velarov). Skalinova ugotavlja:

Govor Lazca in sosednjih vasi zaradi majhne razlikovalnosti lahko prištejemo še k cerkljanskemu govoru, medtem ko se govor Spodnje Idrije izkazuje kot vmesen prehodni govor med cerkljanskim in idrijskim in bi ga po številu zamejujočih izoglos na severu in jugu opredelili za poseben krajevni govor. Torej se med Cerknim in Idrijo govorijo trije krajevni govori: cerkljanski, spodnjeidrijski in idrijski. (Skalin 2002: 41)

3.8.4 Sociolingvistične razmere

V slovenskem prostoru je raznolikost geografske oz. regionalne zaznamovanosti ena najopaznejših značilnosti govornih varietet (sedem narečnih skupin in več kot štirideset različnih narečij in govorov (prim. Karto slovenskih narečij v SLA; Škofic 2011: 11), kar je posebej pomembno zaradi oddaljenosti teh kodov od knjižne oz. zborne norme in posledičnih znatnih sprememb, ki so potrebne pri približevanju nevtralnemu jeziku, kadar okoliščine od narečnega govorca to zahtevajo (prim. Skubic 1994: 8). Kot pri drugih jezikih s sorazmerno pozno ustalitvijo knjižne norme so tudi pri slovenščini razmerja med zemljepisno in družbeno določenim pri posameznih narečjih sorazmerno zapletena, raba in prestiž narečja pa sta odvisna od vrste dejavnikov, predvsem od strukturnih razmerij med knjižnim jezikom in narečjem ter zunajjezikovnih dejavnikov, kot so zemljepisna lega, zgodovinski razvoj, infrastruktura, migracije ipd. (Kenda-Jež 2002a: 65–66).

Po besedah Karmen Kenda-Jež (2002a: 67) je za (idrijsko-)cerkljansko področje značilen visok status narečja, ki izvira iz dolgotrajne sorazmerne komunikacijske izoliranosti, družbenoplastne homogenosti (pretežno kmečko prebivalstvo) in izgube stika z slovenskim knjižnim jezikom po Gentilejevi šolski reformi leta 1923, ki je predpisala pouk samo v italijanščini, do druge svetovne vojne. V obdobju nasilnega poitalijančevanja je bilo namreč narečje »edina narodo- in kulturotvorna ustanova, zato je ohranilo večjo funkcijsko prožnost« in je še danes v rabi (tudi) v poljavnih (poluradnih) govornih položajih, tudi če je sogovorec drugonarečen ali uporablja drugo jezikovno različico (prav tam). V osrednjeslovenskem prostoru, kamor dnevni migranti z Idrijskega pogosto migrirajo zaradi izobraževanja oz. dela, je v splošni rabi jezik, ki je bil podlaga za oblikovanje slovenskega standardnega oz. knjižnega jezika, kar mu posebej v tem okolju daje visok status in prestiž, zunaj tega okolja pa je navadno deležen negativnih ocen in komentarjev (prim. raziskave v razdelku 3.6, tudi komentarje informantov v 5.3.3).

Tako kot Cerkljevo tudi Idrija z okolico leži na stičišču vplivnih območij dveh pomembnih mestnih središč, Ljubljane in Nove Gorice (prim. Fridl idr. 2001: 97), kar zagotovo vpliva tudi na ohranjanje sorazmerne jezikovne posebnosti oz. samostojnosti (prim. tudi Kenda-Jež 2002a: 68). Idrija kot največje mesto in (srednješolsko) izobraževalno središče širšega območja ter sedež občine ima regionalno zagotovo

centralno vlogo, kar se odraža tudi v jezikovnem prepletanju in sovplivanju različnih krajevnih govorov (prim. ugotovitve doktorske raziskave v razdelkih 4.3 in 4.4). Tudi v širšem prostoru ima mesto pomembno vlogo, saj slovi kot najstarejše slovensko rudarsko mesto z drugim največjim živosrebovim rudnikom na svetu,¹³⁷ katerega nastanek sega v pozno 15. stoletje,¹³⁸ in se lahko pohvali z bogato in pestro zgodovino ne samo na gospodarsko-tehničnem, temveč tudi na kulturnem¹³⁹ in izobraževalnem¹⁴⁰ področju. Poseben pečat mestu dajejo tudi tradicija klekljanja znamenitih idrijskih čipk in kulinarične specialitete (idrijski žlikrofi, smukavc ipd.; prim. Kleindienst 1995: 9–12).

Upoštevajoč pomisleke glede (ne)relevantnosti in (ne)utemeljenosti stereotipnih regionalnih značajev in človeških lastnosti (prim. razdelek 3.7), lahko rečemo, da je zavest o Idriji kot pomembnem mestu Idričana navdajala z občutkom zdravega ponosa, samosvoj razvoj mesta in njegova geografska zaprtost pa sta ustvarjala pogoje za samosvoj in zaokrožen življenjski slog idrijskih prebivalcev. Idrijski rudar je slovel kot razgledan, po značaju šegav, odkritosrčen, družaben in bistroumen. Lastna sta mu bila tudi ironija in humor, s pomočjo katerih se je spoprijemal s težkim in napornim vsakdanjkom v rudniku in življenjskimi skrbmi. Tudi ženske naj bi se velikokrat izkazale s svojo izvirnostjo in nevpadljivo odločnostjo (Kleindienst 1995: 14–16).

Spodnja Idrija je kraj, ki je nastal že davno pred Idrijo – gre za staro faro, katere župnijska cerkev je bila prvič omenjena leta 1156¹⁴¹ in je bila deležna monografske obravnave (Kavčič 1995). Spodnjeidričani veljajo za samosvoje ljudi, v katerih »malo kmečkem in malo delavskem značaju« je čutiti »veliko trme in nerazumljivega zanos« (Felc 1996: 5).

¹³⁷ O mestu piše že Valvasor v znameniti *Slavi vojvodine Kranjske* (1689). Začetki pridobivanja živega srebra segajo v konec 15. stoletja, že v 16. stoletju pa je bil rudnik za tedanje razmere veliko podjetje. Območje je bilo priključeno habsburškim dednim deželam in je najprej pripadalo grofiji Goriški, potem vojvodini Kranjski. V prvi polovici 18. stoletja je bila Idrija z okoli 3000 prebivalci drugo največje mesto na Kranjskem. V času Ilirskih provinc je bila sedež merije (občine v francoskem upravnem sistemu), od 1813 do konca prve svetovne vojne je bila spet pod avstrijsko oblastjo, med vojnami pa pod italijansko upravo. Po letu 1945 so se mestu in rudniku v socialistični Jugoslaviji odprle nove možnosti razvoja. Tudi v 80. letih, ko je bilo treba zaradi padanja cene živega srebra rudnik začeti postopno zapirati, so se uveljavila nova podjetja, ki Idrijo še vedno uvrščajo med eno najuspešnejših mest v Sloveniji, celotno regijo pa med tiste z najnižjo stopnjo brezposelnosti v Sloveniji (prim. Kleindienst 1995: 9–11). Dediščina idrijskega živosrebovega rudnika in rudarjenja z rudiščem, rovi, jaški, industrijskimi stavbami, profano in sakralno arhitekturo je od leta 2012 vpisana tudi na Unescov seznam svetovne dediščine.

¹³⁸ Po legendi naj bi živo srebro leta 1490 odkril škafar na mestu, kjer danes stoji cerkev sv. Trojice. Izmuzljive kapljice tekoče kovine, ki so se nabrale v škafu med namakanjem v potoku, je nesel k zlatarju v Škofjo Loko. Novica o najdbi se je hitro razširila in v kotlino kmalu privabila množico ljudi.

¹³⁹ Tu je bilo ustanovljeno prvo gledališče na Slovenskem (1780), po letu 1848 je bilo živahno narodno-socialno gibanje z zadrugami, društvi, knjižnicami, dramskimi skupinami, pevskimi in glasbenimi zasedbami, med katerimi ima najdaljšo tradicijo idrijska godba na pihala, ki je v letu 2015 praznovala 350. obletnico svojega delovanja.

¹⁴⁰ Idrijsko šolstvo ima več kot štiristoletno kontinuiteto – od 16. stoletja naprej namreč lahko spremljamo neprekinjeno delovanje različnih izobraževalnih ustanov. Leta 1901 je tu začela delovati tudi prva slovenska realka – prva srednja šola, v kateri je kot učni jezik prevladovala slovenščina.

¹⁴¹ O njenem nastanku pripoveduje legenda: »[N]eki grof [je] na lovu opazil na skali Marijino podobo. Ker mu je ugajala, jo je odnesel s seboj. Ko se je naslednjega jutra prebudil, je videl, da je podoba izginila. Na drugem in tretjem lovu se mu je zgodilo isto, zato jo je sklenil pustiti na skali in tu sezidati cerkev« (Kleindienst 1995: 9).

Kanomlja je 14 km dolga dolina ob reki Kanomljici od Spodnje Idrije do Oblakovega vrha (naselja so Spodnja, Srednja in Gorenja Kanomlja), katere večji del je oblikovan ob znamenitem idrijskem prelomu, ki je nastal zaradi podpiranja Jadranske plošče pod Evrazijsko med Vojskarsko planoto in Krniškim grebenom. Prva omemba Kanomlje je iz leta 1335, ko je tedanje ozemlje oglejski patriarh podaril v fevd čedadskemu plemiču. V dolini so se razvile številne kmetije, sčasoma tudi mlini in žage, prebivalci pa so se povezovali z Gorico in Čedadom, v zadnjih stoletjih pa predvsem s Spodnjo Idrijo in rudarsko Idrijo (Čar idr. 2013).

Podatki o socialni in izobrazbeni strukturi prebivalstva na območju občine Idrija kažejo, da je bil leta 2014 aktiven 5301 prebivalec, starejši od 15 let, od tega 4877 zaposlenih in 424 brezposelnih, neaktivnih pa 4869, od tega 912 učencev, dijakov in študentov ter 3513 upokojencev. Od skupno 10170 prebivalcev, starejših od 15 let, je bilo brez izobrazbe ali z nedokončano osnovnošolsko izobrazbo 558, z osnovnošolsko 2796, srednješolsko 4865, višje- oz. visokošolsko izobrazbo pa 1951 prebivalcev. Primerjava s podatki iz prejšnjih let (od 2011) priča predvsem o postopnem zniževanju števila prebivalcev brez izobrazbe ali z (nedokončano) osnovnošolsko oz. srednješolsko izobrazbo (v 2011 671, 2866 oz. 4932 prebivalcev) ter zviševanju števila prebivalcev z višje- oz. visokošolsko izobrazbo (1691 v 2011) (prim. podatkovno bazo Statističnega urada SI-STAT s podatki o družbenoekonomskih značilnostih prebivalstva po občinah od leta 2011 naprej: http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp).

O dinamiki sprememb socialne in izobrazbene strukture od druge polovice 20. st. do danes, ki je vplivala tudi na jezik, pričajo demografski podatki iz popisov prebivalstva, pri čemer je treba upoštevati, da sta bili sedanji občini Idrija in Cerkno ustanovljeni šele oktobra 1994 in da je do tedaj občina Idrija obsegala tudi območje sedanje cerkljanske občine (prim. popisne podatke za obdobje od 1948–2011 na <http://www.stat.si/StatWeb/glavnanavigacija/podatki/publikacije/popisi-prebivalstva>).

Razpoložljivi podatki o izobrazbeni strukturi kažejo na zviševanje ravni izobrazbe in pismenosti skozi desetletja, pri čemer je treba upoštevati različno metodologijo in klasifikacijo pri posameznih popisih.¹⁴²

¹⁴² Leta **1948** je bilo v okraju Idrija od skupno 18997 prebivalcev brez šolske izobrazbe 4968 oseb, osnovno šolo jih je imelo končano 12416, nižjo srednjo šolo 1360, višjo srednjo šolo 213, fakulteto pa 40 (od tega 9 tehnične fakultete – 6 s področja rudarstva, 7 medicinsko fakulteto in 4 pravno). Leta **1961** je bilo med skupno 14501 osebami, starejšimi od 10 let, brez šolske izobrazbe 2661 prebivalcev, končane 4 razrede osnovne šole je imelo 8946, osnovno šolo 948, šole za kvalificirane in visoko kvalificirane delavce 948, šole za srednji strokovni kader 258, gimnazijo 110, višje šole 48, fakultete, visoke šole in umetniške akademije pa 74 prebivalcev (za 508 prebivalcev ni podatka). Nepismenih je bilo 436 oseb, od tega 272 žensk. Leta **1971** je bilo med skupno 22024 osebami, starejšimi od 10 let, brez šolske izobrazbe 2537 prebivalcev, s 4 razredi osnovne šole 7744, z osnovno šolo 7379, s šolami za kvalificirane in visoko kvalificirane delavce 2577, s šolami za srednji strokovni kader 738, z gimnazijo 448, z višjimi šolami 173, s fakultetami in visokimi šolami 218 (210 neznano). Nepismenih je bilo 523, od tega 389 žensk. Leta **1981** je bilo med skupno 13579 osebami, starejšimi od 15 let, brez šolske izobrazbe 378 prebivalcev, 1–3 razrede osnovne šole je končalo 669, 4–7 razredov osnovne šole 4584, osnovno šolo 3704, srednjo šolo 3546 (od tega poklicne, delovodske in poslovske šole 2247, gimnazijo 402, tehnične in druge strokovne šole pa 897), višje šole 288, visoke šole pa 264 prebivalcev (neznano 146). Med skupno 14940 osebami, starejšimi od 10 let, je bilo nepismenih 208 (1 %) prebivalcev, od tega 123 žensk. V naslednjih desetih letih se je

Podatki o aktivnosti in o dejavnosti, poklicnih skupinah oz. področju dela, ki so glede na različne metodologije in kategorizacije v posameznih popisih sicer težje primerljivi, vendarle jasno kažejo predvsem na upadanje kmečkega prebivalstva in na večanje deleža zaposlenih.¹⁴³

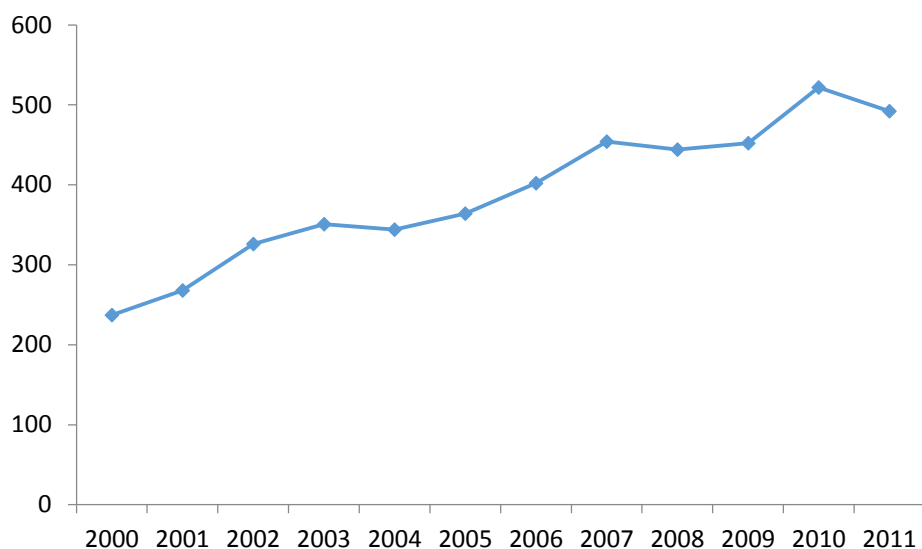
Podatki o migracijah zaradi dela in šolanja pričajo o povečevanju števila (dnevni) migrantov od leta 1961 oz. 1981, ko so bili prvič zbrani odgovori na vprašanje o kraju dela oz. šolanja glede na kraj stalnega prebivališča.¹⁴⁴ Glede vse večje mobilnosti prebivalstva idrijske regije v zadnjem obdobju, ki ima vpliv tudi na jezik njenih prebivalcev, je za disertacijo posebej pomenljiv podatek, da se je število delovno aktivnih oseb s prebivališčem v občini Idrija in delovnim mestom v občini Ljubljana od leta 2000 do leta 2011 podvojilo (prim. Grafikon 1), podatki iz 2002 pa kažejo, da se je kar 1114 od 2682 učencev, dijakov in študentov šolalo v občinah druge statistične regije. 597 ali približno 23 % šolajočih je iz idrijske občine v kraj šolanja potovalo tedensko, od dnevnih migrantov v druge občine pa jih je daleč največ (373) migriralo v občino Ljubljana.

podvojilo število oseb z višjo in visoko izobrazbo, število nepismenih pa se je zmanjšalo za dve tretjini. Leta **1991** je bilo tako med skupno 13719 osebami, starejšimi od 15 let, brez šolske izobrazbe 184 prebivalcev, 1–3 razrede osnovne šole je končalo 316, 4–7 razredov osnovne šole 3138, osnovno šolo 4173, srednjo šolo 4783 (od tega poklicne, delovodske in poslovodske šole 2284, gimnazijo 348, tehnične in druge strokovne šole 1292, šole za srednje usmerjeno izobraževanje pa 859), višje šole 511, visoke šole pa 420 prebivalcev (neznano 194). Med skupno 15049 osebami, starejšimi od 10 let, je bilo nepismenih 70 (1 %) prebivalcev, od tega 40 žensk. V podatkih iz popisa **2002** je občina Idrija prvič ločena od občine Cerklje na Gori in so zato številke nižje: od skupno 10106 oseb, starejših od 15 let, je bil brez izobrazbe 101 prebivalcev, nepopolno osnovnošolsko izobrazbo je imelo 1040, osnovnošolsko 2855, srednješolsko 4973 (nižjo in srednjo poklicno 2622, strokovno in splošno 2351), visoko 434 (dodiplomsko 634, podiplomsko 69).

¹⁴³ Podatki iz popisa **1948** kažejo, da je bilo od 4523 aktivnih zaposlenih oseb 3255 delavcev: 1570 je bilo zaposlenih v industriji, 855 v poljedelstvu, 360 v gozdarstvu, 140 v transportu, 330 v ribištvu (in ostalo); 1092 je bilo uradnikov in zaposlenih, 176 pa vajencev v gospodarstvu. Leta **1953** (v tem popisu sta posebej obravnavana Spodnja Idrija in Cerklje na Gori) je bila aktivna 3401 oseba (2084 moških in 1317 žensk) 737 jih je bilo zaposlenih v rudarstvu, 155 v industriji, 421 v poljedelstvu, 94 v gozdarstvu, 68 v gradbeništvu, 33 v prometu (saobračaji), 230 v prometu, 190 v obrti, 34 na področju storitev, 233 v upravi, 1200 v zunanjih dejavnostih (6 neznano). **1961** je bilo od skupno 17598 prebivalcev aktivnih 6996: od tega je bilo zaposlenih na področju rudarstva 678, industrije 790, poljedelstva 2727, gozdarstva 278, gradbenišтва 198, prometa 141, trgovine in gostinstva 294, obrti 500, osebnih storitev 75, komunalnih dejavnosti 71, državne uprave in pravosodja 173, kulturnoprosvetnih in učiteljskih dejavnosti 221, zdravstvenih in socialnih dejavnosti 247, ostalo 59, zunanjih dejavnosti in neznano 544. Oseb z osebnim dohodkom je bilo 2314, vzdrževanih pa 8288. Leta **1971** je od skupno 5050 zaposlenih 2678 delalo v industriji in rudarstvu, 61 v poljedelstvu in ribištvu, 156 v gozdarstvu, 535 v gradbeništvu, 265 v prometu, 359 v trgovini in gostinstvu, 126 v obrti, 84 v stavbeni in komunalni dejavnostih, 594 v kulturni in socialni dejavnosti, 150 v društvenih dejavnostih in državnih službah (ostalo 21, neznano 21). Leta 2002 je bilo od 5275 delovno aktivnih prebivalcev 179 zaposlenih v kmetijskih, 2717 v nekmetijskih, 2129 pa v storitvenih dejavnostih (neznano 250).

¹⁴⁴ Leta **1961** je v občini Idrija od skupno 3681 zaposlenih v mestu stalnega prebivališča delalo 2725 prebivalcev, v drugem mestu občine 677, v drugi slovenski občini 216, v drugi jugoslovanski republiki pa 62. Podatke lahko primerjamo s tistimi iz popisa leta **1981**: od skupno 6626 delavcev je bilo v naselju stalnega prebivališča zaposlenih 3375 prebivalcev, v drugem naselju v občini 2737 prebivalcev, v drugi občini Socialistične republike Slovenije pa 506 prebivalcev. V popisu leta 1981 so bili prvič zbrani podatki o dnevnih migracijah tudi zaradi šolanja. Od 716 učencev srednjih šol je šolo v naselju stalnega prebivališča obiskovalo 228 učencev, v drugem naselju v občini 108, v drugi občini pa 379 učencev, od skupno 239 študentov višjih oz. visokih šol pa v naselju stalnega prebivališča 24, v drugem naselju v občini 2, v drugi občini pa 211 študentov. Leta **1991** je od skupno 6676 zaposlenih 2970 delalo v naselju stalnega prebivališča, 3236 v drugem naselju v občini in 445 v drugi slovenski občini, skupno je bilo 3567 dnevnih migrantov. Od skupno 3164 učencev in študentov je bilo 1160 dnevnih migrantov.

Leta 2002 je od 2625 idrijskih občanov, ki so se izobraževali (brez vključenih v programe za pridobitev visoke podiplomske izobrazbe), dnevno potovalo v šolo 1962, tedensko 597, manj kot tedensko pa 66 oseb. 1112 jih je za pot potrebovalo 1–15 minut, 368 16–30, 122 31–45, 499 46–60, 365 61–90, 67 91–120 minut, 26 pa več kot dve uri.

Grafikon 1: Število oseb s prebivališčem v občini Idrija in delovnim mestom v občini Ljubljana od leta 2000 do leta 2011

4 VARIANTNOSTNA ŠTUDIJA GOVORA

4.1 Namen dela in hipoteze

Z raziskavo smo želeli dokazati hipotezo, da so jezikovni repertoarji in strategije govornega obnašanja pri (geografsko mobilnih) posameznikih različni in da gre pri tem za kontinuum, razpet med pogosto idealizirana pola knjižnega jezika in narečja (prim. tudi prejšnji razdelek). Proučevali smo govorno variantnost izbranih petih govorcev, ki se zaradi šolanja ali dela z Idrijskega dnevno ali tedensko vozijo v Ljubljano, in sicer glede na različne okoliščine: sogovorce, kraj in temo pogovora. Zanimali so nas osnovni tipi govorcev oz. jezikovne strategije, ki jih govorci neosrednje regije uporabljajo v komunikaciji z govorci osrednje mestne varietete in drugih varietet slovenščine: nekateri uporabljajo dva izrazitejša koda (narečje in neko varianto osrednjeslovenskega pogovornega jezika), pri čemer bi lahko govorili o jezikovnem preklapljanju oz. menjavi kodov, drugi pa v svojem jezikovnem obnašanju bolj drsijo po kontinuumu narečje–standardni jezik (glede rabe izraza standardni jezik v disertaciji prim. op. 2), kar bi lahko označili kot mešanje kodov. Ugotavljali smo, ali so (vmesne) varietete pri več govorcih enake in se jih da definirati ali pa gre pri tem za različne, povsem individualne variacije.

Posebno pozornost smo namenili odkrivanju različnih dejavnikov, ki povzročajo govorno variantnost. Zanimalo nas je, katere variable so najprej podvržene spremembam in katere ostajajo nespremenjene najdlje – ali so katere od proučevanih variabel pri približevanju drugi varieteti, navadno splošnejšemu oz. osrednjeslovenskemu pogovornemu jeziku (glede problematike poimenovanja prim. razdelek 3.2.2), bolj podvržene variantnosti, in če so, kateri dejavniki pospešujejo, upočasnjujejo ali preprečujejo spremembo izhodiščnih jezikovnih variant (morda se govorci niti ne zaveda njihove zaznamovanosti, morda presegajo njegove zmožnosti prilagajanja, morda pa jih zavestno noče opustiti, da bi tako ohranil narečno prepoznavnost svojega govora ali da ne bi doživel neodobravanja pri drugih govorcih istega narečja (prim. Kenda-Jež 1999a: 304)); zanimalo nas je tudi, ali prilagajanje pri različnih posameznikih poteka enako (dejavniki, povezani s posameznimi variablami). Obenem smo obravnavali razmerja med variantnostjo govora in zunanjimi neodvisnimi spremenljivkami oz. socialnopsihološkimi dejavniki, pri čemer smo ugotavljali, v kolikšni meri se obseg variantnosti pri govorcih razlikuje glede na njihov izvor, starost, spol, čas dela oz. bivanja v Ljubljani, njihovo družbeno mrežo, osebnostne značilnosti in stališča do različnih varietet slovenščine (socialnopsihološki dejavniki, vezani na posamezne govorce).

Pri informantih smo proučevali njihovo refleksijo lastnega govornega obnašanja oz. ozaveščenost o variantnosti lastnega govora ter opazovali (ne)skladnost teh opisov z njihovo govorno produkcijo, kot jo kažejo posnetki. V sociolingvističnih intervjujih smo posebno pozornost posvetili tudi njihovim izkušnjam z jezikovno rabo, dožemanju povezave med jezikom in (lokalno) identiteto, njihovim pogledom na domači kraj oz. regijo in njihovem dožemanju posebnosti govora z otroki in govora v šoli.

4.2 Metodologija

Raziskava metodološko temelji na pristopih, uveljavljenih v variantnostni sociolingvistiki (prim. razdelek 2.1.2). Ker gre za pilotni in prvi tovrstni poskus v slovenskem prostoru, je bilo veliko pozornosti posvečene preizkusu izbora informantov, določanju jezikovnih variabel, transkripciji sorazmerno majhnega govornega korpusa in distribucijski analizi variabel. Zaradi omejenega gradiva (sorazmerno majhno število pojavitev posameznih variant izbranih variabel) rezultatov nisem statistično analizirala. Preverjanje zanesljivosti pridobljenih rezultatov z analizo dodatno izbranega materiala ni pokazalo pomembnih sprememb v distribucijskih vzorcih.

4.2.1 Izbor informantov in snemanje spontanega govora

Informante za sodelovanje v raziskavi sem iskala in izbrala med geografsko mobilnimi osebami iz Idrije in okoliških krajev, pri čemer sem želela vključiti tako moške kot ženske ter tako predstavnike mlajše kot srednje generacije (dijake oz. zaposlene). Izbor je bil bolj kot ne naključen: ženske informantke so tako tri bližnje ali daljne znanke (z eno izmed odraslih sva tudi v širšem sorodstvenem razmerju), na moškega predstavnika mlajše generacije sem naletela ob obisku ljubljanske gimnazije, ko sem na hodniku zaznala njegov idrijski naglas, odraslega moškega predstavnika pa mi je ob pripovedovanju o moji raziskavi omenil moj sedanji dolenski sosed. Zaradi zagotavljanja anonimnosti in varovanja osebnih podatkov (prim. razdelek 4.2.2) imajo informanti v nalogi spremenjena imena, zaradi ekonomičnosti so vsa tričrkovna; ženska se začenjajo na samoglasnik (Ula, Ita in Eva), moška pa na soglasnik (Jan in Tim).

Z namenom proučevanja vsakdanjega spontanega govora (prim. razdelek 2.1.2) in minimiziranja vpliva opazovalčevega paradoksa (prim. razdelek 2.1.4) sem se odločila za tehniko celodnevnega avdio samosnemanja informantov.¹⁴⁵ Snemanje je potekalo s pomočjo digitalnega diktafona Olympus Digital Voice Recorder WS-210S, ki so ga informanti nosili na prsih v majhni nevpadljivi torbici, obešeni okoli vratu, in sicer vsak informant neprekinjeno en dan od jutra do večera.

Pri poslušanju prvih posnetkov (dijakinje Ule in druge dijakinje, ki je nisem vključila v doktorsko raziskavo, ker je dnevno migrirala iz Otaleža v Idrijo) sem precej truda posvetila razpoznavanju okoliščin posameznih govornih dogodkov. Večkrat je bilo namreč težko presoditi, kaj se v določenem trenutku dogaja, kje se informant giblje ali s kom se pogovarja oz. komu govori, še posebej, če je šlo za kratke izmenjave, ki sem jim brez dodatnih podatkov o okoliščinah težko pripisala pomen. Ker na vsa vprašanja sama nisem našla odgovorov, sem dijakinji naknadno prosila za pojasnila, ki so mi olajšala

¹⁴⁵ Primer raziskave v slovenskem prostoru, pri kateri je bilo gradivo pridobljeno z enotedenskim celodnevno samosnemanjem, je Bečan 2007, celodnevno samosnemanje je bilo uporabljeno tudi pri raziskavi jezikovne rabe treh generacij priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Ajdovščini (Halilović 2012).

analizo. Pri načrtovanju nadaljnjega snemanja se mi je zastavljalo vprašanje, ali bi bilo smiselno informanta prositi, da bi v času snemanja sproti izpolnjeval dnevnik, v katerega bi zapisal podatke o posameznih pogovorih, s čimer bi bila olajšana analiza posnetkov. Ker bi s tem informantom naložila dodatno delo, ki bi jih večkrat spomnilo na snemanje, kar bi lahko vplivalo na njihov govor, se za to možnost nisem odločila, sem pa pri preostalih informantih ob srečanju po zaključku snemanja v pogovoru zbrala podatke o snemalnem dnevu: informanti so mi tako natančno opisali potek dneva, svoje dejavnosti, poti, sogovorce in druge okoliščine nastanka posnetkov, s čimer so bile zgoraj opisane težave v precejšnji meri rešene.

4.2.2 Etični in formalnopravni vidiki raziskave

O etičnih in formalnopravnih vidikih raziskave ter pridobivanju avtorskih pravic je bilo treba skrbno razmišljati in se ustrezno odločiti že v fazi načrtovanja in začetni fazi oblikovanja korpusa. Treba je bilo pridobiti pisna dovoljenja govorcev za uporabo transkripcij in zvočnih posnetkov, preveriti morebitne zadržke in potrebnost drugih ustreznih dovoljenj (prim. Zemljarič Miklavčič 2008a: 61).

V splošnem velja, da so bila pri raziskavah nekoč etična načela in vprašanja pridobivanja avtorskih pravic veliko bolj neproblematična in fleksibilna, kot so danes, ter da problematika dobiva vedno nove razsežnosti (prim. Tagliamonte 2006, Zemljarič Miklavčič 2008a: 61).

Praksa na Slovenskem se tudi danes v posameznih primerih znatno razlikuje. Po besedah K. Kenda-Jež (osebni stik) je dolga tradicija dialektoloških raziskav v marsikateri govorni skupnosti dojeta kot sprejemljiv (ali celo prestižen) način posredovanja vedenja o lastnem jeziku (in kulturi), s čimer je strinjanje z uporabo podatkov tako rekoč dano že vnaprej. Dialektologi tudi pri snemanju gradiva za Slovenski lingvistični atlas od informantov nikoli niso pridobivali pisnih soglasij za snemanje in uporabo posnetkov, se pa pri terenskem delu z informanti ustno dogovorijo o načinu uporabe gradiva in prikaza podatkov. Zlasti na avstrijskem Koroškem je bilo sodelovanje pogosto pogojevano z anonimnostjo informantov (prim. npr. podatke o točki 148 (Kneža) v uvodnem zvezku OLA (Avanesov idr. 1994: 80). Pri gradnji Slovenskega govornega korpusa GOS so na različne načine (glede na tip diskurza) pridobili pisno soglasje za vsakega sodelujočega govorca (Verdonik in Zwitter Vitez 2011: 36–37), pri gradnji korpusa TURDIS-1 je raziskovalka vnaprej prosila odgovorne osebe za splošno dovoljenje za snemanje pogovorov v turizmu, naknadno pa je s tem seznanila še delavce in jih prosila za pisno dovoljenje; klicatelji so bili večinoma študenti in zaposleni na Fakulteti za elektrotehniko, računalništvo in informatiko ter takratni Pedagoški fakulteti Maribor (Verdonik 2007: 27). M. Krajnc Ivič je za soglasje za snemanje razgovorov zdravnika s pacienti prosila Komisijo Republike Slovenije za medicinsko etiko in direktorja Zdravstvenega doma, v katerem je opravila snemanje (2008: 349–350). Tudi za mednarodni prostor se zdi, da so pogledi na vprašanja, povezana z etičnimi in formalnopravnimi vidiki, v raziskovalni praksi v različnih okoljih in pri različnih raziskovalcih zelo različni (prim. Childs idr. 2011).

Snemanje je lahko sporno glede na 137. člen Kazenskega zakonika RS (KZ-1):

Neupravičeno prisluškovanje in zvočno snemanje

137. člen

(1) Kdor neupravičeno s posebnimi napravami prisluškuje pogovoru ali izjavi, ki mu ni namenjena, ali jo zvočno snema, ali kdor tak pogovor ali tako izjavo neposredno prenaša tretji osebi ali ji tak posnetek predvaja ali kako drugače omogoči, da se z njim neposredno seznani, se kaznuje z denarno kaznijo ali zaporom do enega leta.

(2) Enako se kaznuje, kdor zvočno snema njemu namenjeno zaupno izjavo drugega brez njegovega soglasja z namenom, da bi tako izjavo zlorabil, ali kdor tako izjavo neposredno prenaša tretji osebi ali ji tak posnetek predvaja ali ji kako drugače omogoči, da se z njim neposredno seznani.

(3) Če stori dejanje iz prvega ali drugega odstavka tega člena uradna oseba z zlorabo uradnega položaja ali uradnih pravic ali poskusi to storiti, se kaznuje z zaporom od treh mesecev do petih let.

(4) Pregon za dejanje iz prvega odstavka tega člena se začne na predlog, za dejanje iz drugega odstavka pa na zasebno tožbo.

Pri raziskavi je bilo vsekakor treba upoštevati omenjena etična načela in predpise. Informante sem tako že ob povabilu k sodelovanju obvestila o namenu raziskave, kasneje smo podpisali Obveščeno soglasje k sodelovanju v raziskavi (Priloga 8.1; oblikovano je bilo na podlagi osnutka Komisije za etiko Filozofske fakultete, objavljenega na <http://etika.ff.uni-lj.si/keff>), ki je obsegalo podatke o načinu sodelovanja in izjavo, da je to prostovoljno in da ga lahko kadar koli prekinijo. Zagotovljeni so jim bili anonimnost in varovanje osebnih podatkov ter dostop do raziskovalca in izsledkov raziskave. S podpisom so tako dovolili »uporabo posnetkov in podatkov v znanstveno-raziskovalne in pedagoške namene v okviru te raziskave in morebitne nadaljnje obdelave gradiva« (prav tam).

Pri snemanju vsakodnevnih situacij, pri katerih je bilo mogoče na posnetku zaznati glas drugih govorcev, ki o snemanju niso bili obveščeni, smo bili pozorni na to, da pogovori niso vsebovali kakršnih koli osebnih ali zaupnih informacij. Govora drugih nisem transkribirala in analizirala ter ga tudi ne nameravam predvajati, razen če bi bilo mogoče te govorce naknadno zaprositi za dovoljenje. V transkripcijah so po vzoru varovanja osebnih podatkov v korpusu GOS (prim. Verdonik in Zwitter Vitez 2011: 36–37) osebna lastna imena izpuščena in nadomeščena z vrsto podatka: [os. ime], [priimek], [vzdevek], pri čemer je pri vsakem informantu vsaka omenjena oseba označena z različno črko; npr.: [os. ime A], [vzdevek A], [priimek B].

Po posvetu z mentorjem in somentorico se nisem odločila za vlogo za presojo etičnosti raziskovalnega dela pri Komisiji za etiko Filozofske fakultete (<http://etika.ff.uni-lj.si/keff>), ki je s 1. 10. 2011 prevzela etično obravnavo predlogov doktorskih nalog in drugih raziskovalnih del (prej je Komisija za etiko delovala pri Oddelku za psihologijo), saj smo glede na opisana ključna merila etične presoje ocenili, da gre za raziskavo z minimalnim tveganjem.

4.2.3 Izbor posnetkov za analizo in določanje domen

Od vsakega informanta sem dobila od 8 do 17 ur posnetkov (največ pri dijakinji Uli, ki je enodnevno snemanje dopolnila s snemanjem še enega šolskega dopoldneva; natančne dolžine posnetkov so navedene pri analizi posameznih govorcev v razdelku 4.3), skupaj 46 ur, 56 minut in 9 sekund.

Pri poslušanju je bilo hitro jasno, da so informanti zelo različni glede zgovornosti. Če npr. ena informantka veliko komunicira s soljudmi, je druga bolj zadržana in veliko redkeje vstopa v dialoge. Zelo se razlikujeta tudi glasnost in dinamika okolja, v katerem se informanti gibljejo, npr. službena oz. šolska dinamika dopoldne, prav tako pa popoldanska dinamika v družinah in ob popoldanskih opravkih pri odraslih ter ob glasbenem udejstvovanju ali v dijaškem domu pri dijakih. Pri več informantih so bila prisotna daljša obdobja tišine (pri odraslih posebej dopoldne v službi, pri dijakinji popoldne v dijaškem domu), po drugi strani je bilo večkrat slišati bolj ali manj izrazit hrup. Zanimivo je bilo npr. spremljati razgiban in poln dan aktivnega in zgovornega dijaka ter večerno umiritev dinamike ob prihodu domov, kjer v mamini družbi poje večerjo.

Pri izboru posnetkov za analizo sem si prizadevala, da bi izbrani izseki predstavljali kolikor toliko zaokrožene enote, da bi bili pogovori karseda koherentni in bi imeli razpoznavno temo. Zelo pomemben dejavnik pri izboru je bila tudi slišnost in razumljivost govora, saj ob preveliki oddaljenosti od snemalnika (v nekaj primerih, ko snemalnika niso imeli okoli vratu) glasu ni bilo mogoče slišati ali vsaj ne razumeti. Glede na različno zgovornost posameznih informantov je bilo pri nekaterih lažje, pri drugih težje izbrati nabor za analizo ustreznih posnetkov.

Raziskovalni korpus sestavlja izbor izsekov iz celotnega nabora posnetkov glede na različna merila: predvsem sogovorce in temo pogovora, pa tudi čas, kraj in formalnost situacije. Skupno sta bili izbrani 2 uri, 31 minut in 30 sekund posnetkov. Ker so vsakodnevna dinamika in življenjske vloge pri posameznih informantih zelo različne, so različne tudi okoliščine nastanka posnetkov in izbrane oz. določene domene. Pri vsakem od njih sem se trudila izbrati čim bolj reprezentativne izseke za različne okoliščine. Pri določanju domen sem upoštevala podatke iz intervjujev in teorijo domen jezikovne rabe, ki jo je na podlagi osnovnega Greenfieldovega modela za analizo diglosije razvil Joshua Fishman (prim. Fishman 1986; Fishman 2000).

Domene jezikovne rabe ali jezikovne izbire so definirane kot abstraktni konstrukti, ki jih določajo pripadajoči kraji, odnosi in teme; sodoločajo izbiro jezika ali varietete v večjezikovni skupnosti. Primeri za domene so družina, soseska, delovno mesto, cerkev, javna uprava. Vrsta in število domen je različno glede na govorno skupnost in kulturo. (Werlen 2004: 335)

Na jezikovno rabo v posamezni domeni tako bistveno vplivajo posamezni odnosi in vloge znotraj skupnosti ter kraj pogovora, ki ima lahko velik vpliv na temo pogovora in odnos med sogovorci (prim. Fishman 1986: 443–444). Po Fergusonu (1959), ki sicer govori o funkcijah, v diglosičnih situacijah obstajajo domene, ki določajo izbiro visoke in nizke varietete (ang. *H* oz. *L variety/dialect*). Za govorce govorne skupnosti so domene torej relevantne in odločilne pri izbiri jezika oz. jezikovne varietete (Werlen 2004: 335). Teorija se opira na podmeno, da je

izbira jezika v večjezičnih okoljih oz. zvrsti v enojezičnih okoljih povezana z enotami družbene organiziranosti, kakor so družina, prijatelji, sosedstvo, šola, cerkvena skupnost itd. [...] Poimenovali so jih kot domene/področja jezikovnega obnašanja, govorne domene. Jezikovno obnašanje je po tej teoriji določeno z dokaj trdnim sistemom norm in družbeno kulturnih pričakovanj, ki jih udeleženci sporazumevanja upoštevajo v skladu s svojimi družbenimi vlogami. (Nečak Lük 1998: 97)

Odrasli informanti so dopoldne preživeli v službi v Ljubljani, kjer komunicirajo s sodelavci. Ker se je pri prvih dveh informantkah potrdilo, da se njun govor v pogovorih z istimi sodelavci v precejšnji meri spreminja glede na temo pogovora, sem določila dve domeni: *sodelavci, vsakdanja tema* (npr. otroci, počitnice, počitniške nastanitve, hobiji) in *sodelavci, strokovna tema*, pri čemer gre za nekoliko zahtevnejše pogovore o službenem delu (npr. konkretne delovne naloge, strokovna vprašanja). Zjutraj oz. popoldne v domačem okolju odrasli informanti večinoma komunicirajo z družinskimi člani in prijatelji oz. znanci z Idrijskega. Pogovore z njimi sem uvrstila v domeno *lokalni bližnji*. V popoldanskem času se vsi odrasli pogovarjajo tudi s svojimi otroki. Ker se je tako pri poslušanju posnetkov kot pri informacijah iz intervjujev izkazalo, da ima govor z njimi svoje posebnosti, sem določila tudi domeno *otroci*. Pri ženskih informantkah je posnetih tudi nekaj sicer kratkih, a razumljivih pogovorov z neznanimi ljudmi, kot so natakarji, prodajalci in uslužbenec, s katerim ima manj stika. Te sem glede na njihov izvor in kraj pogovora uvrstila v domeni *lokalni neznanci* (govorci z Idrijskega, dialogi posneti v Idriji) in *neznanci od drugod* (govorci druge varietete, dialogi posneti v Ljubljani).

Pri dijakih so okoliščine še nekoliko bolj raznovrstne. Pri obeh imamo domeno *lokalni bližnji*, ki ustreza tej domeni pri odraslih. Pri dijakinji Uli posebno domeno predstavlja *sostanovalka*, saj z njo govori znatno narečno obarvano, čeprav ne prihaja z Idrijskega, kar je razvidno tako s posnetka kot iz Ulinih komentarjev. V kategoriji *vrstniki od drugod* so posnetki pogovorov s šolskimi vrstniki in z njenim fantom. Pri dijaku Janu imamo za vrstnike od drugod dve domeni, in sicer *šolski vrstniki* in *vrstniki v glasbeni šoli*. Posnetki namreč potrjujejo Janovo trditev, da je njegov govor v komunikaciji z gimnazijskimi vrstniki, s katerimi si je bližji, bolj narečno obarvan kot govor s kolegi v glasbeni šoli, s katerimi se manj družijo. Pri obeh dijakih imamo domeno učitelji javno, pri Janu pa še domeno *učitelji zasebno* in domeno *molitev* s kratkim posnetkom skupne molitve v cerkvi.

4.2.4 Transkribiranje

Ker gradivo za empirično raziskavo predstavljajo avdio posnetki govornega jezika, je bilo potrebno izbrane dele predstaviti v pisni obliki, torej kot transkripcije. Transkribiranje je kompleksen, interpretativen in selektiven proces, pri katerem pretvarjanje iz govornega v zapisano besedilo odpira številna praktična in temeljna vprašanja. Pomembno je, da so odločitve, ki jih sprejme raziskovalec, konsistentne, zapisovanje pa natančno, saj transkripcije predstavljajo osnovo tako za nadaljnjo analizo kot interpretacijo podatkov (Tagliamonte 2007; Kvale in Brinkmann 2009: 177–187); lahko pa je analiza osnovana na prvotnih virih, torej avdio posnetkih, h katerim se ob transkripcijah vračamo med celotnim analitičnim procesom, tako da so transkripcije predvsem način predstavitve podatkov bralcem (Lampropoulou 2012: 76–77).

Treba se je zavedati, da gre pri transkripciji vedno za interpretacijo, saj nikoli ne more biti povsem zanesljiva predstavitev originalne interakcije. Že z avdio snemanjem se izgubi vrsta informacij, kot so telesna govorica, mimika in gestikulacija, ob zapisu govora pa je nemogoče v polnosti opisati ton glasu, intonacijo, dihanje ipd. Obenem je vsaka transkripcija vzeta iz konteksta časa in prostora, saj ne vključuje časovnih in prostorskih dimenzij žive komunikacije (prim. Kvale in Brinkmann 2009: 177–178).¹⁴⁶ Dejstvo je torej, da pri pretvarjanju besedila iz posnetka v zapis ni mogoče vsega istočasno, izčrpno in neprekinjeno zabeležiti (prim. Brinker in Sager 1996: 35) in da se mora raziskovalec vedno odločiti, koliko in katere vrste informacij zapisovati. Ne obstajajo standardna transkripcijska načela, temveč so ta odvisna od teoretske usmeritve raziskovalca, predmeta in namena raziskave, torej kaj in zakaj se proučuje. Selektivnost je tako tesno povezana s subjektivnostjo. Pomembna dejavnika pri odločanju glede natančnosti zapisa sta tudi čas in finančna sredstva, ki jih imamo na razpolago, saj je transkribiranje zelo zamudna dejavnost.¹⁴⁷ Osnovni vodili pri transkripciji za potrebe variantnostne analize sta, naj bodo transkripcije dovolj natančne, da učinkovito ohranijo dovolj podatkov za jezikoslovno analizo in dovolj preproste, da jih je mogoče sorazmerno lahko brati in zapisovati (Tagliamonte 2006: 54). Zapisujemo torej tisto, kar potrebujemo in kar je relevantno za namen sedanje oz. morebitne kasnejše raziskave (prim. tudi Wray in Bloomer 2006: 185).

V slovenskem prostoru je za zapis narečnih govornih besedil od 70. let prejšnjega stoletja v rabi t. i. nova nacionalna (prim. Logar 1993: 101–103 in Kenda-Jež 1996: VII–XIV) oz. Logarjeva transkripcija

¹⁴⁶ Nazorna predstavitev izgube informacij pri pretvorbi žive pripovedi v zapis v obliki stripa je v Ivančič Kutin 2011: 63–64.

¹⁴⁷ Veliko avtorjev opozarja na zamudnost transkribiranja; J. Zemljarič Miklavčič npr. piše, da je za transkripcijo dveh minut posnetka povprečno porabila eno uro, pri posnetkih spontanega multiloga pa pogosto ni dosegla niti transkripcijske hitrosti ene minute posnetka v eni uri, pa čeprav je šlo le za ortografsko transkripcijo (Zemljarič Miklavčič 2008a: 180–181). Izkušena tajnica je za transkribiranje ene ure posnetka intervjuja v raziskavi staranja potrebovala približno 5 ur (Kvale in Brinkmann 2009: 180).

(Kenda-Jež 2011: 27–30),¹⁴⁸ sicer pa so raziskovalci večinoma uporabljali ortografske transkripcije z različnimi načeli glede zapisovanja posameznih jezikovnih elementov (prim. transkripcijska načela pri npr. (navedeno po abecedi) Bečan 2007: 109–110, 120–121; Verdonik 2006: 34 in 2007: 30–34; Verdonik in Zwitter Vitez 2011: 58–68; Zemljarič Miklavčič 2007: 169, 200–201; prim. tudi razdelek 3.4 za opis korpusov in raziskav govornega jezika; glede načina zaznamovanja prozodičnih in paralingvističnih prvin ter glasovnih refleksov v dialektoloških študijah prim. Weiss 1990: 181 in Kenda-Jež 2002a: 166–167).

Pri izbiri med različnimi možnostmi za urejanje posnetkov, transkribiranje in obdelavo transkripcij sem se seznanila z različnimi računalniškimi programi in orodji. Pogosto uporabljana in prosto dostopna orodja za urejanje posnetkov so Praat, Transcriber in WinPitch, od katerih ima vsak ima svoje posebnosti. Za korpusno obdelavo transkripcij sta uporabna Notepad++ in PSpad. Na razpolago je več prosto dostopnih konkordančnikov, med njimi AntConc, enojezični (francoski) Le Migou, večjezični TextSTAT, dvojezični TradooIT, dvojezični TransSearch (za francoščino, angleščino in španščino, brezplačna petdnevna uporaba), dvojezični WeBiText (na razpolago v več jezikih, raziskovalni prototip je brezplačen za omejeno obdobje), enojezični WordSmith Tools (brezplačna demo verzija, v kateri je število zadetkov omejeno na 25). Tri osnovne možnosti ponujajo iskanje konkordanc (vseh primerov besede ali fraze v izbranem besedilu ali več besedilih), ključnih besed (KeyWords) in seznamov besed (po abecednem redu in pogostosti). Gradnjo lastnega korpusa s številnimi funkcijami omogoča tudi program Sketch Engine. Ker sem za zapis narečnih glasov želela uporabljati znake Logarjeve transkripcije, kar omogoča vnašalni sistem ZRCola, in ker nisem imela potrebe po označevanju prekrivnega govora, hkrati pa so mi prav prišle različne možnosti za oblikovanje besedila in zapisovanje komentarjev, sem se odločila za zapisovanje transkripcij v programu Word in poslušanje v programu Adobe Audition, ki omogoča sorazmerno enostavno urejanje posnetkov. Za poslušanje krajših izsekov in analizo posameznih glasov sem pogosto uporabljala tudi program Praat.

V začetni fazi sem se predvsem zaradi posebnosti in neraziskanosti slovenskih medzvrstnih razlik in razmerij odločila za natančno ali ozko (prim. Wray in Bloomer 2006: 180) slovensko narečno fonetično transkripcijo. Čeprav sem že takrat okvirno določila nabor variabel, sem želela preveriti, ali so morda za variantnostno analizo primerne še kakšne druge. V tem pilotnem preizkusu se je izkazalo, da so izbrane variable relevantne, da je na različnih jezikovnih ravneh sicer še nekaj variabel, vrednih pozornosti, da pa bi bilo transkripcijo vendarle smiselno poenostaviti. Fonetična je bila zamudna za zapisovanje, pri variantnostni analizi pa je za zanesljivost rezultatov potrebna zadostna količina podatkov. Izkazalo se je tudi, da je pri določenih pojavitvah posameznih variabel težko presoditi, za

¹⁴⁸ Font z naborom transkripcijskih znakov različnih fonetičnih transkripcij iz slovenske in slovanske zapisovalske tradicije in IPA je skupaj z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si/>) na ZRC SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

katero varianto gre in da bi bilo nesmiselno posvečati preveč časa podrobnostim, ki niso predmet raziskave.¹⁴⁹ Tako sem se v skladu s splošnimi smernicami odrekla transkribiranju podrobnosti, za katere sem menila, da jih pri analizi ne bom rabila, in se odločila zapisovati za analizo relevantne podatke. Ob morebitni želji po proučevanju kake druge variable se je vedno mogoče vrniti k posnetkom, jih z osredotočenostjo nanjo spet poslušati in prilagoditi transkripcije.

Tudi pri variantah izbranih variabel se je pogosto pojavil dvom o tem, za kateri glas gre. Pogosto sem izsek večkrat poslušala in predvsem pri hitrem tempu govora v nekaterih primerih glas zaznala npr. kot *a*, *a* ali *o* (npr. pri *kæt/kot/kat*) ali pa je bilo glas v sredinski legi težko določiti. Če se tudi po večkratnem poslušanju (tudi pri upočasnjem predvajanju) nisem mogla odločiti, sem za presojo prosila še koga. Pogosto se je zgodilo, da so drugi (vsi jezikoslovci slovenisti) slišali drugače, kot sem presodila sama. Posebej problematični so bili deli s tišjim oz. manj artikuliranim govorom, s hitrim tempom ali z veliko šumi na posnetku. Potrdilo se je, da poslušalcev oz. transkriptorjev lastni jezikovni sistem oz. sistemi, ki jih ima uzaveščene, znatno vplivajo na zaznavo. Pri jezikoslovcih je ta pogojena še s tem, da so zaradi poznavanja sistemskih lastnosti govora nagnjeni k temu, da slišijo, kar želijo slišati, oz. kar mislijo, da bi morali slišati. Za ustrezno prepoznavanje in zapisovanje glasovja bi bilo potrebno šolanje (in z njim povezana praksa), ki postopoma zmanjšuje vpliv lastnega jezikovnega sistema in vnaprejšnjih pričakovanj.

Naj kot primer navedem akanje. Narečno bi govorec rekel *ɣawa'rim 'kukər ɣawa'rim*, vendar se na posnetku namesto /a/-jev kot vmesna varianta pojavlja težko opredeljiv glas, ki smo ga različni transkriptorji različno slišali in zapisali. Tako sem se kot narečna govorka pri vmesnem glasu na tem mestu odločila za zapis *a*-jev, slovenistka iz Vipavske, ki ima v svojem narečju na mestu kratkih nenaglašanih samoglasnikov polglasnik, polglasnike, dialektologinja iz Dolenjske, ki že dolgo živi v Ljubljani, *o*-je, jezikoslovec Ljubljančan pa *a*-je in polglasnike. Podobne dileme so bile pogoste pri variablah (*v*) in (*ɐ*) ter pri zlogotvornih zvočnikih, ki so tudi potencialne variable (prim. razdelek 4.5). Vmesni glas bi se dalo bolj natančno zapisati tudi z ožjo transkripcijo (namesto *a* → *q* = *a*-jevski polglasnik ipd.), vendar se za to nisem odločila, saj sem presodila, da bi vnašanje dodatnih kategorij presojo lahko še otežilo in jo naredilo manj zanesljivo. Tako sem se nazadnje v vseh primerih odločila po svoji presoji ob upoštevanju zaznav drugih jezikoslovcev, kadar so ti podali svoje mnenje. Najbolj sporne primere, ki so jih različni poslušalci (včasih celo en sam) drugače dojemali, sem posebej označila in so v eni izmed različic zapisa obarvani.

Glasove, ki jih lahko označimo kot medvarietetne variante, lahko interpretiramo kot rezultat številnih strategij kodnega preklapljanja in mešanja kodov. Z njihovo rabo govorci kažejo na družbeno bližino

¹⁴⁹ Za določitev dolžine *a*-ja sem npr. pogosto porabila precej časa: posamezno pojavitev sem večkrat poslušala in jo dodatno analizirala v programu Praat, o več primerih se je izrekla tudi somentorica, pa na koncu še ni bilo povsem jasno, ali gre za kratek ali dolg glas.

ali identifikacijo z več kodi hkrati (prim. razdelek 2.1.6.2 oz. Mæhlum 2000: 104–105; Bitenc 2013b: 115).

Govor prvih dveh informantk (Ita in Eva) sem torej zapisovala v ozki fonetični transkripciji, pri čemer sem uporabljala pisavo ZRCola (2. in 3. točka v prilogi 8.4.1 na priloženem CD-ju) v skladu s sledečimi načeli:

- velike začetnice pišem le pri lastnih imenih, v skladu s pravopisom;
- ločil ne pišem, razen ? pri rastoči intonaciji, vprašanjih;
- premore označujem z eno do tremi pikami glede na trajanje; zapis po občutku, brez merjenja dolžin;
- nerazumljiv ali slabo razumljiv del besedila označim kot: (neraz.);
- neverbalne elemente (smeh, vzdih, poudarjen govor) navedem v oklepajih in skupaj z besedilom v oklepaju podčrtam del transkripcije, na katerega se komentar nanaša;
- najpogostejše variante mašil označujem z mhm, ə;
- zapisujem samo govor informantov, ne pa tudi sogovorcev; kadar je bil zapisan tudi njihov govor, je bilo za to pridobljeno njihovo soglasje oz. soglasje staršev, če gre za otroke;
- zapisujem karseda natančno vse glasove in vse, kar informanti izrečejo, tudi napačne začetke, zareke, ponovitve, popravljajna.

Pri preostalih treh informantih (Ula, Jan in Tim) sem se odločila za ortografsko transkripcijo (1., 4. in 5. točka v prilogi 8.4.1 na priloženem CD-ju) z nekaterimi posebnimi znaki:

- γ narečni pripornik γ ;
- i : dolgi i (iz izhodiščnoslovenskih $\acute{e}(:)$, $e(:)$ in $e(:)$; z izjemo kratkih v zadnjih zlogih);
- u : dolgi u (iz izhodiščnoslovenskih $\acute{o}(:)$ in $o(:)$; z izjemo kratkih v zadnjih zlogih);
- ə polglasnik;
- e : dolgi ozki e (kjer bi bil v narečju navadno i ; ali ie v neidrijskih varietetah; npr. *be'se:d*);
- o : dolgi ozki o (kjer bi bila v narečju navadno u ; ali uo v neidrijskih varietetah; npr. *'p:sem*);
- u u in dvoustnični ɥ (dvoustnični ɥ se izgovarja vedno pred soglasnikom in na koncu besede);
- wo idrijski dvoglasnik ɥo ;
- je idrijski dvoglasnik je ;
- l, r, m in n tudi za zlogotvorne $\text{ɭ}, \text{r}, \text{m}$ in n ;
- mesta naglasa ne označujem, razen če je nenavadno ali razlikovalno.

Da bi bila transkripcija ponazarjalnih zgledov v besedilu doktorata enotna, sem vse zglede iz besedil informantov, ki so bila zapisana v poenostavljeni transkripciji, naknadno zapisala v ozki fonetični transkripciji.

Pri transkribiranju sociolingvističnih intervjujev (izsledki so poglavju uporabljeni v prvih dveh razdelkih pri analizi posameznih govorcev (biografski podatki in refleksija lastnega govornega obnašanja), sicer pa v kvalitativni analizi sociolingvističnih intervjujev v 5. razdelku) so bila transkripcijska načela nekoliko drugačna:

- zapisujem tudi govor sogovorca – sebe kot osebe, ki intervjuja; tako govor informantov kot moj govor je označen s kratico imena na začetku vrstice;
- prekrivnega govora in sogovorčevih opornih signalov ne zapisujem, ker niso relevantni za namen raziskave;
- delov pogovorov, ki z obravnavano problematiko niso neposredno povezani (recimo pogovor o vremenu, otrocih, službi, hobijih), ne transkribiram, vsebino pa povzamem v oglatih oklepajih, npr. [o rekreaciji]; ob vsakem ponovnem začetku in koncu transkripcije je zabeležen čas;

- ne upoštevam premen po zvonečnosti, razen pri zapisu variant variable (g): /ɣ/ oz. /g/ skupaj z alofoni;
- pri zapisovanju se osredotočam na vsebino in tako večinoma ne zapisujem zarekov, opornih signalov, mašil, ponavljanj in napačnih začetkov, kadar ti bistveno ne vplivajo na potek komunikacije;
- nedokončane besede oz. zareke pišem samo, če so relevantni za analizo govora o govoru (prim: diale-narečje).

V besedilu doktorata so izjave informantov navedene v ležečem tisku v poknjženi obliki, pri čemer sem neknjžne lekseme ohranila, vendar jih zapisala, kot da bi nastopali v knjižnem jeziku.¹⁵⁰ Pri analizi in povzemanju v ležečem tisku uporabljam tiste dele iz govora informantov, ki prispevajo k razumevanju obravnavane problematike, pri čemer včasih združujem različne dele izjave ali dele različnih izjav (navadno ločeno s podpičjem). Pri teh navedbah so večkrat spremenjeni zaimki (iz prvoosebne in tretjeosebne), glagolske oblike (prav tako iz prve in tretje osebe), tudi spol pri pridevniških oblikah (pri opisu stališč informantov do lastnega narečja recimo navajam, kako ga opisujejo, in čeprav je Eva *dialekt* opredelila kot *trd*, *grob*, v kontekstu analize zapišem *trdo*, *grobo*, ker pišem o narečju), izpuščena so mašila, kot so *ne*, *no*, *ne vem*. Izjave govorcev je mogoče preveriti bodisi v transkripcijah intervjujev (priloga 8.4.4 na CD-ju) ali med pomembnejšimi navedki iz intervjujev po govorcih in temah (priloga 8.4.5 na CD-ju). Kjer gre za neposredne navedke iz transkripcij, so navedene izjave v celoti, in sicer med narekovaji, prav tako pa v poknjženi obliki in v ležečem tisku.

4.2.5 Izbrane fonološke variable

Variable sem izbrala na osnovi lastnega opazovanja (kot govorka narečja in geografsko mobilna oseba) ter poslušanja in analiziranja posnetkov, v pomoč pa so mi bili tudi izsledki dialektoloških raziskav na tem področju (predvsem Kenda-Jež 1999a in Kenda-Jež 2002a). Posebno relevantna je prva navedena razprava, ki skuša

v klasično shemo kontrastivne razčlenbe razmerij med knjižnim jezikom in (cerkljanskim) narečjem na glasoslovni in oblikoslovni ravni vključiti sistemoidno listo odklonov, ki se pojavljajo na prehodu iz narečnega v nadnarečne različke govorjenega jezika. (Kenda-Jež 1999a: 306–309)¹⁵¹

¹⁵⁰ Sem pa pri knjiženju spreminjala skrajšane oblike v daljše, npr. *maš* → *imaš*, *mal* → *malo*, *češ* → *hočeš*; tudi *kwa* → *kaj*, *zej* → *zdaj*.

¹⁵¹ Proučevano gradivo je nastalo ob snemanju besedil za izpise slovarja cerkljanskega narečja, do sprememb v smeri nadnarečnega različka je prihajalo predvsem zaradi snemanja govornega dogodka in (redkeje, predvsem na besedni ravni) zaradi prilagajanja drugozvrstnemu (drugonarečnemu) govorcu. Raziskava je zajela le govor starejše in dela srednje generacije (starost informantov najmanj petdeset let), vendar je »nekaj poznejših, sondažnih raziskav potrdilo vsaj glavne smeri obravnavanih sprememb tudi pri mlajših govorcih« (Kenda-Jež 1999a: 306).

Za raziskavo je bilo zbranih pet fonoloških variabel, tri samoglasniške in dve soglasniški:

a. Variabla (o): osrednji /o/ ↔ narečni /a/ (>akanje<) v nenaglašanih zlogih

'tu:k ix d[a]'bim ↔ 'ti 'neč na na d[o]'biš [Ita]

s[a] se u 'bistu 'ti: [a]tp[o]'wi:dal 'di:ležu de je kme'tija [a]s'ta:la e'notna [Eva]

[o]t 'tistih koli'čin ↔ [a]d za'či:tka [Tim]

Omejitev na opazovanje akanja oz. njegovega opuščanja v nenaglašanih zlogih je bila potrebna zaradi različnih refleksov variable (o) v različnih govorih cerkljanskega (in poljanskega) narečja, ki so lastni proučevanim informantom. Medtem ko sta v kanomeljščini (sekundarno) umično naglašeni *o* in novoakutirani *o* v zadnjih besednih zlogih zastopana z monofonogom *a*, je v idrijščini na tem mestu diftong *uo* (prim. tudi razdelek 3.8.3), pri preučevanih informantih pa se pogosto pojavlja tudi medvarietetna varianta *o*, ki je približana standardnemu *o:*. Razmerje med variantama /a/ in /o/ v naglašanih zlogih, pri čemer lahko govorimo o akanju in njegovem opuščanju, je tako obravnavano pri posameznih govorcih, kjer je ta opozicija prisotna (prim. razdelek o analizi Itinih posnetkov 4.2.2.4).

b. Variabla (o): osrednji /o:/ ↔ narečna /u:/, /uo/

sp'lox ne γ'ri: ni'ka:mər na 'm[o:]rje ↔ we'ri:tŋ bom š'la na 'm[u:]rje [Ula]

a_j 't[o:] že pre'weč ↔ 't[u:] 'zej de'luje [Eva]

'tu:k γa'w[o:]ru ↔ 'wi:m de je γa'[u:]ru [Tim]

c. Variabla (e): osrednji /e:/ ↔ narečna /i:/, /ie/

u'r[i:]dnu oγ'leda ↔ u'r[e:]dno og'leda [Eva]

je 'pəršu en Ar'menc 'tam z 'n[e:]kimi 'citrami in je 'pɥol 'tam za'č[i:]ɥ 'n[i:]ki šp'rudlat [Jan]

a ste 'r[i:]s 'ta:k k'las ↔ ka me 'r[e:]s za'nima [Ula]

d. Variabla (g): osrednja /g/, [k] ↔ narečna /γ/, [x]

'lopovou pa na 'mu:rš 'jet pa[γ]'li:at ↔ 'ti si 'rɛ:ku de bi 'šoɥ po[g]'lɛ:dat 'lopowe [Eva]

'jest lax'ko [g]'rɛ:m ↔ [γ]'ri:ma s'kupej na'za:j [Ula]

k'wa: se j do'[g]a:jal ↔ sə ne do'[γ]a:ja 'weč [Jan]

e. Variabla (v): osrednji /v/ (pred samoglasniki) ↔ narečni /w/

'te zu'n:anje s[w]eto'[v]a:uce so 'rekɫ de ne 'boje 'li:tas 'neč upo'ra:blel [Ita]

sɲ za'čɛ:u '[v]idet ↔ 'mo pa '[w]idɫ 'no [Jan]

d'va: 'joyita ↔ d'wi: s'pa:lnice [Tim]

V razpravi Karmen Kenda-Jež (1999a: 307–308) sicer beremo, da so »glasovi γ in njegov nezveneči par x ter dvoustnični w « konstanta cerkljanske izreke«, vendar se v zbranem gradivu v tej raziskavi kaže, da so pri proučevanih geografsko mobilnih osebah tudi ti narečni glasovi podvrženi spremembam in sem jih zato uvrstila med izbrane variable.

4.2.6 Dileme glede določanja variabel

Pri kvantitativni analizi fonoloških variabel se je odpiralo veliko različnih vprašanj in pomislekov. Izkazalo se je, da določene besede, ki so sposojene ali prevzete iz standardnega jezika, formalnega ali strokovnega konteksta, pa tudi nekatera lastna imena ohranijo standardno varianto tudi pri rabi v narečju oz. v močno narečno obarvanem govoru. Načeloma pri variantnostih študijah velja, da »se morajo upoštevati vse pojavitve izbrane variable« (prim. Tagliamonte 2006: 72), zastavlja pa se vprašanje, ali obstajajo izjeme, ko določene kategorije besed lahko izključimo, če se v njih ena varianta nikoli ne pojavi.

Med zanimivejšimi primeri so besede (vsi primeri v tem odstavku se nanašajo na variabla (ϵ)), ki se izgovarjajo z narečno varianto, kadar so rabljene kot občna imena (npr. delo: nar. *'di:lu* in stand. *'dɛ:lo*), vendar samo s standardno varianto, kadar so rabljene kot lastna imena (*Dɛ:lo* kot ime časopisa). Podobno imajo določene besede običajne narečne variante (npr. nega ali dom: *'ni:ɣa* in *'du:m*), ki pa se nikoli ne pojavijo v stalnih besednih zvezah (primeri s standardno varianto: *'nɛ:ɣa ot'ro:ka* kot šolski predmet; *di'ja:ški 'dɔ:m* (tudi če je *'dɔ:m* rabljen v tem pomenu brez pridevniškega določila)).

Problematični vidik tega vprašanja je posebej v tem, da glede nekaterih besed in variabel ni dvoma, da se ne uporabljajo z drugo (narečno) varianto, medtem ko za druge to ni tako jasno; največ takih primerov se kaže pri variabli (o) oz. akanju. Pogosto si npr. glagolsko obliko zlahka predstavljamo z narečno varianto, pridevniška ali samostalniška pa bi zveneli nenavadno. Primer: jasno je, da se v narečju uporablja *pap'raɥlet*, ni pa nedvoumno, da bi slišali tudi *pap'ra:uni is'pit*; podobno pri *dap'la:čɛt ↔ dapla'čilu, pa'nudit ↔ pa'nudba*.

Kot velja pri definiranju variable, gre pri tem za določanje nevtralizacij, tj. okolij, v katerih ni mogoče razlikovati vseh variant variable, in izključitev posameznih elementov, ki se obnašajo drugače kot drugi člani njihovega razreda (Labov 2004: 7, prim. tudi razdelek 2.1.3.1). Ko sem zastavila vprašanje o tem

na mailing listi VAR-L (VAR-L@jiscmail.ac.uk), ki združuje variantnostne sociolingviste z vsega sveta, so mnenja podali predvsem strokovnjaki za jezike z diglosijo oz. močno izraženimi jezikovnostičnimi pojavi, pri čemer se je izkazalo, da različni strokovnjaki različno pojmujejo teoretična načela (elektronska korespondenca 25. in 26. 4. 2014). Dva sta izpostavila podobnost, tako rekoč identičnost problematike izposoje leksikalnih enot iz moderne standardne oz. klasične arabščine v katero izmed arabskih narečnih varietet. Kot je bilo razvidno iz odgovorov, je v variantnostnih študijah običajna praksa, da se te pojavitve izključijo, razen če je cilj določiti, katere leksikalne enote ohranijo izvirno podobo in katere se v narečju podomačijo. Pogosto se izključi še primere, kjer je variantnost nenavadno visoka ali nizka. V takih primerih se lahko izračuna tudi pogostost in se pojavitve izključi ali loči kasneje, če se izkaže, da ne sledijo splošnim zakonitostim.¹⁵²

Ker se mi je pri odločanju, kdaj upoštevati variantnost in šteti pojavitve za distribucijsko analizo, zdelo nezanesljivo, da bi se opirala samo na lastni občutek in presojo, sem prosila najprej vsakega od informantov za mnenje glede rabe v njegovem lastnem govoru. Obenem sem za presojo vseh pojavitev, ki so zbujale negotovost, prosila dve idrijski slovenistki, ki živita v Idriji in sta v vsakodnevnem stiku z različnimi generacijami domačinov, in sicer direktorico Mestne knjižnice Idrija, Milanko Trušnovec (M. T.), in upokojeno gimnazijsko učiteljico slovenščine, Lidijo Kleindienst (L. K.). Vsak od vprašanih je presodil, ali bi določeno besedo izgovoril tudi z narečno varianto ali ne. Za štetje določenih problematičnih pojavitev sem se vsakič odločila na podlagi večine odgovorov (prim. prilogo 8.4.3 na priloženem CD-ju). Odločitve, ki se tičejo samo ene variable, so obravnavane pri analizi po variablah (razdelek 4.4), skupna problematika, ki se nanaša na vse tri samoglasniške variable, torej (o), (e:) in (o:), pa je osvetljena v razdelku 4.4.6.

¹⁵² Variante, ki se pojavljajo v sposojenih enotah in ki imajo lahko tudi posebno družbeno vrednost, so lahko osnova za stile (če so bolj razširjene) ali registre (če se večinoma pojavljajo v omejenem leksikalnem okolju). Tako npr. variante, ki jih v narečjih jamaške kreolščine ni in govorcem tega jezika predstavljajo prestižne tuje variante, tvorijo osnovo za stil, imenovan 'Speaky-spoky' (prim. Patrick 1997). Glede sprememb v izgovarjavi na ravni besed so mladogramatiki zagovarjali tezo o brezizjemnih glasovnih spremembah, do sedaj pa se je izkazalo, da spremembe zahtevajo čas in da so lahko tako leksikalno kot družbeno pogojene (Lass 1997). Raziskave variantnosti so pokazale, da gre za preplet različnih vplivov: sprememba, ki se na koncu procesa zdi regularna, je med procesom lahko neenakomerno razporejena. Medtem ko Labov (1994) še vedno zagovarja pomen stališča mladogramatikov, drugi, npr. Ogura (1995) navajajo dokaze, ki potrjujejo, da je leksikalna širitev »osnovni mehanizem« širjenja glasovnih sprememb. V raziskavi jezika, migracij in urbanizacije na primeru Betlehema se je izkazalo, da fonološke variante bolj pogosto nastopajo v nekaterih besedah kot drugih, pri čemer je odločilen vpliv šolskega pritiska (Amara 2005). Pri potekajočih glasovnih spremembah je vpletenih več dejavnikov. L. Hathaway (1979) je primerjala avstrijske narečne podatke, zbrane leta 1897, s podatki, ki jih je v isti regiji leta 1973 zbrala sama. Pri tem je opazila stilistično in družbeno variantnost, dokazala pa je tudi, da je v različnih domenah prišlo do različnih stopenj standardizacije: besede, uporabljane v javni komunikaciji, cerkvenem okolju in v pravnem jeziku, so izkazovale večjo stopnjo standardizacije, medtem ko so kmetijski izrazi in besede iz družinskega življenja bolj obdržale narečni izgovor. Drugi dokaz za razlike v besedišču je študija razvoja oblik »o« in »ou« v francoščini (Holder 1990) – manj pogoste ali učene izposojenke iz latinščine so bile bolj verjetno prevzete z »o«, pri vsakdanjih besedah pa se je ta glas spremenil v »ou«. Kot kategorija, ki vpliva na leksikalno difuzijo, se je tako izkazala tudi pogostost rabe (po Amara 2005: 892–893).

4.3 Analiza po govorcih

Pri predstavitvi informantov ob analizi posnetkov njihovega celodnevnega samosnemanja uporabljam tudi kvalitativne podatke, pridobljene v sociolingvističnih intervjujih. Tako najprej predstavim biografske podatke, ki so relevantni za opis in interpretacijo govornega obnašanja (odgovori na vprašanja 1. sklopa v vprašalniku v prilogi 8.2), nato njihovo samorefleksijo govornega obnašanja v preteklosti in sedanjosti (odgovori na vprašanja 2. in 3. sklopa). Opišem okoliščine snemanja, okviren potek snemalnega dne in izbrane posnetke, nadaljujem s predstavitvijo variantnostne analize (transkripcije so v prilogi 8.4.1, vse pri analizi upoštevane variante variabel vseh informantov pa v prilogi 8.4.2 na priloženem CD-ju), končam pa z ugotavljanjem (ne)skladnosti med lastno oceno govora posameznega informanta in ugotovitvami na podlagi analize posnetkov.

4.3.1 Ula

4.3.1.1 Biografski podatki

Ula se je rodila leta 1991, izvira iz Spodnje Kanomlje. Njena mama je celo življenje živela v Spodnji Kanomlji (oba njena starša sta iz Idrijskih Krnic), oče pa do poroke v Idriji (njegova mama je bila rojena v okolici Hotedršice, oče pa je bil Idriječan), potem se je preselil k ženi v Kanomljo. V otroštvu je Ulo pazila stara mama v Spodnji Kanomlji, osnovno šolo je obiskovala v Spodnji Idriji, v srednjo šolo pa je šla v Ljubljano. Čez vikende se je prvi dve leti iz dijaškega doma praviloma vračala domov, kasneje pa je večkrat ostala v Ljubljani. Z družino so se ob koncu Uline osnovne šole leta 2006 preselili na Cerkljansko. Že konec osnovne šole je Ula imela nekaj prijateljev iz Ljubljane, tudi nekateri družinski prijatelji, s katerimi so se občasno družili, so bili iz drugih delov Slovenije. Ula je bila v času snemanja leta 2009 dijakinja tretjega letnika srednje strokovne šole v Ljubljani in se je ukvarjala s petjem.

4.3.1.2 Refleksija lastnega govornega obnašanja

4.3.1.2.1 Pogled nazaj

Ula pravi, da sta starša govorila *skozi idrijsko*, stara mama pa *kanomeljsko*. V osnovni šoli je bilo vse *pač v prfarščini v narečju, na srednji šoli pa vse v pravilni slovenščini*. Čeprav je bil oče v njenem otroštvu veliko službeno odsoten, Ula meni, da se je čutil vpliv njegovega govora v njenem govoru, da je *posvojila tudi nekaj idrijščine*, pri čemer so imeli vlogo tudi drugi idrijski prijatelji. Šolski vrstniki (predvsem tisti, ki so iz podružnične šole v Otaležu v spodnejidrijsko osnovno šolo prišli v petem razredu) *so jo spraševali, če je Idrijka*. V šoli so učitelji *pri kakšnih govornih nastopih komentirali, da je pač treba uporabljati pravilno slovenščino*. Ula je vedno imela stik z drugimi jezikovnimi varietetami, saj je bil oče novinar in ga je *velikokrat slišala že govoriti pravilno*, prav tako mamo, veliko je tudi brala. Spomni se, da se je že v osnovnošolskih stikih s prijatelji iz Ljubljane govorno *kar prilagajala, zato ker niso čisto nič razumeli*.

Največja sprememba se je zgodila ob prehodu v srednjo šolo, ta sprememba *takrat je bila konkretna, v govoru in v bistvu v vsem pač, kar se ti dogaja*. Ob vstopu v srednjo šolo je najprej poskušala govoriti v narečju, sploh na začetku, ko je imela sostanovalko in sošolko iz Idrije. Če bi ostali skupaj v razredu, bi Ula verjetno *bolj idrijsko tolkla*, tako pa je ta potem ponavljala prvi letnik in Ula je *s cajtom, ko vidiš pol, da pač res ne gre*, postopoma spreminjala svoj govor, *ni to tako, recimo, da bi čez noč*. Svojo govorno prilagoditev torej v veliki meri pripisuje temu, da *je bila tudi večina ljudi, s katerimi se je družila, so bili vsi iz Ljubljane*. Z idrijskim narečjem se je v Ljubljani zelo tako mogoče izključeno počutila, ker si *pač res totalno drugačen: »Recimo ko greš v štacuno, ne veš, kaj povedati, a ne, kot če bi šla v Anglijo zdaj živet, recimo, to je bilo meni ful podobno.«* Šlo ji je *recimo blazno na živce, da je enemu nekaj razlagala, pol pa na koncu ji reče, kaj je sploh povedala. Da mora eno stvar tolikokrat razlagati in tolikokrat povedati, to ji je bilo zmeraj ful težko*.

Meni, da je *verjetno to preklepila* tudi zato, ker je bila *in s petjem in s to medicinsko zbornico in z delom v bolnici* v stiku z eno mogoče malo višjo družbo. Ko npr. kot pevka sodeluje z ansamblom, *ne more tam lih v idrijsčini tolči*, saj *to tam pa ne bi šlo skozi, bi leteli komentarji sigurno*. Ko je v 1. in 2. letniku imela fanta iz Kranja, je *kar posvojila ene besede* in potem je v pogovoru *recimo z Ljubljančani včasih kaj takega rekla, pa jo je kdo vprašal, če je iz Kranja*.

4.3.1.2.2 V času raziskave

Ula je, *kar se narečij tiče, še kar čuden človek, kakor ji pravijo recimo drugi, je ful prilagodljiva in ful prevzame*. Jezik, ki ga govori doma, je *nekaj vmes, to je ena mešanica prav vsega: in idrijsčine in prfarščine in kanomeljščine in krniščine, vsega*. Pravi, da doma mogoče tudi med sabo niso govorili *tiste ta trde ne idrijsčine ne kanomeljščine ali karkoli*. Je pa njen fant večkrat komentiral, *da se sliši razlika, kako govori z njihovimi doma ali pa kako govori z mamo* (staro mamo). Ula meni, da je njena kanomeljščina *absolutno drugačna od kanomeljščine Kanomeljčana*, ki se ni nikoli šolal v Ljubljani, in poudarja *ful velik vplivov* glede jezika v času njenega odrasčanja: oče je bil Idrijčan, do konca osnovne šole so živeli v Kanomlji, potem so se kmalu preselili na Cerkljansko, imela je družbo iz Idrije in Spodnje Idrije, v srednji šoli tudi zelo dobro prijateljico iz Otaleža, *z njo tudi mogoče malo na cerkljansko varianto*. Ula meni, da besed iz ljubljansčine ne prenaša v svojo mešanico, to ima *čisto ločeno in tudi zelo ločene ljudi, s kom kako govori*.

V idrijski knjigarni, kjer občasno dela, govori *idrijsko, razen če pride kdo od zunaj, pol pa zmeraj ljubljansko*, na upravni enoti v Idriji pa bi govorila *kar po idrijsko*. S sostanovalkama oz. *cimrama* govori *idrijsko, ker se toliko poznajo med sabo*, čeprav ena izvira iz Postojne, druga pa iz Gorenje vasi. Pravi, da *vsaka čisto po svoje tolče, samo se razumejo med sabo, tisto pol ni bil nikoli problem*. S fantom, ki prihaja iz Mengša, govori *čisto pravilno*, saj se z njim *pa itak toliko veliko pogovarja, da bi pa zelo težko govorila idrijsko*. Če so v družbi Idrijčani in Ljubljančani, *to zna biti pa včasih tako malo, malo je smešno*. Ponavadi potem govori v *pravilni slovenščini*, ker se je toliko navadila tega. S sestro *recimo*

govori v idrijsčini, če so zraven še drugi, pa kar prevzame ljubljansko narečje. Meni, da učitelji v Ljubljani verjetno ne bi tolerirali narečja, posebej pri slovenščini znajo biti kar alergični. Pravi, da ima kakšna ta mašila, ki so idrijska, to ji je ostalo, in da jo je nedavno učiteljica slovenščine v zvezi z načrtovanim govornim nastopom opozorila, da to so pa tudi na maturi zelo občutljivi in da to pa mora ful ahtati. Zaveda se, da ene stvari ne moreš lih izničiti, tudi če po ljubljansko govoriš.

4.3.1.3 Snemalni dan in izbrani posnetki

Ulino samosnemanje je potekalo junija 2009. Cel dan je preživel v Ljubljani, jutro in popoldan v dijaškem domu, dopoldan v šoli. Dodatni posnetek je opravila naslednji dan v dopoldanskem času v šoli. Skupna dolžina posnetkov je 17 ur, 59 minut in 42 sekund, dolžina analiziranih posnetkov pa 30:33 minut. Korpus izbranih in analiziranih izsekov je sestavljen iz 16 posnetkov, ki so dolgi od 0:06 do 4:36, v povprečju pa 1:55 minut. Večinoma gre za pogovore z lokalnimi bližnjimi (sedem posnetkov v skupni dolžini 12:12) in vrstniki od drugod (šest posnetkov v skupni dolžini 10:01), izjema so pogovor s sostanovalko (4:52) in dva dialoga z učiteljema pred razredom (daljši predstavlja ustno ocenjevanje) (3:28) (prim. tudi Tabela 4). V domeni lokalni bližnji so pogovori s sestro (štirje posnetki) in z drugimi vrstnicami z Idrijskega (trije posnetki). Pri vrstnikih od drugod prevladujejo pogovori s fantom (štirje posnetki), preostala dva sta krajši izmenjavi s šolskima vrstnikoma. Pri kar devetih posnetkih (pri vseh pogovorih s sestro in fantom) gre za telefonske pogovore, posnete v popoldanskem času v dijaškem domu, pri čemer se je slišal samo Ulin glas. Drugi pogovori so bili posneti v jutranjem oz. dopoldanskem času v dijaškem domu (s sostanovalko) oz. v šoli (z lokalnimi in šolskimi vrstniki ter učiteljema). Predvsem pri dialogih z učiteljema je bilo Ulinega govora sorazmerno malo, zato je ta domena glede števila variant in interpretacije manj reprezentativna in kot taka zapisana v oklepaju.

Ime posnetka	Dolžina	Udeleženci	Tema pogovora	Okvirni čas in kraj	Medij
U1 lokalni bližnji 1	4:36	lokalna vrstnica	šolska problematika	dopoldne med odmorom v šoli	pogovor v živo
U2 lokalni bližnji 2	1:17	sestra	načrtovane počitnice	popoldne v dijaškem domu	telefonski pogovor
U3 lokalni bližnji 3	0:54	sestra	načrtovane počitnice	popoldne v dijaškem domu	telefonski pogovor
U4 lokalni bližnji 4	0:51	sestra	načrtovane počitnice	popoldne v dijaškem domu	telefonski pogovor
U6 lokalni bližnji 5	2:45	sestra	načrtovane počitnice	popoldne v dijaškem domu	telefonski pogovor
U6 lokalni bližnji 6	1:43	lokalna vrstnica	načrtovano srečanje	popoldne v dijaškem domu	telefonski pogovor
U7 lokalni bližnji 7	0:06	lokalna vrstnica	šolska problematika	dopoldne med odmorom v šoli	pogovor v živo
U8 sestanovalka	4:52	sostanovalka	šolska problematika	zjutraj v jedilnici dijaškega doma, na poti v sobo in v sobi	pogovor v živo
U9 vrstniki od drugod 1	4:02	fant	načrtovane počitnice	popoldne v dijaškem domu	telefonski pogovor
U10 vrstniki od drugod 2	1:50	fant	načrtovane počitnice	popoldne v dijaškem domu	telefonski pogovor
U11 vrstniki od drugod 3	1:19	fant	načrtovane počitnice	popoldne v dijaškem domu	telefonski pogovor
U12 vrstniki od drugod 4	2:26	fant	načrtovane počitnice	popoldne v dijaškem domu	telefonski pogovor
U13 vrstniki od drugod 5	0:24	šolska vrstnica	šolska problematika	dopoldne med odmorom v šoli	pogovor v živo
U14 vrstniki od drugod 6	0:10	šolska vrstnica	šolska problematika	dopoldne med odmorom v šoli	pogovor v živo
U15 učitelji javno 1	0:12	profesorica	šolska problematika	dopoldne med šolsko uro	pogovor v živo
U16 učitelji javno 2	3:16	profesorica	zgodovina (ustno ocenjevanje)	dopoldne med šolsko uro	pogovor v živo

Tabela 4: Podatki o analiziranih Ulinih posnetkih

Domena	Posnetki
Lokalni bližnji	12:12
Sostanovalka	4:52
Vrstniki od drugod	10:01
Učitelji javno	3:28
Skupno	30:33

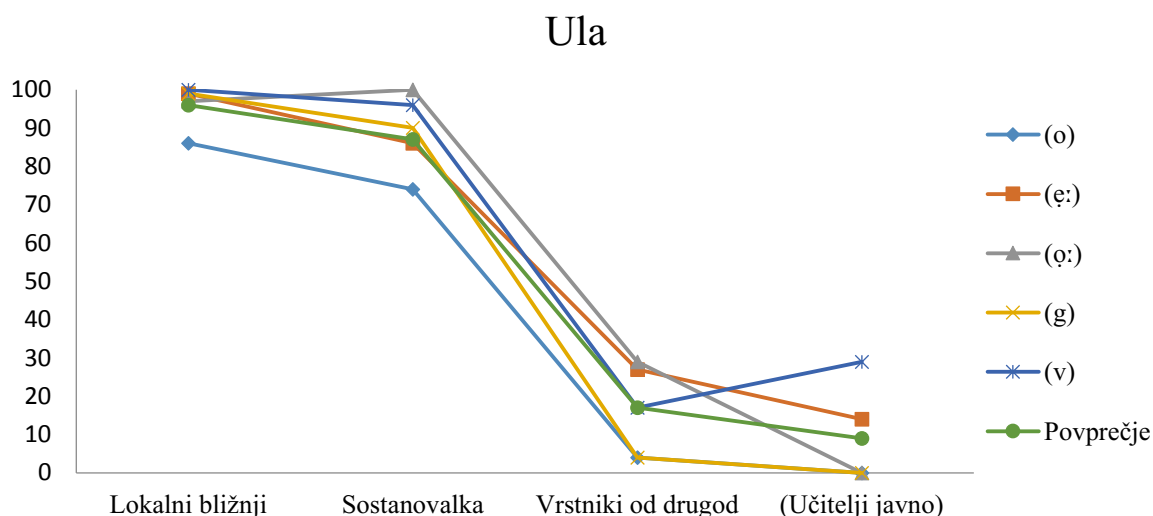
Tabela 5: Dolžina analiziranih Ulinih posnetkov po domenah

4.3.1.4 Analiza izbranih posnetkov

Deleži narečnih variant po posameznih domenah (prim. Tabelo 6) kažejo, da Ula uporablja dva izrazito ločena koda, ki ju sama najpogosteje imenuje *idrščina* in *lublanščina*; tudi grafikon (Grafikon 1) je pri njej najbolj izrazito dvodelen. Narečje uporablja v komunikaciji z lokalnimi sorodniki in prijatelji, obenem pa tudi s svojimi sostanovalkami v dijaškem domu iz drugih delov Slovenije, saj je ob prihodu v Ljubljano, ko so se spoznale, govorila narečno. Kmalu je ugotovila, da bo potrebno prilagajanje, s sostanovalkami pa so se do takrat govora druga druge navadile že do te mere, da so za medsebojno komunikacijo ohranile vsaka svojega. Z drugimi sovrstniki, ki jih je spoznala po spremembi strategije govornega obnašanja, Ula govori *lublansko*, in sicer ne glede na to, kako blizu so si (v domeno vrstniki od drugod so npr. zajeti tudi pogovori z njenim fantom). Če je torej med deležem narečnih variant pri govoru z lokalnimi bližnjimi (96 %) in sostanovalko (87 %) le 9 % odstotkov razlike, je razlika med govorom s sostanovalko in vrstniki od drugod (17 %) veliko bolj dramatična, in sicer kar 70 %. Pri govoru z učitelji v javnosti je delež narečnih variant le 9 %.

Variabla	Lokalni bližnji		Sostanovalka		Vrstniki od drugod		(Učitelji javno)	
(o)	89	15	23	8	3	65	0	16
	86 %		74 %		4 %		0 %	
(e)	119	1	23	1	21	56	1	6
	99 %		86 %		27 %		14 %	
(p)	61	2	15	0	14	35	0	3
	97 %		100 %		29 %		0 %	
(g)	77	1	9	1	3	70	0	7
	99 %		90 %		4 %		0 %	
(v)	123	0	26	1	15	74	4	10
	100 %		96 %		17 %		29 %	
Povprečje	96 %		87 %		17 %		9 %	

Tabela 6: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Uli

Grafikon 1: Delež narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Uli

Od variabel nekoliko izstopa akanje, ki ima predvsem pri pogovorih z lokalnimi bližnjimi in sostanovalko v primerjavi z drugimi variablami opazno najnižji delež narečnih variant (86 % pri lokalnih bližnjih; pri vseh drugih variablah vsaj 10 % več; 74 % pri sostanovalki, pri vseh drugih variablah vsaj 12 % več). Najvišji delež narečnih variant pri sostanovalki zasledimo pri variabli (o:) (100 %), pri vrstnikih od drugod pri (e:) in (o:) (29 oz. 27 %), pri učiteljih pa pri (v) (29 %), pri čemer je pri drugih variablah v posameznih domenah ta delež vsaj za 10 % nižji.

Od vseh informantov ima Ula najhitrejši tempo govora in uporablja največ slengovskih besed, med njimi recimo tudi sicer pogoste *'ful*, *'sori*, *də 'best*, *'tip*, *'fɔ:ra*; veliko izrazov iz šolskega okolja (*k'la:s*, *pr'foksa*, *za'liwat*, *'Dic* (Dijaški dom Ivana Cankarja)), poimenovanja za šolske predmete (*'mata*, *z'yodla* (tudi *zyodo'wina*), *'bajla*), in druge, kot npr. *'ci:la* *š'ta:la*, *f'let*, *za d'ža:be*, *'futər*, *'fak*, *'zix* (= zihér), *'xuda*, *ule'tiwa* (prideva), *s'tu: 'posto*.

Glede razmerja med značilnimi kanomeljskimi oz. spodnjeidrijskimi in idrijskimi fonološkimi pojavi se kaže, da Ula večinoma uporablja idrijske variante. Pri refleksih izhodiščnoslovenskih *ɛ(:)* in *e(:)* (razen kratkih v zadnjih zlogih) zasledimo kar 57 idrijskih refleksov /i:/ in le en kanomeljski /ie/, torej 98 % idrijskih variant. Pri refleksih izhodiščnoslovenskih *o(:)* in *o(:)* (razen kratkih v zadnjih zlogih) se pojavi 17 idrijskih refleksov /u:/ in samo en kanomeljski /uo/, torej 94 % variant, značilnih za idrijski govor.

Pri (sekundarno) umično naglašenem *o* in *o* v zadnjih besednih zlogih, ki imata v kanomeljščini refleks kratkega *a* (akanje tudi v naglašeni zlogih), v idrijščini pa diftong *uo*, pri Uli opazimo predvsem idrijske dvoglasniške variante (npr. *'puol*, *'duol*) in dolge in ozke *o*-je, ki lahko mejijo na dvoglasniškost (*'pɔ:l*,

'dɔ:l), včasih pa tudi medvarietetne, standardnemu o: približane kratke o-je ('pol, 'dol). Kaže, da so ta razmerja odvisna tudi od posameznega leksema. Čeprav morda zapis in štetje v tem primeru, kjer ne gre za izbrano variabla, nista tako natančna, so okvirna razmerja med posameznimi variantami lahko povedna: pri prislovu *po(l)* 'potem', členku *dosti* in svojilnem pridevniku *moj* prevladujejo dvoglasniške variante (13 'puol, 1 'pɔ:l, 3 'pol; 4 'puo, 1 'pɔ:, 8 'po; 9 'mɥoje (vedno v zvezi *pa/po* 'mɥoje), 1 'mɥoja; 3 'moje, 1 'moja, 1 'mojm; 2 'duost, 1 ats'puodi); pri prislovu *dol* dolgi ozki o-ji: 18 'dɔ:l, 3 'duol, 1 'dol). Dolgi ozki e zasledimo tudi v nekaterih drugih primerih, npr. v mašilu *a* 'nɛ: ali v števnikih 'ɛ:na ali 'pɛ:dya.

Po drugi strani pri Uli na nekaj mestih zasledimo reflekske, ki jih v kanomeljščini ni, so pa značilni za Idrijo: npr. pri pomožnem glagolu *biti* v prihodnjiku ('*basta* (vendar tudi oblika s kanomeljskim o – '*bosta* (3) in '*boma* (1)) in nedoločniku *dati* ('*da:t* (nam. kanomeljski '*dā:t/do:t*)). Uporablja tudi idrijski kratki *u* pri pomožnem glagolu *biti* v prihodnjiku, vendar se tudi ta oblika izmenjuje s kanomeljskim *o* (*bu* (21 pojavitev, 19 pri lokalnih bližnjih, 2 pri vrstnikih od drugod) vs. *bo* (9 pojavitev, 5 pri vrstnikih od drugod, 4 pri lokalnih bližnjih), *buš* (2) oz. *uš* (4) vs. *boš* (5 pojavitev); pojavljajo se tako naglašene kot nenaglašene oblike).

Uporablja tudi značilni idrijski dolgi *u:* v '*mu:rš* in nenavadno obliko preteklega deležnika *-l* glagola *dobiti*: značilna narečna bi bila oblika *da'biɥ/da'bila*, pri Uli pa v pogovorih s fantom in sošolcem zasledimo '*du:bu* in '*du:bla* (*sn d've: š'tirki* '*du:bla*; *ma se buš ža* '*zəle ful* '*du:bu dər'gač*). Opazimo tudi nekaj drugih značilno idrijskih oblik, npr. '*ni:xi*, *z'mi:nen* (kanomeljsko bi bilo '*jejnɛj* in '*mejnenu*).

Pri Uli zaznamo tudi visoko stopnjo redukcije in posledično pogosto pojavljanje polglasnika (npr. 11 '*tək*, 3 '*kək*, 6 '*s'kəp* (v vseh teh leksemih bi bila kanomeljska varianta z *o*, idrijska pa z *a*), 4 '*səm* (v pomenu samo), '*jəst*, '*pəsluš*, '*kəšn* (*zemlje'wit*), '*dɛ:vi:tɥd'vəjzga*, '*pɛ:tək*). Tudi *l*, *ɲ* in *ŋ*, ki so sicer v narečju običajno zlogotvorni, pri Uli pogosto razpadejo v zvezo s polglasnikom (npr. '*p'ɔ:səm*, '*nɛnə'va:dəŋga* ipd.).

Analiza torej kaže, da pri Uli prevladujejo idrijske oblike in da so značilne kanomeljske pravzaprav zelo redke. Zanimivo bi bilo vedeti, ali je do tega prišlo postopoma v procesu socializacije v širšem idrijskem okolju ali je že pri prvotni jezikovni socializaciji v krogu družine z očetom idrijskega porekla usvajala idrijski govor.

Zanimiva je variantnost znotraj istega konteksta ali celo iste izjave na različnih jezikovnih ravneh (npr. *oned've:* vs. *onid've:* v pogovoru s fantom (U11): *bi š'le oned've:* z '*Ba:rbi a ne* . '*sam* . *no sam* '*zej je* '*lej t'le pa še en prob'lɛ:m* . *da onid've:* *pač* '*nimata* '*a:ɥta*; akanje oz. njegova opustitev v pogovoru s sestro (U2): *pa* '*mɥoje* vs. *po* '*mɥoje*; različno mesto naglase v pogovoru s sestanovalko (U8): '*itak sm sam pra'sa:na* . '*misem* '*itak sm* '*sam p'ra:šena*); narečna vs. standardna varianta variable (ɔ:) pri kazalnem zaimku *to* v pogovoru z lokalno vrstnico (U1): *a pər* '*was je blu* '*tu:* . '*tɔ:j bla* '*ci:la š'ta:la*. Pri imenovanju

šolskega predmeta *nega otroka* v pogovoru s sošolcem trikrat ponovi *'nɛ:go*, v pogovoru s sošolko z Idrijskega pa dvakrat *'nɛ:ɣa*, enkrat *pər 'nɛ:x* in enkrat *pər 'nɛ:ɣi ot'roka*, pri čemer v leksemu *nega* uporabi narečni *ɣ*, ne pa narečnega idrijskega *i:*, ohrani se tudi nereducirana mestniška končnica; pri leksemu *otroka* prav tako uporabi standardna *o* (in ne narečna *a* oz. *uo*), pri čemer je drugi *o* precej ozek.

4.3.1.5 Skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi

Ula ocenjuje, da je njen govor doma *mešanica vsega*, analiza pa kaže, da se le izjemoma najde kakšna značilna kanomeljska oz. spodnjeidrijska posebnost, več pa je idrijskih. Res ima od vseh informantov najbolj *ločene ljudi, s kom kako govori*, saj so njene varietete najbolj izrazito različne druga od druge. Čeprav pravi, da s sostanovalkami govori idrijsko, je delež narečnih variant v tej domeni vendarle nekoliko nižji kot pri lokalnih bližnjih (87 v primerjavi s 96 %), prav tako pri njeni *ljubljanščini* oz. *pravilni slovenščini* ostaja določen delež narečnih variant (17 % pri vrstnikih od drugod in 9 % pri učiteljih).

4.3.2 Ita¹⁵³

4.3.2.1 Biografski podatki

Ita je bila rojena leta 1970. V času otroštva, osnovne šole in gimnazije je živela v Spodnji Kanomlji, od koder sta tudi njena starša (prav tako stari starši, razen mamine mame, ki je bila iz Stopnika). V času otroštva je bila v varstvu doma pri mami, osnovno šolo je obiskovala v Spodnji Idriji, gimnazijo v Idriji, študirala pa je angleščino v Ljubljani. Kot otrok se je družila pretežno z domačini, v času študija je med tednom bivala v študentskem domu v Ljubljani, ob vikendih pa večinoma že v Idriji pri fantu. Po diplomi se je preselila v Idrijo, kjer sta si s fantom uredila stanovanje. Rodili sta se jima dve hčerki (leta 1999 in 2001). Po diplomi je eno leto delala v idrijski mestni knjižnici, potem na ljubljanskem raziskovalnem inštitutu, leta 1998 se je zaposlila v časopisnem podjetju, kjer dela še danes. Vsak delovni dan se z avtomobilom pripelje iz Idrije v Ljubljano, kjer dela v manjšem kolektivu, v katerem so sodelavci večinoma iz osrednjeslovenskega območja.

4.3.2.2 Refleksija lastnega govornega obnašanja

4.3.2.2.1 Pogled nazaj

S starši se je pogovarjala *zmeraj po domače, po kanomeljsko*. V osnovni šoli *se ne spomni, da bi kdo govoril drugače, kot so oni, narečno*. Tudi v gimnaziji so bili v *glavnem domačini*, razen dve sta bili iz *Črne Vrha* in sošolcem se je zdelo, da *dosti bolj pravilno govorita kot oni, kar tudi sta*. Ko so bili v šoli vprašani, so se *potrudili govoriti pogovorno slovenščino*, da niso *klamfali čisto te naše narečne*, in

¹⁵³ Preliminarni rezultati, ki se nanašajo na Ito in Evo, so bili predstavljeni na mednarodni konferenci ICLaVE 7 junija 2014 v norveškem Trondheimu in v Bitenc in Kenda-Jež 2015.

Ita se ne spomni, da bi imela *kakšne hude težave s tem prevodom iz dialekta v to*. V času študija je bilo v študentu *zmeraj tako, kakor je kdo govoril, tako je govoril, ni bilo nobenih fines*. Pravi, da je *najbrž probala malo omiliti kakšne vokale, ampak to je najbrž pa tudi vse*. Meni, da po selitvi v Idrijo ni spremenila svojega naglasa,¹⁵⁴ *saj ni treba*. Glede govornega obnašanja se označi za *promašan slučaj*, *saj nikoli ni čutila potrebe, da bi se prilagajala, nekemu novemu narečju pa sploh ne, saj narečje imaš itak svoje*.

4.3.2.2 V času raziskave

S sodelavkami *se pogovarjajo čisto vsaka po svoje, tako kot vsaka govori*. V službi se *približa sogovornu, če nekdo kliče z Erteveja oz. pri ljudeh, ki so jezikovno tudi konec koncev izobraženi ali ne ve, kako bi temu rekla, saj se ji to zdi del bontona pogovornega, da se jim v tem smislu malo približa*.

Z otrokoma se pogovarjajo v narečju, le kadar *pripravljajo kakšno govorno vajo ali če kakšno snov obnavljajo, takrat doma malo potrenirajo, saj so jih opozorili, da morajo pač uporabljati te knjižne besede oz. naj se izogibajo tem narečnim besedam*. Hčerko opomni tudi, če kakšno stvar *napiše po domače, in pove, to se pa tako pravilno napiše*. Zaveda se, da ko je razburjena oz. *že blizu tega, da bo zakričala, z uporabo pogovorne slovenščine nekako poskuša poudariti tisto mogoče resnost zahteve, ko poskušaš stopnjevati*.

Ko se prilagaja sogovornu, *se proba približati v tem smislu, da ne uporablja besed, ki jih njen sogovorec ne bi razumel, to absolutno in tukaj nima težav s komunikacijo*. Obenem *skuša tiste prav ta hude dvoglasnike prevesti v ta pravo*. Na več mestih omeni *γ* in *w*, ki bi jih *poskušala eliminirati, sigurno bi tudi omilila vokale in te stvari*. Pri komentiranju govora znanega Idrijčana pravi, da kljub temu da je *lepo govoril, takoj prepoznaš ene naglase, ene poudarke*.

4.3.2.3 Snemalni dan in izbrani posnetki

Ita je samosnemanje opravila maja 2009. Zjutraj se je s sodelavko z avtom peljala v Ljubljano, tam preživela delovno dopoldne v službeni pisarni, popoldne sta se vrnila v Idrijo, kjer je pri svoji mami skupaj s hčerkama pojedla kosilo. S hčerkama so nato odšle po nakupih v bližnji trgovski center, z eno od njiju se je vrnila domov, potem pa šla teč in izklopila snemalnik.

Skupna dolžina posnetkov je 10 ur, 13 minut in 16 sekund, dolžina analiziranih posnetkov pa 18:23 minut. Korpus sestavlja 13 posnetkov v dolžini od 0:12 do 2:35 minut, povprečna dolžina je 1:24 minut (prim. Tabela 8). V štirih domenah imamo po dva posnetka: pri pogovorih z lokalnimi bližnjimi (obakrat z lokalnima prijateljicama: jutranji pogovor v avtu in popoldanski na parkirišču pred trgovino; skupno

¹⁵⁴ Izraz sem uporabila sama v vprašanju. O njegovem pomenu in neustaljeni rabi v slovenskem jeziko(slo)vnem prostoru prim. op. 24.

3:41 minut), z otroki (dve hčerki, pogovora popoldne po kosilu in na poti v trgovino, 4:14 minut), s sodelavci o vsakdanji in o strokovni temi (različni sodelavci dopoldne v pisarni; obakrat po 4:33 minut). V domeni lokalni neznanci so trije posnetki (pogovori z lokalnimi prodajalkami) v skupni dolžini 32 sekund, v domeni neznanci od drugod pa dva (pogovora z neznanim sodelavcem in natakarnjem) v skupni dolžini 50 sekund. Ker je v teh dveh domenah variant variabel zelo malo, so rezultati lahko zavajajoči in sta zato domeni v tabeli in na grafikonu zapisani v oklepajih.

Ime posnetka	Dolžina	Udeleženci	Tema pogovora	Okvirni čas in kraj
I1 lokalni bližnji 1	2:02	lokalna prijateljica	prijateljčine počitnice	zjutraj med vožnjo iz Idrije v Ljubljano v avtu
I2 lokalni bližnji 2	1:39	lokalna prijateljica, hči	počitnice, obisk pri prijateljici	popoldne na parkirišču pred trgovino
I3 otroci 1	2:20	Itini hčerki in mama	pospravljanje, britje nog	po vrnitvi iz službe pri Itini mami doma
I4 otroci 2	1:54	Itini hčerki	kosilo, novi čevlji	popoldne po kosilu na poti v trgovino
I5 lokalni neznanci 1	0:10	prodajalka, hči	čevlji	popoldne v trgovini s čevlji
I6 lokalni neznanci 2	0:12	prodajalka, hči	salame	popoldne v živilski trgovini, delikatesa
I7 lokalni neznanci 3	0:28	prodajalka, hči	vetrovke	popoldne v športni trgovini
I8 sodelavci, vsakdanja tema 1	2:26	sodelavci	napitnine	dopoldne v pisarni v službi
I9 sodelavci, vsakdanja tema 2	2:07	sodelavci	počitnice, otroci	dopoldne v pisarni v službi
I10 sodelavci, strokovna tema 1	1:58	sodelavci	članek o mobingu	dopoldne v pisarni v službi
I11 sodelavci, strokovna tema 2	2:35	sodelavci	politika	dopoldne v pisarni v službi
I12 neznanci od drugod 1	0:14	uslužbenec, s katerim ima manj stika	članek v Gorenjskem glasu	dopoldne v pisarni v službi
I13 neznanci od drugod 2	0:18	natakar	račun	dopoldne v ljubljanski kavarni

Tabela 7: Podatki o analiziranih Itinih posnetkih

Domena	Posnetki
Lokalni bližnji	3:41
Otroci	4:14
Lokalni neznanci	0:50
Sodelavci, vsakdanja tema	4:33
Sodelavci, strokovna tema	4:33
Neznanci od drugod	0:32
Skupaj	18:23

Tabela 8: Dolžina analiziranih Itinih posnetkov po domenah

4.3.2.4 Analiza izbranih posnetkov

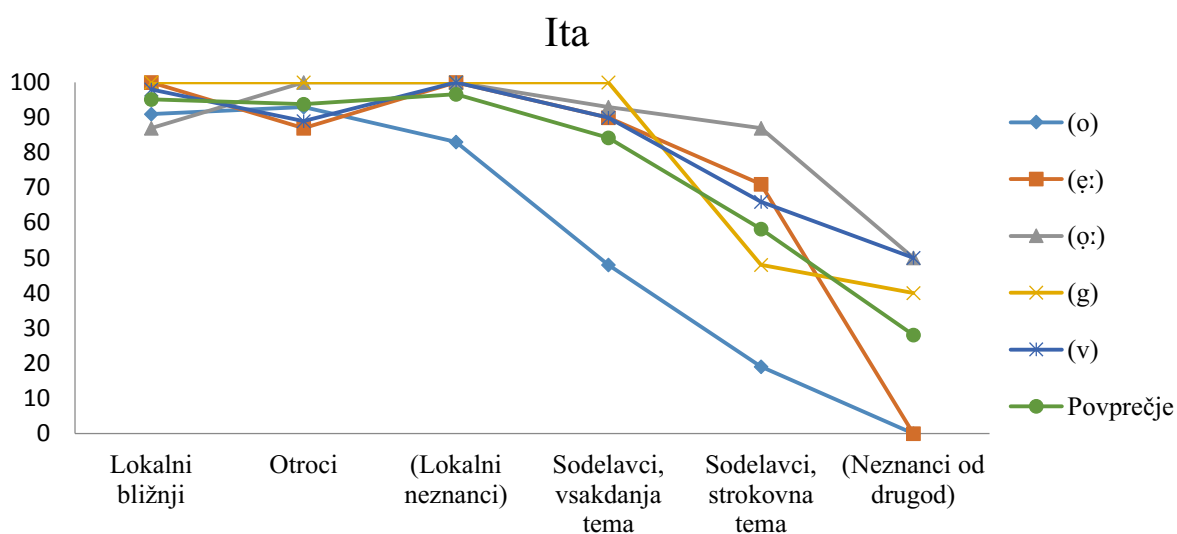
Ita uporablja visok delež narečnih variant pri pogovoru z lokalnimi bližnjimi in otroki ter z lokalnimi neznanci: skupni delež narečnih variant se giblje od 95 % v pogovorih z lokalnimi bližnjimi in 94 % v pogovorih z otroki do 97 % v pogovoru z lokalnimi neznanci, potem pa pade na 84 % v pogovorih s sodelavci o vsakdanji temi, na 58 % pri pogovorih s sodelavci o strokovni temi in 28 % pri pogovorih z neznanimi osebami v Ljubljani (prim. Tabela 9 in Grafikon 2). Največja razlika je torej glede na temo pri pogovorih s sodelavci, pri čemer je treba opozoriti, da pri strokovni temi pogovor večkrat teče o časopisnih člankih in se tudi v pogovoru uporabljajo besede in strukture iz zapisanih besedil, nekaj je tudi branja.

Pri otrocih Ita govor rahlo približa standardnemu jeziku, največ je standardnih variant pri variabliah (v) in (ɐ:). Standardne variante so pogostejše v čustvenem govoru, ko npr. ošteva hčerki (primer v I2): *ne 'ej 'ne se 'zej sprene've:dat, pa za 'sa:ba pɔsp'ra:viš, 'neč 'mami 'dɔns na bo 'bene 'bene ɔdɔb'rene p'rošne*, tu se pojavi tudi nereducirana končnica: *se 'ne 'widi*, in knjižna oblika vprašalnega zaimka: *na 'wi:m 'če:sa*.

Od variabel je spremembam najbolj podvrženo akanje, pri katerem je pri pogovoru s sodelavci o vsakdanji temi delež narečnih variant le 48 %, medtem ko je delež teh variant pri drugih variabliah v tej domeni od 87 (pri (ɐ:)) do 100 % (pri (g)). Najnižji delež narečnih variant je pri tej variabli tudi pri pogovoru s sodelavci o strokovni temi (18 %); druge variable se v tej domeni gibljejo od 48 (pri (g)) do 87 % (pri (ɔ:)). Zanimiva je tudi distribucija pri variabli (g): tako pri lokalnih bližnjih in otrocih kot pri sodelavcih o vsakdanji temi imamo same narečne variante, pri pogovorih o strokovni temi pa je njihov delež le 48 % – ob akanju najnižji delež od vseh variabel. Pri tej domeni imata najvišji delež narečnih variant samoglasniški variabli (ɐ:) in (ɔ:).

Variabla	Lokalni bližnji		Otroci		(Lokalni neznanci)		Sodelavci, strokovna tema		Sodelavci, vsakdanja tema		(Neznanci od drugod)	
(o)	43	4	37	3	5	1	24	26	9	39	0	3
	91 %		93 %		83 %		48 %		19 %		0 %	
(e:)	37	0	34	5	5	0	52	6	24	10	0	5
	100 %		87 %		100 %		90 %		71 %		0 %	
(o:)	13	2	21	0	3	0	28	2	27	4	1	1
	87 %		100 %		100 %		93 %		87 %		50 %	
(g)	13	2	21	0	3	0	28	2	27	4	1	1
	100 %		100 %		100 %		100 %		48 %		40 %	
(v)	98	89	100	90	66	50	98	89	100	90	66	50
	98 %		89 %		100 %		90 %		66 %		50 %	
Povprečje	95 %		94 %		97 %		84 %		58 %		28 %	

Tabela 9: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Ita

Grafikon 2: Delež narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Ita

Pri značilnih kanomeljskih oz. spodnejidrijskih fonoloških pojavih ugotovimo, da je Ita nekatere obdržala v veliki meri, druge pa znatno prilagodila idrijskemu oz. osrednjeslovenskemu govoru.

Pri refleksih izhodiščnoslovenskih $\epsilon(:)$ in $e(:)$ (z izjemo kratkih v zadnjih zlogih) se pojavi 37 kanomeljskih refleksov /ie/ in le 2 idrijska /i:/,¹⁵⁵ torej 95 % variant njenega primarnega govora. Pri refleksih izhodiščnoslovenskih $\varnothing(:)$ in $o(:)$ (z izjemo kratkih v zadnjih zlogih) zasledimo 17 kanomeljskih refleksov /uo/ in samo en idrijski /u:/,¹⁵⁶ torej 95 % variant Itinega primarnega kanomeljskega govora.

Pri kratkem naglašenem in umično naglašenem polglasniku, pri katerem imamo v kanomeljščini *o*, v idrijščini pa *a*, Ita večinoma ohranja kanomeljsko varianto, npr. za *sem* (prislovno določilo kraja) 5 kanomeljskih 'som. Podobno je pri leksemih *tako* in *kako* s sinhrono enakim mednarečnim razmerjem *o* – *a*: pri *tako* 11 pojavitev kanomeljske variante 'tok in 3 medvarietetne 'tək, pri *kako* pa 6 kanomeljskih 'kok.

Pri (sekundarno) umično naglašenem *o* in novoakutiranem *o* v zadnjih besednih zlogih, ki sta v kanomeljščini zastopana z monofonogom *a*, v idrijščini pa z diftongom *uo*, vidimo, da Ita nikoli ne uporabi značilne idrijske dvoglasniške variante, pač pa kanomeljski *a*, še pogosteje pa medvarietetni *o*. V pogosto uporabljenih besedah, kot so *gor*, *dol*, *on*, *ona*, *oni* in pogovorni *pol* (potem), kanomeljske variante ne zasledimo nikoli, torej nobenega 'yar, 'dal, 'ana, 'an, 'ani, 'pa(l), ki bi jih lahko pričakovali od Kanomeljčanke, pač pa 'yor (9 pojavitev), 'dol (4), 'on (2), 'ona (5), 'oni, 'pol (10 + 2 nenaglašena) 'po (12 + 4 nenaglašeni). Pri drugih besedah je razmerje med *a* in *o* nekoliko bolj raznovrstno, in sicer zasledimo 7 primerov za kanomeljski *a* in 27 za nevtralnejši *o*.¹⁵⁷ Kanomeljski *a* Ita večinoma uporabi pri pogovorih z lokalnimi bližnjimi in otroki, le ena pojavitev je pri pogovoru s sodelavci o vsakdanji temi. Pri nekaterih besedah se pojavljata obe varianti, večkrat celo v isti domeni, recimo: 'danc (3) – 'dons/z (3) (oboje pri govoru z otroki in sodelavci o strokovni temi); 'dast (1) – 'dost (3) (oboje pri lokalnih bližnjih); 'kanca (1) – 'konc (3), 'tajix (1) – 'toje (1). Drugi (povratno-)svojljni zaimki imajo *o*: 'moje, 'sojix, 'sojo, 'soji.

Prav pri zadnji opisani variabli, (sekundarno) umično naglašenem *o* in novoakutiranem *o* v zadnjih besednih zlogih, se Ita torej najbolj umika od kanomeljščine. Obenem prevzema posamezne idrijske lekseme ali oblike, kot je npr. 'ni:xaš (kanomeljsko 'fejneš) ali 'ni:ki (kanomeljski 'ni:kaj).

¹⁵⁵ Primeri s kanomeljskim /ie/ – 'u'riedu (4), 'y'rieš (6), 'y'le'die (2), 'y'rie (2), 'na'riedu (2), 'rie'ku (2), 'pa'y'lieat 'pogledati', 'pər'pielete, 'de'wiet, 'pač'ie'la, 'newa'rietne, 'iesen, 'r'dieče, 'y'liedam, 'y'riem, 'y'riemo, 'y'riesta, 'miet, 'siedn, 'de'wiet, 'l'die, 'i'mie, 'pa'y'lieat 'pogledati', 'de'siet; primeri z idrijskim /i:/ – 'pi:t, 'i'mi:n.

¹⁵⁶ Kanomeljski /uo/ – 'nuotər (2), 'nuot (2), 'ruoba, 'pa'y'luodaj, 'na'ruočm, 'zas'tuojn, 'p'ruosm, 'us'tuopta, 'ma'y'uoče, 'st'ruoški, 'ad'luočiš, 'dər'y'uo't, 'za'muotta, 'kuos, 'uosn; idrijski /u:/ – 'zada'u:lŋ.

¹⁵⁷ Primeri z /a/ – 'dast, 'atrak (LB); 'danc, 'kanca, 'danc, 'tajix (O); 'danc (SV). Primeri z /o/ – 'oned'wa, 'oned'wi:, 'dobri, 'loxku, 'dost, 'konc (3x) (LB); 'dons, 'p'rošne, 'donz, 'd'robne, 'dobər, 'dost (O); 'moje, 'roka, 'dobər, 'dost, 'dons, 'sojix, 's'kor, 'toje (SV); 'sojo, 'soji (SS); 'yola, 'nosnu (LN); 'dons (ND).

4.3.2.5 Skladnost Itine samoocene z ugotovitvami v analizi

Čeprav Ita meni, da se njen govor ni spremenil, ugotovimo nekatere odmike od njene izvirne kanomeljščine. Posebej se ti kažejo pri (sekundarno) umično naglašenem *o* in novoakutiranem *o* v zadnjih besednih zlogih, pa tudi pri posameznih leksemih in oblikah. S posnetka, kjer sem se sicer pogovarjala z njeno hčerjo, je očitno, da se Ita določenih sprememb lastnega govora ne zaveda, saj trdi, da uporablja kanomeljska *ʔar* in *ʔdal* in nejeverno sprejme moje komentarje, da ima na posnetkih *ʔor* in *ʔdol*:

M: *ka ʔti ʔma:š pa . ʔti ʔma:š ʔtud ʔtu:*

I: *ʔar ʔdal*

M: *ʔne:*

I: *.. ə . a sʔ ʔekla ʔgor ʔdol?*

M: *na posʔne:tkih ʔimaš*

I: *a ʔri:s?*

M: *ʔful . sʔku:s*

I: *(nejeverno) ʔkok . ʔgor ʔdol?*

M: *ʔgor ʔdol*

I: *(preizkuša sama pri sebi) sʔ šʔla ʔʔor . sʔ šʔla ʔdol .. a ʔri:s zaʔnim-*

M: *na posʔne:tkih iʔma:š ʔri:s*

I: *a ʔri:s al ʔkej . ja məʔyuoče se mi je pa tud ʔmen že ʔma: ʔkej pərʔkra:dl ʔnuot*

Zaveda se, da včasih pri pogovoru s hčerkama in pri pogovoru z neznanimi ljudmi v službi prilagaja svojo govorico, nima pa ozaveščenih prilagoditev pri pogovoru s sodelavci – te obstajajo, posebej pri akanju in posebej v pogovorih o strokovni temi.

4.3.3 Eva

4.3.3.1 Biografski podatki

Eva se je rodila leta 1970 in že celo življenje živi v Idriji. Njena mama prihaja iz Žirov, oče pa z Vrsnika (v Idrijo sta se preselila leta 1964). Anita je bila do tretjega leta starosti v domačem varstvu pri mami, potem je obiskovala idrijski vrtec. V času njenega otroštva so se veliko družili s sorodniki iz mamine družine, ki so živeli na Goriškem, srečevali pa so se večinoma pri teti v Žireh. Osnovno in srednjo šolo je obiskovala v Idriji, študirala je geografijo v Ljubljani, v času študija je med tednom živela v študentskem domu. Po diplomi se je najprej zaposlila v eni od osrednjih ljubljanskih knjižnic, leta 1998 pa v časopisnem podjetju, kjer dela še danes in kamor se vsak delavnik z avtom pripelje iz Idrije. Njen nekdanji mož, s katerim sta bila v času raziskave še poročena, izvira iz Spodnje Idrije, njuna otroka sta bila rojena leta 2003 in 2005.

4.3.3.2 Refleksija lastnega govornega obnašanja

4.3.3.2.1 Pogled nazaj

Ker Evina starša govorita *po žirovsko*, je bil to govor, ki se ga je naučila doma v zgodnjem otroštvu. Kot otrok je tudi sama *samo skozi vrata prišla, pa je začela po žirovsko tolči*, medtem ko je z otroki iz okolice govorila drugače: »*Smo pač tolkli otroci med sabo, kakor smo, v domačem dialektu.*« *Doma je bilo tako, v šoli je bilo tako*, oboje je bilo *kar dosti ločeno*. To je začela ozaveščati, ko so bili hkrati navzoči starši in idrijski prijatelji: »*Sem se znašla v tisti situaciji, čakaj, z mamó žirovsko, saj veš, s prijatelji po idrijsko. Ni mi štimalo in takrat sem, malo sem mešala, bolj po idrijsko.*« *To jo je tudi tako malo motilo pri komunikaciji*. Meni, da se njena idrijsčina v času osnovne šole ni razlikovala od idrijsčine drugih sošolcev, na drugem mestu pa pravi, da *nikoli ni ne čisto po žirovsko govorila ne čisto po idrijsko*.

Stik z drugimi narečji ali jeziki se je *kar dotakne*, tako da tisto, *kar ji je všeč, ona tudi zelo hitro osvoji*. Tako je že v času otroštva recimo v pogovoru s sestríčno iz Goriške *vpadla pa v tisti dialekt njihov dol*. Tudi ko so npr. njeni sodelavci slišali njen telefonski pogovor s hrvaško prijateljico, so komentirali, da *čisto purgersko govori, zagrebški dialekt totalno*.

Knjižna slovenščina ji sicer nikoli ni delala težav, v osnovni šoli je celo vodila razne prireditve, bila pa je ob prihodu v Ljubljano *zelo nesamozavestna v prvem letniku fakultete in si ni upala, se spomni, govoriti in ji je bilo nerodno*. Tam namreč *trčiš spet ob nekaj tretjega*. Pri neformalnih stikih s sošolci je že na začetku *pazila*, ker *enostavno dejansko tudi določenih besed niso razumeli*. Ne zdi se ji, da bi v Ljubljani *začela po ljubljansko vleči, to je ne potegne*. Verjetno je na njeno nadaljnje jezikovno obnašanje vplivala tudi negativna izkušnja s sodelavcem v prvi službi, ki ji je rekel, *da ne zna govoriti: »Mogoče je tudi tisto bil en tak ocvirek, da sem pol po tistem še malček bolj ...«*

4.3.3.2.2 V času raziskave

Eva pravi, da *prav po idrijsko nikoli ne govori in da v domačem okolju še vedno preklaplja, ampak ne tako intenzivno, ni tistega kot včasih, ko se ji je pa zdelo, da pa preklopi čisto na nekaj drugega, ko spregovori s starši*. Sedaj ima *en svoj govor, eno svojo govorico, to pogovorno, ki jo nekako fura*. Ugotavlja, da je *izgubila tisto žirovščino, da ni več tako močna, jo pa zna še čisto, če hoče, ona lahko čisto po žirovsko govori, ampak tega nikoli noče: »Verjetno da sem se usidrala jaz v enem svojem govoru in zdaj tega prakticiram.«*

Glede komunikacije z drugače govorečimi opaza, da *kadar koli vstopi recimo v pogovor ali s tuje govorečim ali pa s človekom iste govorne skupine, ampak drugega dialekta, jo ful zapelje, da bi kar tako govorila*. V vsakdanjem življenju v službi ali pri pogovoru z mano *bolj pazi na govor kot doma z otroki recimo*. Dejansko z ljudmi pa *malčk pogleda, ko govori*. Če je to služba ali je to nastop, enostavno se ji

*ne zdi primerno uporabljati narečje, hkrati pa pravi, da *dialekta tistega osnovnega po njenem ne moreš zabrisati, tudi se ji zdi bedasto (da bi ga).**

Kakor je pogovor bolj formalen, avtomatično preklopi, tudi v določenih situacijah z otroki avtomatično govori bolj pravilno, rekla bi tudi bolj premišljeno: kadar daje navodila, ne tolče po idrijsko, ali pa ko jima kaj razlaga, bere, to ono ekzaktno čak čak čak. Razlika je tudi glede na predmet pogovora: ali gre za take obskurne teme, tiste vsakdanjosti, štacuna, hrana, vreme ali pa ima pogovor večjo težo, ker je bolj formalen. Svoj odmik od narečja v najinem intervjuju pripiše temi pogovora, ki je postala, ne bom rekla lih strokovna, ampak ni zdaj ... (po klepetu o otrocih in poporodnem obdobju sva se začeli pogovarjati o govoru). V trgovini v Ljubljani recimo isto pazi, isto lepo govori, misli, bolj lepo.

4.3.3.3 Snemalni dan in izbrani posnetki

Evin snemalni dan spomladi 2009 je bil vsaj deloma podoben Itinemu. Zjutraj sta z avtom skupaj potovali v Ljubljano, sledilo je delovno dopoldne v službeni pisarni, po službi pa pot v Idrijo in doma srečanje s starši in otrokoma. Popoldne so z otrokoma šli na kopanje v Idrijsko Belo, se po vrnitvi doma uredili in se odpravili na večerni koncert na mestnem trgu. Po koncertu so se spet vrnili domov.

Dolžina vseh Evinih posnetkov je 11 ur, 29 minut in 24 sekund, dolžina za analizo izbranih šestnajstih posnetkov pa skupno natančno 12 minut. Posamezni posnetki so dolgi od 0:06 do 2:31 minuti (v povprečju 0:45) in so razvrščeni v šest domen. Pri lokalnih bližnjih imamo dva posnetka (z lokalno prijateljico in možem, skupno 3:38 minute), pri otrocih tri (skupno 3:33), pri sodelavcih pa po več krajših posnetkov pri vsakdanji (pet posnetkov, skupno 2:32 minuti) in strokovni temi (štirje posnetki, skupno 2:02). Le po en zelo kratek posnetek (pri vsakem gre pravzaprav za eno samo izjavo) imamo pri lokalnih neznancih (0:09 minut) in pri neznancih od drugod (0:06) (prim. Tabeli 10 in 11). Ker je gradiva v teh domenah tako malo in ker pri nekaterih variabliah v posamezni domeni ni bilo niti ene variante, domeni na grafu nista prikazani.

Ime posnetka	Dolžina	Udeleženci	Tema pogovora	Okvirni čas in kraj
E1 lokalni bližnji 1	2:31	lokalna prijateljica	kmetija, zemlja	zvečer na mestnem trgu
E2 lokalni bližnji 2	1:07	lokalna prijateljica in mož	obisk lokalnega kopališča	zvečer na mestnem trgu
E3 otroci 1	0:48	otroka	počitnice na morju	popoldne doma
E4 otroci 2	1:54	otroka	telefonska tajnica, policisti	popoldne doma
E5 otroci 3	0:51	otroka	prepir, oblačenje, pospravljanje	popoldne doma
E6 lokalni neznanci	0:06	natakar	naročilo soka	zvečer na mestnem trgu
E7 sodelavci, vsakdanja tema 1	0:43	sodelavka	sinova domislica	dopoldne v pisarni v službi
E8 sodelavci, vsakdanja tema 2	0:30	sodelavka	navdušenje otrok nad kmetijo	dopoldne v pisarni v službi
E9 sodelavci, vsakdanja tema 3	0:29	sodelavka	počitnice na morju	dopoldne v pisarni v službi
E10 sodelavci, vsakdanja tema 4	0:17	sodelavci	otroci	dopoldne v pisarni v službi
E11 sodelavci, vsakdanja tema 5	0:33	sodelavci	novi službeni prostori	dopoldne v pisarni v službi
E12 sodelavci, strokovna tema 1	0:31	sodelavci	dokumentiranje članka	dopoldne v pisarni v službi
E13 sodelavci, strokovna tema 2	0:38	sodelavci	dokumentiranje članka	dopoldne v pisarni v službi
E14 sodelavci, strokovna tema 3	0:22	sodelavka	dokumentiranje članka	dopoldne v pisarni v službi
E15 sodelavci, strokovna tema 4	0:31	sodelavci	novi direktor podjetja	dopoldne v pisarni v službi
E16 neznanci od drugod	0:09	klicatelj po telefonu	sprejem prošnje za poizvedovanje	v pisarni v službi

Tabela 10: Podatki o analiziranih Evinih posnetkih

Okoliščine, domena	Posnetki
Lokalni bližnji	3:38
Otroci	3:33
Lokalni neznanci	0:09
Sodelavci, vsakdanja tema	2:32
Sodelavci, strokovna tema	2:02
Neznanci od drugod	0:06
Skupaj	12:00

Tabela 11: Dolžina analiziranih Evinih posnetkov po domenah

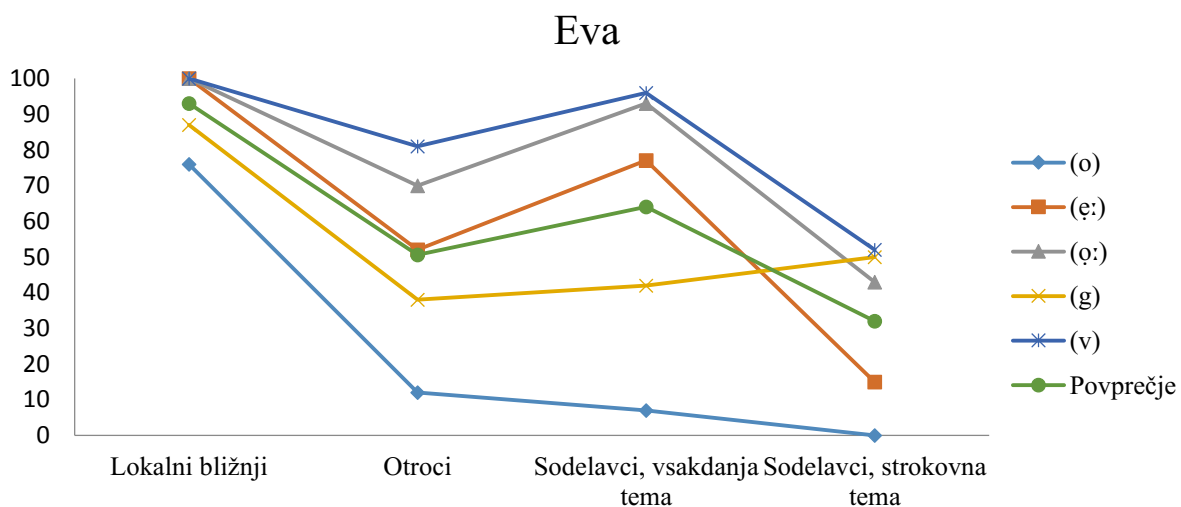
4.3.3.4 Analiza izbranih posnetkov

Rezultati kažejo (prim. Tabelo 12 in Grafikon 3), da Eva pri pogovorih z lokalnimi bližnjimi uporablja visok delež narečnih variant (93 %), v vseh drugih domenah pa je ta znatno nižji. Zanimivo je, da je Evin govor precej manj narečno obarvan pri govoru z otroki (51 %) kot pri govoru z lokalnimi neznanci (75 %) in s sodelavci o vsakdanji temi (64 % narečnih variant). Pri sodelavcih o strokovni temi je delež narečnih variant še nižji (32 %), pri neznancih od drugod pa pade na samo 6 %.

Od variabel sta spremembam najbolj podvržena (o) in (g), najmanj pa (v) in (o:). Zelo izrazite so pri Evi razlike v deležu narečnih variant pri nekaj variablah v posamezni domeni, posebej pri otrocih in sodelavcih o vsakdanji temi. Pri sodelavcih je v pogovoru o vsakdanji temi npr. delež narečnih variant pri (o) 7 in pri (v) 96 %, razlika je torej kar 89 %, pri otrocih pa pri (o) 12, pri (v) pa 81 %, torej je razlika 69 %, kar kaže na zelo nesorazmerno prilagajanje posameznih variabel v isti domeni.

Variabla	Lokalni bližnji		Otroci		(Lokalni neznanci)		Sodelavci, strokovna tema		Sodelavci, vsakdanja tema		(Neznanci od drugod)	
(o)	34	11	8	58	0	0	2	27	0	14	0	3
	76 %		12 %		/		7 %		0 %		0 %	
(e:)	35	0	17	16	0	0	20	6	2	11	0	2
	100 %		52 %		/		77 %		15 %		0 %	
(o:)	30	0	19	8	1	1	13	1	3	4	0	0
	100 %		70 %		50 %		93 %		43 %		/	
(g)	20	3	8	13	0	0	5	7	5	5	0	1
	87 %		38 %		/		42 %		50 %		0 %	
(v)	24	0	34	8	3	0	25	1	11	10	1	3
	100 %		81 %		100 %		96 %		52 %		25 %	
Povprečje	93 %		51 %		75 %		64 %		32 %		6 %	

Tabela 12: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Evi

Grafikon 3: Delež narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Evi

Pri (sekundarno) umično naglašenem *o* in novoakutiranem *o* v zadnjih besednih zlogih ne zasledimo idrijskega refleksa *uo*, pri naglašenem *e* v zadnjem zlogu pa najdemo samo 2 pojavitvi idrijskega dvoglasnika *ie*, in sicer v besedi *nje* (v E1 in E4).

Analiza kaže, da je Eva po obdobju zgodnjega otroštva, ko je usvojila žirovski govor svojih staršev (več o tem govoru v Stanonik 1987),¹⁵⁸ prevzela več značilnih idrijskih refleksov in oblik. Pri refleksih izhodiščno-slovenskih *ę(:)* in *e(:)* (z izjemo kratkih v zadnjih zlogih) se pojavijo 4 primeri žirovskega dvoglasnika /ie/ in kar 22 idrijskih /i:/,¹⁵⁹ torej le 15 % variant žirovščine, ki jo je Eva v otroštvu usvojila od svojih staršev. Pri refleksih izhodiščno-slovenskih *o(:)* in *o(:)* (z izjemo kratkih v zadnjih zlogih) najdemo 5 primerov žirovskega dvoglasnika /uo/ in 7 idrijskih /u:/,¹⁶⁰ torej 42 % žirovskih variant.

Idrijska je tudi oblika glagola *morati* oz. *moči*, ki se v Evinem analiziranem korpusu pojavi 11-krat (npr. *'mu:re*, *'mu:rš*, *'mu:rta*), prav tako pa so značilno idrijski nekateri leksemi, kot npr. *ak'ru:x*, *'ni:xata*, *'ni:xi*, *'ni:ki* (5).

V besedah *kako*, *tako* in *kot* se prav tako pojavljajo idrijski refleksi: zasledimo 4 pojavitve *'kak* (npr. v *'kak bi 'reka*) in 2 reducirani obliki s polglasnikom *'kək*, 4 primere *'tak* (npr. *'men sa Ÿ'si:č tak 'ti: 'rečma 'tis ti samoza'dostne kme'tije*; *'tak se mi z'di*; *'tak je 'puotka*) in 1 *'tək* (*'tək se mi z'di*), 1 *kat* (*bo kat tan'jux*) in 2 *kod* (*kod Bri'yita 'mu:re 'bet*).

Nekajkrat uporabi tudi idrijski *u* pri pomožnem glagolu *biti* v prihodnjiku (4 pojavitve), vendar je pogostejša oblika medvarietetnega *o* (6 pojavitve). Obliki se izmenjata tudi v istem kontekstu, kot je razvidno iz spodnjega primera:

E: *'on ži 'itak p'rau de 'bo k'met*

...

E: *'ja: s'ku:s 'tu: p'ra:u de bu k'met*

Sicer se pri oblikah pomožnega glagola *biti* pri drugih osebah in številih pojavlja samo medvarietetni *o* (npr. 2 *'bomo*, 2 *'bom*, *'boma*, *'bosta*), ne zasledimo nobenega primera z idrijskim ali žirovskim refleksom. Preseneti nepričakovan refleks protetičnega *w* v *wac'pu:di*, ki je sicer značilen za cerkljansko področje.

4.3.3.5 Skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi

Eva ustrezno ugotavlja, da *čisto dialekta ne zabriše*, da dejansko z *ljudmi pa malčk pogleda, ko govori*. Velik poudarek glede prilagajanja v intervjuju pripisuje formalnosti in temi pogovora, ki se pri analizi njenih posnetkov (pri pogovorih s sodelavci) res izkaže za pomemben dejavnik: pri vsakdanji temi je delež narečnih variant glede na strokovno temo enkrat višji (64 oz. 32 %). Čeprav pravi, da pri govoru

¹⁵⁸ V žirovskem govoru diftong *ie* zastopa psl. *ę*, cfl. *e* in novoakutirani *e* v slovenskih dolгих zlogih; diftong *uo* pa psl. *o* in novoakutirani *o* v slovenskih dolгих zlogih (Stanonik 1978: 301).

¹⁵⁹ Primeri z žirovskim /ie/ – 2x *k'mietix*, 2x *'rieku*; primeri z idrijskim /i:/ – 2 *k'mi:tix*, 2 *č'e'bi:le*, 2 *γ'ri:š* in 1 *g'ri:š*, 2 *s'pi:t*, po 1 še, *'pi:təš'tədeset*, *'ri:ku*, *isp'ri:yu*, *Ÿ'si:č*, *Ÿ'ri:du*, *Ÿ'zi:l*, *dre'wi:s*, *ko'li:s*, *pay'li:dat*, *'ni:xata*, *'i:ku*, *'ni:xi*, *'ki*.

¹⁶⁰ Primeri z žirovskegim /uo/ – *'nuot*, *'xuodmo*, *'puotki*, *mo'γuoče*, *'puotka*, *p'ruosŋ*; primeri z idrijskim /u:/ – *ak'ru:x*, *'ku:s*, *'nu:t*, *p'ru:bama*, *s'tu:p*, *'nu:s* 'nosi', *mo'γu:če*.

z otroki *manj pazi* kot pri govoru v službi, z njimi govori manj narečno obarvano kot s sodelavci o vsakdanji temi (51 oz. 64 %), drži pa, da je pri posnetkih z otroki precej razlaganja oz. dajanja navodil, pri čemer, kot pravi, *avtomatično govori bolj pravilno, bolj premišljeno*.

Glede tega je poveden sledeči odlomek (iz E4), v katerem Eva otrokoma najprej v sorazmerno narečnem govoru pove o lopovih, potem pa se, ko jo otrok prekine, nekoliko razburi in še enkrat ponovi svojo razlago o lopovih, tokrat z znatno več standardnimi variantami (prim: *pay'li:dat* v prvi izjavi in *pog'lɛ:dat* v drugi, tako tudi *'lopowi* – *'lopovi*, *'ni:ki* – *'nɛ:kaj*, *u'ri:dnu oy'leda* – *ɯ'rɛ:dno og'leda*):

E: *'lopovou pa na 'mu:rš 'jet pay'li:dat pa 'bu:lš de ix na 'vidiš 'lopowi pa 'niso 'ni:ki a 'wi:š 'kar bi b'lu u'ri:dnu oy'leda*

O1: *'ne, za'kaj ix na 'wideš*

E: *[os. ime] pos'luši 'me de jes 'ni:ki do 'konca po'wi:m 'kaj sɯ [rɛkla]*

O1: *[jes_sɯ p'rej] go'woru*

E: *'nie 'ti si 'rɛ:ku de bi 'sou pog'lɛ:dat 'lopowe in 'jes_sɯ za'čɛ:la 'ti od na'za:j p'ra:vɪt de 'lopovi pa 'niso 'nɛ:kaj 'kar bi b'lo ɯ'rɛ:dno og'leda*

4.3.4 Jan

4.3.4.1 Biografski podatki

Jan se je rodil leta 1993. Njegovi starši so odrasčali v Idriji, mamini starši so se v Idrijo preselili iz Lazca, očetovi pa iz Mrzlega Vrha. S sorodniki iz teh krajev nikoli niso imeli veliko stikov. Tudi on je otroštvo preživel v Idriji, do četrtega ali petega leta ga je varovala mamina mama, potem je šel v vrtec. Pri sedmih letih so se s starši preselili v Godovič, v šolo pa se je vozil v Idrijo, v Godoviču je obiskoval le verouk. Po osnovni šoli se je odločil za ljubljansko gimnazijo in srednjo glasbeno šolo. V času raziskave je obiskoval četrti letnik. Med tednom je živel v Ljubljani v dijaškem domu, njegova sostanovalka sta bila iz Kranjske Gore in Savinjske doline, s slednjim sta tudi skupaj sedela v šolski klopi. Čez vikende se je praviloma vračal v domače kraje, kjer je igral pri godbi na pihala in se občasno srečal s prijatelji na pijači.

4.3.4.2 Refleksija lastnega govornega obnašanja

4.3.4.2.1 Pogled nazaj

Za materni jezik najprej opredeli *slovenščino*, na podvprašanje o podrobnejši opredelitvi pove, da je bil pri njih *dialekt zmeraj prisoten, rovtarsko narečje*. Poudari, da po selitvi v Godovič *ni bilo neke blazne razlike, mogoče če je človek zelo pozoren*. Njegovi starši govorijo *čisto po idrijsko*, za stare starše *ne bi rekel čisto, da je ono standardno (idrijsko)*, misli, da pri njih je malo tako *tistega cerkljanskega pridiha še notri*.

Ko je prišel v srednjo šolo v Ljubljano, je bil na začetku *malo bolj tako, še neumeščen in ni točno vedel, kako naj se prilagodi. Odločil se je, da tega govora ne bo spreminjal.*

4.3.4.2.2 V času raziskave

Po njegovem je *fajn, da se v tistih določenih primerih, kot je treba oz. kot tista situacija določa, da se tisto realizira oz. da se preleviš v temu primerno situacijo. Pravi, da bi on čisto zamenjal, to ful težko, ugotavlja pa, da je včasih že na polovici, ampak to je šele potem pogruntal, da kdaj tudi čisto avtomatsko naredi, da se sploh ne zaveda. Točno ve, s katerim mora kako govoriti, mu je čisto jasno in to naredi po njegovem sedaj že čisto nezavedno. Pravi, da se mogoče tudi na posnetku sliši, da mu malo tako potegne na tja, samo to je tako, če govori s profesorjem, pa še takrat se vidi, da se bolj matra.*

Jan vztraja pri svojem narečju: »Ob vsaki možnosti, ko lahko pač tako govorim, govorim.« Kot pravi, najbolj *sproščeno* govori z ljudmi, s katerimi se najbolje in najdlje pozna: drugače recimo govori s kolegi v glasbeni šoli, ki jih srečuje redkeje in si niso tako blizu kot s sostanovalci, s katerimi so se *zdaj že čisto navadili, da lahko tako govorijo, mogoče so malo prilagoditve z vseh treh strani. Zdi se mu zanimivo, ker pride to čisto spontano, nezavedno, mogoče potem ko reče »Kaj si rekel?« potem pa pač še enkrat poveš. Drugače govori tudi recimo s tistimi sošolci, ki so iz Ljubljane, pa s tistimi, ki so iz tistih koncev, ki približno ve, kje so, in potem tudi ve, da njega razumejo. Tudi s takimi prijatelji, ki jih recimo dosti dobro pozna že dolgo časa, tudi če so od drugod, recimo iz Trebnjega pa tudi iz Ljubljane, je dosti bolj sproščeno, ni tako zategnjeno. Drugim narečjem se skoraj ne prilagaja.*

V situacijah, ko so skupaj ljudje iz različnih okolij, z domačimi *vedno govori, tudi če so recimo nekje v družbi, tako (narečno), če so tri osebe notri, da spremljajo pogovor, se spet najde neka skupna verzija. Takrat ne bo govoril tako, kot govori samo z atom recimo ali pa samo z mamo, zato ker je še nekdo drug in je treba tudi tistega spoštovati, ker to avtomatsko potem njega postavi v tak nelagoden položaj.*

Če npr. sreča Ljubljancana na novo, *ne bo govoril zdaj knjižno slovensko, spet ne uno spet ne in pol je malo zmede, pol pa nekako rata, komentira pa, da sicer tista vmesna varianta ponavadi še bolj komično zveni.*

Ko med poukom zastavi vprašanje, *takrat je v bistvu najbolj stvar po njegovem približana tistemu jeziku, kot naj bi ga govoril s profesorjem, je pa čisto odvisno spet, kateri profesor je, koliko ima on tolerance do tega, ful odvisno. Pri profesorjih torej uporablja različne stopnje prilagajanja, ker profesorji imajo nekje mejo in je treba toliko bolj se približati tisti meji, ker če ne pač tako izpade malo čudno. Nikoli ni doživel, da bi ga kak profesor opominjal glede naglasa. Pri nastopu v šoli bi bil njegov jezik mogoče še malo lepši, zato ker pri nastopu res proba čisto pogovorno knjižno govoriti, da nima nobenih teh slogovnih značilnosti narečja, ker pač govorni nastop pa recimo, da je vprašan ali pa javni nastop, je nekaj drugega, če ga kaj vprašajo iz klopi, je spet malo drugače.*

4.3.4.3 Snemalni dan in izbrani posnetki

Janov snemalni dan je bil maja 2012. Jutro je preživel v dijaškem domu, dopoldne v šoli na obrobju Ljubljane, po pouku je imel pevsko vajo, potem se je z mestnim avtobusom peljal v center, kjer je imel pouk še v glasbeni šoli. Potem je z avtobusom odpotoval v Idrijo, kjer je peš odšel na vajo godbe na pihala, zvečer pa se je z glasbenimi kolegi z avtom peljal domov v Godovič.

Dolžina vseh Janovih posnetkov je 11 ur, 56 minut in 22 sekund, za analizo pa sem izbrala trinajst posnetkov v skupni dolžini 48 minut in 52 sekund, pri čemer so posamezni posnetki dolgi od 0:13 do 12:48 minut (prim. Tabela 13). Ker se Jan čez dan giblje v več različnih okoljih, imamo pri njem kar 6 različnih domen (prim. Tabela 14). Poleg lokalnih bližnjih (4 posnetki, skupno 24:44 minut) so tu šolski vrstniki (2 posnetka, skupno 7:02) in vrstniki v glasbeni šoli (1 posnetek, 6:02 minut), učitelji zasebno (2 posnetka, skupno 4:06) in učitelji javno (3 posnetki, skupno 5:51 minut). Kot posebno domeno sem določila tudi skupno molitev (1 posnetek, 1:07 minuta), vendar je zaradi kratkosti posnetka in majhnega števila variant posameznih variabel domena v tabeli in na grafikonu zapisana v oklepajih.

Ime posnetka	Dolžina	Udeleženci	Tema pogovora	Okvirni čas in kraj
J1 lokalni bližnji 1	1:48	sogovornik na telefonu	koncert, šolske ocene	popoldne na avtobusu iz Ljubljane proti Idriji
J2 lokalni bližnji 2	6:20	kolega in kolegica	lakota, študij, glasba	popoldne na poti z avtobusne postaje na vaje orkestra
J3 lokalni bližnji 3	12:48	več lokalnih kolegov	šola, koncert, študij, lakota	zvečer na poti iz Idrije proti Godoviču
J4 lokalni bližnji 4	4:48	mama	dva koncerta	zvečer pri večerji
J5 šolski vrstniki 1	2:12	več šolskih vrstnikov	glasbeno-plesni nastop	dopoldne med odmorom v šoli
J6 šolski vrstniki 2	5:50	šolski vrstnik	koncert, glasba	dopoldne med odmorom v šoli
J7 vrstniki v glasbeni šoli	6:20	vrstniki v glasbeni šoli	lakota, študij, glasba	popoldne na srednji glasbeni šoli
J8 učitelji zasebno 1	0:13	vzgojitelj v dijaškem domu	prevzem športne opreme	dopoldne med odmorom v šoli
J9 učitelji zasebno 2	3:53	učitelj	glasba, koncerti	dopoldne med odmorom v šoli
J10 učitelji javno 1	0:33	učitelj	težave z vidom	dopoldne v šoli pri uri zgodovine
J11 učitelji javno 2	3:39	učiteljica	naslednje ure, časi v angleščini	dopoldne v šoli pri uri angleščine
J12 učitelji javno 3	1:39	učiteljica	ponavljanje testa	dopoldne v šoli pri uri angleščine
J13 molitev	1:07	duhovnik in verniki	očenaš in slava	zjutraj v cerkvi

Tabela 13: Podatki o analiziranih Janovih posnetkih

Okoliščine, domena	Posnetki
Lokalni bližnji	24:44
Šolski vrstniki	7:02
Vrstniki v glasbeni šoli	6:02
Učitelji zasebno	4:06
Učitelji javno	5:51
Molitev	1:07
Skupaj	48:52

Tabela 14: Dolžina analiziranih Janovih posnetkov po domenah

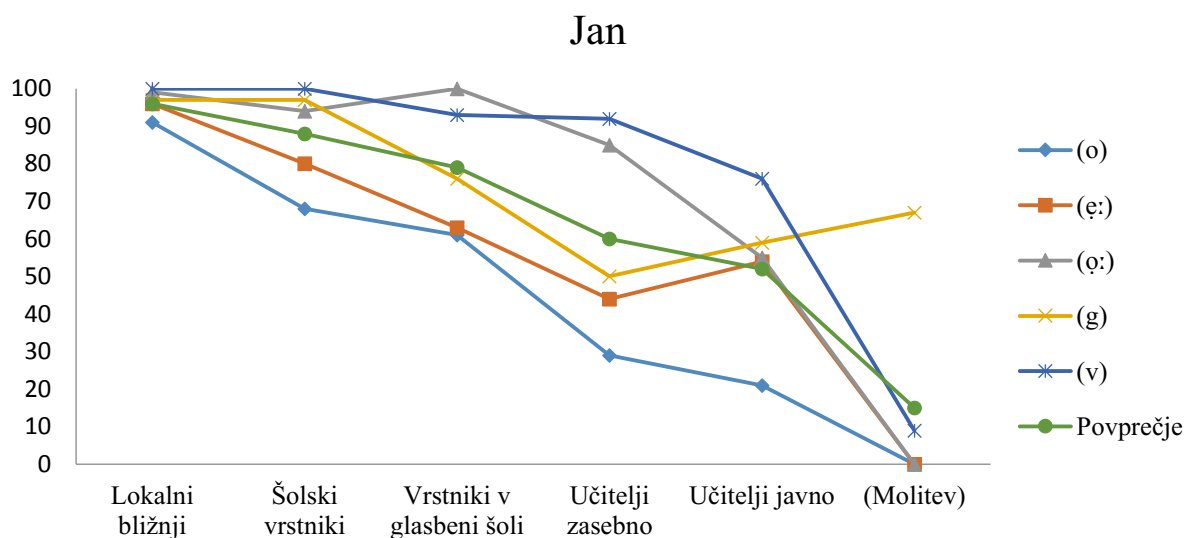
4.3.4.4 Analiza izbranih posnetkov

Če pogledamo povprečni delež narečnih variant v različnih domenah (Tabela 15), vidimo, da ta pri Janu postopno pada od 96 % pri lokalnih bližnjih preko 88 in 79 % pri šolskih vrstnikih in vrstnikih v glasbeni šoli ter 60 in 52 % pri učiteljih javno in zasebno do 15 % pri molitvi očenaša. Najbolj znatna sprememba govora oz. razlika v odstotkih je torej opazna med pogovori z vrstniki v glasbeni šoli in učitelji zasebno (18 %) ter učitelji javno in molitvijo (37 %).

Med variablami najvišji delež narečnih variant ohranja (v), ki tudi pri pogovorih z učitelji v javnosti ostaja pretežno narečna (76 %), kot najbolj podvržena spremembam pa se tudi pri Janu kaže variabla (o) oz. akanje, ki ima pri vseh domenah najnižji delež narečnih variant (le pri vrstnikih v glasbeni šoli je delež pri (ę:) za 3 % višji). Posebej pri domeni učitelji zasebno opazimo precejšen razpon med variablama z najmanjšim in največjim deležem narečnih variant (29 % pri (o) in 92 % pri (v)). Jan ima torej zelo razgiban govorni repertoar, več vmesnih govornih varietet z različnim deležem narečnih variant pri posameznih variablah, ostaja pa njegov govor tudi pri pogovoru z učitelji v javnosti znatno narečno obarvan. Jana tako lahko uvrstimo med tiste govorce, ki narečne značilnosti ohranjajo v večji meri.

Variabla	Lokalni bližnji		Šolski vrstniki		Vrstniki v glasbeni šoli		Učitelji zasebno		Učitelji javno		(Molitev)	
(o)	82	8	19	9	14	9	5	12	7	27	0	6
	91 %		68 %		61 %		29 %		21 %		0 %	
(e:)	129	5	43	11	20	12	7	9	15	13	0	5
	96 %		80 %		63 %		44 %		54 %		0 %	
(o:)	81	1	29	2	17	0	11	2	11	9	0	2
	99 %		94 %		100 %		85 %		55 %		0 %	
(g)	63	2	28	1	13	4	9	9	13	9	2	1
	97 %		97 %		76 %		50 %		59 %		67 %	
(v)	124	0	47	0	37	3	12	1	16	5	1	10
	100 %		100 %		93 %		92 %		76 %		9 %	
Povprečje	96 %		88 %		79 %		60 %		52 %		15 %	

Tabela 15: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variabliah v izbranih domenah pri Janu

Grafikon 4: Delež narečnih variant pri posameznih variabliah v izbranih domenah pri Janu

V Janovem govoru so pogosti slengovski izrazi, kot recimo: 'kul, 'ful, 'tip, 'zakon, 'la:ta (latinščina) 'hut, 'ja:ki ko'ma:t, 'badžet, matu'ra:nca, 'buzara, k'wa: 'kej 'ča:rate (v pomenu 'kaj počnete'). V pogostih pogovorih o glasbi uporablja tudi bolj ali manj strokovne in žargonske izraze s tega področja: transkripcija (i'y'ra:š), 'ni:ki šp'rudlat, 'ful je 'kao 'ne:k 'moto per'petuo na 'konc 'ni:ki ž'ya:u, zak'wa: was 'tu:k 'dərmaje, ya 'dərmaš ži s'tu: 'li:t. Uporablja tudi sorazmerno veliko daljših pavz in mašil, kot so polglasnik ə, a ne, a veš.

V njegovem govoru lahko slišimo veliko redukcije in polglasnikov, predvsem na mestih, kjer bi v idrijsčini pričakovali *a*, npr. pri besedah *kako*, *tako* in drugih: naštejemo 12 pojavitev *'kək* in nobenega *'kak*, 49 *'tək* (v 3 primerih od teh z zvnečim *g* na koncu) in nobenega *'tak* (pač pa 2 *ta'kə*: v molitvenem obrazcu), 2 *'kəšna* (*'ja:jca*, *st'wa:r*), 2 *s'kəp*, 2 *kət*, 12 *bəm* in 1 *bəš*. Tudi pri *ka* (več o *ka* v razdelku 4.5) se v več primerih zdi, da je *a* zreduciran na polglasnik: za natančnejšo presojo, ali gre v posameznih primerih za polglasnik ali *a*, bi bili potrebni ponovno poslušanje in dodatne analize. Značilna idrijska oblika pa se pri Janu trikrat pojavi v besedi *'ta* v pomenu 'tukaj': (*se 'ta ni 'weč 'itak 'Mocarta; k'wa: maš 'ta ene 'nə:te; ta 'yə:r s'pu:t bo ži 'kej*).

Pri (sekundarno) umično naglašenem *o* in novoakutiranem *o* v zadnjih besednih zlogih, kjer je v idrijsčini refleks *uo*, pri Janu raba variira predvsem glede na posamezne lekseme, pri čemer se izmenjujejo dvoglasniška varianta, dolgi in ozki *o*, ki lahko meji na dvoglasniškost (*'pə:l*, *'də:l*) in medvarietetni *o*. Dvoglasniška varianta *uo* prevladuje pri *'puol* (15 pojavitev, 3 *'pol*), dogi ozki *o* pa pri *'pə*: (13 pojavitev, 8 z dvoglasnikom: *'puo*), *'də:st* (5, 1 *'duəzd*), (*po*) *'mə:je* (3, 2 *'mūoje*). *uo* zasledimo tudi v besedah *'uona*, *'uon*, *'duobr*, *'huotu*, dolgi ozki *o* pa v *'pə:znau*, *'də:l*, *'yə:r*, *'hə:du*, *'də:st*, *'də:skat*, *'də:bru*, *'ə:na*, *'ə:n*, *op'rə:sti* itn.

Pri umično naglašenem *e* so samo 4 pojavitve idrijskega dvoglasnika *ie*, in sicer vse v besedi *nje*. Besedica *ne* je pogostejše izgovorjena z dolgim ozkim *e*, torej kot *nə*: (16 primerov). Tudi v drugih besedah, kjer bi bil v tradicionalni idrijsčini *ie*, pogosto zasledimo dolgi ozki *e*, tako npr. *na'čə:loma* (4), *'ə:dŋ* (3), *'rə:če* (5), *'rə:kla* (3), *'rə:čt*, *'šə:zdya*, *ka'fə:*, *za'pə:leu*. Tudi tukaj je na mestu opomba, da bi bilo za natančnejšo opredelitev glasov in razmerja v pogostosti rabe potrebno ponovno poslušanje in natančnejša analiza.

V zasebnem pogovoru z učiteljem (J9), ko govori o možnostih izboljšanja svoje igre na klarinetu pri določeni skladbi, Jan uporabi nenavadno obliko za pomožni glagol *biti* v 3. os. mn., in sicer *'bu:da* (tipično idrijska bi bila oblika z *a*, *'bada*).¹⁶¹ Verjetno gre za analogijo z obliko v 3. os. ed. *bu*, ki se malo pred *'bu:da* pojavi v sobesedilu: *pa mo'yū:če 'raj ma pačas'nej pa de bom 'də:st ə de bu 'də:st ə*: . *'tək de se nə 'bu:da stwa'ri do'ya:jale*.

Zanimivo je, da tudi v pogovoru z učiteljico vpričo celega razreda uporabi nekaj zelo pogovornih izrazov, recimo *'nucal*. Zanimiva je tudi variantnost pri posameznih besedah, kot npr. pri *mo'gə:če* – najdemo različna refleksa za oba samoglasnika in njune različne kombinacije: prvi samoglasnik kot *o*, *a* ali *ə* in drugega kot *ə*: ali *u*: – *mə'yū:če* (3), *mo'yə:če* (2), *mo'yū:če* in *ma'yū:če*.

¹⁶¹ L. Kleindienst komentira, da se *u* v tem položaju sicer ne rabi in da jo taka raba preseneča, M. Trušnovec pa pravi, da nikoli in nikdar ne bi rekla tako in da tega ni še nikoli niti slišala.

4.3.4.5 Skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi

Jan se dobro zaveda svoje govorne variantnosti in nazorno opisuje njeno kompleksnost. Glede na odstotek narečnih variant pri govoru z učitelji v javnosti (52 %) je zelo natančna njegova ugotovitev, da *je res kdaj že na polovici, in da je ful težko, da bi on čisto zamenjal*. Jan obenem ustrezno ocenjuje, da z vrstniki, s katerimi so si bližje (šolski vrstniki) govori drugače kot z vrstniki, s katerimi se manj družijo (vrstniki v glasbeni šoli): pri slednjih namreč glede na prve uporablja 9 % manj narečnih variant.

4.3.5 Tim

4.3.5.1 Biografski podatki

Tim se je rodil leta 1977 in je odrasčal v Idriji. Njegovi starši izhajajo iz Idrije, prav tako stara mama, ki ga je pazila v času otroštva. Sorodnike ima tudi v Ljubljani in Škofji Loki. Malo šolo in osnovno šolo je obiskoval v Idriji, potem se je vpisal na srednjo strojno šolo v Novi Gorici, a se je že po prvem letniku prepisal na kovinarsko šolo v Idriji. Šolanje je nato nadaljeval na triletni tehnični šoli v Ljubljani in na fakulteti v Novem mestu. Ob delu je kasneje naredil ekonomsko fakulteto. Pri petindvajsetih letih se je preselil v Spodnjo Idrijo, kjer se je zaposlil v tovarni in kjer sta si z ženo ustvarila družino. V okviru službe je tedensko po dva ali tri dni preživel v Kopru ali na Jesenicah. Po sedmih letih se je v iskanju novih izzivov in zaradi boljšega zaslužka odločil za menjavo delovnega mesta in tako je bil v času raziskave že dve leti zaposlen v večjem podjetju v Ljubljani, kamor se je vsak dan vozil iz Spodnje Idrije. Zaradi pomanjkanja časa se je večinoma družil z družino in sodelavci z Idrijskega in iz osrednje Slovenije.

4.3.5.2 Refleksija lastnega govornega obnašanja

4.3.5.2.1 Pogled nazaj

Pri Timu doma so govorili idrijsko. V šoli je *imel težave pri slovenščini že v Idriji*, med drugim zaradi naglasa. Učiteljica je vztrajala, da je moral *skozi hoditi na dopolnilni pouk, ker je rekla, da ona bo njega naučila slovensko govoriti*. Tim šaljivo komentira, *da misli, da je že umrla, samo on še zmeraj ne zna čisto pravilno slovensko*.

Za srednjo šolo se ne spomni, da bi se prav trudil, če je bil vprašan, pa je mogoče probal malo bolj po slovensko. Ko je šel v šolo v Gorico, o govoru *ni razmišljal, se ne spomni, da bi se kakšen kaj spotikal ob to njegovo govorico, sploh v domu, ker tam so bili itak z vseh koncev zmetani skupaj*.

Pomembno vlogo glede ohranjanja narečja pripisuje dejstvu, da je bil tako v Gorici kot v Novem mestu večinoma v družbi Idrižčanov in nekaj drugih dijakov iz razreda. Situacija, *kjer si probal bolj se truditi, da te drugi razume*, je bila na primer, *če si šel na pijačo s punco, pa da ni bila iz Idrije, da je pač drugače govorila*.

V šoli v Ljubljani so učitelji govor kar *velikokrat popravljali tudi pri drugih predmetih*, tako da je Tim tam *mogoče malo izgubil*, tako da če govori z Ljubljančanom, da se *mogoče trudi vsaj ali pa da se mu mogoče ne sliši lih toliko. Se mu še vedno sliši idrijski naglas, ampak mogoče ne lih toliko.*

Sam je opazil, da je začel bolj zavestno se truditi, da pač proba bolj pravilno govoriti, ko je začel enkrat službo oz. na faksu, če so imeli kakšne predstavitve. Potem ko se je preselil v Spodnjo Idrijo, je kakšno besedo posvojil od žene, se kakšen kej prikrade notri pa take zadeve.

4.3.5.2.2 V času raziskave

Tim pravi, da danes govori *do ene mešanice pa po idrijsko*. Na vprašanje, ali ima dva sistema ali drsi vmes, odgovarja, da *se mu zdi, da bolj drsi in da prav pravilno slovensko nikoli ne govori.*

Čisto po idrijsko se pogovarja mogoče več ali manj z ženo, starši in prijatelji z Idrijskega. Doma je sproščeno, ne pomisli toliko, kaj govori, opaža pa, da ko otroku kaj kdaj dopoveduješ, da mu bolj pravilno slovensko dopoveduješ kot po idrijsko.

V Ljubljani se *mogoče podzavestno trudi malo bolj pravilno govoriti*. Glede govora z različnimi sodelavci misli, da se kar več ali manj skozi glih trudi. Kadar prileti tisto: »Kaj si rekel, kdo bi tebe zastopil?« takrat pa *mogoče malo zapretirava pa res poskuša povedati pravilno slovensko*. Bolj se potruži v formalnih situacijah ali pri predstavitvah, s sodelavci v pisarni *malo že tako zavestno priredi*, če pa nekoga na novo sreča, govori drugače, prav tako tudi s sodelavci, ki so *pač dosti starejši pa so pač strokovnjaki pa mogoče malo moraš priti k njim v rokavicah, tam se pač dosti bolj potrudiš, probaš razložiti, izogibaš se določenega naglasa pa besed, ki niti niso toliko različne, kot primer navede razložiti rəzlošt*. Pravi, da ga sodelavec, ki je sicer Ljubljančan, *ampak živi drugje, razume, če govori kakorkoli, in mogoče se pri njemu recimo manj trudi kot pri tem ta drugem sodelavcu, ki je pa čisto tipičen Ljubljančan*. V mešani družbi *se mu zdi, da bi se prilagodil unim Ljubljančanom*.

Z neznancem ali recimo v trgovini v Ljubljani se *ene toliko potruži kot recimo s sodelavci*, ne bi rekel, da bi se *hudo matral, razen če pač dobi odziv, da ga ne razume, potem bi se najbrž bolj potrudil*. Ko komentira svoj govor v intervjuju, pravi, da se *malo trudi, pol na pol, verjetno zato, ker se relativno ne poznavam*.

4.3.5.3 Snemalni dan in izbrani posnetki

Timovo celodnevno samosnemanje je potekalo februarja 2013. Snemalnik je priklopil zjutraj v službi, ko je šel s sodelavci na kavo, dopoldne vmes kako uro ni snemal. Po službi se mu je v avtu na poti proti Idriji pridružil sodelavec, ki se je iz Bosne v Idrijo preselil kot otrok. V Spodnji Idriji je šel najprej v vrtec po sina, potem domov, kjer sta ju pričakali žena in hči. Skupaj so šli v trgovino in se nato vrnili domov.

Skupna dolžina Timovih posnetkov je 8 ur, 13 minut in 47 sekund, 15 analiziranih posnetkov je dolgih od 0:17 do 14:09 minut, v povprečju 2:46, in imajo skupno dolžino 41:42 minut. V domeni lokalnih bližnjih imamo 6 posnetkov pogovorov z ženo in lokalnim kolegom (skupaj 9:16 minut), pri otrocih dva posnetka pogovora s sinom in hčerko (15:10 minut), pri pogovorih s sodelavci o vsakdanji temi trije posnetki (10:19 minut) in o strokovni temi štirje posnetki (6:50 minut) (prim. Tabeli 16 in 17).

Ime posnetka	Dolžina	Udeleženci	Tema pogovora	Okvirni čas in kraj
T1 lokalni bližnji 1	0:31	žena	avtosedeži, vožnja otroka v avtu	popoldne doma
T2 lokalni bližnji 2	1:35	žena	hrana, sinovi zobje	popoldne v trgovini
T3 lokalni bližnji 3	0:30	žena, otrok	hrana, primerna za otroka	popoldne v trgovini
T4 lokalni bližnji 4	0:37	lokalni kolega	nova sodelavka	popoldne v avtu na poti v Idrijo
T5 lokalni bližnji 5	1:15	lokalni kolega	promet, kolegov izstop	popoldne v avtu na poti v Idrijo
T6 lokalni bližnji 6	4:48	lokalni kolega	rabljeni avtomobili	popoldne v avtu na poti v Idrijo
T7 otroci 1	14:09	sin, vzgojiteljica	dan v vrtcu	popoldne v vrtcu in na poti domov
T8 otroci 2	1:01	hči	igrarije	popoldne doma
T9 sodelavci, vsakdanja tema 1	3:48	sodelavci	hrana, kolesarjenje	dopoldne v službi v pisarni
T10 sodelavci, vsakdanja tema 2	6:14	sodelavci	apartmaji, stanovanjsko vprašanje	dopoldne v službi v pisarni
T11 sodelavci, vsakdanja tema 3	0:17	sodelavci	pojasnilo narečne besede	dopoldne v službi v pisarni
T12 sodelavci, strokovna tema 1	1:57	sodelavci	delovni projekt	dopoldne v službi v pisarni
T13 sodelavci, strokovna tema 2	2:03	sodelavec	delovni projekt	dopoldne v službi v pisarni
T14 sodelavci, strokovna tema 3	1:37	sodelavec	cene telefonskih pogovorov	dopoldne v službi v pisarni
T15 sodelavci, strokovna tema 4	1:13	sodelavec	cene telefonskih pogovorov	dopoldne v službi v pisarni

Tabela 16: Podatki o analiziranih Timovih posnetkih

Okoliščine, domena	Posnetki
Lokalni bližnji	9:16
Otroci	15:10
Sodelavci, vsakdanja tema	10:19
Sodelavci, strokovna tema	6:50
Skupaj	41:42

Tabela 17: Dolžina analiziranih Timovih posnetkov po domenah

4.3.5.4 Analiza izbranih posnetkov

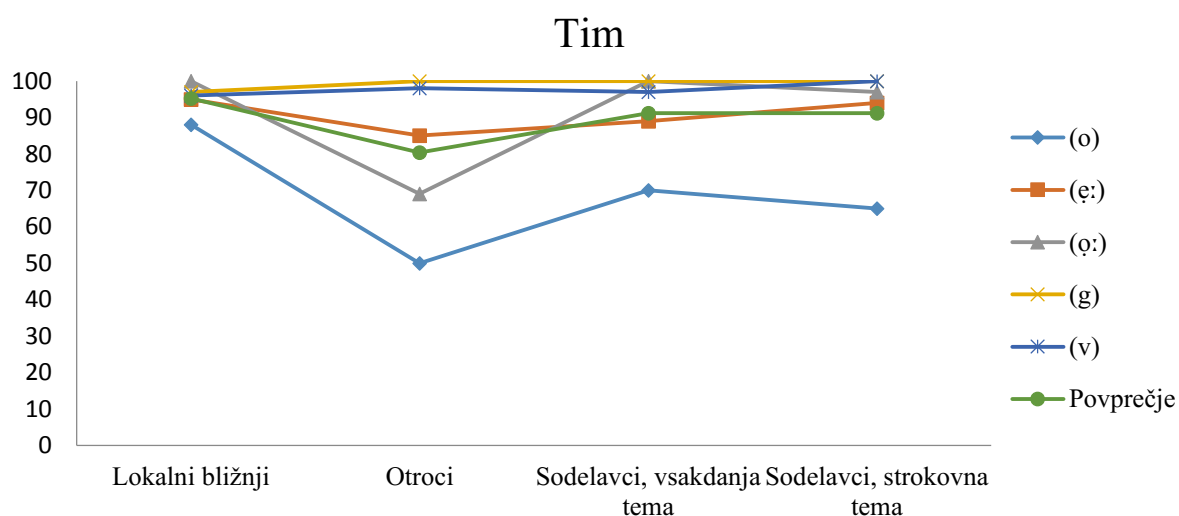
Iz rezultatov (Tabela 18 in Grafikon 5) je razvidno, da Tim v vseh domenah uporablja visok delež narečnih variant in ga lahko izmed vseh informantov označimo kot najbolj narečnega govorca. Skupni delež narečnih variant je le za nekaj odstotkov višji pri pogovorih z lokalnimi bližnjimi (95 %) kot pri pogovorih s sodelavci o vsakdanji in strokovni temi (obakrat 91 %).¹⁶² Morda se zdi nekoliko presenetljivo, da je najnižji delež narečnih variant pri pogovorih z otroki (81 %).

Od variabel tudi pri Timu izstopa akanje, pri katerem se narečna varianta opušča v največji meri. Čeprav ima pri pogovorih z lokalnimi bližnjimi in sodelavci pri variabli (o:) 100 % narečnih variant, pa je pri pogovoru z otroki ta delež le 69 %, kar je najnižji delež pri vseh variabliah z izjemo akanja. Pri petih od devetih pojavitev gre za besedo *'sɔ:k*, enkrat za *'sɔ:kec*. Pojasnilo za najnižji delež narečnih variant pri variabliah (g) in (v) v domeni lokalni bližnji pojasnjuje kratek izsek iz posnetka T5, v katerem Tim oponaša govor iz reklam in izreče ustaljeno opozorilo iz oglasov za zdravila: *'zɛ:xanje je nalez'liwo .. o t'vɛ:ganih in st'ra:nskih u'činkih se posve'tujte s s'vo:jim zdrau'nikom ali . ali farma'ceɥtom*. Tu se pojavi edini /g/ v celem Timovem korpusu, prav tako pa trije od šestih /v/. Od ostalih je eden v zemljepisnem lastnem imenu *'Novalja* (T11 sodelavci, vsakdanja tema 2), druga dva v *ve'sɛ:ɥ* (T7 otroci 1) in *d'va:* (T11 sodelavci, vsakdanja tema 2). Tudi pri pojasnjevanju deleža standardnih variant pri drugih variabliah je treba predvsem pri domeni lokalni bližnji omeniti, da je več pojavitev nenarečnih zaradi že omenjenega oponašanja reklame ali oponašanja drugih ali spakovanja (recimo: *če 'ne me bosta k'rɛ:ɣala; ne se d'rɛ:t ka č'loɥk s'pi* (oboje v T5 lokalni bližnji 5). Pri dialogu s sodelavko o vsakdanji temi je zaznati neposreden vpliv sogovornice in (verjetno povsem zavestno) ponovitev /ɛ:/ za njo: sodelavka: *s'pɛ:t po'jɛ:š*, Tim: *s'pɛ:t 'jɛ:m . 'ti si pa s'pɛ:t po'jɛ:dla* (T9 sodelavci, vsakdanja tema 1), prav tako pri pogovoru z otrokom: sin – *'rɛ:pa pa . mə . 'cucki*; Tim – *'rɛ:pa pa 'cucki . 'rɛ:pa pa* (v T1 pri pogovoru z ženo namreč Tim štirikrat reče *'ri:pa*).

¹⁶² Glede dveh posnetkov pogovora s sodelavcem o ceni telefonskih pogovorov v tujini in mobilnih operaterjih (T14 in T15) je bilo nekoliko dvoumno, ali jih uvrstiti k vsakdanji ali strokovni temi. Nazadnje sem se odločila za strokovno, saj gre za pogovora, ki sta v celoti o tej specifični problematiki, obenem je bilo bivanje v tujini službeno.

Variabla	Lokalni bližnji		Otroci		Sodelavci, vsakdanja tema		Sodelavci, strokovna tema	
(o)	36	5	28	28	49	21	49	26
	88 %		50 %		70 %		65 %	
(e:)	87	5	33	6	79	10	63	4
	95 %		85 %		89 %		94 %	
(o:)	26	0	20	9	42	0	33	1
	100 %		69 %		100 %		97 %	
(g)	34	1	39	0	36	0	36	0
	97 %		100 %		100 %		100 %	
(v)	69	3	41	1	71	2	49	0
	96 %		98 %		97 %		100 %	
Povprečje	95 %		81 %		91 %		91 %	

Tabela 18: Število narečnih in standardnih variant ter odstotek narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Timu

Grafikon 5: Delež narečnih variant pri posameznih variablah v izbranih domenah pri Timu

Timova narečna osnova je idrijsčina in v njegovem govoru ni čutiti vplivov govora Spodnje Idrije, kjer sedaj živi, se pa določeni idrijski refleksi nadomeščajo z drugimi. Pri (sekundarno) umično naglašenem *o* in novoakutiranem *o* v zadnjih besednih zlogih, kjer je v idrijsčini refleks *uo*, tudi pri Timu zasledimo bodisi idrijski dvoglasnik, bodisi dolgi ozki *o* bodisi medvarietetni kratki *o*, pri čemer raba pogosto variira tudi pri istih besedah. Največ idrijskih *uo* je v besedah *'puo* (7; vendar tudi 6 *po* in 4 *'pə:*), *'duol* (4; 2 *'dol* in 1 *'dɔ:l*), *'uoni* (3, vendar po 1 *'on* 1 *'ɔ:n*), *'puoslaɥ* (2), po enkrat v *'duost* in *at'rɥoke*. Dolgi

ozki *o* se pojavlja tudi v drugih besedah, kjer je sicer v idrijsčini *uo*, npr. v 'dɔ:bru, 'hɔ:tl, 'hɔ:tu, p'rɔ:su, γ'rɔ:znu, s'kɔ:či (velelnik), t'wɔ:je.

Pri umično naglašenem *e* in novoakuturanem *e* v zadnjih besednih zlogih je samo 5 pojavitev idrijskega dvoglasnika *ie*, in sicer 4 v besedi 'nje in 1 v preteklem deležniku *letel*: sɿ 'lietu 'ki: na 'ma:lca. Beseda *ne* je pogosto izgovorjena kot 'ne: (18 primerov), tudi druga mesta, kjer bi bil v tradicionalni idrijsčini *ie*, so večkrat zapolnjena z dolgim ozkim *e*-jem, npr. 're:čma (5-krat, 3-krat 'rečma), na'če:loma (5), 're:čt, 'pe:leu, 're:kla (2-krat pa 'rekla). Tak *e* se pojavlja tudi v drugih besedah, kjer je (bil) sicer v idrijsčini *ie*. Nekaj primerov: 'e:na, 'že:lja, prewər'te:ni kilo'me:tri, nar'je:n, A'me:rika, 'e:n, 'e:na, 'e:dŋ (vendar tudi več pojavitev z medvarietetnim *e*, recimo v 'en, 'ena, 'edŋ).

Pri kratko naglašenem in umično naglašenem polglasniku, pri katerem je v idrijsčini *a*, se pogosto pojavlja polglasnik, prav tako pri besedah, ki imajo v idrijskem narečju sinhrono enak refleks: pri Timu je npr. 8 pojavitev 'tak in 8 'tək, za vprašalni zaimék *kako* nima nobenega 'kak, pač pa 2 'kək, za primerjalni veznik *kot* nobenega *kat* ali *kot*, pač pa 19 kət (3-krat z zvnečim d na koncu).

Pri pomožnem glagolu *biti* za prihodnjik najdemo za drugo osebo ednine 14 pojavitev 'bəš in 4 'boš, za prvo osebo 1 'bam in 1 'bom, za tretjo osebo množine 3 'baje. Tudi sicer so pri Timu v določenih besedah pogoste redukcije: polglasniki se pojavljajo v vseh domenah: najdemo 10 'ampək in le 3 'ampak, 7 kər in nobenega *kar*, 16 kə namesto sicer pogostejšega *ka* (35 pojavitev),¹⁶³ 6 sestavljenk z -(d)esət (npr. 'pi:tn'pi:esət, 'ši:zdesət, 'si:ndesət) in samo 1 pojavitev z *e* – 'si::ndeset).

Poudariti je treba, da tem glasovom, ki niso med izbranimi variablami, nisem posvečala veliko dodatne pozornosti in da so po poziciji fonetično tako blizu, da jih na tak način ni mogoče zanesljivo ločiti. Potrebne bi bile akustične meritve, s katerimi bi lahko dobili natančnejše podatke o naravi posameznega glasu. Posebej pri hitrem govoru se zdi, da so glasovi perceptivno pogosto nevtralni: da gre za oslABLJENE neizrazite vokale, ki nimajo izrazite *a*-jevske ali *o*-jevske barve.

4.3.5.5 Skladnost samoocene z ugotovitvami v analizi

Timova trditev, da nikoli ne govori *prav pravilno slovensko*, se verjetno lahko povezuje z visokim deležem narečnih variant v njegovem govoru v vseh okoliščinah. Ustrezna je tudi ocena, da pri pogovoru z otroki oz. ko otroku *kaj dopoveduje*, govori *bolj pravilno slovensko*, čeprav so narečne variante še vedno prevladujoče. Drži, da se s sodelavci *več ali manj vedno glih trudi*, saj pri posnetih in analiziranih pogovorih v službi ni zaznati odstopanj pri izbranih variabláh glede na sodelavce, s katerimi se je pogovarjal, število udeležencev ali kraj pogovora (pisarna oz. kavarna). Da se v Ljubljani *mogoče podzavestno trudi malo bolj pravilno govoriti*, potrjujejo tudi fonološke analize, je pa delež narečnih

¹⁶³ Dvakrat je 'ka rabljen v pomenu 'kaj' – a 'ri:s al 'ka (T10); jah 'ka pa 'čem (T12).

variant glede na lokalne bližnje nižji le za 4 % – verjetno bi bile razlike opaznejše v besedišču, za katero tudi sam pravi, da se mu zdi, da je pri njem najbolj podvrženo spremembam. Za potrditev te hipoteze bi bila potrebna natančnejša analiza. Tim ustrezno ocenjuje, da nikoli ne reče /g/ (izjema je oponašanje farmacevtskega oglasa) in da tudi drugi glasovi v nedomačem okolju ostajajo narečni. Žal v snemalnem dnevu ni bilo nobenega bolj uradnega sestanka ali pogovora z nadrejenim, glede na dokaj natančno Timovo samooceno glede drugih položajev pa lahko predvidevamo, da tudi tam večjih sprememb vsaj glede fonoloških variabel verjetno ne bi bilo, lahko pa bi pričakovali nenarečno besedišče in izogibanje *določenemu naglasu*. V intervjuju na vprašanje, ali v Ljubljani naroči 'kokta ali 'kokto, zatrdi, da 'kokta – že pred tem odgovorom je natakariči v resnici naročil 'kava.

4.3.6 Skupna analiza

Primerjava petih informantov, treh žensk (Ula, Ita in Eva) in dveh moških (Jan in Tim), od teh dveh dijakov (Ula in Jan) in treh odraslih zaposlenih (Ita, Eva in Tim), kaže, da se med seboj razlikujejo že po posameznih idiolektih, kar lahko pripišemo dejstvu, da njihovi starši izvirajo iz različnih krajev in da so tudi sami živeli v različnih krajih v idrijski regiji.

Oba moška, Jan in Tim, sta odrasčala v Idriji in imata starše Idrijčane, tako da sta najprej usvojila idrijski govor, ki ga v znatni meri ohranjata tudi po selitvi v Godovič oz. Spodnjo Idrijo. Pri njiju ne opažamo premikov proti črnovrškemu oz. spodnjeidrijskemu govoru. To lahko pojasnimo tudi s posebnim statusom idrijskega govora kot govora regionalnega središča, za katerega je značilen visok prestiž in velik pomen, ki ga ima za identiteto lokalne skupnosti. Ula in Ita sta sicer obe odrasčali v Spodnji Kanomlji, vendar je Ula najverjetneje zaradi očetovega idrijskega porekla in stikov z drugimi Idrijčani kmalu usvojila in prevzela značilnosti idrijskega govora, ki v njenem govoru prevladujejo tudi v času snemanja. Ita, katere starša sta oba Kanomeljčana in se je iz Kanomlje odselila šele v času študija (je pa že prej obiskovala idrijsko gimnazijo) v nasprotju z Ulo tudi po selitvi v Idrijo v večji meri ohranja kanomeljski govor. Opazni so sicer posamezni premiki proti idrijskemu govoru v nekaterih segmentih, še vedno pa prevladujejo kanomeljske prvine. Evina starša oba izvirata iz Žirov oz. okolice, tako da je v otroštvu najprej usvojila žirovski govor poljanskega narečja, med socializacijo v širši skupnosti v Idriji, kjer so živeli, pa je po obdobju izrazitejšega preklapljanja med žirovskim in idrijskim govorom prešla k slednjemu, tako da so pri njej danes opazne le redke fonološke značilnosti govora njenih staršev. Tako pri Itinih kot pri Evinih značilnih kanomeljskih oz. žirovskih fonoloških variantah izstopajo refleksi izhodiščnoslovenskih *ę(:)* in *e(:)* ter *q(:)* in *o(:)* (z izjemo kratkih v zadnjih zlogih), kjer so v kanomeljščini in žirovščini opozicije /u:/ – /uo/; /i:/ – /ie/ v nasprotju z idrijščino, ki pozna samo enoglasniška /u:/ in /i:/. Pri Iti so dvoglasniške variante precej bolj pogoste kot pri Evi, pri njej je značilno kanomeljski tudi refleks (sekundarno) umično naglašene *o* in novoakutiranega *o* v zadnjih besednih zlogih.

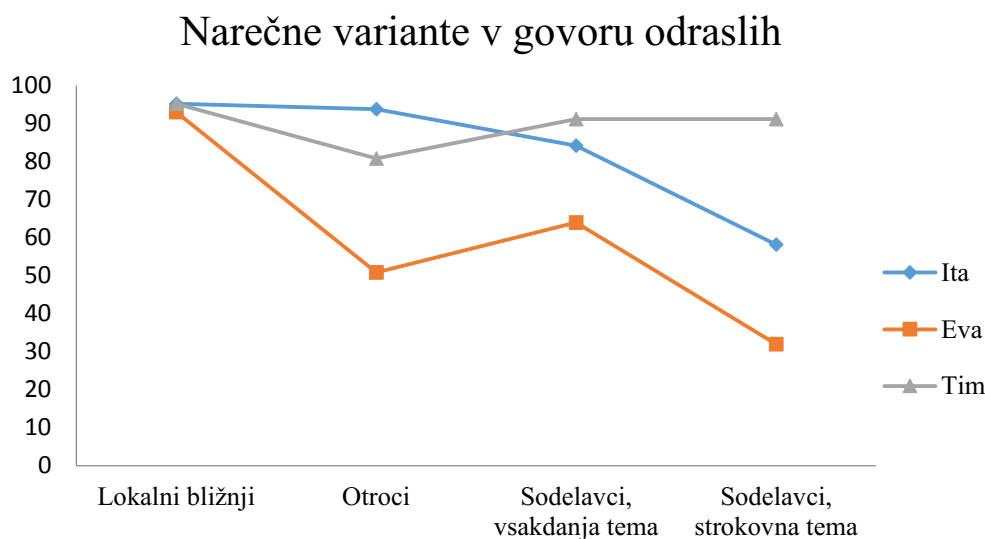
Pri Uli, Janu in Timu se pojavlja več značilnih refleksov idrijskega govora. Refleks (sekundarno) umično naglašenega *o* in novoakutiranega *o* v zadnjih besednih zlogih je diftong *uo*, ki pa pri omenjenih informantih variira z dolgimi in izrazito ozkimi *o*-ji, ki lahko mejijo na dvoglasniškost, in medvarietetnimi kratkimi *o*-ji, pri čemer so razmerja odvisna tudi od posameznega leksema (taka variantnost je najpogostejša pri pogosto rabljenih leksemih kot npr. *'puo(l)'*/*'pɔ:(l)'*/*'po(l)*, *'duol'*/*'dɔ:l'*/*'dol* ipd.). Podobna tendenca se kaže pri umično naglašenem *e* in novoakutiranem *e* v nezadnjih zlogih, kjer se pri omenjenih govornikih idrijski dvoglasnik *ie* najpogosteje pojavlja v besedi *'nje*, sicer pa sta pogostejša dolgi ozki ali medvarietetni kratki *e*. Ker pri teh glasovih ni šlo za izbrano variabla, morda zapis in štetje nista tako zanesljiva in bi bilo za njihovo natančnejšo opredelitev in prikaz razmerij v pogostosti rabe potrebno ponovno poslušanje in natančnejša analiza. Vprašanje, ki se zastavlja, je, ali je izgubljanje idrijskega dvoglasnika, ki se kaže pri analizi, značilno predvsem za geografsko mobilne osebe, ki so tako rekoč v vsakodnevem stiku z govorniki drugih varietet, ali gre za spreminjanje narečja kot takega. Opazovanje z udeležbo in nekateri intervjuji z Idriječani, ki delajo v domačem okolju, ter komentarji informatork kažejo, da je predvsem pri mlajših govornikih to značilen pojav.¹⁶⁴ Pri Uli, Janu in Timu naletimo tudi na značilne idrijske reflekse, ki jih v drugih govorih cerkljanskega narečja ni (npr. *a* pri pomožnem glagolu *biti* v prihodnjiku (npr. *'basta*)), in *u* pri pomožnem glagolu *biti* v prihodnjiku v 2. in 3. osebi ednine (*'buš'*/*'bu*), prav tako pa višjo stopnjo redukcije in več pojavitev polglasniških variant (posebej v pogosto rabljenih besedah, kot so *'tak*, *'kak*, *'skap* ipd.).

Pri odraslih smo večino posnetkov razvrstili v štiri glavne domene. Prvi dve predstavljata pogovore z lokalnimi bližnjimi (večinoma s prijatelji in z mamo) in otroki; posnetki so večinoma nastali v idrijskem okolju, doma, v kavarni ali na poti v avtomobilu. Drugi dve domeni predstavljata pogovore s sodelavci o vsakdanji (npr. počitnice, otroci, stanovanjsko vprašanje ipd.) in strokovni temi (službeno delo); posnetki v teh domenah so nastali v službi v Ljubljani. Opredelila sem še dve domeni, in sicer lokalni neznanci in neznanci od drugod (natakarji, prodajalci v trgovini, manj znani oz. neznani ljudje v službi), vendar je posnetkov, ki jih lahko uvrstim vanju, malo,¹⁶⁵ prav tako je malo pojavitev variant, tako da so rezultati tu nezanesljivi in nereprezentativni. Tako teh dveh domen ne predstavljam na primerjalnih grafikonih v tem razdelku (predstavljene pa so na grafikonih pri analizi posameznih govorcev v predhodnih razdelkih, kjer za posamezno variabla v posamezni domeni najdemo vsaj eno varianto).

¹⁶⁴ Poveden je komentar Nataše Bogataj, ki sem jo prosila za mnenje in pozorno poslušanje v idrijskem okolju: »Najprej sem ujela učiteljico tujih jezikov, ki je Idričanka, poročena z Idričanom, živi v Idriji. Pri njej so sicer komaj slišni dvoglasniki, vendar so [...]. Edino besedo dobro je rekla z *o*, verjetno pod vplivom šolske 3 (dobro). Ko sem isto vprašala dijake, je bilo dvoglasnike moč zaslutiti samo pri besedah *uon*, *uona*, *guor*, *duol*, v drugih primerih pa ne. Potem so celo rekli, da se hecam, ko sem jih spraševala po sjestri, tjeti... ;). Očitno bo res precej na tem, da se značilnosti izgubljajo.«

¹⁶⁵ Največ jih je pri Iti, kjer je posnetih nekaj pogovorov s prodajalkami v lokalni trgovini, pri Evi so maloštevilni in zelo kratki (v domeni lokalni neznanci samo kratko naročilo pijače v kavarni, tako da za nekatere variable ni niti ene variante v posamezni domeni), pri Timu ni nobenega.

Razlike v distribuciji narečnih variant v posameznih domenah pri posameznih odraslih govornicah (Grafikon 6; za številke prim. Tabela 19 s povprečnimi deleži narečnih variant pri vseh govornicah) kažejo na različne strategije govornega obnašanja: pri Timu je delež narečnih variant bolj ali manj konstanten v vseh domenah, tudi v Ljubljani,¹⁶⁶ za spoznanje nižji je pri govoru z otroki, Ita ohranja precejšen delež narečnih variant v večini domen in se bolj približuje standardu le pri govoru s sodelavci o strokovni temi, medtem ko ima Eva od vseh odraslih v vseh domenah najmanj narečno obarvan govor: narečje uporablja z lokalnimi prijatelji, z otroki in sodelavci pa znatno bolj standarden govor.

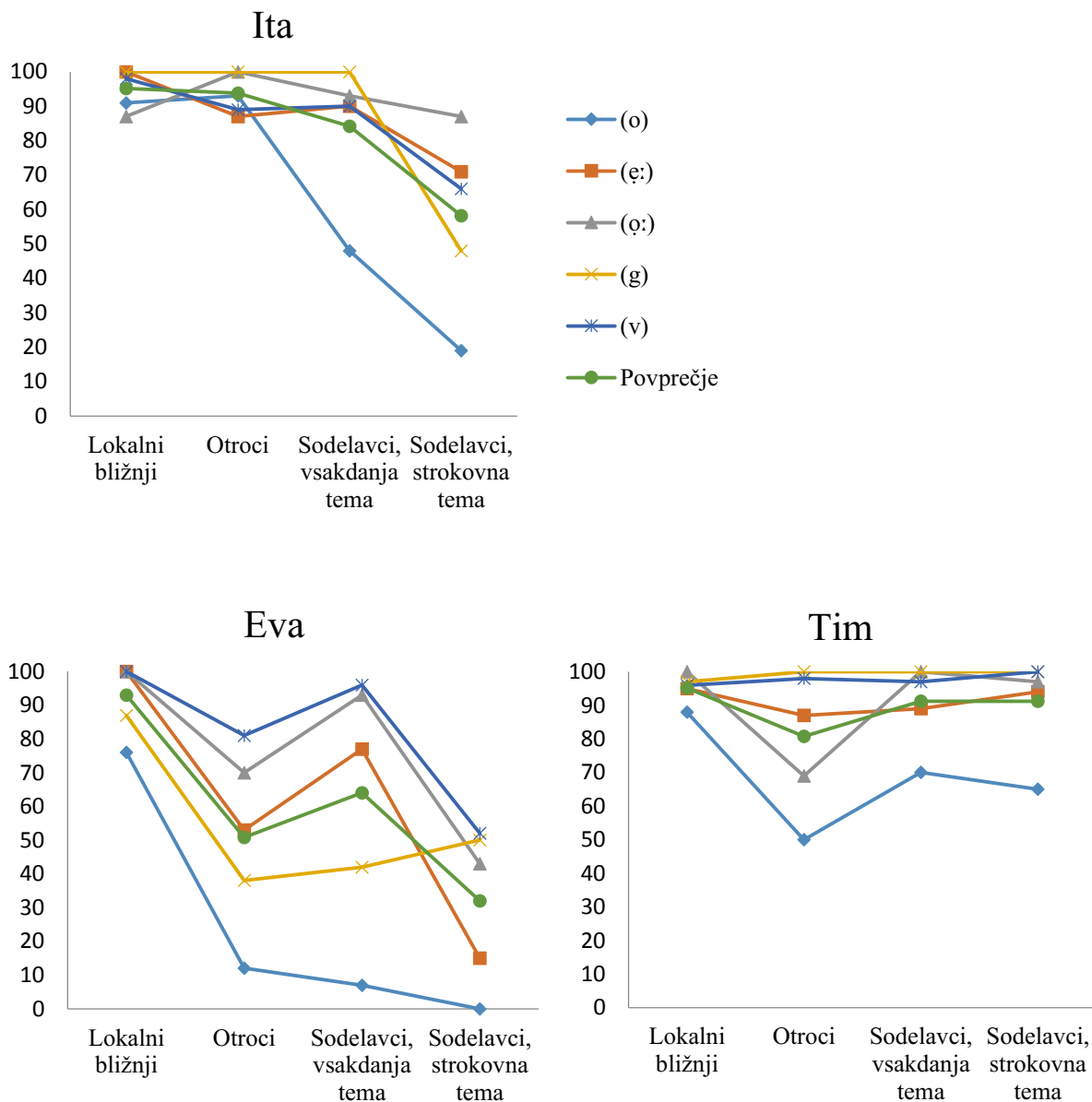
Grafikon 6: Povprečni delež narečnih variant v govoru odraslih glede na domeno

Nadaljnja primerjava (tudi Grafikon 7) pokaže, da je odstotek narečnih variant pri vseh informantih primerljiv pri govoru z lokalnimi bližnjimi (95 % pri Iti in Timu ter 93 % pri Evi), se pa znatno razlikuje pri drugih domenah. V Ljubljani pri govoru s sodelavci Tim vztraja pri narečju (91 % narečnih variant tako pri pogovoru o vsakdanji kot o strokovni temi), medtem ko je Itin govor nekoliko manj narečno obarvan (84 % narečnih variant pri govoru o vsakdanji in 58 % o strokovni temi), Eva pa svoj govor znatno približa standardu (64 % narečnih variant pri vsakdanji in le 32 % pri strokovni temi). Če Ita v pogovoru z otroki ohranja višji delež narečnih variant od Tima (94 oz. 81 %), pa se pri govoru s sodelavci o strokovni temi standardnemu jeziku približa precej bolj kot moški informant (58 oz. 91 %).

¹⁶⁶ V Dolžan (1987: 61) avtorica pri proučevanju menjav jezikovnih zvrsti v Bohinju poroča o informatorjih, na katere je naletela predvsem v Srednji vasi in ki so zatrjevali, da »tako kot v vasi, govorijo povsod, celo v Ljubljani, čeprav si pridobe oznako 'bohinjec'« (ob čemer so dajali vtis, da jo sprejemajo s ponosom). Avtorica ob tem komentira, da gre za posamezne primere in da si »večji del vaščanov, razen najstarejših, ki ne obvladajo nobene pogovorne variante, [...] takšnega izpostavljanja ne privoščijo«. Pri tem je seveda relevantno vprašanje natančnosti samoocene. Tudi Ita namreč trdi, da govora ne spreminja, pa vsaj analiza fonoloških variabel kaže drugače.

Povedno je, da je glede na analizo izbranih variabel pri dveh od treh odraslih govor z otroki doma manj narečno obarvan kot govor s sodelavci o vsakdanji temi v Ljubljani (pri Evi je razlika v skupnem povprečju za vse variable 13, pri Timu pa 10 %).¹⁶⁷ Predvsem pri oštevanju otrok ali čustveno obarvanem govoru (ko so npr. jezni ali vznemirjeni) se informanti približujejo standardu, kar je v nasprotju s splošno dokazanimi tendencami, da govorci pri čustveno zaznamovanem (npr. jeznem ali vznemirjenem) govoru uporabljajo več narečnih elementov (prim. Labov 1972: 86). Pri oštevanju otrok (in pri prepirih med zakonci) na podlagi analize mestnega govora prebivalcev Krakova Bogusław Dunaj to interpretira kot stopnjevanje formalnosti govora zaradi ustvarjanja distance med udeležencema pogovora (Dunaj 1981: 12–13).

¹⁶⁷ Pri Iti je odstotek narečnih variant pri govoru z otroki za 3 % nižji glede na odstotek pri govoru z lokalnimi neznanci, vendar za 10 % višji od odstotka pri govoru s sodelavci o vsakdanji temi.

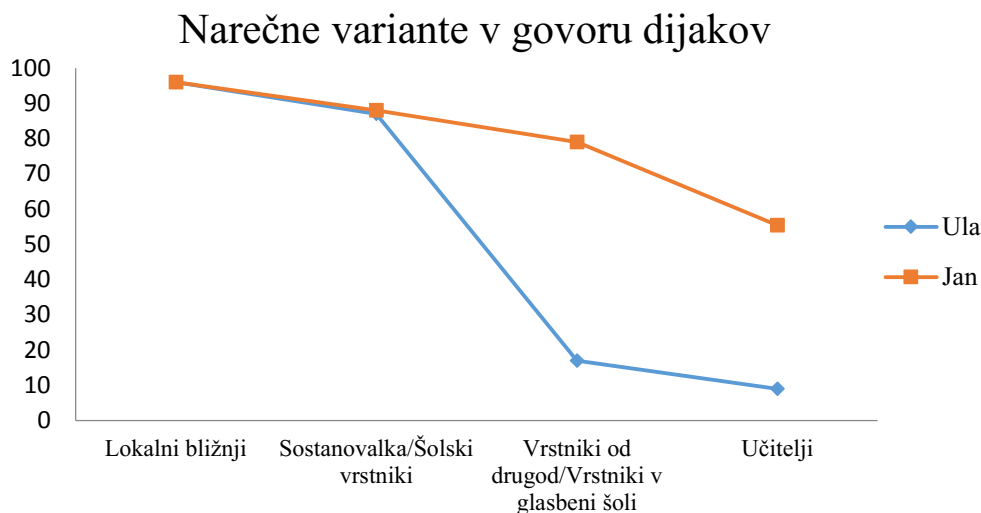

Grafikon 7: Deleži narečnih variant pri posameznih variablah v govoru odraslih glede na domeno

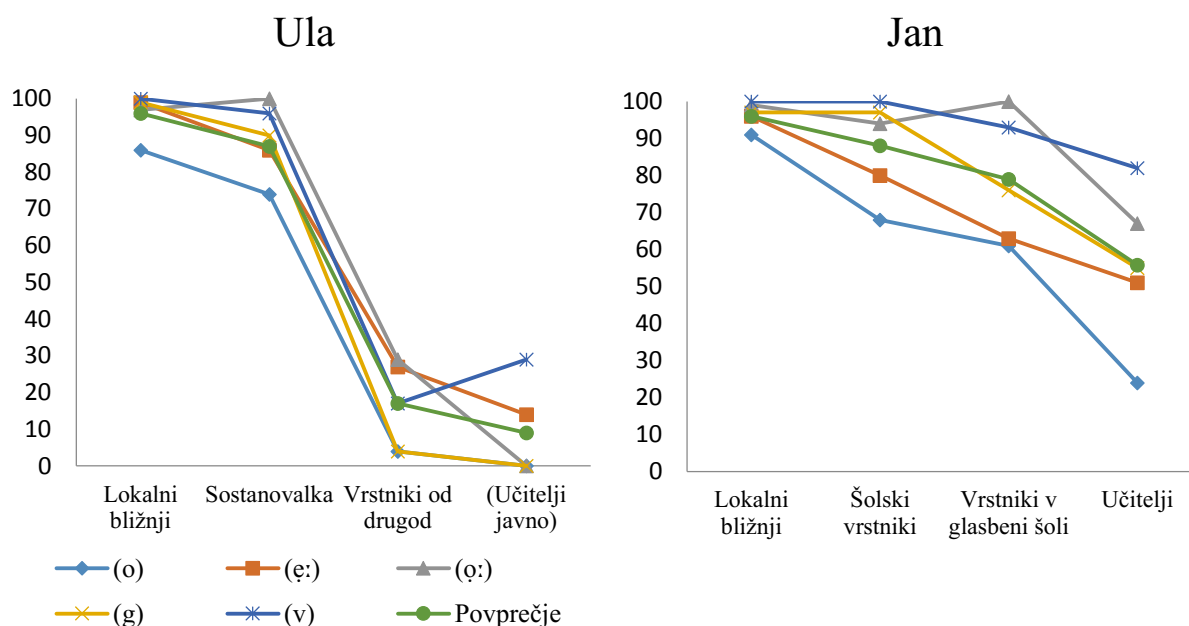
Pri dijakih naj najprej izpostavim, da sta (bili) njuni osebni zgodbi in življenjski situaciji tako različni, da je bilo domene nemogoče poenotiti. Pri obeh lahko opredelimo primerljivi domeni pogovorov z lokalnimi bližnjimi in učitelji (pri slednji je pri Uli kratek pogovor pred razredom in ustno spraševanje, pri Janu pa kar nekaj posnetkov tako v javnih (vpričo razredne skupnosti) kot zasebnih govornih položajih (pogovor z učiteljem na šolskem hodniku med odmorom)). Pri Uli imamo poleg tega sostanovalko z Gorenjske, s katero uporablja znatno narečno obarvan govor, česar se zaveda tudi sama in kar pripisuje temu, da jo je spoznala takoj po prihodu v Ljubljano, ko še ni avtomatizirano preklapljala v drugo varieteto pri govoru z drugonarečnimi oz. drugozvrstnimi govorcji. Pri Uli sem določila še domeno vrstniki od drugod (ki obsega vse druge vrstnike, ki ne izvirajo z Idrijskega, tudi njenega tedanjega fanta), ki jih je spoznala med bivanjem v Ljubljani, ko je bil njen govorni profil že drugačen.

Pri Janu ločim pogovore s šolskimi vrstniki (posnete večinoma zjutraj v dijaškem domu in dopoldne v šoli), s katerimi preživi več časa in ima tesnejši odnos, ter pogovore z vrstniki v glasbeni šoli (posnete popoldne v tej ustanovi), s katerimi si ni tako blizu. Zasebni in javni pogovori z učitelji so pri njem za namen primerjave z Ulo združeni, izpuščena je domena molitev, kjer je kratek posnetek očenaša in slave.

Že hiter pogled na primerjalna grafikona skupnih povprečij narečnih variant v posameznih domenah pri obeh dijaki (Grafikon 8 in Grafikon 9, za številke prim. Tabela 19) pokaže, da se odstotek narečnih variant presenetljivo natančno ujema pri govoru z lokalnimi bližnjimi (96 % pri obeh dijaki) in v razdelku, v katerem so prikazani odstotki pri Ulinem govoru s sostanovalko in Janovem govoru s šolskimi vrstniki (87 oz. 88 %), torej tistimi vrstniki od drugod, ki so dijakoma na nek način najbližje. V tretjem in četrtem razdelku, ki prikazujeta odstotek pri Ulinih vrstnikih od drugod in Janovih vrstnikih v glasbeni šoli ter pri učiteljih (tako v zasebnih kot javnih govornih položajih), so razlike med Ulo in Janom zelo velike in jasno kažejo na to, da v govoru z večino govorcev drugih jezikovnih varietet uporabljata zelo različne govorne strategije. Če Janov govor v precejšnji meri ostaja sorazmerno narečno zaznamovan ter njegova lokalna identiteta in izvor razpoznavna v vseh domenah (tudi pri govoru z vrstniki v glasbeni šoli in učitelji je delež narečnih variant 79 oz. 56 %), pa Ula svoj govor spremeni do te mere, da sledi narečja predstavljajo le redke narečne variante in njen govor po njenem poročanju kot narečen prepoznajo samo najbolj jezikovno senzibilni poslušalci (pri govoru z bližnjimi od drugod je delež narečnih variant 17, z učitelji pa 9 %).

Grafikon 8: Povprečni delež narečnih variant v govoru dijakov glede na domeno

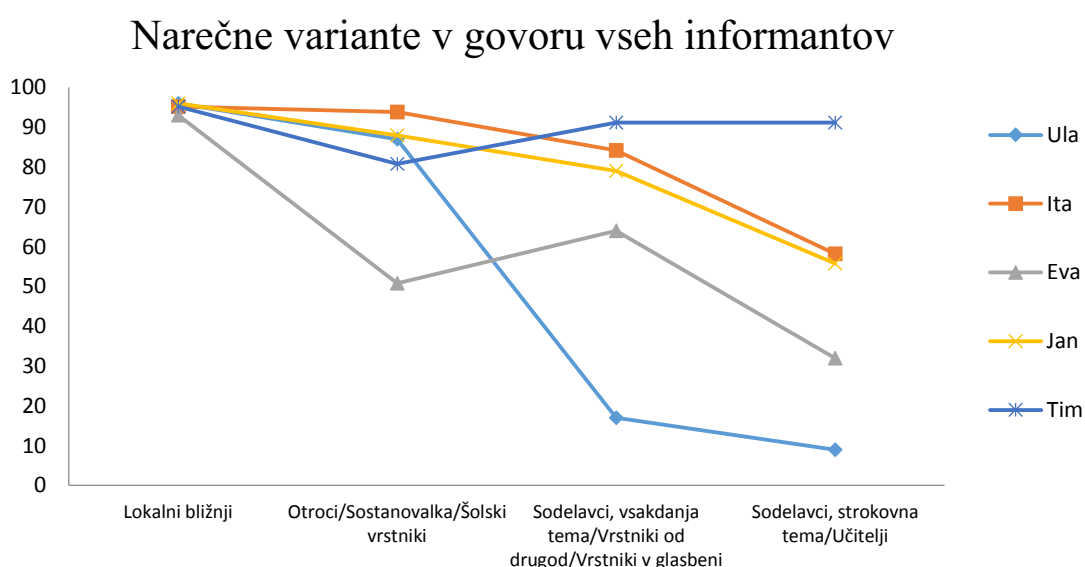

Grafikon 9: Deleži narečnih variant pri posameznih variablah v govoru dijakov glede na domeno

Realna primerjava vseh govorcev glede na domene je na nek način nemogoča, ker se vsakdan in življenjska dinamika odraslih in dijakov, pa tudi različnih odraslih in različnih dijakov med seboj zelo razlikujejo: gibljejo se v različnih okoljih, komunicirajo v zelo različnih situacijah, tkejo odnose z različnimi ljudmi na različnih stopnjah bližine oz. formalnosti. Kljub temu na zelo poenostavljenem in zelo shematičnem prikazu (Tabela 19 in Grafikon 10) lahko vidimo zgovorno primerjalno sliko razlikosti v strategijah govornega obnašanja posameznih govorcev: zelo izstopa distribucija pri Uli, ki kaže izrazito dvodelnost in dva ločena koda, ki ju uporablja pri lokalnih bližnjih in sostanovalki oz. pri bližnjih od drugod in učiteljih. Posebna je tudi krivulja pri Evi, ki uporablja narečje pri govoru z lokalnimi bližnjimi in se postopoma, a v precejšnji meri premika proti standardu pri govoru z otroki in službenimi kolegi. Najbolj podobni so deleži narečnih variant v posameznih domenah pri Iti in Janu, ki ohranjata precejšen delež narečnih značilnosti v večini domen, standardu se nekoliko bolj (med 55 in 60 % narečnih variant) približata samo pri govoru s sodelavci o strokovni temi (Ita) oz. z učitelji (Jan). Tim izstopa z visokim deležem narečnih variant tudi pri pogovorih s sodelavci, torej govorci drugih varietet – ta delež (91 % pri pogovorih o vsakdanji in strokovni temi) je pri njem tako rekoč primerljiv z deležem pri lokalnih bližnjih (96 %). Pri različnih stopnjah in načinih prilagajanja lahko potegnemo vzporednico tudi z večjo oz. manjšo odpornostjo proti socialnemu vplivu, ki v tem primeru pomeni sposobnost avtonomnega jezikovnega obnašanja posameznikov kljub socialnemu vplivu (prim. razdelek 2.1.6.2 oz. Ule 2009a: 300).

Informator	Lokalni bližnji	Otroci/Sostanova/Šolski vrstniki	Sodelavci, vsakdanja tema/ Vrstniki od drugod/ Vrstniki v glasbeni šoli	Sodelavci, strokovna tema/ Učitelji
Ita	95	94	84	58
Eva	93	51	64	32
Tim	95	81	91	91
Ula	96	87	17	9
Jan	96	88	79	56

Tabela 19: Povprečni odstotek narečnih variant pri posameznih informantih glede na domeno

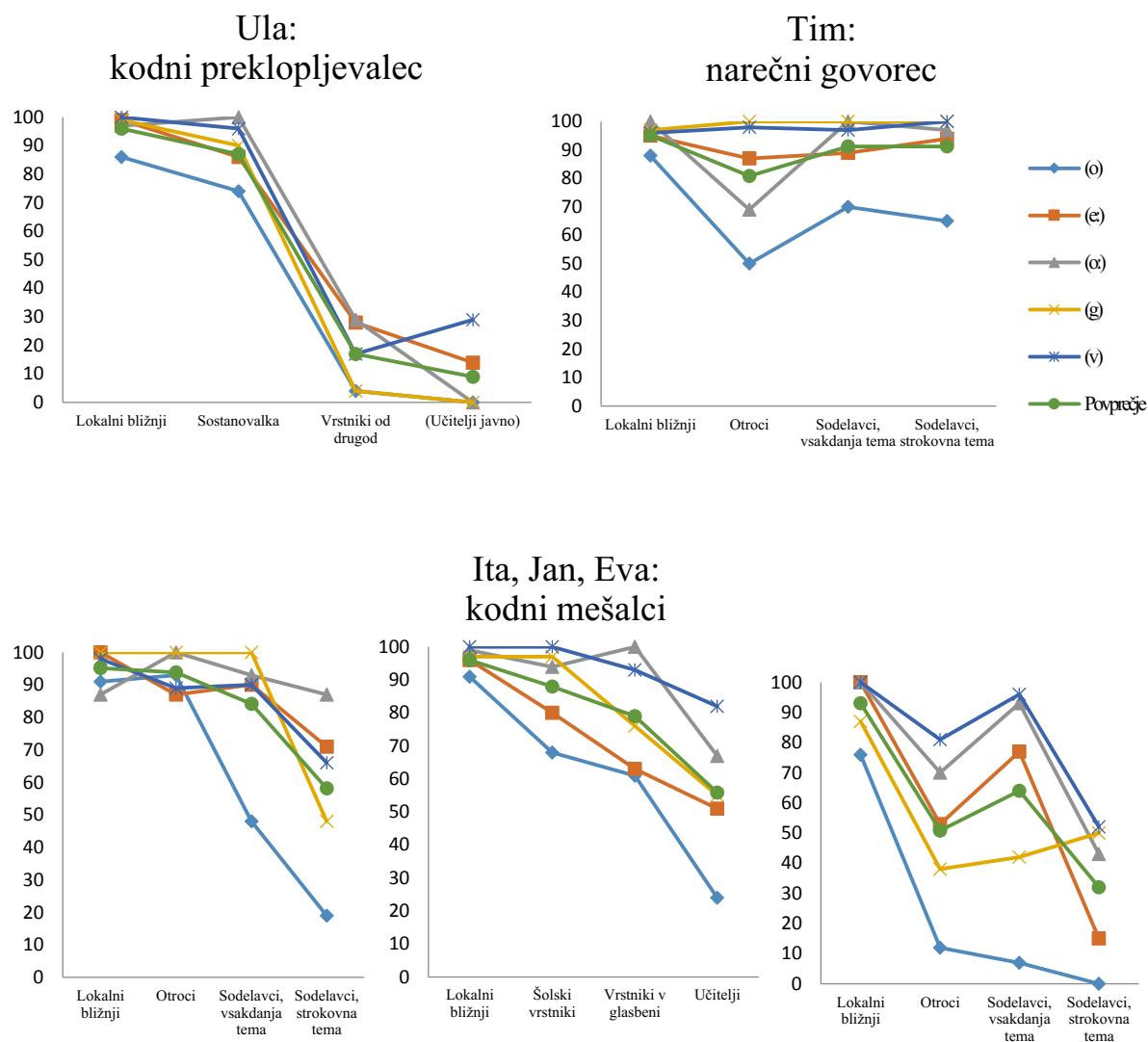

Grafikon 10: Povprečni delež narečnih variant v govoru posameznih informantov glede na domeno

Podobno dinamiko govornega obnašanja pri geografsko mobilnih osebah so raziskovalci opazali tudi v drugih jezikovnih skupnostih, npr. v nemški, češki in norveški (prim. razdelek 2.2; posebej Besch 1981; Besch 1983; Wilson 2010; Mæhlum 1986).

Različne tipe oz. profile govorcev v naši raziskavi lahko opredelimo v skladu s terminologijo nemškega raziskovalnega projekta, pri katerem so na podlagi analize desetih jezikovnih variabel v narečnem pogovoru in formalnejšem intervjuju (torej z drugačno metodologijo kot v našem primeru) proučevali jezikovno vedenje v podeželski skupnosti (prim. razdelek 2.2.3 oz. Niebaum in Macha 1999: 153–57 ali 2014: 196–199). Ulo, ki ima dva izrazito ločena koda oz. varieteti, bi označili kot kodno preklapljevalko (nem. oz. ang. *Code-Switcher*), Tim, ki v vseh domenah ohranja visok delež narečnih variant in v formalnejših govornih položajih izkazuje le drobne premike v smeri standarda, je narečni govorec (nem. *Dialektsprecher*), Ita, Evo in Jana pa bi uvrstili med kodne mešalce (nem. oz. ang. *Code-Mixer*), čeprav so med seboj zelo različni – morda se Ita in Jan z višjim deležem narečnih variant tudi v ljubljanskem

okolju pri pogovorih s sodelavci nekoliko približujeta narečnemu govorcu. Za označevanje postopnih prehodov oz. relativnih prilagoditev pri bolj ali manj hibridnem repertoarju t. i. kodnih mešalcev bi bil ustrezen tudi koncept kodnega nihanja/zibanja (ang. *code swaying*) Johna Gibbonsa (1987, prim. Mæhlum 1996: 753).

Grafikon 11: Različni profili oz. tipi govorcev

Ker gre za študije primerov in je vzorec informantov majhen, ni mogoče govoriti o razmerju med variantnostjo in družbenimi dejavniki, lahko pa komentiramo, kar se kaže na podlagi analiziranega gradiva. Opazimo, da tako pri dijakih kot pri odraslih z velikim številom narečnih variant izstopa moški informator, kar se sklada s t. i. sociolingvističnim spolnim vzorcem (prim. Fasold 1996b: 92 oz. razdelek 2.1.3.1), ki kaže na redkejšo rabo stigmatiziranih in nestandardnih oblik pri ženskah kot pri moških v isti družbeni skupini in enakih okoliščinah.

Pri mlajših informantih oz. obeh dijakih je izrazita raba slenga, ki je značilen za obdobje odrasčanja in s katerim mladi izražajo pripadnost normam sovrstnikov (prim. razdelek 2.1.3.2). Odrasli naj bi bili v obdobju, ko je njihova jezikovna raba izoblikovana in ustaljena ter zaradi službenega udejstvovanja najmanj narečna, vidimo pa, da so njihove govorne strategije zelo različne, kar sicer velja tudi za dijaka.

Glede povezave med jezikovno rabo in izobrazbo oz. področjem dela ob upoštevanju koncepta jezikovnega trga (prim. razdelek 2.1.3.3 oz. Chambers 2003: 194–196), lahko rečemo, da noben informator ni t. i. jezikovni profesionalc, imata pa obe odrasli ženski informatorki, Ita in Eva, v službi v komunikaciji z novinarji vlogo t. i. jezikovnega tehnika, prav tako pa mlajša informatorka, Ula, omenja strokovno udejstvovanje, pri katerem je imela to vlogo. Ula kot pomemben dejavnik pri oblikovanju lastnega govora izpostavlja tudi vlogo očeta in njegov novinarski poklic. Ob tem se zastavlja še vprašanje področja študija in dela: ali so morda družboslovno in humanistično usmerjeni posamezniki bolj nagnjeni k standardiziranju svojega govora kot naravoslovci? Od petih informantov ima Tim kot strojnik najvišji delež narečnih variant tudi pri pogovorih s kolegi v službi ne glede na temo pogovora.¹⁶⁸ Pri tem pa je spet aktualna povezava med izbiro področja študija in dela ter posameznikovim spolom.

4.4 Analiza po variabliah

Pri analizi po variabliah izpostavim posebnosti posameznih variabel, pozornost posvečam distribuciji narečnih oz. standardnih variant glede na domene in ugotavljam tendence glede variantnosti pri posameznih variabliah s posebnim poudarkom na citatnih besedah in lastnih imenih. Primerjam tudi povprečni delež narečnih variant pri posameznih variabliah pri vseh govorcih v vseh domenah (prim. Tabela 20). Pri tem naj poudarim, da je tovrsten izračun lahko problematičen, ker povprečja v vseh domenah in pri vseh govorcih obravnava kot enakovredna, čeprav je v posameznih domenah zelo različno število primerov variant in so zato ti podatki različno zanesljivi in reprezentativni. Pri izračunih sem sicer upoštevala vse domene, pri katerih je pri vsaki variabli vsaj ena varianta. Zaporedje se za nekatere variable pri treh informantih nekoliko spremeni, če iz izračuna izvzamemo domene, pri katerih je zaradi malo posnetkov manj pojavitev pri posameznih variantah – ti podatki so v tabelah in grafikoni navedeni v oklepajih, spremenjeno zaporedje pa opišem v opombi.

¹⁶⁸ Na tovrstno povezavo kažejo recimo podatki iz raziskave o jezikovni zavesti; med tistimi, ki po samooceni vedno govorijo narečno, je namreč največ (31 %) nedružboslovcev, sledijo družboslovci (24,4 %), jezikoslovci (13,3 %) in slovenisti (7,5 %) (Gantar 1989: 47–48; tudi razdelek 3.6.4).

Variabla	Skupni delež narečnih variant	Zaporedje
(o)	47	1
(e:)	68	2
(g)	73	3
(o:)	77	4
(v)	80	5

Tabela 20: Skupni delež narečnih variant pri vseh govornicah v vseh domenah pri posameznih variabljah

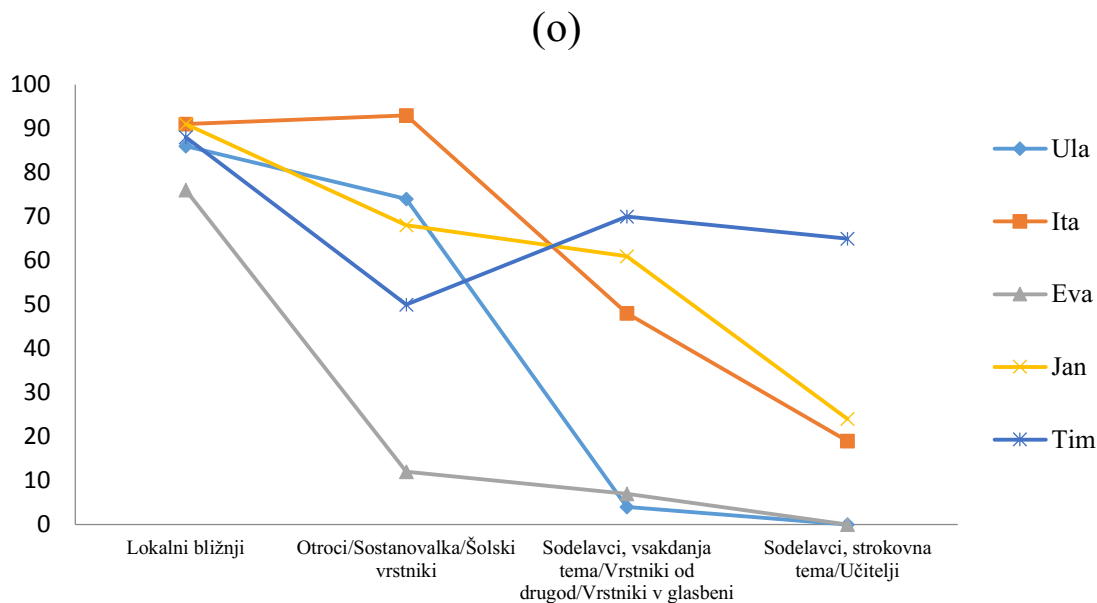
4.4.1 (o)

Od vseh variabl ima pri skupnem izračunu povprečij pri vseh govornicah v vseh domenah prav (o) oz. akanje skupno daleč najnižji delež narečnih variant, saj se na prvo mesto nedvoumno uvršča pri vseh petih informantih in tudi v veliki večini posameznih domen (le pri Uli je v domenah vrstniki od drugod in učitelji javno odstotek izenačen z odstotkom pri (g), pri Iti je pri lokalnih bližnjih delež pri (o:) nižji za 4 %, pri otrocih pa pri (e:) za 6 % in pri (v) za 4 %, pri Janu je pri vrstnikih v glasbeni šoli pri (e:) nižji za 2 %). To kaže na najbolj izrazito opuščanje te narečne značilnosti že pri govoru z lokalnimi bližnjimi, še posebno pa pri odmikanju od narečja in približevanju bolj standardnim varietetam v osrednjeslovenskem prostoru.

Skupni povprečni delež narečnih variant pri tej variabli (47 %) bistveno odstopa od deleža pri drugouvrščeni variabli (e:) (68 %). Posebno pri Uli pri govoru s sestanovalko, pri Iti z lokalnimi neznanci in sodelavci o vsakdanji in strokovni temi, pri Evi z otroki in sodelavci o vsakdanji temi, pri Janu z učitelji zasebno in javno, pri Timu pa s sodelavci o strokovni temi obstaja znatna razlika med deležem narečnih variant pri (o) in deležem pri drugouvrščeni variabli (najmanj 20 %, ¹⁶⁹ pri Itinih sodelavcih o vsakdanji temi kar 42 %) (pri analizah vseh variabl prim. tabele pri analizi posameznih govorcev v razdelku 4.3). Te ugotovitve se ujemajo z opažanjem pri dialektoloških raziskavah cerkljanskega narečja, da je »[e]no prvih in najbolj pogostih, lahko pa na glasoslovni ravni tudi edino znamenje, ki opozarja na uporabo drugega jezikovnega različka, [...] odprava sicer popolnega akanja v kratkih naglašanih in nenaglašanih zlogih« (Kenda-Jež 1999a: 307). Tendence pri tej variabli bi morda lahko interpretirali kot spreminjanje narečja.

Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (o) v izbranih domenah pri posameznih govornicah so predstavljeni na Grafikonu 12.

¹⁶⁹ Pri Timu je pri otrocih in sodelavcih o vsakdanji temi ta razlika 19 %.

Grafikon 12: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (o) v izbranih domenah pri posameznih govorcih

Prav v zvezi z akanjem se je pri presojanju, kaj upoštevati pri štetju in česa ne (prim. razdelek 4.2.6), pojavljalo največ dvomov glede citatnih in drugih specifičnih besed. Tako je bil seznam besed, ki sem jih preverjala pri informatorjih, za variablo (o) najdaljši, pa tudi odgovori informatorjev najbolj raznovrstni (glede posameznih odločitev posameznih informatorjev prim. prilogo 8.4.3 na CD-ju). Izkazalo se je, da Lidija Kleindienst kot najstarejša informatorka in raziskovalka narečja v največ primerih meni, da bi bila možna tudi narečna varianta. Za 61 primerov je napisala, da se glas lahko izgovarja tudi kot /a/, za 23 pa, da ne. Milanka Trušnovec kot Idriječanka in slovenistka srednje generacije le za 29 primerov meni, da bi se lahko izgovarjali tudi z narečno varianto, za 54 ne, za 1 pa ni gotova. Podobno je pri mnenjih informantov: 25 ja, 53 ne in 6 negotovih odgovorov. Glede komentarjev pri odločitvah, pri katerih so bili informanti glede (ne)obstoja narečne variante enotni, da se ali se ne pojavljajo tudi z narečno varianto oz. variantami, prim. še razdelek 4.4.6.

Besede, glede katerih so se informatorji strinjali, da se ne pojavljajo z narečno varianto oz. variantami, bi večinoma lahko opredelili kot citatne (npr. *patolo'γija*, *os'nowami*, *poxajko'wa:lec*, *problemati'zi:ram*, *samoza'dostne* (*kme'tije*), *od'vę:tniške* (*sto'ritwe*), *mo'to:rjem*, *prob'lę:moγ*, *pro'centoγ*, *ob'rō:koγ*, *kompli'ci:rajo*), med njimi je tudi lastno ime *Po'lō:na*. Primeri, glede katerih so se strinjali, da se pojavljajo z narečno varianto oz. variantami, pa so: *pove'za:va*, *obves'tim*, *odob'rene*, *do'ga:jalo*, *os'ta:le*, *po'poudne*, *posve'če:no*, *pri'mę:ri*, *od'wečno*. Nekaj komentarjev potrjuje, da so pri odločanju problematične predvsem samostalniške izpeljanke iz nekaterih glagolov. M. T. npr. pravi, da ne bi rekla *pa'nudba*, »rekla pa bi panu:du«, ni prepričana, ali bi rekla *paxajko'wa:lec*, »gotovo pa bi rekla pahajet«. Nekoliko vprašljiva je bila odločitev glede iste besede, ki se je pojavila pri več informantih in za katero

je L. K. menila, da je variantna, M. T., da ni, informanti sami pa so podali različna mnenja. Tako smo besedo *od'wisnu* oz. vzglasni o pri Uli in Timu obravnavali kot varianten, pri Evi in Janu pa ne.

Besede, ki se pojavijo z osrednjeslovensko varianto /o/ že v domeni lokalni bližnji, so pri Uli predvsem predlogi (3 *po* in 2 *op* (posebej v stalnih besednih zvezah, kot npr. *po 'moje*, *po 'možnosti*, *op p'riliki*), 1 *od*), vzglasni /o/-ji v *ot'roka*, *opravičilo*, *o'ba*: in *od'wisnu*, prednaglasni v *po've:m*, *po'wi:dat* in *poz'd'rauljeni*, končniški v 6. sklonu mn. *s'tru:škoy* in končniški v 4. skl. ed. ž. sp., ki v pogovoru z lokalno prijateljico posebej preseneti: *'ma:to* ('ku:k pa 'im- bəš 'mi:la 'ma:to?). Pri Iti je en primer /o/ v predlogu *po*, dva primera v prednaglasnem položaju v *dopla'čila* in en ponaglasni v *ma'lenkost*, pri Evi je v več predlogih (5 *od*, dvakrat s podaljšanim o in trikrat nezvenečim t), dvakrat končniški v 4. skl. ed. ž. sp. v *'tisto kme'tijo* ('zej 'tisto kme'tijo 'fura nap'rej), trije v (pomožnih) glagolih *so* in *smo*, eden v prednaglasnem položaju: *atpo'wi:dal*. Eva ima že pri govoru z lokalnimi bližnjimi le 76 % narečnih variant, kar je najnižji delež pri lokalnih bližnjih pri katerem koli govorcu in kateri koli variabli za to domeno. Že pri govoru z otroki pri njej ta delež pade na nizkih 12 %. Jan ima /o/ prav tako v predlogu *po* v *po 'moje*, prednaglasni /o/ v *do'ya:ja*, *pos'ne:tk* in *do'i:maje*, dvakrat končniškega v 4. skl. ed. ž. sp. v *mo'derno*. Tim ima tri primere /o/ pri oponašanju farmacevtskega oglasa (prednaglasnega v *posve'tujte* in končniškega v *zdrau'nikom* in *farma'ceutom*) enega v predlogu *ot* in enega končniškega v *'u:fnoy*.

Pri Iti in Timu je pri pogovorih s sodelavci veliko raznovrstnih primerov akanja, saj imata visok delež narečnih variant tudi v teh domenah. Pri Evi sta edina primera akanja pri sodelavcih v predlogu *od* (*at kalce'donije*) in v prednaglasnem zlogu v *pa'ka:že*. Pri Uli so primeri, kjer se narečni /a/ pojavi tudi pri vrstnikih od drugod, redki, vključujejo pa končnico v glagolu 1. os. mn. *'rečma*, končnico v 6. skl. ed. ž. sp. s *'Sa:ra* in predlog *po*: *pa 'vərh*. Jan ima v domeni učiteljki javno več primerov akanja, in sicer v prednaglasnem položaju v *pa'si:bn̩ya* in *ma'yu:če*, druge pa končniške v 4. skl. ed. ž. sp.: *'kešna na'lu:ya*, *'kešna 'tista na'l̩o:ya*.

Zanimivi so primeri, ko pride do variantnosti pri akanju znotraj iste izjave ali celo znotraj iste besede. Tako imamo pri Evi primer *atpo'wi:dal* (E1), kjer je v vzglasju akanje ohranjeno, v prednaglasnem položaju pa pride do njegove opustitve. Pri Evi opazimo variantnost znotraj iste izjave pri predlogu *od*: *od 'Ju:žeta* . *ad 'na:žya 'Ju:žeta* (E1), pri Uli pa pri predlogu *ob*: *če yr'i:wa op če se ap 'p̩o:l* (U5). Pri Uli zasledimo tudi obe varianti v prednaglasnem zlogu pri istem glagolu, *po'wi:dat* oz. *pa'wi:sta*: *oj .. ni tr'i:ba 'zej po'wi:dat dər'yač* . *dər'yač pač 'ni prob'l̩e:ma 'l̩o:x pač pa'wi:sta tut 'kej kas'nej* (U3). Pri Iti so prav tako znotraj iste izjave trije primeri samostalnika ž. sp. v 4. skl. ed., dvakrat z /a/ in enkrat z /o/ – *'imaje že ce'lo napit'nina ura'čunana u 'ce:n̩o*; drugi primer pa je končnica v 6. skl. ed. ž. sp.: *zada'u:l̩y z ne'ɣow̩ pon'udba*. Pri Iti najdemo tudi primer *na 'roka*, kjer je akanje ohranjeno v končnici, ne pa v naglašnem zlogu.

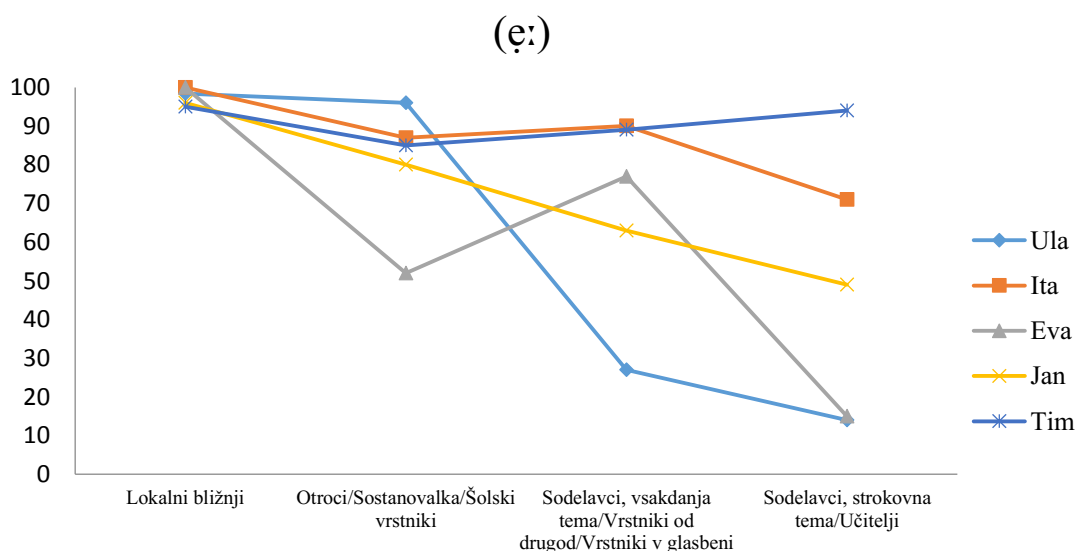
K. Kenda-Jež (1999: 307) piše, da je odprava akanja v govoru starejše generacije Cerkljanov pri nenaglašenem o-ju omejena predvsem na prednaglasne zloge, v ponaglasnih zlogih je redka (pogostejša

zlasti pri nepolnopomenskih besedah), izjemna pa v primerih, kadar je *o* sklonilo (glede konteksta tega opazanja prim. op. 151). V tej raziskavi se kaže, da je opuščanje akanja res pogosto v predlogih in prednaglasnih zlogih, vendar se v veliki meri pojavlja tudi v glagolskih, posebej pa samostalniških končnicah v 4. in 6. sklonu ednine samostalnikov ženskega spola, redkeje pa pri samostalnikih moškega spola.

4.4.2 (ɛ:)

Pri pregledu skupnih povprečnih deležev narečnih variant pri posameznih variablah pri posameznih govorcih ugotovimo, da ima variabla (ɛ:) pri štirih govorcih za akanjem drugi najnižji delež, pri Evi pa tretjega (drugega ima (g)). Čeprav so razlike v povprečjih ponekod majhne in čeprav pri posameznih govorcih v posameznih domenah ugotavljamo drugačno zaporedje (pri Uli je npr. pri domeni vrstniki od drugod in učitelji javno to variabla z drugim največjim deležem narečnih variant), podatek kaže, da narečni /i:/ pri odmikanju od narečja v primerjavi z drugimi narečnimi variantami drugih variabel relativno hitro nadomesti standardni oz. osrednjeslovenski /ɛ:/. Skupni seštevek povprečij deležev narečnih variant pri posameznih variablah (prim. Tabela 20) to potrjuje, saj je variabla z 68 % na drugem mestu za (o) (47 %) in pred (g) (73 %).

Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (ɛ:) v izbranih domenah pri posameznih govorcih so prikazani na Grafikonu 13.

Grafikon 13: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (ɛ:) v izbranih domenah pri posameznih govorcih

Iz štetja sem izvzela glasove pred *r*, ker gre za pri njih za položajni razvoj in pride v tem položaju tudi v standardnem jeziku do nevtralizacije *i*-jevskih in *e*-jevskih samoglasnikov, tako da naj bi bilo v gradivu načeloma narečno [i:r] : knjižnemu [i:r], pri čemer ni variantnosti. Podatek o izgovoru v knjižnem jeziku Slovenski pravopis navaja takole: »Ozki e ima pred r (npr. v besedi večér) navadno i-ju približan izgovor« (Toporišič 2003: 70 (§ 619)).

Pri /i:/-jih upoštevam dolge in naglašene samoglasnike in štejem le nedvoumne primere. Besed, ki so lahko breznaglasnice ali ki imajo le stranski naglas ali stavčni poudarek, ne upoštevam. Tako sem recimo iz obravnave izvzela členek *že*, ki je v narečni idrijski obliki *ži* ali standardni oz. kanomeljski *že* včasih bolj, včasih manj izrazit in naglašen oz. poudarjen, večkrat pa povsem naslonski.

Na podlagi komentarjev informatorjev o problematičnih primerih (prim. razdelek 4.2.6), sem iz štetja izločila tudi besedo *'nɛ:gal'nɛ:ɣa* (8 pojavitev, vse z /ɛ:/), ki se sicer izgovarja tudi v narečni obliki (*'ni:ɣa*), vendar po mnenju vseh treh informatorjev ne v smislu šolskega predmeta *'nɛ:ga ot'roka*, kot je bila uporabljena v Ulinih dialogih. Kot je zapisala Ula: »če gre za predmet, se ponavadi uporablja v izvorniku – vsaj zdaj ga ponavadi uporabljam tako«. Čeprav se *delo* pojavlja v narečni obliki *'di:lu*, sem ga kot ime časopisa *Delo* izločila iz štetja, saj se kot lastno ime nikoli ne pojavlja z narečno varianto. Prav tako nisem upoštevala zemljepisnega imena *'Sɛ:ča* in besed *š'pɛ:cka* in *'mɛ:dek*, za katere so vsi vprašani menili, da se ne pojavljajo v narečni obliki. Čeprav Ita ne bi rekla *a'si:ba*, pa M. T. in L. K. pravita, da se beseda uporablja v narečni obliki, zato smo jo pri štetju upoštevali. Zanimivo je tudi, da je *'Pɛ:tra* vedno *'Pɛ:tra*, medtem ko je *'Pɛ:ter* na Idrijskem praviloma *'Pi:tɔr*. To bi verjetno lahko pojasnili s tem, da se imena, ki so že dolgo v rabi (npr. svetniška imena), izgovarjajo z narečnimi glasovi, pri novejših pa to drži v manjši meri. Iz štetja sem izločila tudi druge besede, glede katerih so se vsi vprašani strinjali, da se ne pojavljajo v narečni varianti, in sicer *'mɛ:diska* (*'xiša*), *'vɛ:dno*, *o'mɛ:nja*, *od'vɛ:tniške*, na podlagi njihovih mnenj pa sem upoštevala *Pou'šɛ:towi* (L. K. pravi, da bi se lahko izgovorila z dvema narečnima /a/ in narečnim /i:/, torej *Pau'ši:tawi*; samo glede /i:/ je takega mnenja tudi M. T.), *ob'lɛ:c* in *'lɛ:pše*, čeprav bi pri vseh naštetih pri narečni obliki prišlo tudi do drugih sprememb v izgovarjavi, predvsem do akanja in redukcije (že omenjena oblika *Pau'ši:tawi*, tudi *ab'li:č* in *'li:pš(i)*).

Pri govoru Ite in Ule, ki sta odraščali v Kanomlji, ter Eve, katere starši izvirajo iz okolice Žirov, prihaja do interferenc z idrijsčino, zaradi česar je distribucija refleksov /i:/ in /ie/ drugačna od v narečju sistemsko pričakovane. Namesto razmerja: osrednjeslovensko /ɛ:/ ↔ narečno /i:/, /ie/, ima v idrijskem govoru niz variant samo dva člena, /ɛ:/ ↔ /i:/. To seveda ne vpliva na preštevanje, ker se šteje samo skupno število pojavitev narečnih variant, je pa povedno s stališča variantnosti pri narečnem govoru, ki jo obravnavamo pri analizi posameznih govorcev (prim. razdelek 4.3).

Če se osredotočimo na pojavitve narečnega /i:/ oz. /ie/ ter standardnega /ɛ:/ v posameznih domenah in pri posameznih govoricah, vidimo, da se pri Uli v pogovoru z lokalnimi bližnjimi pojavi samo en osrednjeslovenski /ɛ:/, in sicer v *po'vɛ:m* (U1), pri ustnem spraševanju oz. govoru z učiteljico pa

preseneti narečni /i:/ v *'Ni:mčije* (U16). Pri Iti je pri drugih domenah več različnih besed s standardnim /ɛ:/ (npr. *'rɛ:ku*, *'cɛ:no*, *'vɛ:m*, *'lɛ:pe*, *'pɛ:deset*), opazimo pa tudi bolj specifične besede ali besedne zveze, ki se v vsakdanji komunikaciji redkeje pojavljajo in bi jih lahko označili za prevzete oz. citatne (*sprene'vɛ:dat*, *poup'rɛ:čju*, *zabe'lɛ:ženu*, *oza'wɛ:stit*, *'vɛ:stno*, *be'lɛ:žila*, *'dɛ:loyno* *'mɛ:sto*). Eva ima standardni /ɛ:/ v različnih besedah (*'lɛ:po*, *g'rɛ:mo*, *'rɛ:ku*, *'wɛ:š*, *ko'lɛ:sa*, *'dɛ:lamo*, *de'vɛ:t*), v dveh zemljepisnih lastnih imenih *'Nɛ:mčijo*, *Pou'šɛ:towi*, medtem ko pri poimenovanju kraja v bližini Idrije uporabi narečno varianto /i:/ – *'Bi:l* (pri čemer se imeni z varianto /ɛ:/ pojavita pri govoru z otroki, varianta z /i:/ pa v govoru z lokalnimi bližnjimi). Pri Janu pri pogovoru z lokalnimi bližnjimi /ɛ:/ zasledimo v ustaljeni besedni zvezi *'rɛ:dnega* (*po'uka*), pri citatnih besedah *o'bɛ:tal*, *pos'nɛ:tk* in *na'rɛ:čje*. Za *narečje* sta tako Jan kot M. T. sicer menila, da besede nikoli ne bi izgovorila z narečnim /i:/, L. K. pa je mnenja, da se tako uporablja; M. T. še dodaja, da bi njena mama, ki je »avtohtona oz. zagrizena Idričanka«, besedo izgovorila z /i:/-jem. Prav tako nekateri drugi Idričani pravijo, da se v besedi uporablja narečni /i:/, zato sem ga obravnavala kot variantnega. Pri Timu se edine nenarečne variante v pogovoru z lokalnimi bližnjimi pojavijo pri šaljivem oponašanju oz. spakovanju (npr. *k'rɛ:ɣala*, *t'rɛ:tič*, *d'rɛ:t*) enkrat pa v zvezi *brez 'čɛ:sa*.

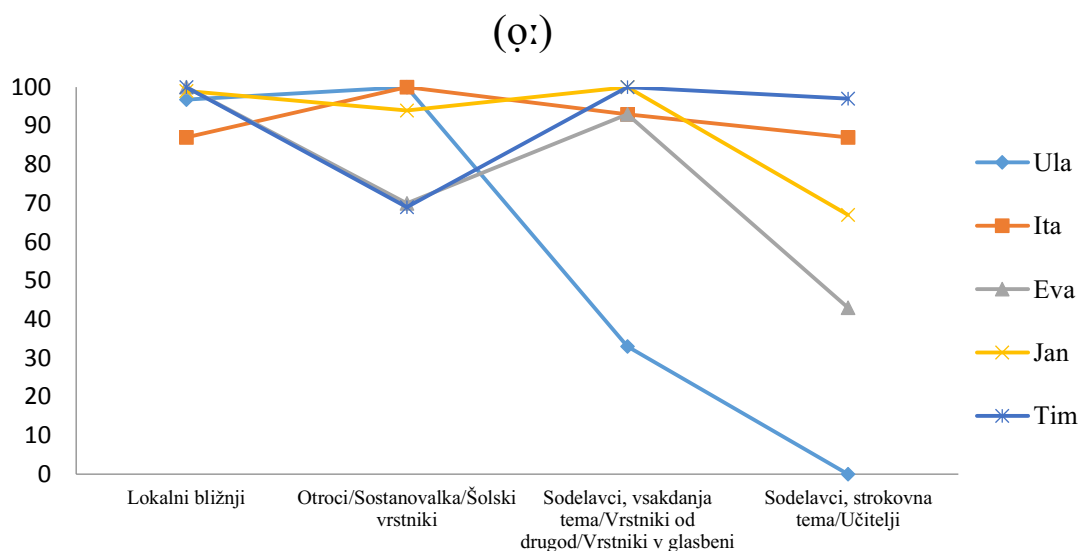
V drugih domenah so najrazličnejše besede, v katerih se pojavlja standardni /ɛ:/ – pri Uli predvsem pri pogosto rabljenih besedah (npr.: *'vɛ:m*, *'rɛ:ku*, *'rɛ:s*, *'dɛ:lala*, *g'rɛ:*, *'dɛ:ɹ*), zanimiva je oblika *'kɛ:r* (v pomenu 'kateri') v vprašanju: »*'kɛ:r sk'lop 'pišeš?*« Jan z /ɛ:/-jem izgovori različne splošno rabljene besede (*na'rɛ:du*, *p'lɛ:šem*, *t'rɛ:ti*, *'nɛ:k*, *'lɛ:pa*, *g'rɛ:m*, *u'rɛ:du*, *'mɛ:l*, *'wɛ:m*, *'dɛ:lat*), *zah'tɛ:ɹnost*, ki bi jo lahko uvrstili med citatne besede (pri šolskih vrstnikih), pri molitvi očenaša pa vse besede s to variabla (*kral'jɛ:stwo*, *ne'bɛ:sih*, *'rɛ:ši*, *za'čɛ:tku*, *'vɛ:komaj*). Iz štetja sem izločila *'wɛ:ze*, saj vprašani menijo, da se ne pojavlja v narečni obliki.

Pri Timu se pri pogovorih s sodelavci o vsakdanji temi standardne oblike pojavijo pod neposrednim vplivom sogovornice, ko se Tim nekoliko šali: *s'pɛ:t* (dvakrat), *'jɛ:m*, *po'jɛ:dla*, pri govoru z otroki pa tudi besedo *'rɛ:pa* izgovori po tem, ko jo v taki obliki prej izgovori že njegov sin (v pogovoru z ženo v trgovini uporabi narečno varianto *'ri:pa*). Pri pogovorih s sodelavci zasledimo še citatni besedi *m'rɛ:žne* in *zapo'rɛ:doma*, v zemljepisnem lastnem imenu pa narečni /i:/ v *'Ri:ke*.

4.4.3 (ɔ:)

Variabla (ɔ:) se glede skupnih povprečnih deležev narečnih variant pri skupnem izračunu s 77 % uvrsti na četrto mesto (za (g) s 73 % in pred (v) z 80 %) (prim. Tabela 20), pri posameznih govorcih pa pri Iti na peto mesto, pri Evi na četrto, pri Uli skupaj z (ɛ:) na tretje (pri obeh pred (v)), pri Janu na tretje, pri Timu pa skupaj z (ɛ:) na drugo (predvsem zaradi nizkega deleža narečnih variant pri govoru z otroki; za

(o:) je pri obeh moških poleg (v) tudi (g)).¹⁷⁰ Rezultati kažejo, da je (o:) od treh izbranih samoglasniških variabel tista, ki najdlje oz. v največji meri tudi pri odmikanju od narečnega govora ohranja narečno varianto (variabla (o) ima skupno 47, (e:) pa 68 % narečnih variant). Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (o:) v izbranih domenah pri posameznih govorcih so prikazani na Grafikonu 14.

Grafikon 14: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (o:) v izbranih domenah pri posameznih govorcih

Tudi pri tej variabli sem upoštevala nedvoumne primere, tako da besed, ki so lahko breznaglasnice ali imajo le stranski naglas oz. stavčni poudarek in pri katerih je posebej pri hitrejšem tempu govora težko določiti, ali gre za naglašeno ali nenaglašeno besedo, nisem upoštevala: pri /u:/-ju sta bila pogosta recimo pomožnika glagola *biti* za prihodnjik (*bu(š)*) in preteklik (*blu*).

Iz štetja sem izločila vse primere z *'u:n* (*'u:na*, *'u:ni* itd.), ker se beseda pojavlja v vseh varietetah brez variantnosti. *'u:n* itd. v pomenu oni je namreč tudi osrednjeslovensko (tako leksikalizirano gorenjsko (nar. *gù:n*) kot dolenjsko (*ù:n*)), čeprav je verjetno distribucija nekoliko drugačna. Refleks *u: < o:* je sicer dolenjska značilnost, torej je vsaj deloma zastopan tudi v osrednjeslovenskem prostoru.

¹⁷⁰ Če ne upoštevamo domen, za katere je pri posameznih variablah malo variant (pri Iti lokalni neznanci in neznanci od drugod, pri Janu molitev, se pri Uli (o:) uvrsti na peto mesto, pri Janu pa na četrto.

Enako je osrednjeslovenska tudi oblika *'ku:kər*, tako da ni mogoče zagotovo reči, iz katere varietete izhaja.¹⁷¹

Iz štetja sem izločila tudi besedo *'dɔ:m* v pomenu 'dijaški dom', saj so se informatorke strinjale, da se narečni /u:/ v tej zvezi oz. tem pomenu ne pojavlja. Enako naj bi veljalo tudi za *mo'tɔ:r*, *Po'lɔ:na*, *ta'kɔ:* (pri Iti) in *t'kɔ:* (pri Evi), za besedi *ok'rɔ:žnega* (*to'žiustva*) in *obwezu'jɔ:če* (Eva) je edino L. K. menila, je izgovor z /u:/ mogoč, za *'dɔ:m* v besedni zvezi *dos'ta:wa na 'dɔ:m* (Ita) pa tudi M. T., tako da smo ta *'dɔ:m* upoštevali pri štetju, čeprav ga Ita po svoji oceni ne bi izgovorila z narečnim /u:/.

Zanimiv je tudi primer glede glagolov *morati* in *moči*, pri katerih se v idrijsčini pojavlja oblika z narečnim /u:/ – *mu:r(a/e)ṁ/m*, *murš*, *mu:re* ipd., v kanomeljščini pa oblika s kratkim *o*. Ker bi pričakovali par z osrednjim *'mɔ:r(e/ə)š*, tako variante *'mu:re*, *'murš*, *mu:rta*, ki se pojavljajo pri Evi, pri štetju upoštevamo, čeprav v formalnih položajih ni potrditve leksema. Pri Iti se v domačem okolju pojavlja samo narečna oblika *'morta*, v formalnejših okoljih pa *'morəš*, *'morš*, *'morm*, *'more*; vendar tudi *'mɔ:rale* (sodelavci), tako da ne gre za ustrezno variabla (/o/ tudi v formalnejših varietetah ostane namesto standardnega oz. osrednjeslovenskega /ɔ:/).

Podobno kot pri variabli (e:) v govoru Iti in Ule, ki sta odraščali v Kanomlji, ter Eve, katere starši izvirajo iz okolice Žirov, prihaja do interferenc z idrijsčino, zaradi česar je distribucija refleksov /u:/ in /uo/ drugačna od v narečju sistemsko pričakovane. Namesto razmerja: osrednjeslovensko /ɔ:/ ↔ narečno /u:/, /uo/, ima v idrijskem govoru niz variant samo dva člena, /ɔ:/ ↔ /u:/. To ne vpliva na preštevane, ker se šteje samo skupno število pojavitev narečnih variant, je pa povedno s stališča variantnosti v narečnem govoru, kar obravnavamo pri analizi posameznih govorcev.

Edini primeri s standardnim oz. osrednjeslovenskim /ɔ:/ v domeni lokalni bližnji so *welika'nɔ:čne* (Jan), *isk'lɔ:pu* in *'dɔ:m* v stalni besedni zvezi *dos'ta:wa na 'dɔ:m* (Ita) ter *'tɔ:* in *le'pɔ:* (Ula). Pri Evi se pri govoru z otroki poleg vsakdanjih besed (npr. *'mɔ:rje*, *'tɔ:*, *'nɔ:sita*, *po'mɔ:č*) pri razlagi pojavi nekaj redkejših besed z /ɔ:/, kot npr. *omo'gɔ:ča* in *og'lɔ:bili*. Pri Timu se skoraj vsi primeri (skupno devet) s standardno varianto pojavijo v govoru z otroki (npr. *'sɔ:k*, *'jɔ:kau*, *p'rɔ:sim*), pri govoru s sodelavci o strokovni temi zasledimo le deležnik *ja'wɔ:ru*. V drugih domenah se s standardnim /ɔ:/ pojavijo najrazličnejše besede, kot npr. *'tɔ:* (številni primeri pri Uli, posamezni tudi pri Iti, Evi in Janu) *le'pɔ:*,

¹⁷¹ Razvojno sicer Ramovš (1971: 336) ta gorenjski in dolenjski *kûkɹ* razlaga takole: »Lahko bi pomislili na to, da je v obliko počasnega govora *kâkor*, ki je živila poleg allegro oblike *kɔkɹ*, iz te zadnje vdrl *o* in ta *o* je jezik v nadaljnjem obravnaval tako kakor dolgi *o* sploh, to se pravi, da je postal *u*: *kâkor* po *kɔkɹ* > *kôkɹ*, *kûkɹ*, kar je čisto mogoče; spomniti hočem samo na *zdêleč*, ki bomo o njem še govorili. Tako moremo razložiti dol. *kûkɹ*, ne pa gorenjskega *kûkɹ*, ker je tu ostal *ô*; gorenj. *kûkɹ* je analogična tvorba: ker se na Gorenjskem *kakô* glasi *kɔkô*, *kukô*, je iz prvotnega *kakɹ* nastal *kɔkɹ* (Lesce), *kûkɹ* (Mlino) in kot oblika počasnega govora *kûkɹ* (Tacen).« Vendar v gorenjščini ni ostal *ô*, kot je menil Ramovš, ampak je imela gorenjščina prav tako kot dolenjščina sprva na tem mestu dvoglasnik *ou*, ki se je pozneje monoftongiziral (prim. Rigler 2001).

šɔ:lo, 'kɔ:k, 'tɔ:k, p'rɔ:səm, 'mɔ:rŋ, 'mɔ:rje, me'sɔ: (Ula), zaok'rɔ:žiš, 'tɔ:ži, p'rɔ:ti, 'ɔ:səmdeset (Ita), 'nɔ:t, 'ɔ:sem, s'tɔ: (Eva), ad'lɔ:ču, p'rɔ:sim, na'rɔ:be, 'šɔ:li, mo'ɣɔ:če, na'lɔ:ɣa (Jan).

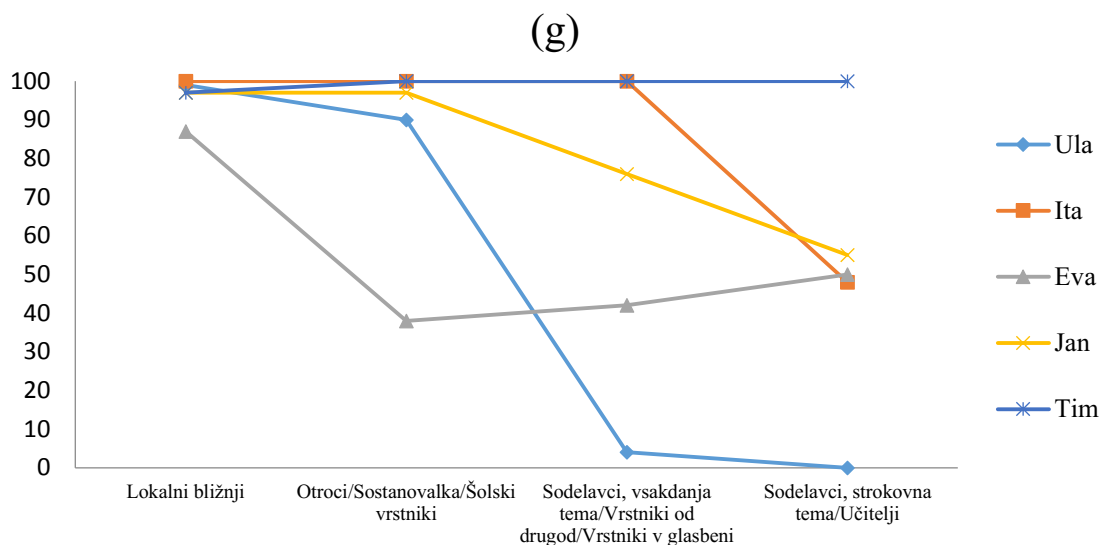
Omeniti velja osrednjeslovenski pogovorni prislov *t'kɔ:*, ki se štirikrat pojavi pri Uli v pogovoru s fantom in dvakrat pri Evi v pogovoru s sodelavci in ki ga tudi nisem štela kot nenarečno varianto, saj je narečna varianta v analizah posameznih govorcev obravnavani *'tak*, *'tok* ali *'tək*. Naj zapišem, da sem najprej pri svojem očetu zaznala, da je v pogovorih z drugonarečnimi ali drugozvrstnimi govorcji večkrat uporabil zame presenetljivo obliko *t'ku:*, isto obliko pa sem večkrat slišala pri sociolingvističnem intervjuju z idrijsko kolegico in pred časom v javnem nagovoru znanega idrijskega glasbenika. Tudi s takimi primeri se potrjuje, da se govorec, kadar se želi približati standardnemu jeziku, dejansko ne premakne k standardu, temveč lahko pri tem nastane povsem nova oblika. Predvidevamo lahko, da se govorcji želijo odmakniti od narečja, hkrati pa ohraniti narečno obarvanost in ne zveneti preveč standardno ali ljubljansko, zaradi česar se pojavijo nove oz. vmesne, medvarietetne oblike (prim. Auer in Hinskens 1996: 9).

4.4.4 (g)

Variabla (g) je gotovo ena najbolj značilnih in stereotipnih za celotno primorsko in rovtarsko narečno skupino in tako tudi za govore v Idriji in okolici (prim. naslov članka »Če v Idriji prosijo, a mi pomahaš, je čas za pomoč« (Ovsenik 2011)¹⁷² in Skubic 2005: 142), kar je jasno razvidno tudi iz komentarjev informantov v intervjujih (prim. razdelek 5.3.11). Pri izračunu skupnih povprečnih deležev narečnih variant se s 73 % uvrsti na tretje mesto (za (ɛ:) z 68 in pred (ɔ:) s 77 %) (prim. Tabela 20), pri posameznih govorcjih pa pri Uli in Evi na drugo (za (o)), pri Iti na tretje (pred (v) in (ɔ:)), pri Janu na četrto (pred (v)) in pri Timu na peto.¹⁷³ Distribucija narečnih variant je pri tej variabli v govornem repertoarju posameznikov zelo različna (prim. Grafikon 15).

¹⁷² V spletnem članku so poleg izgovorjave *g*-ja omenjeni »glas e, ki ga boste slišali bolj kot i (dilat – delat)«, akanje, pri katerem »namesto pričakovanega o izgovarjajo a (ablak – oblak)« in zaradi nemške kolonizacije »veliko besed, ki izhajajo iz nemščine (nahkastl – nočna omarica)« (Ovsenik 2011).

¹⁷³ Pri Janu brez upoštevanja domene molitev na tretje (pred (ɔ:) in (v)).

Grafikon 15: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (g) v izbranih domenah pri posameznih govornikih

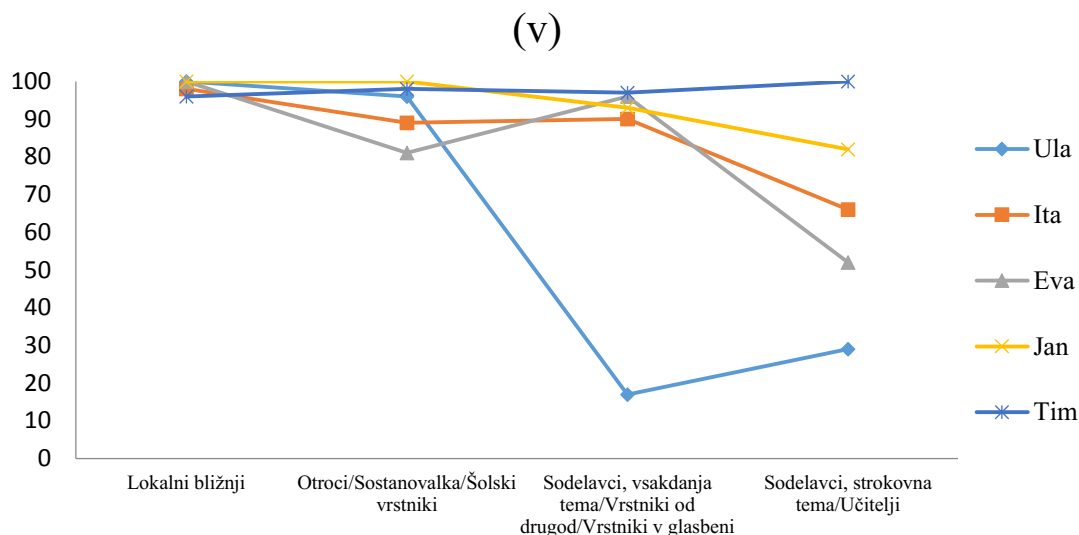
Pri Uli je kot pri drugih variabliah tudi pri (g) očitna razlika med deležem narečnih variant pri lokalnih bližnjih in sostanovalki (99 oz. 90 %; edini primeri z /g/ sta dve pojavitvi v *g'daj*) ter vrstniki od drugod in učitelji (4 oz. 0 %; edini primeri z /g/ so 2 *au'γusta* in 1 *γ'ri:*). V prvih dveh domenah uporablja /γ/ tudi v citatnih besedah (npr. *'ne:γa*, *patolo'γija*, *zyodo'wina*) in lastnih imenih (npr. *Γ'ra:cu*), v drugih dveh pa standardni /g/ tako v citatnih besedah (npr. *'ne:go*, *patolo'gijo*, *zgodo'vina*) in lastnih imenih (npr. *Boga'taj*, *'Belgija*, *K'wislinga*, *Peterz'burgu*, *Staling'ra:du*) kot pri vsakdanjih besedah (npr. *g'daj*, *dər'gač*, *'li:bžga*, *d'ruga*, *g'rē:m*, *ga*, *'mogla*, *ko'lē:gice*). Pri Iti se varianta /g/ pojavi le pri govoru s sodelavci o strokovni temi v približno polovici primerov (48 %) in pri neznancih od drugod (40 %), pri čemer gre večinoma za citatne besede (npr. *'mobiŋga*, *ok'rō:žnega*, *nadlego'va:nje*, *'ka:zenskiga*, *g'la:uŋega* (2), *iz'vəršnega* (*di'rektorja*)) in osebna imena (npr. *k'ra:nskəga*, *'Gərbec*, *Go'renskem gla-g'la:su*), izjema so vsakdanje besede *ŋ'benga*, *'enga*, *'mogle*. Eva ima nekaj standardnih variant že v svojem govoru z lokalnimi bližnjimi (87 % narečnih variant; /g/ se pojavi v *'ta:gya*, *'gor*, *g'ri:š*), medtem ko je njen govor z otroki in s sodelavci zaznamovan s pogosto rabo standardne variante (samo 38 % narečnih variant pri otrocih in 42 oz. 50 % pri sodelavcih o vsakdanji oz. strokovni temi). V nekaj primerih gre za citatne besede tako pri govoru z otroki (npr. *omo'go:ča*, *og'lō:bili*, *og'leda*) kot s sodelavci (npr. *integ'ri:rani*, *izgi'nō:ti*, *ener'gije*), v drugih za povsem vsakdanje besede (pri otrocih *g'rē:mo*, *d'rugi*, *g'daj*, *pog'lē:dat*, *g'la:wi*; pri sodelavcih *'gor*, *'enga*, *pog'lē:daš*, *g'rē:*, *'nowega*). Včasih v istem pogovoru, lahko celo v isti izjavi in isti besedi, uporabi obe varianti, kot npr. pri besedi *gor* v tejle izjavi: *a 'wi:ž de že 'do:uγu 'nisŋ bla γor am'pak 'na:še d'wa: sta bla nau'dušena in je 'ri:ku 'ata de 'Wit je 'teγ kar 'gor as'ta:t*

Jan ima v pogovorih z lokalnimi bližnjimi in šolskimi vrstniki visok delež (97 %) narečnih /ɣ/, pri vrstnikih v glasbeni šoli in učiteljih zasebno in javno pa se ta delež zniža na 76 in 50 oz. 59 %. Pri molitvi ima variabla (g) v primerjavi z ostalimi visok delež (67 %) narečnih variant, kar je zanimivo glede na to, da samoglasniške variable v tej domeni nimajo nobene narečne variante. Primer molitvenega obrazca, ki ga je Jan molil v javnosti skupaj z drugimi, imamo v raziskavi za najbolj formalno obliko govora, prav visok delež narečnih variant pri tej variabli pa lahko nakazuje, da je hkrati tudi intimna. V pogovorih z lokalnimi bližnjimi zasledimo dve pojavitvi standardnega /g/, in sicer v besedah *g'daj* in *'rɛ:dnega (po'uka)*, pojavitve v drugih domenah (večinoma pri pogovorih z učitelji) pa so v različnih vsakdanjih besedah (*g'rɛ:m*, *'mogu*, *ig'ra:m*, *g'da:j*, *do'ga:jal* ipd.) kot tudi lastnih imenih (npr. *Paga'ninja*), je pa v isti domeni tudi lastno ime z /ɣ/ – *D'ruɣi (kon'cert)* (kot naslov glasbenega dela; lahko bi ga imeli tudi za občno ime). Povedno je, da ima Tim v celotnem analiziranem korpusu v vseh domenah 100 % narečnih /ɣ/ (tudi v citatnih in lastnih imenih, kot sta *pasteri'ziranya (m'li:ka)* in *'Pa:ɣu*), edini primer s standardnim /g/-jem se pojavi v *t'vɛ:ganih* v govoru z lokalnim prijateljem, ko oponaša besedilo iz farmacevtskih oglasov (*o t'vɛ:ganih in st'ranskih u'činkih se posve'tujte s s'vo:jim zdrau'nikom ali . ali farma'ceɣtom*) – zato je pri njem v domeni lokalni bližnji delež narečnih variant 97 %.

4.4.5 (v)

Variabla (v) se s skupnim povprečnim deležem narečnih variant (80 %) pri skupnem izračunu uvrsti na peto mesto (za (ɔ:) s 77 %), kar pomeni, da je narečna varianta /w/ od vseh narečnih variant najmanj podvržena prilagajanju. Pri Evi, Uli in Janu se uvršča na peto, pri Iti in Timu pa na četrto mesto (pred (ɔ:) oz. (g)).¹⁷⁴ Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (v) v izbranih domenah pri posameznih govorcih so predstavljeni na Grafikonu 16.

¹⁷⁴ Če pri Iti iz štetja izvzamemo domeni lokalni neznanci in neznanci od drugod, se (v) uvrsti na drugo mesto (za (o)), pri Uli pa ob izvzetju učiteljev javno na tretje mesto (za (o) in (g)).

Grafikon 16: Povprečni deleži narečnih variant pri variabli (v) v izbranih domenah pri posameznih govorcih

Poudariti je treba, da gre za variablo, pri kateri sem bila ob transkribiranju največkrat negotova, ali gre za narečni /w/ ali standardni /v/, posebej pri hitrem oz. manj razločnem govoru. Prav tako so bile zelo različne interpretacije tistih, ki so za mano poslušali izseke posnetkov. Učinek te negotovosti bi bilo sicer mogoče omiliti tako, da bi glasove, glede katerih je obstajal dvom, označevala posebej, npr. z vprašajem. Nazadnje se za to možnost nisem odločila, ker se mi je zdelo, da bi to pomenilo dodatno kategorijo, ki bi odločanje lahko še zapletla. Tako sem nazadnje vedno izbrala zapis ene od variant (/v/ ali /w/), sem pa primere, glede katerih sem bila najbolj negotova, obarvala in so še vedno obarvani v eni izmed različic transkripcij.

Najvišji delež standardne variante /v/ zasledimo pri Uli v domenah vrstniki od drugod in učitelji (npr. v lastnih imenih *Me'telkova*, *Slo'va:ška*, *'Norveško*, *'Moskvi*; prav tako pa v drugih besedah, kot npr. *pove'za:va*, *sve'to'ne*, *'vojne*, *'severni*; *'ve:š*, *k'va*, *'va:l'da*, *ugo'tovu*, *'midva* (2), *st'va:r*, *po'vej*, *oned've:*, *'rečeva*, *'vidmo*, *d've:*, *nena'va:džnga*, *zgodo'vina* ipd.), ostaja pa še vedno tudi v teh dveh domenah nekaj primerov z narečnim /w/, tudi nekaj takih, pri katerih se v istem kontekstu pojavita obe varianti (*'wi:m*, *k'wa*, *'wa:l'da*, *ugo'towu*, *od'wisnu*, *bowa*, *na'ba:wu*; pri spraševanju v šoli celo pri nekaj lastnih imenih (*K'wislinga*, *Š'wetsko*, *'Moskwe*, *'seweri*).

Pri Ita zasledimo le en standardni /v/ v domeni lokalni bližnji (v *d'ni:ve*), v domeni otroci pa pri oštevanju v citatni besedi *sprene've:dat* (trikrat) ter v *posp'ra:viš* in *st'va'ri*. Hkrati pri Ita najdemo tudi pri neznancih od drugod primera z /w/ – *'widu*, *'wam*. Standardni /v/ pogosto uporabi pri govoru s sodelavci o strokovni temi, predvsem pri besedah, ki bi jih lahko označili za citatne (npr. *'ve:stno*, *'sivi* (*'tərk*), *to'žijstva*,

velepos'la:nik, nadlego'va:nje, vi'dika, 'vɛ:'dɛ:, iz'vəršnega, sweto'va:uɛ, na'ba:ve) in tudi pri nekaterih splošnejših (npr. *stva'ri, 'vi:š, ve'lik, 'vi:m, 'vɛ:m, 'vɛ:ste, z'vɛ:dla*).

Eva ima pri govoru z otroki več primerov z /v/ (v citatnih besedah *pra'vic, 'vɛ:dno, 'lopovoɥ, 'lopovi*; pa tudi v drugih, kot npr. *ve'lik, 'vidiš, p'ra:vít, ne'va:rni*), pri govoru s sodelavci pa pri citatnih besedah zasledimo tako narečne kot standardne variante (*'wirov, st'wa:rno, sto'ritwe, interw'ju*; a *v'lom, up'ra:ve, od'vɛ:tɲiske, v'la:dna*), prav tako v drugih domenah lastna imena z /w/ (npr. *Wərs'nik, 'Wit, Pou'šɛ:towi, 'Ja:nšewo*, a tudi primer z /v/ – *Slo'vɛ:nji*)

Jan ima nekaj /v/ pri pogovorih z vrstniki v glasbeni šoli (*vi'olo, 'Vɛ:bra, vio'list*), z učitelji nekaj več primerov (*'vɛ:m* (trikrat), *'vi:m, 'videt, stva'ri*), v molitvi pa standardni /v/-ji prevladujejo (*posve'čeno, t'voje, t'voja, 'vɔ:lja, s'vo:jim, skušn'ja:vo, 'temveč, 'vɛ:komaj*), le pri *kral'jɛ:stwo* se glas zdi bližji narečnemu /w/. Obenem tudi pri Janu pri lastnih imenih in citatnih besedah v različnih domenah zasledimo pojavitve z narečno varianto (*'Nərweške, Nor'wɛ:ške, 'Pərwa, 'Pawel ('Hindemit So'na:ta), 'Wɛ:ber* (a tudi *'Vɛ:bra!*); *obrau'na:wal, oblik'wa:ne, sprem'la:wa, konzerwa'tiuno*).

Tim pri lokalnih bližnjih /v/ uporabi le pri oponašanju farmacevtskega oglasa, v drugih domenah (otroci in sodelavci o vsakdanji temi) pa še v *ve'sɛ:u, 'Novalja, d'va:*, sicer pa tudi pri njem zasledimo /w/ tudi v lastnih imenih (npr. *'lend'rowerja, C'rikwenic*) in citatnih besedah (*raz'ɣowor, od'wečno, wari'ante, sek'wenčnu, 'wɔ:dja, raz'woj, soft'wera, kwalifi'ka:cije*).

V intervjujih narečno varianto /w/ samo Ita izpostavi kot narečno značilnost, ki jo pri približevanju drugim, v osrednjeslovenskem prostoru bolj standardnim varietetam, *skuša prevesti v ta pravo*, in ki jo je pri snemanju posnetka za telefonsko tajnico v službi *nekako probala eliminirati* (obakrat so ob /w/-jih omenjeni tudi /ɣ/-ji).

4.4.6 Skupna analiza

Znatno najnižji delež narečnih variant pri variabli (o) oz. akanju (47 %) (prim. Tabelo 20) je precej poveden in kaže, da se od vseh obravnavanih variabel prav pri akanju narečne variante v največji meri nadomeščajo s standardnimi. Ugotovitev, da je opuščanje akanja eno prvih znamenj za premik od narečja k standardni jezikovni varieteti, je skladno z ugotovitvami predhodnih dialektoloških raziskav na Cerkljanskem (prim. Kenda-Jež 1999a).

Na drugem mestu je z 68 % narečnih variant (torej kar 21 % višjim deležem kot pri (o)) še ena samoglasniška variabla, in sicer (ɛ:), potem pa se ostale variable razvrstijo znotraj 12 %, tako da so razlike med skupnimi odstotki pri preostalih variabliah relativno majhne (3 do 5 %). Glede samoglasniških variabel se kaže, da se narečna varianta prej umakne standardni pri (ɛ:) kot pri (ɔ:) (68 % narečnih variant v celotnem korpusu pri (ɛ:) in kar 77 % pri (ɔ:), pri soglasniških pa, da je variabla (g) (73 %) bolj podvržena odmiku od narečne variante kot (v) (80 % narečnih variant v celotnem korpusu).

Delež narečnih variant pri posamezni variabli pri različnih govorcih je v največji meri odvisen od tipa govorca (prim. analizo govorcev v razdelku 4.3 in grafikone v 4.4). Pri Uli npr. pri vseh variablah sledimo dvodelni krivulji, ki temeljito razmejuje domene oz. govorce na tiste, pri katerih uporablja večinski delež narečnih variant, in druge, kjer so te v manjšini. Posebej pri variablah (o:), (g) in (v) na grafikonih v najbolj desnih dveh razdelkih oz. stolpcih, ki zajemata govor s sodelavci o vsakdanji temi (vsi odrasli informanti), bližnjimi od drugod (Ula) oz. vrstniki v glasbeni šoli (Jan) ter s sodelavci o strokovni temi (odrasli) oz. učitelji (dijaka) Ula krivulja znatno odstopa od vseh ostalih. Pri (o) in (e:) (pri slednji očitneje v zadnjem razdelku) se ji približa še Evina, ki daleč najnižji delež narečnih variant pri (o), (e:) in (g) izkazuje v drugem razdelku (ta vključuje pogovore z otroki (pri odraslih), sostanovalko (Ula) oz. šolskimi vrstniki (Jan)). Predvsem pri zadnjem razdelku pri večini variabel pomembno izstopa Timova krivulja, ki kaže na visoke deleže narečnih variant pri govoru s sodelavci o strokovni temi.

Sicer so pri posameznih govoricah deleži narečnih variant pri posameznih variablah in v posameznih domenah zelo raznovrstni. Od grafikonov, ki prikazujejo distribucijo narečnih variant pri posameznih variablah (v predhodnih razdelkih), ima že v prvem (lokalni bližnji) in že opredeljenem drugem razdelku najbolj razpršeno distribucijo grafikon, ki prikazuje variabla (o) oz. akanje (Grafikon 12). Pri (e:) in (o:) (Grafikon 13 in Grafikon 14) v drugem razdelku z nižjim deležem narečnih variant k nekaj razpršenosti prispeva Eva (pri (o:) tudi Tim), pri (v) (Grafikon 16) pa je v prvih dveh razdelkih grafikon zelo homogen – delež narečnih variant pri vseh govoricah presega 80 %. V tretjem in četrtem razdelku je razpršenost grafikonov precejšnja pri vseh variablah, saj se deleži narečnih variant pri posameznih govoricah razlikujejo za vsaj 70 % (razen v tretjem razdelku je pri (o:) za nekaj odstotkov nižji razpon), pri (o:) in (g) (Grafikon 15) pa razpon v četrtem razdelku sega od 0 % (pri Uli) do 100 % (pri Timu).

Pri varianti /y/ variable (g), ki je za narečje najbolj značilna in stereotipna (prim. razdelka 4.4.4 in 5.3.11), je npr. opazna zanimiva distribucija pri posameznih govoricah: medtem ko Tim v vseh domenah tako rekoč uporablja samo narečni /y/ (edine primere standardnega /g/ zasledimo pri govoru z lokalnim prijateljem, in sicer pri oponašanju govorca iz farmacevtskega oglasa), ima Ita 100 % narečnih variant v prvih treh domenah in uporablja standardni /g/ le pri govoru s sodelavci o strokovni temi v približno polovici primerov (48 % narečnih variant v tej domeni). Pri Janu podobno zasledimo visok delež narečnih variant v prvih dveh domenah (97 %), se pa ta zniža na 76 oz. 55 % pri vrstnikih v glasbeni šoli oz. učiteljih. Po drugi strani ima Eva nekaj standardnih variant že pri lokalnih bližnjih (87 % narečnih variant), znatno več pri govoru s sodelavci (50 % pri strokovni in 42 % pri vsakdanji temi), največ pa pri govoru z otroki (le 38 % narečnih variant). Pri Uli se, kot pri ostalih variablah, kaže izrazita dvodelnost distribucije narečnih variant (99 oz. 90 % v prvih dveh in 4 oz. 0 % v zadnjih dveh domenah).

Največ negotovosti pri zaznavanju izbranih variabel oz. določanju, ali gre za narečno ali za standardno varianto, je bilo pri variabli (v) (prim. razdelek 4.4.5), največ dilem glede tega, kaj upoštevati in šteti kot variante variable, pa pri samoglasniških variablah (prim. razdelke pri posameznih variablah: 4.4.1 za (o), 4.4.2. za (e:) in 4.4.3 za (o:)). Pri odločanju o tem, katere primere upoštevati kot variantne (prim.

razdelek 4.2.6), so se pri 40 od navedenih 112 primerov vsi trije informatorji (L. Kleindienst, M. Trušnovec in informant, pri katerem se je problematična beseda pojavila) strinjali, da bi oz. ne bi izgovorili narečne variante, pri drugih 72 pa so bila mnenja različna in sem nazadnje upoštevala odgovor, ki se je pojavil dvakrat. Seznam besed in presoje posameznikov so v prilogi 8.4.3 na CD-ju.

Od vseh informatorjev je L. Kleindienst največkrat menila, da se beseda lahko pojavi tudi z narečno varianto oz. da bi jo sama tako izgovorila. To lahko pripisujemo dejstvu, da je od vseh informatorjev najstarejša in je kot Idričanka, slovenistka in raziskovalka tudi sama dobra poznavalka idrijskega govora. Pri odločitvah, ali je določena beseda ali glas varianten ali ne, ni pomišljala, temveč je pri vseh dilemah odgovorila z nedvoumnim odgovorom: 72-krat *ja* in 40-krat *ne*. M. Trušnovec je kot slovenistka, Idričanka in pripadnica srednje generacije v precej manj primerih menila, da se beseda lahko pojavi tudi z narečno varianto: razmerje med pozitivnimi in negativnimi odgovori je pri njej tako rekoč obratno kot pri prvi informatorki: 75-krat je odgovorila *ne* in 35-krat *ja*, v 2 primerih pa glede odločitve ni bila gotova. Podobno razmerje dobimo pri informantih samih, ki jih lahko uvrstimo v srednjo in mlajšo generacijo: 76 negativnih, 30 pozitivnih in 5 neodločenih odgovorov. Glede dilem je poveden tudi odgovor gimnazijske profesorice slovenščine, N. Bogataj, ki pravi: »Kar se tiče besed - v marsikakšni bi starejši uporabili a, vendar jaz ne upam reči 100%, v katerih. Mlajši pa ne akajo več. Ne vem, koliko sem ti pomagala. Je tudi moje narečje že preveč pokvarjeno.« (zasebno e-pismo, 11. 1. 2014).

Besede, glede katerih so se informatorji strinjali, da se ne pojavljajo z narečno varianto oz. variantami, bi večinoma lahko imenovali citatne (npr. *patolo'vija*, *od'vę:tniške sto'ritwe*, *mo'tę:rjem*), nekaj je lastnih imen (*'Dę:lo*, *'Sę:ča*, *Po'lę:na*), ena manjšalnica (*'mę:dek*) in ena zbadljivka (*š'pę:cka*).

Pri besedi *nega* so si bili vsi trije informatorji edini, da se lahko izgovori z narečnim /i:/ v splošnem pomenu, če pa gre za šolski predmet kot v Ulinem korpusu (*nega otroka*), pa se vedno uporablja /ę:/. Podobno je pri samostalniku *delo*, ki se kot lastno ime za slovenski časnik Delo nikoli ne pojavlja v narečni varianti, in pri besedi *dom*, ki v pomenu 'dijaški dom' tudi ni izpričana z narečnim /u:/. Pri istem samostalniku v stalni besedni zvezi *dostava na dom* informatorji niso bili enotni: Ita, ki je zvezo uporabila s standardnimi variantami (/o/ v *dos'ta:wa* in /ę:/ v *'dę:m*), ne bi uporabila narečne variante, medtem ko bi M. T. in L. K. obe rekli *'du:m*, le L. K. pa tudi *das'ta:wa*.

Ob odgovorih *ja* oz. *ne* so informatorji večkrat napisali tudi komentarje, ki pojasnjujejo njihove odgovore. Nekaj se jih nanaša na razliko v izgovoru določene besede pri različnih govorcih oz. generacijah. Tako recimo M. T. glede variable (ę:) v besedi *narečje*: »jaz ne bi rekla z dolgim i-jem, moja mama – ki je avtohtona oz. zagrizena Idričanka – pa bi rekla z dolgim i«. Jan glede besede *od'wisnu* pravi, da je sam ne bi izgovoril z a-jem in dodaja: »tukaj bi bil a bolj starinski se mi zdi«. Ita glede (o) v *dopla'čila* odgovarja z *ne* in dopolnjuje odgovor: »drugi mogoče bi rekli tudi z a-jem«. Nekaj komentarjev potrjuje, da so pri odločanju problematične predvsem samostalniške izpeljanke iz

določenih glagolov. M. T. npr. pravi, da ne bi rekla *panudba*, »rekla pa bi panu:du«, ni prepričana, ali bi rekla *paxajko'wa:lec*, »gotovo pa bi rekla paha:jet«.

Več zapisanih dopolnil M. T. opozarja na to, da se pri narečni izgovarjavi ne bi spremenil samo glas, po katerem sprašujem, temveč ob njem še kaj, npr.: pri *do'ga:jalo*: »rekla bi daɣa:jemu«, pri *sporo'čilo*: »rekla bi sparačilu«, pri *ob'le:c*: »abli:č«, pri *'le:pše*: »li:pši«, pri *o'me:nja*: »amejne«, pri *do'ya:ja*: »daɣaje«, pri *do'ga:jal*: »daɣajelu«, pri *zah'te:unost*: »zahti:unast«, pri *od'puščamo*: »atpušema«, pri *od'wečno*: »adwečnu«, podobno L. K. glede *o'se:bne*: »a'si:bne«.

Med vprašljivimi besedami je bilo le malo lastnih imen, poleg že omenjenega *'De:lo* še osebno lastno ime *Po'lɔ:na* ter zemljepisni lastni imeni *'Se:ča* in *Pou'še:towi*. Vsi trije informatorji se strinjajo, da se pri Poloni ne izgovarja niti narečni /a/ niti /u:/, prav tako pri Seči ne /i:/, glede Povšetove pa L. K. pravi, da bi se lahko izgovorila z dvema narečnima /a/ in narečnim /i:/, torej *Paɣ'si:tawi*; samo glede /i:/ je takega mnenja tudi M. T.

V nekaj zapisih informanti komentirajo, da bi se narečni glas v besedi pojavil samo v določeni obliki ali frazi. Tako npr. Ula glede (o) v *pouk* piše: »odvisno; sama beseda PAUK se pomojem ne uporablja, edino v primeru sem bila PR PAUKU – ko jo sklanjamo (usaj mislem da je tako)«, Jan pa glede (o) v *dogajal*: »bolj bi uporabil a v frazi "kaj se dagaje"«.

Informanti se dotaknejo tudi tipa besed in konteksta rabe: Ita glede (o) v *poxajko'wa:lec* pravi, da bi sicer lahko izrekla narečno varianto /a/, »vendar te besede v narečju ne bi uporabila«, glede iste variable v *ok'rɔ:žnega* pa prav tako pravi, da bi uporabila /a/, dodaja pa, da gre za: »strokovne besede, ki se v pogovornem jeziku redko uporabljajo«. Glede (ɔ:) v *obwezu'jɔ:če* Eva pravi, da ne bi uporabila narečnega /u:/, »ker je že beseda taka, v takem kontekstu«.

Pri variablah (ɛ:) in (ɔ:) sem upoštevala le nedvoumne naglašene primere in iz štetja izločila primere besed, ki so lahko breznaglasnice ali imajo le stranski naglas oz. stavčni poudarek (npr. členek *že* : *ži*, pomožnik glagola *biti* za prihodnjik ali preteklik *bo(š)/blo* : *bu(š)/blu* ipd.; prim. razdelka 4.4.2 in 4.4.3).

Če pogledamo posamezne besede z več variablami, ugotovimo, da se narečne variante pogosteje izmenjujejo s standardnimi pri samoglasniških variablah (predvsem pri (o)), medtem ko pri soglasniških ostane narečna varianta, kar je v skladu z ugotovitvami pri skupnem izračunu povprečnih deležev narečnih variant pri posameznih variablah.

Nekaj primerov, ko pri variabli (g) ostane /ɣ/, pri (o) oz. (ɔ:) pa se pojavi standardni /o/ oz. /ɔ:/ – *ɣ'lawo*, *doɣowo'ril*, *ɣa'wɔ:u* 'govoril', *oɣla'siɥ* (Tim); *mo'ɣɔ:če*, *na'lɔ:ɣa*, *na'lɔ:ɣe* (Jan), *ɣ'la:wo* (Eva). Podobni so primeri, kjer ostane narečni /w/, /ɛ:/ oz. /o/ pa je standardni: *Š'wetsko* (Ula), *oza'wɛ:stit*, *'wɛ:dla*, *z'wɛ:dla* (Ita), *'wɛ:m*, *po'wi:daɥ*, *kral'jɛ:stwo* (Jan), *ɣ'la:wo* (Tim). Zasledimo pa tudi nasproten pojav,

kjer se v isti besedi pojavi standardna varianta soglasniške variable in narečna varianta samoglasniške: *g'ri:m*, *g'ri:mo*, *de'vi:tɪd'vəjzga* (Ula), *g'ri:š* (Eva).

Najdemo tudi primer, kjer se različno obnašata soglasniški variabli: /w/ ostane narečni, /g/ pa je standardni: *'nowega* (Eva). Podobno je v posameznih primerih pri samoglasniških variabliah: npr. akanje je opuščeno, /i:/ ostane narečen v *po'wi:daɥ* (Jan), /a/ ostane narečen, /ɔ:/ je standarden v *ad'lɔ:ču* (Jan).

Zanimivi so primeri, kjer se variantnost pojavi znotraj istega konteksta ali celo iste izjave na različnih jezikovnih ravneh, kar je pogostejše pri določenih informantih kot pri drugih (prim. zadnji odstavek pri analizi Ulinega govora 4.2.1.4).

4.5 Druge potencialne variable

Pri poslušanju in analiziranju posnetkov se je potrdilo, da pri jezikovnem prilagajanju oz. pri prehajanju od narečja proti standardu prihaja do različnih sprememb na različnih jezikovnih ravneh, predvsem na morfološki in leksikalni. V tem razdelku navajam tiste, za katere se zdi, da bi bile vredne dodatne pozornosti v nadaljnjih študijah in bi lahko osvetlile dinamiko jezikovnega prilagajanja pri različnih govoricah.

1) narečni /u/ ↔ standardni /o/ v izglasju (preglas -jo > -ja > -je)

ide'alnu, *od'visnu* ↔ *konk'retno*, *'tisto opravi'čilo* (Ula); *'nosnu*, *upo'ra:bnu*, *'ža:lostnu* ↔ *'vɛ:stno*, *do'ga:jalo*, *prik'la:dno*, *zani'miwo*, *'dɛ:loɥno 'mɛ:sto* (Ita); *u'ri:dnu* ↔ *ɥ'rɛ:dno* (Eva); *'enu in 'istu*, *use'eno* ↔ *use'enu*, *za 'enu 'li:tu* (Jan)

2) narečni /e/ ↔ standardni /o/ za j v izglasju

kompli'ci:rajo, *ime'nujejo*, *jo* ↔ *ɥ'pišeje*, *weči:rje* (Ula); *'sojo*, *'bojo*, *'morejo*, *'pišejo*, *jo* ↔ *pre'da:jje*, *'ni:maje*, *'imaje*, *'rixtaje*, *ɥ'la:daje*, *'la:žeje* (Ita); *'pijejo pa ka'dijo*, *'išejo*, *kme'tijo*, *'Nɛ:mčijo*, *skər'bijo*, *re'vijo*, *jo* ↔ *pa'tikaje* (Eva ima samo en primer z izglasnim /e/); *fanta'zijo* ↔ *'dərmaje*, *do'i:maje*, *'maje*, *'ma:traje*, *pas'lušeje*, *š'tejeje*, *ace'nujeje* (Jan); *se sprema'nije*, *par'ki:raje*, *pre'dajeje*, *pat'pi:raje*, *na'ti:ɣneje*, *'čeje*, *ses'ta:ɥleje*, *'čeje*, *pərž'ɣeje*, *u'ɣasneje* (pri Timu ni nobenega primera z /o/)

3) narečni soglasniški sklop *jn* ↔ standardni *nj*

šika'ni:ranja, *'Kra:nju* ↔ *z'me:jnenu*, *zas'tuojn* (Ita); *pridər'ža:nje*, *is'ka:nje*, *o'mɛ:nja*, *neg'da:nji* ↔ *'kojna* (Eva); *stano'wa:nju* ↔ *stan'wa:jne*, *za'mejnet* (Tim; stanovanje v standardni obliki uporabi trikrat v pogovoru s sinom, v narečni obliki pa v pogovoru s sodelavcem o vsakdanji temi)

4) narečni *na* in *de* ↔ standardni *ne* in *da*

se sp'loh ne 'da: 'weč, ne 'wi:m, ne 'vę:m, ne boš po'za:bu, ne bowa 'mogla, ne 'boš 'dol 'pelaŋ, ne bom šla z'ra:ŋ ↔ na u'pišeje, na 'wi:m, na bu 'da:ŋ, na 'mu:rwa, na bo na'benmu d'ruŋmu 'daŋ (vsi primeri so Ulini: narečni *na* so vsi pri lokalnih bližnjih, standardni *ne* pa iz različnih domen); *da* se pri Uli pojavi 10-krat pri vrstnikih od drugod, 65 pojavitev *de* je razporejenih po vseh domenah (razen v domeni učitelji javno)

5) narečni *ka* ↔ standardni oz. osrednjeslovenski *ko* oz. *kə*

Pogosto rabljena beseda, ki ima pri posameznih govornicah z večjo stopnjo redukcije (Ula, Jan) večkrat obliko s polglasnikom (skupno 38 pojavitev); standardna oblika se v celotnem korpusu ne pojavi niti enkrat, narečni *ka* pa kar 166-krat. Nastopa v različnih funkcijah in ima lahko različne pomene: (vsi primeri so iz Evinega korpusa):

- *ko* – časovni odvisnik: *'un 'da:n ka si 'ti 'pa:du na stop'nicax*
- *ker* – vzročni odvisnik: *ix 'naŋma pe'la:l ka ni 'ta:kix po'ti za 'wozit*
- *ki* – oziralni odvisnik: *'sam še ena 'punca ka ŋ t'la 'bit na k'mi:tix*
- *da* – osebkov ali predmetni odvisnik: *a_j 'fa:jn ka mo š'li še 'ejnkat na 'mu:rje?*
- *kjer* – krajevni odvisnik: *'tam a 'wi:š ka 'mam 'kup*
- težko opredeljivo: *'Wid bi 'kar 'gor os'tou ne ka 'on je 'ži: 'itak 'ri:ku de_u k'met*

6) narečni zlogotvorni zvočniki *l, m, n, r* ↔ standardne zveze *a* (oz. kakšen drug centralizirani samoglasnik drugačne barve) + *l/m/n/r*

Ker cerkljansko narečje pozna polglasnik samo ob *r*-ju, *l*, *m* in *n* pa so zlogotvorni, je pojav polglasnika v takem položaju pomemben kazalec premika govora posameznika proti eni izmed nadnarečnih varietet, je pa ločnica med eno in drugo varianto večkrat precej težko določljiva. Največ standardnih zvez s polglasnikom zasledimo pri Uli in Janu.

7) narečni *e* ↔ standardni *a*

Narečne variante (preglas za izhodiščno-slovenskimi *j, l, č, š, ž*) zasledimo npr. v *pa'wišela, ne'di:le, we'či:rje* (Jan); *z'nižel, se sp'la:če, aŋ'la:šeŋ* (Tim)

8) besedišče

Posebej pri govoru s sodelavci o strokovni temi in z otroki pri odraslih ter pri govoru z učitelji pri dijakih (pri Janu tudi pri govoru s kolegi o glasbenih temah) so pogosti strokovni izrazi ali citatne besede, ki večkrat ne vsebujejo narečnih variant. Posebej pri Uli in Janu, v omejenem obsegu pa tudi pri odraslih informantih, se pojavljajo različni slengovski izrazi.

Variantnost glede besedišča bi lahko opazovali za vsakega informanta posebej. Če bi želeli bolj reprezentativno skupno analizo, bi bilo dobrodošlo, da bi bile situacije oz. teme pogovorov vsaj nekoliko bolj primerljive.

5 SOCIOLINGVISTIČNI INTERVJUJI

Kot dopolnitev k variantnostni študiji geografsko mobilnih govorcev sem z njimi opravila sociolingvistične intervjuje (prim. razdelek 2.1.4). Pomembno je poudariti, da posnetki govora informantov v intervjujih niso bili uporabljeni kot vir za (variantnostno) analizo govora v sami raziskavi, ampak kot način pridobivanja podatkov o obravnavanih temah; jezik informantov sicer nekoliko opredelim v razdelku 5.3.13. Intervjuji, pri katerih gre za neposredno raziskovalno metodo, se osredotočajo predvsem na zaznavo in refleksijo lastnega govornega obnašanja informantov (deloma so obravnavani pri predstavitvi posameznih informantov v razdelku 4.3), njihova jezikovna stališča, povezavo med jezikom in identiteto in izkušnje z jezikovno rabo (za teoretsko utemeljitev obravnavanih pojmov in področij ter njihovega raziskovanja prim. razdelek 2.1.6). Obravnavana vprašanja s sociolingvističnega in psiholingvističnega vidika osvetljujejo jezikovne izbire informantov in pričajo o kompleksnosti jezikovnih izbir in medosebne komunikacije.

V zvezi s proučevanjem stališč uporabnost analize diskurza utemeljuje tudi Billig, ki stališčem poleg afektivne, kognitivne in behavioristične komponente pripisuje argumentativno komponento, saj meni, da se stališča tvorijo skozi komunikacijske in diskurzivne prakse. Spodbuja k proučevanju vsebine razprav in argumentov, s katerimi ljudje izražajo svoja stališča, saj meni, da so stališča diskusijske (konverzacijske) in miselne drže, ki jih ljudje zavzamejo v razpravah, ne pa posamezni odgovori na vprašanja v anketi (Billig 1987; po Ule 2009a: 175–176; prim. razdelek 2.1.6.1).

5.1 Izvedba intervjujev

Intervjuji so bili izvedeni v letih 2009–2013. Informante sem že ob dogovarjanju za sodelovanje v raziskavi seznanila z intervjujem in na kratko povedala, o čem se bomo pogovarjali. Potem ko so opravili celodnevno snemanje, smo se srečali ob dogovorjenem času na dogovorjenem kraju (pri informantu doma, v kavarni v Idriji ali Ljubljani oz. v službeni pisarni), izročili so mi snemalnik, po uvodnih besedah sem pogovor začela snemati. Uporabljala sem bodisi manjši Olympusov snemalnik Digital Voice Recorder WS-210SZ, s katerim so se snemali tudi informanti sami, bodisi nekoliko večji in kvalitetnejši Zoomov snemalnik H2next. Pred intervjuji sem pripravila okvirni seznam vprašanj, ki se je od enega do drugega intervjuja dopolnjeval (končna različica je v prilogi 8.2, vsebina pa ustreza obravnavanim tematskim sklopom od 5.3.1 do 5.3.11 ter 5.3.14). Med intervjujem vprašalnika nisem imela pred sabo, saj sem si želela, da bi bil pogovor karseda sproščen, tako da informanti ne imeli občutka formalnosti situacije, in bi bili njihovi odgovori karseda iskreni. Nekajkrat sem pred koncem pogovora seznam vseeno vzela v roke in preverila, ali sva s sogovorcem obravnavala vse glavne teme.

V zvezi z intervjuji je pomembno izpostaviti mojo dvojno vlogo v raziskovalnem procesu: po eni strani sem nastopala kot odseljena domačinka, po drugi strani pa kot slovenistka, zaposlena na ljubljanski akademski inštituciji z avtoriteto in posebnim statusom. Z informanti sem vzpostavila relativno osebno

odnos, kar se je odražalo v sproščenem odgovarjanju na vprašanja in prehajanju k relativno osebnim temam, ki z izpostavljenimi temami niso imele neposredne povezave. Na večjo bližino in odprtost je pri nekaterih informantih verjetno vplivalo tudi osebno poznanstvo (prim. tudi razdelek 5.3.13 glede okoliščin izvedbe intervjujev).

Po prvih analizah se je posebej pri informantkah, ki sem jih snemala in intervjuvala najprej (Ita, Eva in Ula) izkazalo, da bi jim bilo treba zastaviti še nekaj vprašanj, tako da sem z njimi opravila še drugi intervju. Z Ito in Evo sem posnela del pogovora ob skupni vožnji v avtu, v katerem smo se pogovarjale o temah, relevantnih za raziskavo. Nekaj vprašanj sem posameznim informantom zastavila tudi kasneje preko e-pošte. Posnetki intervjujev so večinoma dolgi od 30 do 45 minut, najkrajši približno 18 minut, najdaljši pa približno uro in pol, skupna dolžina posnetkov je 6 ur, 41 minut in 56 sekund.

5.2 Transkribiranje

V okviru predmeta Sociologija vsakdanjega življenja pri prof. dr. Mirjani Ule sem ob poslušanju intervjujev v poknjiženi obliki izpisovala podatke, ki so se mi zdeli relevantni za namen raziskave in zapiske strukturirala v tematske sklope. Zapis je nihal med transkripcijo in analizo, zato je bilo težko ločiti med mojim besedilom in besedilom informantov, kar je bilo posebej problematično prav pri poimenovanju posameznih procesov ali pojavov, ki je pomembno za analizo obravnavanih tem. Zato sem se kasneje odločila za transkribiranje vseh delov pogovorov, ki se nanašajo na teme, relevantne za raziskavo (prim. vprašalnik v prilogi 8.2). Ker se mi je po prvih poskusih poknjiževanja zdelo, da je zapisano predač od dejansko izgovorjenega in da je uporabljena jezikovna varieteta (navadno narečna) neločljivo povezana z vsebino povedanega, sem se nato odločila za poenostavljeno fonetično transkripcijo oz. za ortografsko transkripcijo z nekaterimi posebnimi znaki.¹⁷⁵ Ta tudi omogoča analizo jezikovne rabe in izbranih jezikovnih variabel, kodnih preklapov, mešanja kodov, nestandardnega besedja itn. (več o tem v razdelku 5.3.13). Transkripcijska načela so opredeljena v razdelku 4.2.4, transkripcije pa so v prilogi 8.4.4 na priloženem CD-ju.

5.3 Analiza po temah¹⁷⁶

Po opravljenih transkripcijah sem za posamezna vprašanja relevantne dele oz. izjave prenesla v preglednice (v prilogi 8.4.5 na CD-ju; tam so moja vmesna vprašanja ali komentarji načeloma zapisana

¹⁷⁵ Ker je šlo za veliko količino gradiva, je več intervjujev (z Ulo, Janom in Timom) transkribirala prof. slovenščine Ana Gruden.

¹⁷⁶ Izsledki analize intervjujev so deloma predstavljeni v Bitenc 2013, predvsem tisti, ki obravnavajo jezikovno socializacijo informantov v Ljubljani in s tem povezana vprašanja: njihovo zaznavanje lastnih jezikovnih izbir pri socializaciji v osrednjeslovenskem prostoru in njihova refleksija o tem, izkušnje z jezikovno rabo, jezikovna stališča ter povezava med jezikom in identiteto.

v oklepaju v poknjženi obliki). Načela zapisa izjav informantov v besedilu doktorata so opredeljena v zadnjem odstavku razdelka 4.2.4.

V nadaljevanju primerjalno obravnavam izsledke iz sociolingvističnih intervjujev z vsemi informanti. Razdelki so oblikovani po temah, pri čemer prvi in drugi obravnavata stališča informantov do lastnega narečja in povezavo med identiteto in jezikom, tretji pa stališča do drugih narečij (odgovori na 8. sklop vprašanj v vprašalniku (priloga 8.2)). V četrtem povzemam komentarje glede regionalnih posebnosti in morebitnega idrijskega karakterja (6. sklop vprašanj v vprašalniku), v petem izkušnje z rabo narečja oz. narečno obarvanega govora v osrednjeslovenskem okolju, v šestem pa z rabo manj narečnega ali nenarečnega govora v prisotnosti rojakov z Idrijskega (7. sklop vprašanj). V nadaljnjih razdelkih analiziram odgovore informantov glede govora otrok in njihovega govora z otroki ter glede jezika v (lastnem) procesu izobraževanja (3. sklop vprašanj in drugo vprašanje sklopa 2.1), (ne)ozaveščenosti jezikovnega prilagajanja, dejavnikov, ki po njihovi oceni vplivajo na govorno obnašanje (5. sklop vprašanj) in jezikovnih značilnosti govora (4. sklop vprašanj). V razdelku 5.3.12 se posvetim izrazju, ki ga informanti v intervjujih uporabljajo pri opisovanju jezikovne dinamike, v naslednjem razdelku pa obravnavam zanimivosti glede njihovega jezika in njegove variantnosti v intervjujih. Končam s pregledom komentarjev o samosnemanju (vprašanja pod št. 9).

5.3.1 Stališča informantov do lastnega narečja

Različni informanti imajo do lastnega narečja (včasih diametralno) različna stališča, včasih pa so tudi pri istem informantu na različnih mestih opazni nasprotujoči si komentarji. Predvsem dijaka kažeta do narečja zelo pozitiven odnos in pravita, da je *zakon*, *nekaj posebnega* (Jan), *ful zanimivo* in *fajn*, ker je *tako nenavadno* (Ula), pri odraslih informantih (predvsem pri obeh ženskah) pa prevladujejo negativni komentarji: da je narečje *trdo*, *grobo* (Eva), da *ni lepo*, da je *rovtarsko*, *okorno*, ima *tiste vokale široke, grobe* (Ita).¹⁷⁷ Eva, katere starša govorita govor svoje rojstne vasi, Žirov, in ki se najbrž predvsem zato z idrijsčino nikoli ni povsem poistovetila, pripoveduje o svoji reakciji na lastni narečni govor: »*Včasih se sama sebe zaslišim doma, ko zelo po idrijsko govorim, in se mi zdi, da je trdo in se nekako kar sama sebe – ne ustrašim – ampak ni mi prav prijeten govor to in potem kar avtomatično malo omilim.*« Pri njej je v odnosu do narečja mogoče zaznati svojevrstno dvojnost: na nekem mestu pravi, da se ji zdi v *redu*, na drugem poudari: »*Jaz imam drugače rada svoj dialekt, ampak tako v tej moji obliki.*« na tretjem

¹⁷⁷ Prim. študijo *Voices* (razdelek 2.1.6.1.1 oz. Coupland in Bishop 2007), v kateri so ženske prisodile več prestiža in družbene privlačnosti regionalnim varietetam angleščine kot moški, vendar ne za svoj lastni govor, in v kateri so bili mlajši anketiranci manj negativni do stigmatiziranih varietet. Pri rezultatih Lundbergove študije na velikem vzorcu (prim. razdelek 3.6.1 oz. Lundberg 2014: 247) pri ocenah lepote različnih slovenskih narečij pri predstavnikih rovtarske narečne skupine izstopa v primerjavi z ostalimi skupinami nizek delež tistih (21 %), ki so kot najlepše ocenili lastno narečje (le pri Mariborčanih je bil ta odstotek še nižji – 17 %, je pa 45 % teh kot najlepšo ocenilo štajersčino in lahko predpostavljamo, da je to govor, ki ga smatrajo za svojega). Morda ima podobno tudi kdo od pripadnikov rovtarske skupine za svoj govor primorsčino, ki je med njimi dobila največ glasov kot najlepša (36 %). S tretjim najnižjim deležem ocen lastnega narečja kot najlepšega sledi koroška (23 %), najvišje deleže pa imajo dolenska (71 %), primorska (60 %) in gorenjska (49 %) narečna skupina).

vzpostavlja distanco do idrijskega govora, ki ji *ni bil nikoli všeč*. Informanti omenjajo podobnost lastnega narečja z drugimi narečji, predvsem s koroškim (Ita in Eva) in savinjskim (Ita).

Kot ilustracijo pojma skritega prestiža (kot nasprotja odkritega prestiža standardne jezikovne varietete), ki botruje rabi nestandardnih jezikovnih varietet, h kateri se nagibajo moški, ko se želijo pokazati kot močne, neposredne in nedvoumne, in s katero govorci na subtilen način izražajo pripadnost določeni skupini in tradicionalnim vrednotam (prim. razdelek 2.1.6.4), lahko navedemo primer Timovega triletnega sina, o katerem Tim pravi: *»Ga tudi vidim, sploh takrat, kadar če malo moževati, kadar če biti dec, ima, mislim, joj, prav kmet, mislim, lahko bi mu rekel, da ga okategoriziraš kot kmeta glede na govorico, tudi hodi kot medved.«*

5.3.2 Narečja kot del osebne identitete

Čeprav nekateri informanti izkazujejo relativno negativno stališče do lastnega govora, ga imajo vsi brez izjeme za pomemben del osebne identitete. Jan zatrjuje: *»Ja, vsekakor, tukaj ni nobenega dvoma,«* Ita pa: *»To je del mene, s tem, se mi zdi, da sem jaz močno povezana.«* Informante govor zaznamuje tudi v očeh ljudi iz drugih delov Slovenije; Ula in Tim povesta, da ju ljudje poznajo po tem, da sta Idrijčana. Eva, ki je sicer odraščala v Idriji, a sta njena starša priseljenca iz Žirov, pa pravi, da se ne identificira niti z Idrijčani niti z Žirovci; tudi svoj govor označi kot *en gemišt*. Pomen narečja kot dela osebne identitete so informanti večinoma ozavestili prav v stiku z drugače govorečimi, kot na primer Eva, ki je o tem začela več razmišljati po negativni izkušnji s sodelavcem v službi (opisani v razdelku 5.3.5): *»Takrat sem prvič pomislila, da sem lahko ponosna: to je moj govor, tam sem doma, s tem živim, to jaz sem, to je del mene in tega mi nihče ne more vzeti, kot jaz ne morem Ljubljancu ali Prleku.«*

Komentarji kažejo, da se informanti pri narečnem govoru (*naj*)bolje/blazno dobro počutijo in lažje izražajo, saj so z njim *praktično zrasli* (Ula in Jan). Narečje imajo za *nekaj primarnega* (Ula) in kot *skoraj že malo izročilo* (Jan). Jan poudarja pomen njegovega ohranjanja: *»Se ne sme ga, bom rekel, zatreti oz. kakor koli, ne vem, dati na stranski tir, zato ker eden materni jezik je tudi narečje [...] in lih zaradi tega se mi zdi, da je kar pomembno ga ohranjati, da se ne postavijo druge variante kot prioriteta.«* Obenem Jan izpostavlja, da se je narečje v zadnjih časih spremenilo, predvsem se je izgubil del besedišča (glede besedišča tudi Tim).

5.3.3 Stališča do drugih narečij in jezikovnih varietet

Do Ljubljancev, s katerimi imajo največ stikov, in ljubljanske informanti izražajo večinoma negativna stališča, ki so povezana z nekaterimi nejezikovnimi opredelitvami v smislu komodnosti in večvrednosti. Pravijo, da jim govor Ljubljancev *sploh ni (bil) všeč* (Eva), da imajo Ljubljanci svoje narečje za *sveto* (Ula), da se nekateri *spakujejo in blazno radi uporabljajo angleške izraze*, drugi pa *zelo lepo govorijo in sploh nič ne moti* (Jan). Tudi Tim poudarja, da so Ljubljanci različni in da ga to, da

njegova teta *čisto po ljubljansko govori, ni nikoli motilo*, da pa je recimo njegov sodelavec *tipična ljubljanska srajca*, katerega obnašanje opiše tako: »Govorjenje v stilu frik, ne vem, pač bolj ta glaven, drugi so potem za njim; ne vem, kako bi ga opredelil. [...] Pa veliko teh, bom rekel, po eni strani tujk, whatever pa saj je kul.« Pri lastnostih tega sodelavca izpostavi svojevrstno komodnost (sicer nejezikovna, a povedna opredelitev): »Njemu se je zdelo grozno, ko se je preselil iz centra Ljubljane v Medvode, to je bil za njega obup, to, da ga ni zjutraj avto zbudil, ampak da je bilo vse tiho, je bil velik problem.« Eva komentira, da se ji je ob prihodu v Ljubljano zdelo, da so *Ljubljančani malo bolj gor vzdi-[gnjeni]*, da so nekaj več, ampak je po prvem letniku s tem opravila, s tem manjvrednostnim kompleksom.¹⁷⁸

Na posebno dojetje ljubljansčine kaže uporaba izrazov *pravilno* in *ljubljansko* pri Uli, ki z njima označuje isto govorno varieteto – tisto, ki jo uporablja pri komunikaciji z drugače govorečimi. V zvezi s tem je zanimiva tudi Evina izjava, da se je po žaljivih komentarjih sodelavca branila in je rekla, da *kdo pa pravi, da je pa ljubljansčina ta pravi pravilen jezik*.

Informanti so sicer do slovenskih narečij nasploh večinoma odprti in tolerantni, imajo pa tudi določene predsodke. Zatrjujejo, da so *zelo zanimiva in ful fajn* (Ula), da jim *nič ne grejo* na živce (Ita) in da ima *vsako posebej določeno pomembno vlogo* (Jan). Po drugi strani v različnih kontekstih narečja povezujejo s kmečkostjo. Tako Ita v pogovoru o jezikovnem prilagajanju narečje označi kot *kao kmetavzarsko*, Tim pa ob opisovanju govora svojega sina poudari, da je *prav kmet*, ko govori *po idrijsko*, da ga *okategoriziraš kot kmeta glede na govorico*. Tudi na vprašanje, zakaj Dajz v Avtomobilčkih govori *dolenjsko*, odgovarja: »Ja, ker je bolj tak kmečki videti.«

Glede všečnosti drugih narečij Jan recimo pravi, da *nikoli ni imel nekih blaznih favoritov*, Ita pa, da se ji *bolj lepa sigurno zdijo katera bolj kot druga*. S pozitivnimi pridevniki informanti opisujejo predvsem primorska¹⁷⁹ narečja (Ita npr. kot *lepa* izpostavi goriško, ajdovsko in narečja ob obali, *ker tako pojejo lepo*), tudi prleško in prekmursko (Eva: *fajn, eksotičen dialekt; oni tako lagano, bolj valovi tisti govor*). Ko Ita ocenjuje lastni govor kot *tako rovtarsko okorno*, negativno ocenjuje tudi podobne govore – *koroško, ki se mi zdi, da je tudi slično našemu, se mi ne zdi, in se mi ne zdi tudi tam tista savinjsko-velenjska štorija, se mi tudi zdi, da imamo določene skupne*; tudi drugi jo večkrat *zamenjajo s Korošico ali pa tam gor iz Savinjskega konca*. Negativno stališče je izraženo tudi do štajerskega narečja (Ita omeni

¹⁷⁸ Negativna stališča do ljubljansčine povzema in utemeljuje slovenist in televizijski voditelj Mario Galunič (razmišljanje se sicer nanaša na televizijski govor, pa vendar lahko velja tudi za druge kontekste): »90 odstotkov Slovenije ne živi v Ljubljani in so nanjo malo jezni. In jezik je odlična priložnost, da to jezo pokažeš. Verjetno si ljudje rečejo: a zdaj nam bodo pa še diktirali, kako naj govorimo. Mariborčani so pogosto 'čisto penasti', ko slišijo ljubljansčino na televiziji. Verjetno tudi ostali. Nekdo, ki že vse življenje živi v Ljubljani in se mu ni bilo nikoli treba truditi, da takrat, ko javno nastopa, spremeni svoj jezik, potem pride pred kamero in govori, kot je bil navajen celo življenje - v šoli, doma, vsepovsod praktično enako -, se potem čudi, zakaj ljudje temu nasprotujejo« (Kozorog Blatnik 2014).

¹⁷⁹ Prim. tudi komentar glede rezultatov Lundbergove razsikave (2014) v razdelku 5.3.1.

tiste e-je široke mariborske, ki ji nič kaj niso), gorenjščine (Janu pri mladih, ki ne govorijo čisto one pristne, ampak že malo tako popačeno) in dolenskih (Ita: tako zavijajo). Do posameznih narečij izražajo nekateri informanti nevtralen odnos, recimo do dolenskih (Eva pravi: brez kakšnega odnosa; Tim: nič da bi rekel, da ali mi je blazno vseč ali da mi ni vseč, ne vem, mislim, nimam kakšne preference).

Več primerov potrjuje, da je vsečnost določenega narečja ali govora pogosto povezana s konkretno osebo, ki ta govor govori; tako recimo pri že omenjenem Timovem službenem kolegu, ki je s svojim ljubljanskim govorom in osebnostjo zbujal negativne odzive, omenja pa tudi dva Koprčana, ki sta mu šla na živce (živela sta v osrednjem delu Kopra: prav ono res Koprčana, kot bi tu rekel ona dva Ljubljana, ki živita na Prešernovem trgu, ta dva pa en meter od morja), in se mu je zdel njun način govorjenja antipatičen; sicer ga v Kopru ni toliko zmotilo, ni mu bilo pa blazno vseč, kako so govorili.

Izpostavljeno je tudi vprašanje razumevanja določenih narečij, tako pri Prlekijah in Prekmurcih, katerih jezik je *lahko skoraj drug jezik praktično* (Ita); je prleško *tako iks*, da *preden se ga navadiš, je res mogoče malo težko* oz. pri prekmurščini *ne razumeš ene same besede, to je pa res taka razlika* (Ula).¹⁸⁰

5.3.4 Regionalni karakter in regionalne posebnosti

Pri označevanju lastnosti kraja oz. regije ter krajevnega oz. regionalnega karakterja (prim. razdelek 3.7), informanti večkrat izpostavijo različne stereotipne predstave, pri katerih pogosto sicer ni neposredne povezave z jezikom, so pa vezane na lokalno skupnost, ki se od drugih razlikuje tudi po govorici.

Ko vprašam po idrijskem karakterju, Ula omeni, da so *Idrijci bel en temperamenten*, s čimer povezuje tudi svoje stališče, da od tistih, ki so šli v Ljubljano, *večina drži svoje narečje*. Iti se nasprotno ne zdi, *da bi zavestno bolj ostajali pri svojem narečju* (dodaja, da *mogoče zato, ker smo pri njih pač teh glasovih toliko specifični*), prav tako pa Jan izpostavi kolega, ki je glede govornega prilagajanja *popolnoma druga slika* (ne ohranja narečja tako kot on), in pripomni, da je *to bolj osebni karakter na splošno in ne bi mogel čisto točno reči glede regionalnega karakterja, bi moral imeti večji vzorec*.

Nekateri informanti izpostavljajo pomen vpliva pokrajine na karakter ljudi in njihov jezik. Eva meni, *da te zaznamuje dejansko in pokrajina in način življenja, ki se v tisti pokrajini izoblikuje*: »Ker recimo meni je naš jezik tak trd pa zaletav, kot tudi koroški; oni so v sredi tistih gričev, isto ena rudarska dežela kot naša.« Zaradi pokrajine in rudniške zgodovine se ji zdijo Idrijčani *izklesani in trdo obtesani*. Povezavo

¹⁸⁰ Ula opisuje različne strategije jezikovnega prilagajanja oseb iz različnih delov Slovenije, ki jih lahko primerjamo z ugotovitvami J. Škofic (Škofic-Guzej 1994 oz. razdelek 3.5): o kolegici iz Prlekije pravi, da zelo drugače govori z domačimi kot ljubljanskimi kolegi: »*njej se malo pozna narečje, ampak da bi pa tako govorila kot po telefonu govori, to pa nikoli, je pa čisto drugo*«, medtem ko pri drugih dveh kolegicah zaradi bolj razumljivega narečja znatno prilagajanje ni potrebno. Glede kolegice iz Postojne pravi, da ji *ni treba preklopiti, ker jo ljudje razumejo*, glede kolegice iz Poljan pri Škofji Loki pa, da je »*vsaj štiri leta govorila tako, vsaj ne vem, jaz je nisem slišala, da bi z domačimi kaj drugače* [...] *ona ima res bolj tako narečje, da se jo razume*«.

med pokrajino ter delavnostjo in vztrajnostjo ljudi z Idrijskega nazorno pojasnjuje tudi Tim: »Dol so v bistvu več ali manj griči, če češ dva kvadratna metra ravnine narediti, moraš skopat; mogoče je pri vsem treba več truda.« Zato so ljudje navajeni delati od nekdaj; vejo, da je treba delati pa včasih kaj potrpeti, da ni samo za jamrati; da jim lahko veliko naložiš, pa ne bojo zajamrali, veliko prenesejo.

Ena od izpostavljenih značilnosti idrijskega okoliša je tudi njegova zaprtost.¹⁸¹ Na vprašanje, ali se v Idriji noče strokovno udejestvovati zaradi tega, Ula odgovarja pritrdilno: »Ja, zato, predvsem zato. Pa zato, ker se toliko veliko govori, pa vsi imajo toliko za povedati.«

Tim in Ita se strinjata, da je Idrija *dosti razpoznavna* (Tim) oz. *skozi bolj znana in prepoznavna* (Ita). Ita to vidi skozi časopisje, to najbolj lahko spremlja. Posebej izpostavi podjetje Kolektor in njegov gospodarski uspeh, ki je model v bistvu ene uspešne firme, tudi njegovega direktorja Petriča, kulturno naravno področje, kulturno naravno dediščino, čipko, čipkarski festival. Ita sicer ni imela občutka, da bi jo dejstvo, da prihaja z Idrijskega, zaznamovalo v očeh drugih, medtem ko je v Timovem življenju to imelo pomembno vlogo: »Malo drugače so te gledali pa sprejeli načeloma, no, ker si bil iz Idrije.« Če je bilo to v službi v Ljubljani sprejeto zelo pozitivno (ker je šef menil, da gre za nekoga, ki je od zunaj, ki ve, kaj je življenje pa kaj je delo v nasprotju z Ljubljančani, ki so same afne), je imel v srednji šoli v Novi Gorici zelo negativno izkušnjo, saj Gorica je itak obremenjena s tistim našim gričkom.¹⁸² »Tisto je bilo non stop: gričk, gričk, gričk.« V bistvu hude probleme je imel z nekaterimi profesorji, od katerih je bil deležen raznoraznih takih opazk, ki so bile zapuščina starejših generacij – nekateri učenci iz Idrije so bili taki bolj problematični in njega so nekako v isti koš dali z njimi. Tako mu je recimo profesor pred celim razredom rekel: »Ja, saj znaš za tri, samo ker si iz Idrije, ti bom dal pa dve.« Ob drugi priliki, ko je mislil, da Tima ni v razredu, je njegov priimek označil kot bolj en partizanski.¹⁸³ Tim ugotavlja: »Take, bi rekel, čudne so se, no, dogajale.«

Informanti z določenim načinom govorjenja večkrat povezujejo kraj bivanja (Tim npr. omenja središča mest (Kopra, Ljubljane)), način obnašanja in odnos do dela in življenja (Timov nadrejeni je mnenja, da

¹⁸¹ Soroden izraz, lokalna uklenjenost, je v e-pismu zapisala kolegica iz Idrije, ko je svoje vsaj mesečno zahajanje v drugo pokrajino k fantu komentirala takole: »To je odličen odklop od lokalne uklenjenosti,« kasneje pa na podlagi moje prošnje izraz takole opredelila: »Hm, mogoče je to prehud izraz, ampak včasih se res počutim ujeta v te neformalne lokalne sfere, povezave, 'zakonitosti' in ureditve, preko katerih pri živem telesu in zdravi pameti ne moreš. Ampak OK, se preživi. In ne vem, če je to na Idrijskem bolj prisotno kot drugod. Mogoče je - tudi zaradi geografske pogojenosti s kotlino ... Zato pa sem toliko bolj zadovoljna, ker je (moj) [os. ime] iz svetle, odprte, ravne [pokrajina], da vsaj enkrat na mesec naredimo totalen odklop in spremembo. Seveda pa vse lokalne vezi še zdaleč niso slabe. Sploh ne« (elektronsko dopisovanje jeseni 2012).

¹⁸² »Gričk« se nanaša na vzpetino nad Idrijo, na kateri stoji Psihiatrična bolnišnica Idrija, v kateri se zdravijo pacienti iz širše primorske regije, tudi z Goriškega.

¹⁸³ Ko je ta isti profesor izvedel, da se Tim ukvarja s kolesarstvom, nad katerim se je tudi sam navduševal, je zelo spremenil odnos do njega, kar kaže na to, kako različna dejstva lahko znatno vplivajo na percepcijo sočloveka oz. odnos med dvema posameznikoma.

so Ljubljancani *same afne*), občutek glede drugih (Eva glede Ljubljancanov, da so se ji zdeli *malo bolj gor vzdi-[gnjeni]*, da so nekaj več).

5.3.5 Učinek narečja oz. narečno obarvanega govora v Ljubljani

Informanti poročajo, da se pogosto dogaja, da drugi ne razumejo tega, kar povejo. Navadno potem vprašajo, kaj to pomeni, ali povejo, da ne razumejo, včasih celo izstopijo iz komunikacije (Tim o Ljubljancanih v družbi več Idrijčanov: »Tudi če so se z nami družili recimo, je bil primer: mi smo stali v krogu in govorili, en Ljubljančan vmes nekaj časa gleda, potem je pa rekel: ‚Grem, ker vas ne razumem.‘«). Od posameznega govorca je odvisno, kako se odzove na nerazumevanje drugih. Uli je bil to razlog za prilagajanje: »Jaz sem tudi en tak človek, da ne maram stvari lih ene trikrat ponavljati pa se potem raje prilagodim.« »Meni je šlo recimo blazno na živce, da sem enemu nekaj razlagala [...], potem pa mi na koncu reče, kaj si sploh povedala.« Janu se nerazumevanje ni zdelo tako problematično in se je prilagodil v manjši meri: »Če govorim, pač mogoče kakšne besede ne razumejo, ampak potem pa rečeš pa malo na lepše poveš, pa je okej, ni problema, potem je res kdaj že tako na polovici.«

Ljubljancanom in ljudem iz drugih delov Slovenije se narečni ali narečno obarvani govor informantov pogosto zdi (*ful*) zanimiv (Ula, Tim) in zabaven (Eva), tudi lep (Ula), popestri dogajanje (Jan) in razbije monotonost (Tim): »Veliko je tega; jaz rečem jahuar, ne, pa pol na sestanku smeha petnajst minut: jahuar, jahuar, jahuar, kakšen jahuar, ne.« Večkrat se torej kdo smeje (Ula) ali na lep način ponorčuje na račun govora, pri čemer Jan izpostavlja, da nikoli ni čisto dognal, a zato, ker jim je všeč ali ker jih to moti; kot verjetni razlog navaja nerazumevanje. Nekateri so nad govorom čisto fascinirani in začnejo oponašati, kar je *ful* smešno, nekaterim gre bolje, drugim slabše (Jan), večinoma pa informanti hitro vidijo, da *to ni to* (Ula), da jim oponašanje ne uspe.

Nekaj informantov pravi, da niso imeli nobene negativne izkušnje z rabo narečja. Jan npr. meni, da ljudje to sprejmejo s *hecom*, ne z nekim odporom, da bi se jim zdelo nezaslišano. Poudarja: »Nobeden ne reče tako eksPLICITNO: ‚Daj, malo bolj se potrudi,‘ ali pa, ne vem: ‚Daj, malo lepše govori,‘ ampak tako nekako začutim, da mu, ne vem, mogoče tisto ne ustreza.« Včasih glede lastnega govora vpraša sogovorca, posebej prijatelje: »Razumeš, a ti je v redu?« Nekateri so mu odgovorili: »Lej, govori ti, kakor ti najbolj paše.« Meni, da bi bilo lahko, če bi skozi z vsemi tako govoril (povsem v narečju), mogoče komu to že skoraj malo vsiljivo. Drugi pravijo, da so doživeli, da so sogovorniki, predvsem Ljubljancani, njih ali druge ljudi z Idrijskega neposredno pozvali, naj se naučijo govoriti (Eva, Ula).¹⁸⁴ Evo je zelo prizadelo, ko jo je v prvi službi sodelavec, ki mu je šel njen govor blazno na živce, nakuril in ji rekel, da *ne zna govoriti*, kar lahko imamo za manifestacijo predsodkov do drugače govorečih.

¹⁸⁴ Informantka, ki je nisem vključila v razpravo, ker je šlo pri njej za proučevanje jezikovnega prilagajanja pri migracijah iz Otaleža v Idrijo, je predvsem na osnovi izkušenj s srednješolskih tekmovanj imprologije trdila, da imajo nekateri predsodke v zvezi z narečji in da so do njih, posebno do cerkljanščine, posebej nestrpni Ljubljancani (posnetek intervjuja je v arhivu).

Povedno je, da se je to pripetilo prav Evi, ki sicer svoj govor v primerjavi z drugimi informanti znatno prilagaja (prim. skupno analizo govorcev v razdelku 4.3.6) in ki sama posebej izpostavlja, da tudi takrat *ni tolkla kar vpreko po idrijsko* in da se ji ne zdi, *da bi bilo moteče v taki meri, da bi ji nekdo rekel, da ne zna govoriti*. Tovrstne izkušnje lahko povežemo z izrazom *ljubljska srajca*,¹⁸⁵ ki ga kot oznako za sodelavca uporabi Tim (prim. razdelek 5.3.3) in ki označuje stereotipnega govorca ljubljanske, ki ima negativen oz. vzvišen odnos do drugih nestandardnih jezikovnih varietet.¹⁸⁶ Tim, ki se je šolal tudi v Novi Gorici in Novem mestu, pravi, da je bil glede govora največ opazk deležen prav v Ljubljani. Ula meni, da pri njenem službenem delu na konferencah in v bolnišnici ali pri sodelovanju v glasbenem ansamblu narečje *ne bi šlo skozi in bi leteli komentarji sigurno, saj te malo tako mimo gledajo, saj ni lih primerno, ne paše* (če bi bila ta *višja družba*, kot jo imenuje sama (kar je pomembna oznaka) v Idriji, *bi pa verjetno tolkla po idrijsko, ker bi verjetno vsi govorili v narečju*).

(Domnevna) podobnost narečja z drugimi narečji se odraža tudi v komentarjih drugih: Ita pravi, da jo *večkrat zamenjajo s Korošico ali pa tam gor iz savinjskega konca*, Uli pa je nekdo rekel, *da je Štajerka*, zaradi česar je bila *že malo šokirana*.

5.3.6 Sorojaki z Idrijskega glede jezikovnega prilagajanja

Omembe vredne so izkušnje zaznamovanosti zaradi rabe drugih jezikovnih varietet v domačem okolju ali v navzočnosti ljudi, s katerimi sicer informanti uporabljajo narečje, čeprav v posebnih okoliščinah. Ljudje z Idrijskega so glede jezikovnega prilagajanja sorojakov namreč pogosto kritični, kar je verjetno povezano z njihovimi lastnimi izkušnjami glede jezikovne rabe.¹⁸⁷ Različni komentarji kažejo, da gre pri jezikovnih izbirah lahko za zelo občutljive stvari in da je včasih zelo tanka meja med občutkom, da je nekdo še sprejet kot del določene skupnosti ali pa je na nek način drugačen in ne spada več povsem vanjo.

¹⁸⁵ Pojasnilo o izvoru besedne zveze *ljubljska srajca* najdemo v članku iz *Kronike* (Vrhovnik 1935): »Krog leta 1880. so napravili ljubljanski nemškutarji (ne spominjam se, ali so bili turnarji ali nemško pevsko društvo) izlet na Šmarno goro. Vsi prepoteni so prispeli na vrh, se slekli in razobesili po drevju srajce, da so se posušile. Domačini so se spotikali nad tem in tedaj so zdeli psovko »ljubljske srajce« ljubljanskim nemškutarjem. Samo njim je bila namenjena ta zbadljivka, nikakor pa ne Ljubljančanom sploh, najmanj pa ljubljanskim narodnjakom.« Avtor izraža ogorčenje nad splošno rabo tega izraza in spodbuja, naj gre ta »malovredna dediščina« v pozabo.

¹⁸⁶ Morda bi ta občutek vzvišenosti oz. večvrednosti lahko povezovali s tipi občutkov in sodb, ki so značilni za negativne socialne predsodke v dominantnih, najpogostejše večinskih skupinah, predvsem z občutkom superiornosti, občutkom, da so manjšinske skupine po naravi drugačne in manjvredne, prepričanjem o »naravni« pravici dominantne skupine do moči, privilegijev in statusa ter strahom in sumom, da manjšinska skupina ogroža te pravice (prim. Ule 2009a: 196).

¹⁸⁷ Podobno prekmurske govorke poročajo o nestrpnosti in netoleranci Prekmurcev do elementov kake druge varietete v narečju in zavračanju tistih, ki opustijo svoj narečni govor – to se jim zdi »sramotno in vredno največjega posmeha, saj pomeni zanikanje lastnih korenin in odcepitev od domačega sveta« (Škofic 1991, 172–173; prim. tudi str. 176, 177), starši mengeške govorke pa so elemente ljubljanske v govoru svojih otrok razumeli kot »frajarjenje, važičkanje« (n. d.: 183). Podobno velja glede bohinjskih govorev (prim. Dolžan 1987: 33–34 oz. razdelek 3.5).

Ula, ki ji je *kot prva stvar, če nekam greš, da se pač prilagodiš*, pravi, da je bila glede govora deležna več negativnih komentarjev s te strani kot s ta druge: *»Skozi poslušam, da sem čisto pustila svoje narečje, da kako lahko, mislim, saj to je bolj u hecu, saj ni tako resno mišljeno [...]. Ja, to, da sem izdala svojo lastno domovino, bla bla skratka, ampak mene to ne gane lih kaj zelo.«* Obenem opisuje nelagodno počutje ob uporabi druge varietete v domačem okolju: *»Kadar sem doma, se mi zdi, da mi je včasih pred našimi malo nerodno z njim [s fantom] govoriti čisto ljubljansko.«* Nekateri domačini opazijo in pohvalijo vsaj Ulino ohranjanje narečja v domačem okolju: *»Veliko mi jih pol, a ne, ko recimo v Idriji s kom govorim, ki je tudi v Ljubljani, pa pravi, da je v bistvu ful nekako ponosen name, da v Idriji še zmeraj tolčem po idrijsko, ne glede na to, koliko recimo v Ljubljani ne govorim nič idrijsko.«*

Dva od informatorjev, ki svoj govor prilagajata v manjši meri, izražata kritično distanco do tistih, ki ga prilagajajo bolj. Ita: *»Nekateri bi rekla, da prav delajo na tem, da počasi prekinejo s tista kao kmetavzarska neka, nekim narečjem. [...] Da ko pa pridejo v drugo okolje, da morajo pa tuliti z volkovi, v tem smislu mislim, tudi v tem smislu narečja.«* Jan: *»Se mi zdi malo smotano, eni, ko pridejo v Ljubljano, potem pa tukaj hočejo to skrivati. [...] Enim to blazno škodi, zato ker se pa tukaj začnejo malo pogovarjati in potem avtomatsko tako začnejo tudi doma govoriti.«* *»To se mi zdi napačno recimo, da se takoj človek ustraši pa reče, joj, noben me nič zdaj ne razume, vsi me nekaj zafrkavajo, pač zdaj bom pa drugače ga začel govoriti.«* Zdi se, da je težava v očeh sorojakov v tem, da govorci z večjo stopnjo prilagajanja govora pokažejo *kot neko nepripadnost pod narekovaji* (Jan), da zatajijo svoj izvor in identiteto in na njen račun sprejmejo drugo.

Kaže se, da je razumevanje kompleksnosti jezikovnih izbir zelo odvisno od osebne izkušnje posameznika. Pri Janu doma se ob telefonskih pogovorih z ljubljanskim profesorjem zgodi, da se *zmrdujejo*, ata pa mu *dostikrat reče*: *»Da ne boš kdaj tako začel govoriti slučajno.«* Jan se takrat brani: *»Lej, ti ne skrbi, a ne, ker še nikoli nisem doma začel tako govoriti,«* v intervjuju pa komentira, da *oni niso v takem položaju vsak dan*, v smislu, da si to težko predstavljajo, čeprav ima njegov ata *na šihu dostikrat telefonski klic, pa mora tudi pač čisto pogovorno preklopiti*. Na mojo pripombo, da bi potemtakem moral razumeti njegovo situacijo, pravi, da so že bila *tudi obdobja, ko je že malo mejil na tisto zdravo mejo*, ko se v njegovem govoru ni slišalo *tiste osnove notri*, ampak *nekaj drugega in jih je to po njegovo zmotilo*. Glede jezikovnega prilaganja komentira, da *vsak to razume, dokler ni on ogrožen oz. dokler ni v manjšini*. Po drugi strani Ulin oče, ki ima kot novinar sam več izkušenj z različnimi govornimi situacijami, ne obsoja njenega jezikovnega prilagajanja. On, *ki itak pač mora tudi za službo recimo pravilno, on v bistvu podzavestno čisto podpira to*. Ula misli, da je zanj to bil *malo problem*: *»Ker če imaš ti eno tako močno narečje, je ful težko, če se ne tako zgodaj recimo, kot sem se jaz, da se pol prilagajaš.«*

Kot se kaže iz komentarjev, so že otroci lahko ostri kritiki jezikovnih izbir. Ula pri utemeljevanju, zakaj bi, če bi živela v Idriji, otroke *navadila na idrijsčino*, utemeljuje, da so v *Idriji drugi otroci zelo alergični*

na tiste, ki niso iz Idrije.¹⁸⁸ Pri tem lahko trdimo, da gre za odraz predsodkov odraslih, saj te otroci predvsem v najzgodnejši dobi zelo prevzemajo od njih (prim. op. 50). Eva se iz osnovnošolskih let spominja vodenja šolskih prireditev: *ko si na odru, imaš besedilo, moraš lepo govoriti*. Zaradi tega govora je bila deležna negativnih komentarjev, ki so jo odvrnili od nadaljnjega tovrstnega udejstvovanja: *so se norčevali iz mene, ja; so me zafrkaval, ker sem pač pravilno govorila; to so bili neškodljivi štos, ampak mene so čisto zatrli: »Se nisem upala več tako izpostavljati; zmerom sem imela tremo, ne da bi bila brez, ampak pol po tistem mi je bilo pa, in sem pol tudi se izogibala vztrajno česarkoli, deklamiranja, recitiranja, vodenja, sploh nisem hotela več.«*

Sorojaki večinoma niso komentirali, da bi informanti zaradi migracij v Ljubljano spremenili svoj narečni govor, le pri Timu, odkar dela v Ljubljani, so žena in prijatelji rekli, da *blazno veliko ne uporablja, da na koncu vsakega stavka reče ne, kolega pa, da je malo Ljubljančan ratal*.

Ula izpostavlja zaznamovanost svoje narečne varietete v domačem okolju: iz časa obiskovanja spodnjeidrijske osnovne šole se spominja, da so jo sošolci *spraševali, če je Idrijka*, kar je posledica stika z njenim idrijsko govorečim očetom: *»Zgleda, sem posvojila tudi nekaj idrijsčine.«*

5.3.7 Govor otrok in govor z otroki

V strokovni literaturi s področij, kjer je sociolingvistična situacija vsaj v grobem primerljiva s slovensko, je pri jezikovnem prilagajanju posebna pozornost posvečena govoru z otroki (prim. Mickartz 1983: 60–113; omemba tudi pri Soukup 2009: 29; prim. tudi razdelek 2.1.3.2). Tudi pri anketiranih informantih lahko zasledimo, da ima ta odnos svoje posebnosti.

Odrasli informanti se zavedajo, da pri govoru z otroki v določenih okoliščinah (ko otrokom *nekaj dopovedujejo* (Tim), *dajejo navodila, berejo, kaj razlagajo* (Eva), *probajo stopnjevati* (ob razburjenju) (Ita)), govor približajo standardni slovenščini. Eva pravi, da takrat *ne tolče po idrijsko*, da razlaga *eksaktno*, Tim pa, da *bolj pravilno slovensko dopoveduje kot po idrijsko*. Tim meni, da njegova žena še *bolj skozi relativno veliko bolj pravilno govori kot on*, v družbi svojih kolegov pa opaža, da *mogoče moški manj dajejo poudarka, ko se pogovarjajo z otroki, da kaj pravilno povejo* in da se *ženske dosti bolj nagibajo k temu, da otroku nekaj pravilno slovensko razložijo kot moški*. Njegova opažanja so skladna z izsledki številnih sociolingvističnih raziskav, ki so pokazale, da ženske v istih okoliščinah

¹⁸⁸ V tem smislu je zgovorna izkušnja prijateljice, katere mama je Ljubljančanka, oče pa Idrijčan in ki je bila, čeprav je ves čas odrasčala v Idriji, deležna komentarjev zaradi vpliva govora njene mame na njen govor – iz predšolskega obdobja se spomni, da so jo zbadali, češ *»Kaj pa ti tako po ljubljansko,«* da je *važna* in da *se afna*. Sicer se na to ni *nič kaj odzvala*, jo pa je *prizadelo*, saj nisi *namenoma tako rekel*. Na podlagi teh negativnih izkušenj je potem *sigurno bolj pazila* ali pa je bila *mogoče bolj tiho* (navedbe so s posnetka krajšega intervjuja, ki sem ga z njo opravila spomladi 2014 in ga hranim v arhivu).

uporabljajo bolj standarden govor kot moški in da imajo pomembno vlogo pri spodbujanju prestižnih vzorcev oz. njihovega prenašanja na otroke (prim. razdelek 2.1.3.1).

Izpostavljena je tudi vloga vrtca in šole. Ita pravi, da je otroke pri šolskem delu, *kadar pripravljajo kakšno govorno vajo ali če kakšno snov obnavljajo ali kaj ponavljajo, kdaj že treba popraviti, ko kdaj ne vejo besede ta prave, pa kar tako povejo, kakor jo pač vejo; to je pa čisto normalno. »Pa če napiše po domače, da mu boš rekel, to se pa tako pravilno napiše. Šola je le šola.«* V šoli so otroke opozorili, *da morajo pač uporabljati te knjižne besede oz. da naj se izogibajo tem narečnim besedam.* Podobno mora Eva otroka *opominjati* ob domačem preverjanju znanja, 10-letnega sina *stalno opozarja: »Pazi na slovenščino, pazi na pravilen govor!«* Zdi se ji, da je z govorom v knjižni slovenščini pri otrocih *kar težko.* Glede govora doma pa Ita meni, da se *šola ne bi smela vtikati, to je konec koncev domača sfera.* Zdi se ji, da bi starši s tem, če bi uporabljali standardni jezik doma, otrokom *dali občutek, kakor da je nekaj slabega, če po domače doma govorijo, če rečejo šumf namesto nogavic.*¹⁸⁹

Eva ugotavlja, da sta njena otroka *zdaj šele začela bolj po idrijsko vleči.* Zdi se ji, da sta *še tekom vrtca onadva dosti pravilno govorila.* Tim komentira, da njegov sin pri treh letih govori *toliko po idrijsko, da so že v vrtcu rekli, da morajo lih malo pomekati, da ima hud naglas* in da ima lahko ob vstopu v šolo *malo problemov zaradi tega, če ne bo poznal tistih pravilnih slovenskih besed pa da bo rabil malo več časa, da bo bolj po pravilno slovensko speljal.* Vzgojiteljica, ki je rekla, da ima *kar tak močan idrijski naglas,* je še pripomnila, da jo *sicer malo čudi, ko je videla, kako njegova žena govori z njim,* možni vzrok pa videla v tem, *da se je dve leti pri starih starših ahtau in da je mogoče od tam se bolj navzel tega.* Sicer tudi otrok *meša malo; kakšne besede reče čisto pravilno slovensko, kdaj je pa kot osemdeset let star Idrijec.* Kaže se, da ima pri treh letih že jasno izoblikovano vedenje (čeprav se tega morda ne zaveda) o učinku jezikovnih izbir: *Kadar če malo moževati, kadar če biti dec,* Tim pravi, da ga lahko *okategoriziraš kot kmeta glede na govorico* (prim. tudi razdelek 5.3.1); *takrat dosti bolj po idrijsko govori kot recimo če pride* (preklop iz narečja v knjižni jezik) *,ati, mi daš čokolado, en jajček bi,' ko se če tako shinaviti, dobiti tvojo pozornost ali ko kaj razlaga: takrat uporablja take bolj pravilne, ne reče toliko po idrijsko* (prim. transkripcijo celotnega izseka v razdelku 5.3.13).¹⁹⁰

Tradicionalna vloga starih staršev pri usvajanju jezika se kaže tudi v komentarjih o tem, da sta Tim in žena opazila, da je *sin čez vikend mogoče malo drugače govoril* po tednu varstva pri njegovih starših kot naslednji teden, ko je bil v varstvu pri njenih starših, ki oba izvirata iz okoliških krajev: *»Če me ne*

¹⁸⁹ To mnenje je Ita izrazila, potem ko sem ji povedala za izkušnjo skupne kolegice, ki je pripovedovala, da je učiteljica starše otroke tretjega razreda opozorila, da otroci po počitnicah v večji meri uporabljajo narečje in da je narečni vpliv izraziti tudi pri pisanju (to pripisujejo temu, da otroci v poletnih mesecih nimajo toliko stika s knjižnim jezikom, da so več s starimi starši) in jih spodbudila, naj doma poskusijo uporabljati tudi knjižne izraze, da se jih otroci naučijo.

¹⁹⁰ Več primerov pri nadaljnjem raziskovanju govora otrok kaže, da se otroci že pri nekaj letih zavedajo razlik med posameznimi jezikovnimi varietetami in imajo ločene varietete za pogovor v različnih okoliščinah oz. z različnimi sogovorci.

bi bilo en mesec doma in bi zgubil sled, pri kom se je ahtau, bi mogoče vedel, pri komu se je ahtau, čeprav mi ne bi povedali.»

Na vprašanje o tem, kako bo govoril z otroki, če bi jih oz. ko jih bo imel, Jan odgovarja, da verjetno v *knjižni slovenščini in v jeziku okolja*: »Rad bi, da bi znali moj materni jezik.« Ula bi z njimi govorila *pravilno, kjer koli bi bila razen v Idriji; če bi bili pa v Idriji, bi jih pa sigurno navadila na idrijsčino, ker so v Idriji drugi otroci zelo alergični na tiste, ki niso iz Idrije.*

5.3.8 Šola

Kar se tiče rabe različnih varietet slovenščine in odnosa do njih v šoli, informanti večinoma pravijo, da učitelji niso (bili) občutljivi na rabo narečja. Ula se v zvezi z osnovno šolo spominja, da učitelji niso *maltretirali* učencev glede narečja, da pa je bilo *pri slovenščini pri kakšnih govornih nastopih treba* uporabljati *pravilno slovenščino*, glede učiteljev v Ljubljani pa pravi, da *verjetno ne bi tolerirali narečja* in da glede tega *znajo biti kar alergični*, posebej pri slovenščini. Jan komentira, da je bilo pri učiteljih v osnovni šoli *tako zelo odvisno: eni so zelo imeli ta razpon*, nekateri učitelji iz Idrije *tudi niso nekaj ful komplicirali*, pri drugih je bilo *bolj tako spontano vse skupaj*.¹⁹¹ Zdi se mu, da je *odvisno, kako človek dojema šolo: če je to neka uradna institucija, on ne bo prišel gor pa začel tako govoriti*, ampak bo že *malo avtomatsko postavljen, aha, zdaj sem pa v tem položaju, zdaj moram tako govoriti*. Tudi pri vsakem gimnazijskem učitelju v Ljubljani je odvisno, *koliko ima on tolerance do tega*. Meni, da *profesorji imajo nekje mejo in je treba bolj se približati tisti meji*, ker sicer *izpade malo čudno*, verjetno pri tem gre za *vprašanje tako osebnosti*. Nikoli ni doživel, da bi ga kak profesor opominjal glede govora, ko je nastopal.

Čeprav s precejšnje časovne distance, se tudi odrasli informanti spominjajo osnovne šole in gimnazije. Ita poroča, da jim *glede tega niso ful težili, da morajo zdaj pa ful se potruditi*, so se pa, ko so bili vprašani, *kar potrudili govoriti pogovorno slovenščino*, toliko da niso *klamfal čisto te naše narečne raznorazne*. Tim je imel *težave pri slovenščini že v Idriji*, povzročali sta jih predvsem *slovnica in učiteljica*, ki je govorila *čisto pravilno slovensko* in je vztrajala, da *kljub temu da si imel dve ali tri slovenščino, si moral skozi hoditi na dopolnilni pouk, ker je rekla, da ona bo njega naučila slovensko govoriti*. Tim komentira, da *misli, da je že umrla, samo on še zmeraj ne (neraz.) čisto pravilno slovensko*. Glede drugih učiteljev se ne spomni natančno, *misli, da se jim je poznalo, da so iz Idrije, so se trudili govoriti pravilno slovensko, ampak se je slišalo kdaj, da so pač Idrijci*. V srednji šoli, če si bil vprašan, *si mogoče probal malo bolj po slovensko*, čeprav *se ne spomni, da bi se prav trudil*, so pa v srednji šoli v Ljubljani učitelji

¹⁹¹ Pri tem si lahko zastavimo vprašanje, ali to opažanje kaže morda na spreminjanje odnosa v smeri večje sprejemljivosti narečij in drugih varietet neknjižne slovenščine. Informantka, dijakinja, ki je v doktoratu ne obravnavam, je omenila izkušnjo dela v vrtcu, kjer je opazovala, da vzgojiteljice prav tako govorijo različno in da predvsem mlajše veliko uporabljajo cerkljanščino. Raziskava o odnosu do narečja med osnovnošolskimi učitelji v okviru izbirnega diplomskega seminarja (Krašna in Luzar 2010) ni potrdila tovrstne hipoteze, je pa res, da je bil vzorec majhen in nereprezentativen.

govor kar velikokrat popravili tudi pri drugih predmetih. Glede jezikovne rabe v povezavi z vrtcem in šolo pri otrocih odraslih informantov prim. predhodni razdelek.

5.3.9 Ozaveščenost prilagajanja

O ozaveščenosti jezikovnega obnašanja (prim. razdelek 2.1.6.4) pričajo izjave informantov, ki so večinoma trdili, da se o tem niso spraševali in se s tem več kot toliko niso ukvarjali, so pa ob pogovorih z mano o tem začeli bolj razmišljati: v intervjujih so o tem vsi govorili suvereno, brez zadrege, popolnoma jim je bilo jasno, o čem sprašujem (to velja tudi za številne druge, s katerimi sem se doslej o tej tematiki pogovarjala iz osebnega in strokovnega zanimanja).¹⁹²

Informanti večinoma povejo, da je njihovo prilagajanje oz. prevzemanje značilnosti drugega govora potekalo oz. poteka *avtomatsko*. Ula pravi, da se glede govora nikoli ni spraševala, da je njen *avtomatski odziv*, da govori z *ljudmi, ki jih ne pozna, zmeraj pravilno slovenščino*. Misli, da *mogoče ima to, da malo sortira ljudi, kam jih dati, in dokler jih ne pozna, je ponavadi zmeraj odziv neka pravilna slovenščina*. Pri Iti je razvidno, da spreminjanja svojega govora nima povsem ozaveščenega, saj pravi, da po selitvi v Idrijo ni spremenila svojega govora, češ da *nikoli ni čutila potrebe, da bi se prilagajala, nekemu novemu narečju pa sploh ne*, je pa iz posnetkov razvidno, da je prevzela določene značilnosti spodnjeidrijskega in idrijskega govora (prim. analizo njenega korpusa v razdelku 4.3.2). Eva v zvezi z govorom z otrokoma komentira, da *funkcionira po difoltu, kakor funkcionira, pač tisto, kakor imaš nekako vrojeno*, in da se *s tem vprašanjem govora sploh ni ubadala*. Glede jezikovnih izbir poudarja: *»Jaz se nisem odločila za to.«*

Jan pravi, da prilagajanje *deluje po njegovo čisto tako čisto spontano, vsaj on ima občutek, da se s tem ne ukvarja*: *»Pač sem postavljen v neko situacijo, in aha, okej, pač tako moram govoriti in o tem sploh ne razmišljam in tudi ni, da bi me zdaj nekaj ful motilo.«* Z drugimi besedami: *»Mislim, to je zelo zanimiva zadeva, a ne, kako se v hipu, pa ne da bi sploh rekel: ‚Aha, zdaj je pa tam še eden prišel, zdaj on pa tako govori, zdaj moram jaz tako govoriti, zato da me bosta oba razumela.‘«* Nazorno pojasnjuje: *»To po moje je malo čisto vprašanje vsakega človeka, ki si, bom rekel, izdelal nek sistem, po katerem pol deluje. In je to res po moje nezavedno, da se mu izdelal tak sistem in pol vidi, aha zdaj sem v tej situaciji, zdaj bom tako govoril. In to pride pol preko izkušenj, a ne, saj zdaj sem jaz to štiri leta delal recimo, a ne, in se razvije pol nek sistem, nek kalup, a ne, po katerem človek deluje.«*

Tim misli, da prilagajanje z drugače govorečimi poteka *podzavestno ali rahlo zavestno*, glede govora z otroki pa *bi bolj rekel, da je avtomatsko*: *»Ko mu razlagaš, se nekako preklopiš, kot, bom rekel, kot v*

¹⁹² Glede preklapljanja bohinijskih govorcev (v pogovorni jezik pri pogovorih z neznanci) Dolžanova piše, da je lahko »zavestno, zdi se pa, da je pogostejše nezavedno, saj marsikdo ne prizna, da je sprva govoril drugače« (Dolžan 1987: 33).

šoli, ne, ko si prišel k tabli pa si probal slovensko govoriti. [...] Ne da bi prav tisto zavestno, ja, zdaj pa zato, ker z njim govorim, pa mu bom nekaj razložil, da mu bom pravilno slovensko.»

5.3.10 Dejavniki, ki vplivajo na govorno obnašanje

Pri utemeljevanju in komentiranju (ne)prilagajanja pri govornem obnašanju (lastnega in tudi pri drugih) informanti omenjajo sledeče dejavnike:

- osebnostne sposobnosti, npr. posluš za jezike (Ula),
- osebnostne lastnosti, npr. prilagodljivost (Ula),
- stališča oz. odnos do lastnega govora, npr. ponos, občutek povezanosti govora z lastno identiteto (Eva, Jan)
- vrsta in intimnost odnosa, poznavanje posameznikov, pogostost stikov (večina informantov),
- čas, ko sta se posameznika spoznala (Ula npr. pojasnjuje, da kljub temu, da sta si s fantom zelo blizu, z njim govori *čisto pravilno*, saj ga je spoznala, ko je bil to že njen običajni način komunikacije z drugače govorečimi, medtem ko s cimrama, ki ju je spoznala prej, uporablja narečje)
- nerazumljivost in nerazumevanje narečja (Ula, Ita),
- neprimernost narečja za določene sogovorce in kontekste (Ula npr. omenja *višjo družbo* in profesionalne stike zunaj kraja, kjer se to narečje govori; Ita *jezikovno izobražene* sogovorce)
- tema pogovora (Eva se zaveda preklopa ob prehodu k bolj strokovni temi),
- regionalni karakter (Ula).

Informatorji tako na svoj način izpostavljajo večino dejavnikov, ki so navedeni v relevantni znanstveni literaturi (prim. npr. Škofic 1991: 218 oz. 1994: 573; Makarova 2004: 288–289 oz. razdelek 3.5, glede povezave med jezikovnim obnašanjem in socialnopsihološkimi dejavniki pa razdelek 2.1.6), dodajajo pa tudi nekaj izvirnih.

5.3.11 Jezikovne značilnosti govora

Odgovori na vprašanja o jezikovnih značilnostih lastnega govora kažejo na zelo različno jeziko(slo)vno občutljivost oz. ozaveščenost posameznih informantov. Nekateri npr. dokaj natančno opišejo, kaj spreminjajo, ko spreminjajo svoj govor v smeri proti standardu, drugi skorajda ne imenujejo niti ene jezikovne značilnosti. Eva recimo odkrito prizna: *»Ne znam ti pa, ne poznam toliko jezika pa značilnosti jezika, da bi ti vedela to prav razložiti,«* in na večkratna vprašanja o tem odgovarja z opisovanjem načina govora (recimo *prav malo skozi nos* pri starejših ženskah), slušnega vtisa (*zavijanje*), večkrat pa tudi opisuje temo ali kontekst pogovora, kjer spreminja svoj govor: *drugačna raven pogovora; doma so tiste običajne teme, ki ne rabijo niti ne toliko premisleka in pol avtomatično spustim tudi te zavore, da je govor bolj v dialektu*. Tudi pri drugih informantih je to vprašanje povzročilo nekaj zadrege in tuhtanja,

recimo pri Timu: »Kaj pa spremenim, pa res ne bi vedel, mogoče v celem stavku probam čim več besed pravičnih slovenskih povedati pa malo manj mogoče zavijati« in pri Uli: »Ma ne vem, saj niti ne znam povedati.« Sicer Ula misli, da spremeni prav vse, velikokrat ji je kdo rekel, kot da bi program zamenjala. Redko se ji zgodi, da bi pomešala sploh, da bi z nekom govorila nekaj na pol, to se ji zelo redko zgodi..

Informanti sicer največkrat izpostavijo pripornik γ in, zanimivo, nekajkrat ob tem omenijo tudi h : Tim recimo pravi, da pri drugih predvsem g h zbujata pozornost, Ula pa, da pri spreminjanju govora ne uporablja γ -jev ne h -jev, in podobno Jan, da so najbolj podvrženi spremembam oni, kaj so že, ti γ -leni pač g -ji pa h -ji. Podanih je tudi nekaj konkretnih primerov, kot npr.: »Pomayat pa pomahat, to je tudi blazno zabavno« (Jan). Glede g -ja Tim pravi, da ga težko govori, tudi če se pomatra, se mu zdi, da se prav malo zagolta. Enkrat je omenjen tudi w , ki ga je pri snemanju telefonske tajnice skupaj z γ -jem Ita probala eliminirati.

Več informantov izpostavi samoglasniške variable: v zvezi s spreminjanjem govora spremembe vokalov (Jan), tiste prav ta hude dvoglasnike, ki jih proba prevesti v ta pravo in vokale, ki bi jih pri javnem govoru sigurno omilila (Ita). Kanomeljski dvoglasnik uo v nasprotju z idrijskim dolgim u : omenja Ula, ki se ji zdi, da njena stara mama ful veliko besed drugače obrne kot ona, bolj po kanomeljsko; kot primer poda *ka'nuomlsku* (tako stara mama) v nasprotju s *ka'nu:mlsku* (tako Ula sama). Enkrat je omenjeno akanje, vendar je pojav najprej označen kot *sklanjatve*, v nadaljevanju pa kot *četrti sklon ednine*, ki ga eden še zdaj ne more razumeti (Jan). Na moje vprašanje, če misli primer kot *widm mama recimo*, Jan to potrdi.

Več komentarjev je deležno besedišče: informanti navajajo, da so pri govornem prilagajanju oz. pri rabi drugih varietet sprememb deležni kakšni izrazi (Jan), da ne uporabljajo narečnih besed oz. besed, ki jih pač moj sogovorec ne bi razumel (Ita), da poskušajo čim več besed pravičnih slovenskih povedati (Tim).

Informanti izpostavljajo tudi način govora oz. slušni vtis: bolj zategnemo (Tim), to zavijanje (Eva), ob tem pa še ene naglase, poudarke (Ita) ter kakšen tak ∂m pa a , ki ga recimo lih malo drugače zavijem kot ostali oz. kako zvenijo ene besede (Ula).

Glede sprememb v narečnem govoru zaradi pogostih stikov z drugimi jezikovnimi varietetami imajo različni informanti različna mnenja. Ula, Ita in Jan pravijo, da se njihov narečni govor ni spremenil (Jan utemeljuje: »To sem tudi jaz se odločil, da tega ne bom spreminjal.«), Tim pa misli, da se mu je govor spremenil: »Glede na to, koliko sem jaz pač izven Idrije preživel pa pač v kakšnih situacijah sem se nahajal [...] Sploh če primerjam, saj pravim, s takimi ali mojimi starši ali pa taki, ki recimo niso šli nikoli ven.« Izpostavlja, da mu mogoče skozi bolj ostajajo te bolj pravične besede, česar se zaveda tudi Ula: »Včasih kakšne take, prav one idrijske besede, ki jih pa ne uporabljam tako zelo redko, kakšni frzeklni ali pa kaj takega, se včasih ne morem spomniti, edino to, ker jih že toliko kajta nisem uporabljala.«

Oba moška informanta poudarjata, da se narečje spreminja. Jan izpostavi kot problem, da *ni več čisto tisto, kot je bilo*, da so se *tudi določeni izrazi porazgubili ali pa niso mogoče čisto ono pristni*. Govor *izpred petdesetih let* bi bil recimo *dosti bolj avtentičen, zato ker avtomatsko prihajajo stvari notri*. Tim ugotavlja, da so spremembe glede na predhodne generacije predvsem v besedišču. Pravi, da mu *mogoče skozi bolj ostajajo te bolj pravilne besede*. Če bi njegov *fotr sigurno rekel »jes sn γwišn«*, on že reče *»sn prepričan«*, tudi reče *»sn γwišn«*, ampak se mu *zdi, da bo prej rekel »sm prepričan«*. Najbolj torej se spreminja besedišče, *mogoče ne toliko cele stavke po slovensko govori, ampak tisto pa g bo h, i bo tudi zategnil, o, u bosta tudi taka, kot bosta, ampak besedišče misli, da pa se mu je spremenilo, da uporablja več pravih besed*.

5.3.12 Govor o govoru

Zagotovo je pri interpretaciji govora o govoru treba upoštevati tudi vpliv izrazja, ki sem ga kot oseba, ki intervjuva, uporabljala v vprašanjih. Trudila sem se uporabljati čim bolj nevtralne izraze za poimenovanje različnih jezikovnih varietet in pojavov, ko pa so informanti sami uvedli določena poimenovanja, sem načeloma ta tudi sama prevzela v nadaljnjih vprašanjih (prim. transkripcije intervjujev v prilogi 8.4.4 na CD-ju).

Izrazje, ki ga informanti uporabljajo za govor o govoru, je sicer povedno samo na sebi. Ita recimo pri govoru o standardu uporablja samo izraz *pogovorna slovenščina*, medtem ko Eva predvsem *lepa, pravilna, pogovorna slovenščina* oz. *govoriti lepše, bolj pravilno*. Za poimenovanje ene od svojih jezikovnih varietet Jan edini uporablja poimenovanje *knjižno (pogovorno)*, Ula pa edina *ljubljanščina* oz. *govoriti (po) ljubljansko*¹⁹³ (drugi izraz uporabljajo samo pri opisovanju lastnih jezikovnih stališč do govora Ljubljančanov). Predvsem Ula uporablja poimenovanje *pravilen/-lno* za označbo svojega lastnega govora, medtem ko drugi (najpogosteje Tim) za označbo govora, za katerega se v različnih okoliščinah trudi, vendar ga v resnici nikoli ne govori, ali za označbo govora, primerne ali uporabljanega v šolskem okolju. *Nomen est omen*, bi lahko rekli, saj način govora o govoru kaže na različno dožemanje in vrednotenje posameznih varietet pri posameznih informantih.

Informanti največkrat uporabljajo glagole, kot sta *govoriti* oz. *uporabljati* določeno varieteto, pri narečju¹⁹⁴ se pojavljajo tudi *tolči* (le pri Uli (štirinajstkrat) in Evi (štirikrat); Ula recimo pravi, da *večina, ki jih gre v Ljubljano, tolče po idrijsko, ona pa ni tak človek, da bi tolkla lih po svojo*),¹⁹⁵ *vleči* (dvakrat

¹⁹³ Kot ugotavlja Škofic-Guzej (1994: 573) glede svojih prekmurskih informatork, ki jezik, ki ga uporabljajo v neformalnih okoliščinah v Ljubljani, imenujejo tudi ljubljanski, to ni »ljubljanški pogovorni jezik (kot ga govorijo na primer Ljubljančani sami), ampak bolj kot ne različica pogovornega jezika, kot so si ga oblikovale ob približevanju svojega domačega govora slovenskemu knjižnemu zbornemu jeziku oz. (ker živijo v Ljubljani) slovenskemu središčnemu pogovornemu jeziku.«

¹⁹⁴ Prim. prekmurske govorke, ki »izražanje v svojem narečju [...] strogo drugače poimenujejo – *gučajo* namreč samo, ko uporabljajo svoj J1« (Škofic-Guzej 1994: 572–573).

¹⁹⁵ Ta izraz za označevanje govora v narečju zasledimo tudi pri komentarjih dijakov glede mojega narečnega nastopa pred razredom (prim. Bitenc 2014a: 326, op. 11).

pri Evi in enkrat pri Iti, ki za svojo teto pravi, da *tako po ljubljansko vleče*), pri Iti po enkrat tudi *klamfati* (pravi, da si se v šoli potrudil, da nisi klamfal čisto te naše narečne raznorazne), in *peti* (pravi, da so ji med drugimi najlepša narečja ob obali, *ker tako pojejo lepo*).

Za narečni govor se najpogosteje uporablja izraz *narečje*, ki se v transkripcijah intervjujev pojavi sto devetkrat. Izraz *dialekt* kar osemnajstkrat uporabi Eva, in sicer v različnih besednih zvezah, tudi sinonimno izrazu *govor* (npr. *sem pa imela sodelavca, ki mu je šel pa moj dialekt, moj govor blazno na živce; ata in mama sta drugega dialekta; ne pišem v slengu, dialektu, jaz vedno pišem pravilno slovensko*), pri Iti in Janu se izraz pojavi po enkrat (Ita: *se tudi ne spomnim, da bi imela s tem kakšne hude težave, s tem prevodom iz dialekta*; Jan: *ljubljski dialekt*). Izraze *(po) domače, domači (dialekt)* Eva in Tim uporabita enkrat, Ita dvakrat (na moje vprašanje pojasni, kaj pomeni: *ja, saj veš, po kanomeljsko*).

Narečje je večkrat poimenovano po kraju, kjer se govori. Oznako *idrijsčina* ali govoriti *(po) idrijsko* uporabljata predvsem Ula in Tim (Ula *idrijsčino* omeni devetkrat (npr. *jaz ne morem tam lih u idrijsčini tolči*), *(po) idrijsko* pa kar štiriintridesetkrat (npr. *ata je govoril čisto idrijsko, totalno, zaprisežen Idrijec; veliko mojih prijateljev reče, da jim je idrijsko narečje ful lepo*), Tim *(po) idrijsko* petnajstkrat); pri drugih informantih se poimenovanje pojavlja v glavnem v zvezi idrijski karakter, o katerem sprašujem. Eva imenuje *žirovščino* (enkrat), tudi *(po) žirovsko* (trikrat, npr. *sem samo skozi vrata prišla pa sem začela žirovsko tolči*), Ula *prfarščino* (dvakrat, npr.: *v šolo sem šla k Fari, je bilo itak vse pač v prfarščini*) in *kanomeljščino* (dvakrat; npr.: *mogoče tudi med sabo nismo govorili tiste ta trde idrijsčine ne kanomeljščine*), pri Iti in Uli zasledimo *(po) kanomeljsko* (enkrat oz. štirikrat: Ula: *sem jaz z mamo itak tolkla čisto po kanomeljsko*), Ula pa svoj govor pa slikovito opiše kot *eno mešanico prav vsega, in idrijsčine in prfarščine in kanomeljščine in krniščine, vsega*.

Za zamenjavo varietete pri vseh informantih zasledimo izraz *preklopiti* oz. *preklapljati* (pri Uli in Evi, pri katerih do pojava pogosteje prihaja, šestkrat, pri ostalih po enkrat; Eva pravi, da *kakor je pogovor bolj formalen, avtomatično preklopi*), pri Uli tudi *zamenjati* (o sestri pravi: *fanta ima iz Cerkna in itak ji pač ni treba niti zamenjati narečja*), pri Iti pa *spremeniti se* (v zvezi z Evo pravi: *ona ima drug odnos do tega, nekak se hitro spremeni, se hitreje približa tej pogovorni slovenščini*). Za približevanje drugi varieteti zasledimo izraza *prilagajati se* (Ula trikrat in Eva enkrat) in pri Iti *približati se* (sedemkrat, npr. *se mi zdi, da je del bontona pogovornega, da se jim jaz v tem smislu malo približam*), za ohranjanje narečja *ohranjati* (Janu se glede narečja zdi, da je *kar pomembno ga ohranjati*), za opuščanje *pustiti* (Ula pravi, da *skozi posluša, da je čisto pustila narečje*).

Pri govoru o standardnem jeziku oz. varieteti, ki jo sami uporabljajo v ljubljanskem okolju, zasledimo različne izraze.

Izraz *knjižni* oz. *knjižno* sem pri Uli recimo v vprašanjih uporabila nekajkrat, ona pa v odgovorih nikoli, prav tako ne Tim. Največkrat ga je (tudi preden sem ga izrekla sama) uporabil Jan, in sicer štirikrat v zvezi *pogovorni knjižni* za poimenovanje varietete, ki jo sam uporablja v formalnih okoliščinah (npr.: *pri nastopu res probam čisto pogovorno knjižno govoriti*), dvakrat pa samo *knjižno* (npr. o govoru doma: *pač ko prideš, ne boš govoril zdaj knjižno slovensko*). Ita in Eva sta izraz uporabili samodejno, vedno pa v zvezi s formalnimi šolskimi situacijami: Ita v zvezi z otroki (*so jih opozorili, da morajo pač uporabljati te knjižne besede*), Eva kot poimenovanje za varieteto, ki jo je uporabljala pri vodenju šolskih prireditev (*tisto bolj knjižno slo-, bolj pravilno slovensko, no*).

Najpogosteje se pojavlja izraz *pravilen* oz. *pravilno*, in sicer predvsem v zvezah *pravilno (slovensko), pravilna slovenščina*, tudi *pravilne besede* in *pravilna raba*. Največkrat ga uporabita Ula (sedemindvajset pojavitev) in Tim (enaindvajset) (sama sem ga uporabila le nekajkrat, ko sem se v vprašanjih sklicevala na njuno imenovanje), nekajkrat se pojavi tudi pri Evi (sedemkrat) in Iti (trikrat). Kot primer navajam Ulin odgovor o govoru z neznanimi ljudmi: »Mislim, da je moj avtomatski odziv z ljudmi, ki jih ne poznam, zmeraj *pravilna slovenščina*. [...] Recimo če v Ljubljani nekoga spoznam na novo, bom zmeraj *pač*, ne vem, vsaj par prvih besed, bojo zmeraj *pravilne*.« Navajam še Itin komentar o pomoči otrokom pri šolskem delu: »Pa če napiše po domače, mu boš rekel: ‚To se pa tako *pravilno* napiše,‘« in Evino oznako, da njeni otroci *pravilno* govorijo.

V več primerih se kaže, da je *pravilno* sinonimno drugim uporabljenim izrazom, recimo *pogovorni* ali *knjižni slovenščini* (ko govori o Evi, Ita pravi, da z otroki *uporablja pravilno oz. to pogovorno slovenščino*; pri govoru o rabi knjižne slovenščine pa Eva: *tisto bolj knjižno slo-, bolj pravilno slovensko*), pri Uli pa sta sinonimno rabljena izraza *pravilno* in *ljubljsko* (npr. »Kadar sem doma, se mi zdi, da mi je včasih pred našimi malo nerodno z njim [s fantom] govoriti čisto *ljubljsko*, pa včasih tudi kaj takega rečem, ampak kadar sva pa tako, da kam greva pa to, pa čisto, mislim, čisto *pač* *pravilno*.«)

Izraz *slovensko* v pomenu *knjižno* oz. *standardno* zasledimo samo pri Timu, vendar pri njem kar sedemkrat (npr.: *v šoli, ko si prišel k tabli, pa si probal slovensko govoriti*).¹⁹⁶

Izraz *ljubljski* oz. (*po*) *ljubljsko* najdemo v zvezah *ljubljsko narečje*, *ljubljski sleng*, *ljubljski dialekt*, tudi *ljubljsščina*, desetkrat ga uporabi Ula, pri kateri je, kot rečeno, poimenovanje sinonimno poimenovanju *pravilno* in prav tako poimenovanju *pogovorno* ter ga uporablja za poimenovanje varietete, ki jo (je) uporablja(la) sama¹⁹⁷ (npr.: *sem toliko posvojila to ljubljsščino v Ljubljani in niti*

¹⁹⁶ Prim. prekmurske govorke, ki (ob izrazih *pogovorni* ali *ljubljski*) prav tako uporabljajo izraz *slovenski jezik* za »izrazni vez, ki jim služi za sporočanje v neuradnih govornih položajih zunaj domačega govornega okolja – na primer v Ljubljani ali kjer koli drugje v govornem stiku z besedniki, ki ne razumejo prekmurskega narečja« (Škofic 1994: 572–573).

¹⁹⁷ Prav drugi navedeni citat v oklepaju iz drugega intervjuja z Ulo kaže, da je v letih, ki so minila od snemanja in prvega intervjuja, deloma spremenila svoje strategije govornega obnašanja.

ne uporabljam več toliko neke pogovorne, pogovornega pod narekovaji ljubljanskega slenga), čeprav na nekem mestu glede poimenovanja kaže negotovost: »Tudi na faksu uporabljam pretežno pravilen jezik ali pa bolj nek mogoče ljubljanski sleng, ne vem, kako bi temu rekla.« Pri drugih informantih se poimenovanje *ljublanski/-sko* pojavi redko in izključno pri opisovanju govora drugih (Itine tete recimo, ki po mnogih letih življenja v Ljubljani *toliko po ljubljansko vleče*; Jan pa pravi, da ljudje, ki uporabljajo *ljublanski dialekt, blazno radi uporabljajo angleške izraze*), pri izražanju stališč do tega govora, do katerega večkrat vzpostavljajo distanco (Eva pravi, da tudi v Ljubljani ne govori *po ljubljansko, ker to je ne potegne*). Le Ula torej izraz *ljublansko* uporablja sinonimno izrazu *pravilno*, pri drugih informantih pa je med njima pomenska razlika (Tim za svojega strica pravi, da zaradi selitve v Ljubljano govori *ne bom rekel ljubljansko ampak pravilno slovensko*; Eva o svojih varietetah: *tisto bolj knjižno slo-, bolj pravilno slovensko, da bi rekla, da bi pa v Ljubljani začela po ljubljansko vleči, se mi zdi, da pa ne*).

Samostalniki, ki jih zasledimo za poimenovanje govora, so tudi *naglas, govorica* in *način govora*. Izraz *naglas* (glede rabe izraza v slovenskem in angleškem jezik(oslo)vnem prostoru prim. op. 24) se štirikrat pojavi pri Timu, npr. v govoru o sodelavcih (*govorica jim je zanimiva, moj naglas*) in otrocih (*so že v vrtcu rekli, da moramo lih malo pomerkati, da ima hud naglas*). Samostalnik *govorica* petkrat uporabi Tim (npr. v Gorici *imajo tudi oni specifično govorico, zato se ni nihče kaj zlo spotikal ob to mojo govorico*), Eva in Jan pa po enkrat (pri Evi je uporabljen sinonimno govoru: *imam en svoj govor, eno svojo govorico to pogovorno*). Tim uporabi tudi imenovanje *način govora oz. govorjenja* (dvakrat), pravi recimo, da mu je bil *način govorjenja* dveh Koprčanov *antipatičen*.

5.3.13 Jezik intervjujev

Jezik intervjujev variira glede na več dejavnikov. Eden od njih je tema pogovora: standardnih elementov je več, ko informanti govorijo o službenem delu ali jeziku kot ko govorijo o vsakdanjih temah, kot so otroci, počitnice, hobiji ipd., kar je posebej opazno pri Evi. Premika od narečja v smeri proti standardu pri govoru o jeziku se tudi sama zaveda in pravi, da je to »že zaradi tega, ker je tema pogovora, to, bolj, kako bi rekla, ne bom rekla lih strokovna, ampak ni zdaj to ono, dobro prej otroci, mogoče bo čutiti razliko.« Opazen je tudi vpliv odnosa, ki ga imam s posameznim informantom, kraja srečanja in časa, ki sva ga z informantom imela na razpolago za pogovor: pogovor z Ito je bil recimo obakrat zelo sproščen, saj gre za mojo daljno sorodnico, s katero se pozna že od otroštva in s katero sem se v času intervjuja večkrat srečevala pri skupni vožnji na relaciji Idrija–Ljubljana. Za Evo, s katero sem se srečevala le pri teh skupnih vožnjah kot študentka, se po drugi strani zdi, da je imela intervju za bolj formalen dogodek in da je pri njenem dožemanju mene kot osebe, ki intervjuja, izstopala moja vloga raziskovalke in slovenistke; obakrat sva se srečali v njeni službeni pisarni in predvsem za drugi intervju imeli omejen čas. Zanimivo je jezikovno prilagajanje Tima, s katerim sva se ob intervjuju res prvič srečala, a je sicer izraziti narečni govorec tudi v ljubljanskem okolju (prim. razdelek 4.3.5). Tudi sam se med intervjujem zaveda, da z mano govori *pol na pol recimo*, kar negotovo pripiše temu, da se *relativno*

ne pozna. Po drugi strani je razvidno, da sta dijaka, čeprav sem Jana spoznala šele zaradi raziskave, Ula pa je bila prej le bežna znanka, uporabljala svoj narečni govor brez večjih odmikov. Ula to eksplicitno izrazi, ko pravi, da govori *tako, kot govori doma; idrijsko varianto* (Ula), pri Janu pa to razberemo iz izjave v kontekstu pogovora o narečju, da *v bistvu najboljše se pa počuti, če lahko tako govori kot zdaj*. Za potrditev vseh teh opažanj bi bilo treba izbrati izseke iz intervjujev in jih podrobneje analizirati, tudi s stališča izbranih jezikovnih variabel.

Z jezikovnega stališča pri intervjujih pritegne pozornost tudi pojav kodnega preklapljanja, ki je pogosto povezan s poudarjenim, glasnejšim govorom ali spremenjeno intonacijo. Del z več standardnimi elementi se navadno pojavi:

– kot oblikovan odgovor ali izjava po dolgem procesu razmišljanja, polnem premorov, napačnih začetkov, diskurzivnih označevalcev ipd., npr.

- ne jes sn kar se teya tiče .. mism de sn kok bi rekla promašan slučaj kar se teya . ja . se mi zdi de ja . ne wi:m de nekək . ne neč . ka tud ni tri: misəm se ni tri:ba a wi:š kej čem rečt . nkul (poudarjeno) nisl čutila potre:be de bi se pərlagajala nekmu . noumu narečju pa sploh ne . zakaj narečju? narečje maš itak soje a ne (Ita)

– pri oponašanju ali citiranju nekoga, ki govori standardno:

– ona tu:k pa lublansku uli:če [...]de ne bi nkul [...] riekū nikoli nikoli de je ona ad ki: dəryuod dama . a wi:š na wi:m (oponaša moževo teto) bomo imeli pa vse novo a wi:š kej čem rečt misem je ni besi:de skori ka bi ti riekū ta je bla pa z Idərje (Ita)

– ker . neya ya tud widn ne . ima . sploh takat kədər če mal mažawat a ne kədər če bit di:c a ne . ə . ima . misn . joj . prou kmet a ne . misn . loh b mu ri:ku de ya okateyoriziraš kət kmi:ta yledi: na yoworica a ne . tud hu:d a ne kət medwed pa ... (zvonjenje telefona) . in ima takat duost bel bəm ri:ku pa idərsku yawəri kət recimo ne wi:m če prie (preklop) ati mi daš čokolado . en jajček bi . a ne . takat kədər bəm ri:ku se če mal . tak shinaut a ne sn zdi de zlo uporablja tak a ne . (deloma preklop) ati a se yre:wa iyrat a ne . kə ya slišiš ydaj pa jez bi se jeyrou a ne . se n zdi de takat kə komunicira s taba kət nə wi:m če dabit twoja pozornost se n zdi de kər uporableje take bel prawilne . al pa kə kej razlaya . nə wi:m . (delni preklop) a ne de ati de so nə wi:m u zemli so pa tud newarne snowi a ne . na reče nawa- newarne snowi nə reče tu:k pa idərsku (Tim)

– pri oponašanju samega sebe oz. ponazarjanju preklapov v drugo (standardno) varieteto, npr. pri govoru z otroki

- se jest tud γdaj kar je u:nu kək bi rekla že blizu teya de bom al zakrčala al ni:ki (poudarjeno)
Polona prosim pejt si umit zabie rečem Polona prosim a ne nekaj pruobaš poudart tista mogoče
(poudarjeno) resnost zahtewe al pa tista stopna de si že ni:k blizu de boš . ni:ki na vi:m kaj še
(smeh) (M: kot uradn policaj adreaɣirau) – tako tako a ne poberi cujne a ne pospravi copate
rečes gdaj tistu ne ka pruobaš stapnowat edin tu: nekaj se mi zdi de . tu: tud jest a ne

5.3.14 Snemanje

Nekateri informanti so komentirali samosnemanje. Eva je pri prvem intervjuju kmalu po snemanju trdila, da je *to* čisto zanemarila, da je čisto pozabila in je smeje opisovala: »Sem se morala prav spomniti, kadar sem šla lulat, aha, pol sem hitro nesla tisto ven, sem samo odložila na stopnice, ono, a veš, že ko sem se usedla.« Ob drugem intervjuju v nasprotju s prvim pravi, da se je *tja* in sem spomnila kdaj, da ima in je to *morda* malo vplivalo na to, kako je govorila: »Malo sigurno po mojem, a veš, to je avtomatično, kakor vidiš, da si pod nekim nadzorom.« Tim meni, da je bilo mogoče na začetku malo tako, da se je obremenjeval s tem (poroča o spodaj zapisani izkušnji s tajnico), hkrati pa zatrjuje, da je potem na snemalnik pozabil *dosti* hitro in da se je zavestno prej odločil: »Na primer če je pač tema seks, je tema seks in ne bom spreminjal ali pa ne bom govoril tega, zato ker če vsak dan se na iste teme hecamo, se na iste teme hecamo; de bom jaz zdaj začel nekaj drugega, bo oni na ta drugi strani me skozi: ‚Kaj je s tabo danes?‘« Ula z večletne časovne razdalje od snemanja (pri drugem intervjuju) pravi, da se ne spomni, nima pa v spominu tega, da bi se ji zdelo takrat to ful nekaj tako.

Pri nekaterih informantih so posamezni sogovorniki opazili snemalnik. Jan sošolcu na njegovo vprašanje odgovori, da nosi diktafon in doda: »Lahko kaj poveš, če češ.« Na sošolčev komentar »Medicina smrdi,« se oba smejita. Ko diktafon opazi Janova mama, postane v pogovoru očitno zadržana, Jan pa negoduje nad njeno reakcijo, ji pove, zakaj rabim posnetke, in pojasni: »Jaz sem se že čisto navadil« (prim. transkripcijo J4 lokalni bližnji 4). Evina otroka je čisto fasciniralo, ko jima je zvečer povedala glede snemanja, o komičnem dialogu s službeno tajnico pa slikovito poroča Tim: »Prvo zjutraj, ko sem prišel, ne, pa sem imel čisto tam pri računalniku, ne, ena sodelavka, pač ta tajnica naša, je prišla: ‚O, kaj imaš pa tam?‘ ne, pa sem bil malo v dilemi, pa sem rekel, ‚Nič, empetri imam, ne.‘ Pa pol vzela: ‚A, jaz tudi iščem pa iščem,‘ ne vem, saj imam posneto, iščem pa takega brez ekrana, samo da je ono,‘ ne, pa sem si mislil, ja, okej, dobro, fajn.«

Čeprav je pri tovrstnem zajemu podatkov učinek opazovalčevega paradoksa (prim. razdelek 2.1.4) v primerjavi s sociolingvističnimi intervjuji znatno zmanjšan, pa tudi glede na komentarje informantov njegovega vpliva ne moremo povsem izključiti.

6 ZAKLJUČEK

6.1 Povzetek rezultatov raziskave in razprava

Raziskava na konkretnih študijah primerov petih geografsko mobilnih oseb (treh žensk in dveh moških, dveh dijakov in treh odraslih zaposlenih), ki se z Idrijskega dnevno ali tedensko vozijo v Ljubljano zaradi šolanja ali dela, prikazuje kompleksnost jezikovne rabe in družbenega pomena jezikovnih izbir. Analiza jezikovnega obnašanja posameznikov potrjuje hipotezo, da med poloma knjižnega jezika in narečja, ki sta v slovenskem jezikoslovju pogosto idealizirana kot edini sistemski (prim. Toporišič 2000; Smole 2004) in raziskovalne pozornosti vredni zvrsti (prim. Stabej 2007: 22), obstaja bogata govorna variantnost.

Rezultati študije kažejo, da se izhodiščni idiolekti informantov razlikujejo, kar lahko pripišemo dejstvu, da njihovi starši izvirajo iz različnih krajev in da so tudi sami živeli v različnih krajih v idrijski regiji (od Kanomlje do Godoviča); v različnih obdobjih življenja se jih je nekaj preselilo iz enega kraja v drugega. Pri Janu in Timu kljub selitvi iz Idrije v Godovič oz. Spodnjo Idrijo ne opažamo premikov proti črnovrškemu oz. spodnjeidrijskemu govoru, kar lahko pojasnimo tudi s posebnim statusom idrijskega govora kot govora regionalnega središča. Ula je med odraščanjem v Spodnji Kanomlji najverjetneje zaradi očetovega idrijskega porekla in stikov z drugimi Idrijčani kmalu usvojila in prevzela značilnosti idrijskega govora, Ita pa tudi po selitvi iz Spodnje Kanomlje v Idrijo v večji meri ohranja kanomeljski govor. Eva, katere starša izvirata iz Žirov in okolice, je med socializacijo v širši skupnosti v Idriji, kjer so živeli, od žirovskega govora kmalu prešla k idrijskemu, tako da so pri njej danes opazne le redke fonološke značilnosti govora njenih staršev. Pri Iti in Evi so tako opazne značilne kanomeljske oz. žirovske fonološke variante, pri Uli, Janu in Timu pa se pojavlja več značilnih refleksov idrijskega govora.

Raziskovalni korpus sestavlja izbor izsekov iz celotnega nabora posnetkov (skupno 46 ur, 56 minut in 9 sekund) celodnevne samosnemanja informantov, glede na različna merila (predvsem sogovorce in temo pogovora, pa tudi čas, kraj in formalnost situacije) v skupni dolžini 2 uri, 31 minut in 30 sekund. Pri odraslih smo večino posnetkov razvrstili v štiri glavne domene, ki predstavljajo pogovore z lokalnimi bližnjimi, otroki, s sodelavci o vsakdanji oz. strokovni temi. V dodatnih dveh domenah (lokalni neznanci in neznanci od drugod) so zaradi majhne količine posnetkov in pojavitev proučevanih variabel rezultati nezanesljivi in nerepresentativni. Pri obeh dijakih sem lahko opredelila primerljivi domeni pogovorov z lokalnimi bližnjimi in učitelji (pri Janu so slednji javni in zasebni), pri Uli še s sestanovalko in vrstniki od drugod, pri Janu pa s šolskimi vrstniki in vrstniki v glasbeni šoli. Pri primerjalni analizi so zasebni in javni pogovori z učitelji pri Janu združeni, obenem je izpuščena domena molitev s kratkima molitvenima obrazcema.

Informanti uporabljajo različne strategije govornega obnašanja, tako da jih lahko opredelimo kot različne tipe oz. profile govorcev. Če uporabimo terminologijo iz nemškega raziskovalnega projekta

(razdelek 2.2.3 oz. Niebaum in Macha 2014: 198), bi Ulo, ki ima izrazita dva ločena koda oz. varieteti, označili za kodno preklopljevalko (ang. oz. nem. *Code-Switcher*); Tim, ki v vseh domenah ohranja visok delež narečnih variant, je narečni govorec (nem. *Dialektsprecher*); Ito, Evo in Jana pa bi uvrstili med kodne mešalce (ang. oz. nem. *Code-Mixer*), čeprav so med seboj zelo različni – Ita in Jan se z višjim deležem narečnih variant tudi v ljubljanskem okolju v pogovorih s sodelavci nekoliko približujeta tipu narečnega govorca. Pri jezikovnem prilagajanju prihaja tudi do vmesnih oz. medvarietetnih oblik, ki niso niti del standardnega jezika niti del narečja in ki jih lahko interpretiramo kot rezultat številnih strategij kodnega preklapljanja in mešanja kodov: govorniki uporabljajo elemente različnih varietet in tako kažejo na družbeno bližino ali identifikacijo z več varietetami hkrati.¹⁹⁸ Upoštevati je treba tudi, da se govorniki ne prilagajajo toliko dejanskemu govoru sogovorcev, ampak bolj ali manj stereotipiziranim značilnostim jezika skupine, ki se ji želijo približati, oz. podobi samega sebe v odnosu do sogovorcev (prim. razdelek 2.1.5 oz. razdelek 2.1.6.2 za socialnopsihološko utemeljitev pojavov).

Zaradi majhnega števila informantov ni mogoče ugotavljati razmerja med variantnostjo in družbenimi dejavniki, analizirano gradivo pa kaže na pogostejšo rabo narečnih oblik pri moških informantih, kar je v skladu s t. i. sociolingvističnim spolnim vzorcem (na tovrstne zakonitosti kažejo tudi komentarji odraslega informanta glede govora z otroki), na značilno rabo slenga pri mlajših informantih ter na povezavo med jezikovno rabo in izobrazbo oz. področjem dela, pri čemer se pri vseh ženskih informantkah kaže relevantnost vloge t. i. jezikovnega tehnika pri službenem oz. strokovnem udejstvovanju (prim. razdelek 2.1.3 za obravnavo temeljnih družbenih vzorcev).

Od izbranih petih fonoloških variabel, treh samoglasniških in dveh soglasniških ((o), (ø), (e), (γ), (w)), je akanje (o) tisto, ki se spreminja najprej in v največji meri. Obenem se zdi, da je ta variabla pri informantih povsem neozaveščena, saj je nikoli ne omenijo v intervjujih (z izjemo posredne opredelitve pri Janu). Po drugi strani pa se kaže, da je variabla (g) izrazita značilnost narečja, t. i. stereotip. Standardne variante so pogostejše pri lastnih imenih, citatnih besedah in v stalnih besednih zvezah; primeri, kjer se narečna varianta po presoji informatorjev ne pojavi nikoli, so bili izločeni iz štetja.

Opravljen analiza sociolingvističnih intervjujev s poglobljenimi in izkušnjami informantov prinaša nekaj spoznanj o povezanosti jezikovne variantnosti s številnimi družbenimi in socialnopsihološkimi dejavniki, med katerimi so najbolj relevantni osebna zgodovina posameznika, njegove osebnostne lastnosti in jezikovne sposobnosti, družbena mreža, trajanje in narava jezikovnega stika, izkušnje, ki jih ima z jezikovno rabo v različnih okoljih, in z vsem tem povezana jezikovna stališča ter dojemanje povezave med jezikom in identiteto. Zaradi majhnega in nereprezentativnega vzorca ugotovitev seveda ni mogoče posploševati.

¹⁹⁸ Glede (rabe) izrazov knjižni, (knjižno)pogovorni in standardni jezik prim. op. 2 ter razdelke 3.2, 3.2.2 in 3.2.3.2; glede izraza (jezikovna) varieteta razdelek 3.2.3.1, glede izraza medvarieteten pa op. 65.

Kot precej različna se kažejo stališča posameznikov do lastnega govora, ki nihajo od izrazito negativnih (narečje ni lepo, je grobo, trdo, kmetavzarsko) do izrazito pozitivnih (narečje je zakon). Medtem ko imata posebno dijaka pozitiven odnos, kar morda kaže na spreminjanje stališč do regionalno obarvanih varietet, pa je ta predvsem pri odraslih ženskah relativno negativen. Pri Evi se v odnosu do narečja zazna svojevrstno dvojnost, ki je verjetno povezana z dejstvom, da se zaradi usvajanja žirovskega govora v primarni socializaciji nikoli ni povsem poistovetila z idrijsčino. Vsi informanti imajo lastni govor (čeprav nekaterim ni všeč) za pomemben del osebne identitete in se čutijo povezane z njim, kar se morda zdi zanimiv paradoks.

Negativna stališča do lastnega nestandardnega govora so bila sicer dokazana v več raziskavah v drugih jezikovnih skupnostih in jih lahko interpretiramo kot jezikovno manifestacijo družbene nadrejenosti oz. podrejenosti, ki je povezana s sorazmerno univerzalno dihotomijo narečje – standard. Pri raziskavah s tehniko prikritih dvojic bi npr. pričakovali, da bodo govorci nestandardnih varietet svojo govorno varieteto, ki jim predstavlja element skupinske identifikacije in osebne identitete, ocenili višje vsaj glede solidarnostnih lastnosti (npr. prijaznost, všečnost; v nasprotju s statusnimi, npr. izobraženost, inteligentnost), vendar tudi pri teh svoj govor vrednotijo negativno (prim. razdelek 2.1.6.1.1). Tudi v slovenskem prostoru (prim. razdelek 3.6.2 oz. Bitenc 2014a) so idrijski dijaki govorko domačega narečja ocenili nižje tako pri statusnih kot pri solidarnostnih lastnostih, ljubljanski dijaki pa nižje pri statusnih lastnostih in višje pri solidarnostnih (prim. tudi rezultate študije, kjer pri ocenah lepote različnih narečij pri predstavnikih rovtarske narečne skupine v primerjavi z drugimi skupinami izstopa nizek delež tistih, ki so kot najlepše ocenili lastno narečje (razdelek 3.6.1 oz. Lundberg 2014: 247)). Rezultati iz ljubljanske šole pa (tudi ob primerjavi z rezultati raziskave, opisane v razdelku 3.6.1 oz. Skubic 2005: 174–178) po eni strani kažejo na idealizacijo narečij in na prepoznavanje narečnega govorca kot pristnega, iskrenega, dobrega, družabnega ipd., po drugi strani pa na nekakšno pokroviteljstvo ter nižje vrednotenje intelektualnih sposobnosti in drugih statusnih lastnosti.

Pri izkušnjah v zvezi z jezikovno rabo se potrjuje, da je v določenem okolju zaznamovano in komentarjev deležno to, kar je drugačno od običajnega in zato izstopa. Narečno obarvani govor informantov je pretežno deležen pozitivnih odzivov, informanti večkrat omenjajo težave sogovorcev z nerazumevanjem povedanega, nekajkrat je izpostavljena nestrpnost Ljubljančanov do narečij, konkreten primer predsodkov ali že kar diskriminacije pa predstavlja izkušnja Eve, ki jo je sodelavec v Ljubljani zaradi narečno obarvanega govora zmerjal, da ne zna govoriti. Druga plat zgodbe je zaznamovanost rabe standardnemu jeziku približanega govora v okoliščinah, v katerih sicer informanti uporabljajo narečje. Domačini so namreč glede jezikovnega prilagajanja sorojakov pogosto kritični in to razumejo kot neke vrste izdajo. Podobno nestrpnost in netoleranco do elementov drugih varietet v narečju ter posmeh zaradi tovrstne rabe npr. pri Prekmurcih opaža J. Škofic (1991: 172–177), pri Bohinjcih pa podobno T. Dolžan (1987: 33–34).

Vsi odrasli informanti se zavedajo, da se pri govoru z otroki približujejo standardu, predvsem ko otrokom dajejo navodila ali jim kaj razlagajo, kar potrjuje tudi analiza izbranih variabel. Dejstvo, da se odrasli informanti standardu približajo tudi, kadar otroke oštevajo ali se razburjajo, je v nasprotju s splošno dokazanimi tendencami, da govorci pri čustveno zaznamovanem govoru (npr. v jezi) uporabljajo več nestandardnih elementov (prim. Labov 1972: 86). Ta pojav doslej v slovenski sociolingvistiki še ni bil opazen ali obravnavan, v nasprotju z zgoraj omenjeno splošno težnjo po rabi prestižnejše standardne varietete v pogovoru z otroki pa bi tu lahko prej govorili o stopnjevanju formalnosti govora zaradi ustvarjanja distance med udeležencema pogovora. Podobni primeri so bili v raziskavah mestnega govora Krakova potrjeni za poljščino (prim. Dunaj 1981: 12–13).

Informanti večinoma menijo, da je njihovo prilagajanje oz. prevzemanje značilnosti drugega govora avtomatsko, spontano oz. kvečjemu rahlo zavestno. Glede jeziko(slo)vne občutljivosti oz. zavesti se informanti zelo razlikujejo in različno natančno opisujejo spremembe v smeri standarda; največkrat izpostavijo priponnik γ in samoglasniške variable (samoglasnike, dvoglasnike), tudi besedišče in način govora oz. slušni vtis. Izrazje, ki ga informanti uporabljajo za govor o govoru, kaže na različno dojetje in vrednotenje varietet in govorne dinamike pri posameznih informantih, je pa ob tem treba upoštevati tudi vpliv izrazja v zastavljenih vprašanjih. Jezik informantov v intervjujih variira glede na temo pogovora, odnosa med raziskovalko in posameznim informantom, kraja srečanja in razpoložljivega časa, dojetja formalnosti pogovora in mene kot (odseljene) domačinke oz. raziskovalke. Posebej so zanimivi pojavi kodnega preklapljanja oz. deli govora z občutno več standardnimi elementi, ki so pogosto povezani s poudarjenim, glasnejšim govorom ali spremenjeno intonacijo in se navadno pojavijo kot oblikovan odgovor ali izjava po daljšem razmisleku, pri oponašanju ali navajanju drugega govornika in pri oponašanju samega sebe oz. ponazarjanju preklapov v drugo varieteto.

6.2 Kritično ovrednotenje raziskave

Pri kritičnem ovrednotenju izvedene raziskave se osredotočam predvsem na način pridobivanja posnetkov, obdelavo in analizo podatkov iz variantnostne študije, izpostavim pa tudi kritične pomisleke glede izvedbe in analize sociolingvističnih intervjujev.

Tehnika celodnevne samosnemanja informantov kot načina pridobivanja gradiva ima svoje prednosti in slabosti. Na ta način dobimo veliko avtentičnega govora iz vsakodnevnih situacij z različnimi sogovorci. Velika količina gradiva skupaj z metajezikovnimi podatki iz intervjujev omogoča poglobljene študije primerov, pri katerih posameznika obravnavamo individualno in celostno, brez poenostavljanja in ob upoštevanju kompleksnosti socio- in psiholingvistične problematike pri vsakem govorcu. Pri tovrstnem samosnemanju je opazovalčev paradoks zmanjšan na najmanjšo možno mero – informanti so po svojih zagotovilih hitro pozabili na snemanje in mu niso posvečali posebne pozornosti, kljub temu pa učinka opazovalčevega paradoksa tudi pri tovrstnem zajemu podatkov ne moremo povsem

izključiti. Velike količine posnetega gradiva ponujajo predvsem obilo možnosti za natančnejše študije vsakdanjega stila oz. pogovornega jezika, saj večina posnetkov predstavlja neformalni spontani govor.

Slabost samosnemanja je prav velika količina posnetega gradiva, saj traja zelo dolgo, preden vse posnetke sploh preposlušamo. Na njih je pogosto veliko hrupa in različnih glasov, tako da je večkrat težko razločiti in natančno slišati govor informanta. Pogosto je težko slediti dogodkom in pogovorom, saj je glas iztrgan iz konteksta in raziskovalec lahko večkrat samo ugiba, kaj se je dogajalo v določeni situaciji. Te težave sem po prvih samosnemanjih omilila s tem, da sem informante v intervjuju prosila, da so mi poročali o dogajanju v snemalnem dnevu. Poleg tega je pri tovrstnem snemanju treba pozornost nameniti etičnim pomislekom, saj ni snemalnika, ki bi posnel samo glas informanta. Čeprav govora drugih ljudi ne uporabljamo in ne transkribiramo, je še vedno na posnetku, pa čeprav največkrat oddaljen, slabše slišen in razumljiv. Kot slabost tovrstnega pridobivanja podatkov se kaže tudi dejstvo, da za posamezne informante dobimo različno količino gradiva (pri manj zgovornih informantih je težko dobiti dovolj dialogov) in da so njihove življenjske situacije in izbrane domene v nekaterih vidikih med seboj težje primerljive. Pri izbranih informantih se je izkazalo tudi, da je bilo malo gradiva za proučevanje formalnejših govornih stilov, saj v času snemanja ni bilo veliko formalnih situacij. Omejitev raziskave je seveda majhen vzorec informantov in omejena količina gradiva, zaradi katerih rezultati niso reprezentativni in jih ni mogoče posploševati. Za nadaljnje raziskave se ponujajo številne možnosti nadgradenj in izboljšav (prim. naslednji razdelek).

Glede sociolingvističnih intervjujev so uporabna konkretna spoznanja o njihovi izvedbi. Pri proučevanju govora o govoru so npr. lahko že sami izrazi v zastavljenem vprašanju bistveno vplivali na izrazje, ki so ga v odgovoru uporabljali informanti. Izkazalo se je, da se je pri tovrstnem raziskovanju takim izrazom najbolje izogibati in zastavljati čim bolj odprta vprašanja. Ob iskanju najustreznejšega načina za vsebinsko analizo intervjujev, predvsem pa ob pregledovanju že opravljene analize, se je izkazalo, da bi bilo pri morebitnih nadaljnjih tovrstnih študijah smiselno bolj upoštevati konkretna metodološka priporočila s področja diskurzivne oz. konverzacijske analize, pri opazovanju z udeležbo oz. introspekcijo pa s področja etnografije komunikacije.

6.3 Možnosti za nadaljnje raziskave

Slovenska sociolingvistična situacija kar kliče po nadaljnjih variantnostnih raziskavah, tako nadgradnji te raziskave kot raziskavah variantnosti v drugih narečnih skupinah oz. govorih – zaradi različnega prestiža in statusa posameznih narečij namreč lahko pričakujemo različne ugotovitve.

Za doseganje večje zanesljivosti in veljavnosti rezultatov bi bilo treba analizirati reprezentativnejši vzorec govorcev, transkribirati več gradiva in pridobiti več variant variabel v posameznih domenah – idealno bi bilo pridobiti primerljivo količino posnetkov v primerljivih, a obenem čim bolj avtentičnih vsakodnevnih situacijah posameznikov, pri čemer bi bil opazovalčev paradoks zmanjšan na najmanjšo

možno mero. Za preverjanje statistične relevantnosti bi morali opraviti statistične izračune.¹⁹⁹ Pri tem se seveda zastavljajo temeljna vprašanja o določitvi kriterijev za izbor govorcev in operacionalizaciji zastavljenih ciljev. Za nadaljnje variantnostne študije s fonetičnimi variablami bi bilo zaželeno sodelovanje s specialistom fonetikom oz. dodatno izpopolnjevanje na tem področju, saj bi bila za težko določljive glasove potrebna natančnejša fonetična analiza, ki bi omogočila večjo natančnost transkripcij. Težiti bi bilo treba k celovitejši obravnavi jezikovne rabe in ob fonološki upoštevanju tudi druge jezikovne ravnine: morfološko, sintaktično, leksikalno, pa tudi prozodične lastnosti (tempo, ritem, melodijo govora). Dodatno pozornost bi bilo v nadaljnjih obsežnejših raziskavah dobro nameniti variantnosti glede na spol, starost, izobrazbo in družbeno mrežo oz. izkustvene skupnosti. Preverjanje transkripcij in posameznih primerov variant bi olajšala transkripcija v programu z avtomatskim sledenjem, ki pa ima lahko druge slabosti (prim. razdelek 5.2). Zaradi kompleksnosti in obširnosti področja tovrstne študije ne morejo biti delo posameznika, pač pa raziskovalne ekipe s strokovnjaki za različna relevantna področja, npr. dialektologi, sociolingvisti, fonetiki, psihologi, sociologi, etnologi, računalničarji, strokovnjaki za statistiko ipd.

Temeljnega pomena za nadaljnje raziskave bi bile študije govornega obnašanja v različnih mestih in pokrajinah, v zvezi z geografsko mobilnimi osebami pa se aktualna vprašanja nanašajo tudi na različne pojavne oblike geografske mobilnosti – lahko gre za dnevne, tedenske, občasne migracije ali za dolgotrajnejše selitve v drugo pokrajino ali državo. Povedno bi bilo primerjati osebe z istim geografskim izvorom z različnimi tipi geografske mobilnosti – kako je z variantnostjo pri dnevnih ali tedenskih migrantih, kako je z govorom pri tistih, ki se po šolanju v Ljubljani (ali drugem mestu) vrnejo v domači kraj, kako pri tistih, ki še naprej delajo v Ljubljani, kakšne strategije govornega obnašanja uporabljajo tisti, ki se za stalno preselijo na drugo območje, in ne nazadnje tisti, ki niso geografsko mobilni oz. so mobilni na krajših razdaljah ali v manjšem obsegu – prav raziskave govora slednjih bi namreč ponudile potrebno izhodišče za primerjalno analizo. Rezultati doktorske študije kažejo, da so v slovenskem prostoru potrebne raziskave z večjim številom govorcev v mikrookoljih, pri čemer bi posebno pozornost namenili potencialnim notranjim migracijam, vključno z migracijami na razdaljah, manjših od pet kilometrov.

¹⁹⁹ Za statistične analize se v variantnostni sociolingvistiki navadno uporabljata splošno uveljavljeni program SPSS ali specialni program za to področje, Goldvarb (<http://individual.utoronto.ca/tagliamonte/goldvarb.htm>), ki so ga razvili raziskovalci David Sankoff, Eric Smith in Sali A. Tagliamonte z Oddelka za jezikoslovje Univerze v Torontu in Oddelka za matematiko Univerze v in Ottawi. Program je ustvarjen za variantnostne analize in omogoča statistične izračune tudi v situacijah, ko imamo zelo različno število pojavitev posameznih variant v posamezni kategoriji. Tudi sama sem pod vodstvom S. A. Tagliamonte že začela spoznavati program in v njem naredila prve izračune, celostna statistična obdelava gradiva pa presega okvir te disertacije in zaradi omejenega gradiva (sorazmerno majhno število pojavitev posameznih variant izbranih variabel) ne bi bila smiselna.

Kot zanimiva področja, vredna nadaljnje obravnave, se kažejo tudi govor staršev in drugih odraslih z otroki, jezikovna raba v družinah, kjer starša govorita različni narečji oz. jezikovni varieteti, ter v družinah, ki so se preselile v drugo pokrajino, posebej pri otrocih iz takih družin.

Dobrodošli bi bili tudi perceptivni testi, pri katerih bi anketiranci opredelili izbrane varietete na posnetkih, saj obstaja dilema glede razmerja med poimenovanjem in tem, kar posamezna oznaka predstavlja. V kolikšni meri si pod isto oznako predstavljamo isto varieteto? Podatki bi lahko pomembno osvetlili rezultate dosedanjih raziskav o stališčih do posameznih varietet in njihovi rabi. Tudi izkušnje s transkribiranjem pri doktorski raziskavi so potrdile potrebnost nadaljnjih raziskav percepcije govora oz. posameznih spremenljivk tako pri laičnih osebah kot strokovnjakih, ki zapisujejo besedila za znanstvene namene.

Za nadaljnje delo se zastavlja izziv, kako sociolingvistična oz. socialnopsihološka vprašanja o jezikovni rabi, jeziku in identiteti, jezikovnih stališčih in ideologijah, povezavi med osebnostnimi lastnostmi, stališči in govornim obnašanjem oz. (ne)prilagajanjem, o stereotipih in predsodkih, izkušnjah z jezikovno rabo ipd. za doseglo boljše reprezentativnosti in veljavnosti raziskati na večjem vzorcu in bolj shematično zbrati in predstaviti rezultate. Dobrodošle bi bile nadaljnje raziskave tako z neposrednimi kot s posrednimi metodami, obenem pa z etnografskimi študijami in analizo diskurza. Vsekakor je dragocena kombinacija kvalitativnega in kvantitativnega pristopa, saj le na podlagi kvalitativnih izsledkov lahko smiselno načrtujemo kvantitativne raziskave in utemeljeno interpretiramo njihove rezultate. Podatke o zaznavanju jezikovne raznolikosti pri različnih govornicah bi lahko dobili tudi z metodo risanja zemljevidov, uveljavljeno v ljudskem jezikoslovju oz. zaznavni dialektologiji (prim. razdelek 2.1.7). Povedne bi bile lahko tudi samoocene variantnosti lastnega govora: koliko različnih varietet, ki jih uporabljajo v različnih okoliščinah, imajo po lastni oceni govorci v svojem govornem repertoarju? Vse odgovore bi bilo zanimivo primerjati glede na geografski izvor govorcev.

Posebej aktualna in vredna raziskovalnega zanimanja so vprašanja o odnosu do različnih jezikovnih varietet in njihovi rabi v konkretnih okoliščinah in situacijah, v katerih se zdi, da ima govor še posebej pomembno vlogo, recimo v vzgojno-izobraževalnih ustanovah. Kako govorijo z otroki in mladimi učitelji, kaj glede govora pričakujejo od otrok, kako uspešno šola usposablja za sporazumevanje v najrazličnejših življenjskih situacijah, kako jezik učencev vpliva na to, kako jih dojemajo, obravnavajo in ocenjujejo učitelji – pa tudi obratno – kako jezik učiteljev vpliva na percepcijo pri učencih. To se zdi posebej aktualno v srednjih šolah, ki so navadno v večjih regionalnih središčih oz. v Ljubljani. Glede na izkušnje v tujini in pri nas bi se morali posvetiti tudi priseljencem in stališčem učiteljev do njihovega govora ter si prizadevati za ozaveščanje morebitnih predsodkov in njihovo argumentirano preseganje. Podobna vprašanja se pojavljajo glede razmerij pri odraslih. Kako jezikovne izbire vplivajo na medosebne odnose v podjetjih, v kolikšni meri in kako jezik vpliva na vtis, ki ga kandidat naredi na razgovorih za službo ipd.

6.4 Sklepna misel

Doktorska raziskava, ki se uvršča na področje variantnostne sociolingvistike in socialne psihologije jezika, bolj ali manj neposredno pa se navezuje tudi na druge sociolingvistične discipline, predstavlja študijo primerov variantnosti govorne slovenščine pri petih geografsko mobilnih govornikih ter s tem povezanih sociolingvističnih oz. socialnopsiholoških vprašanjih, kot so povezava med jezikom in identiteto, jezikovna stališča, jezikovna ozaveščenost, izkušnje z jezikovno rabo, stereotipi in predsodki ipd., pri tem pa združuje kvantitativne in kvalitativne metode in podatke. Osredotoča se na avtentično jezikovno prakso in raznolikost jezikovnega repertoarja posameznikov, pri čemer je ne zanimata v slovenskem jezikoslovju pogosto idealizirana pola knjižnega jezika in tradicionalnega narečja – želi se namreč izogniti razdeljenosti, dihotomiziranosti raziskovalnega področja in postaviti novo izhodišče za raziskovanje tega področja v slovenski govorni skupnosti, ki z bogato jezikovno variantnostjo v sociolingvističnem smislu predstavlja še sorazmerno neraziskano področje. Variantnostne in druge sociolingvistične študije se mi osebno zdijo eno izmed najbolj vznemirljivih področij jezikoslovja, ki bi ga bilo vredno razvijati tudi v prihodnje, zanje pa veliko zanimanje in podporo izražajo tudi mednarodno uveljavljeni sociolingvistični strokovnjaki – raziskave neangleških sociolingvističnih situacij so namreč redkejše, a zelo pomembne za sociolingvistično vedo in teorijo.

Nova spoznanja bi lahko pomagala zmanjšati vpliv ideologij o pravilnosti (oz. napačnosti) določenih varietet slovenščine, ki se kažejo tudi v odgovorih informantov, in spodbujati strpnost do različnih pojavnih oblik jezika in njihovo sprejemanje, pri čemer je aktualna tudi problematika socializacije priseljencev, posebej vključevanje otrok priseljencev v slovenski izobraževalni sistem (prim. Knez 2009). Že v otroštvu se namreč oblikuje vrednotenjsko-čustvena podlaga za kasnejši nastanek in obstoj stališč in predsodkov, zlasti pa za njihovo trajnost in nezavedno delovanje. Tako se zdi posebej pomembno, kako otrokom predstavimo jezikovno raznolikost, saj je seznanjanje z razlikami hkrati tudi vrednotenje.

Če so trije pomembni izvori predsodkov pri otrocih družinski modeli (predvsem starši), modeli, ki jih pridobijo v procesu izobraževanja, in modeli, ki jih ponujajo mediji, tudi otroška literatura, bi morali posebno pozornost posvetiti temu, kako se na jezikovno raznolikost odzivajo starši, kako jo obravnavajo v šoli, predvsem učitelji (ne samo v okviru obravnave različnih zvrsti pri slovenščini, temveč tudi oz. predvsem pri dojemljanju raznolikosti pri učencih samih in drugih, s katerimi pridejo v stik, pri čemer bi lahko rekli, da gre za skriti učni načrt), in kakšno vlogo imajo različne jezikovne varietete v medijih. Glede šole se zdi, da bi bilo smiselno razmišljati o tem, kako naj bi se otroci v vrtcu in med osnovnošolskim izobraževanjem bolj načrtno srečevali tudi z jezikovno raznolikostjo in jo po učiteljevem vzoru in ob njegovi spodbudi primerno vrednotili. Smiselnost predloga lahko podpremo z Berglerjevo (1984) trditvijo, da je pomemben razlog za nastanek predsodkov iskanje »bližnjic« v razlagah tistega, kar nam je v družbenem okolju nerazumljivo in da je podlaga za oblikovanje predsodkov vedno neko ne-znanje, ne-razumevanje dogodkov in pojavov, obenem pa z nasvetom A.

Mitscherlicha (1999), ki kot najboljšo obrambo zoper moč predsodkov ponuja opazovanje in premislek o izvorih naših čustev, s čimer lahko predsodke zajezimo (po Ule 2009a: 202, 210). Obenem se zastavlja vprašanje, kako načrtovati izobraževanje, da bi govorci pridobili ustrezno javno govorno kulturo, da bi bili samozavestni pri uporabi različnih varietet slovenščine v različnih okoliščinah, da bi se čutili sproščene ob uporabi knjižnega jezika in da bi jim ta zvrst preko rabe postala manj odtujena in bolj domača (prim. Pogorelec 1998).

Razmisleka vredne so tudi trditve o spreminjanju stališč oz. zmanjševanju predsodkov do regionalnih in drugih nestandardnih varietet v zadnjem času, kar je povezano tudi z njihovo večjo pogostostjo in manjšo zaznamovanostjo v javnosti, v medijih, popularni glasbi in literaturi (za slovenske razmere prim. razdelek 3.6 oz. Stabej 2007). Zastavlja se vprašanje, v kolikšni meri gre, kot velja sicer za spremembe predsodkov v sodobnih družbah, bolj ali manj za premik iz javne na zasebno raven izražanja predsodkov in ne za njihovo izginjanje ali upadanje njihove moči (prim. Edwards 2009: 96). Pri tem je pomembna tudi vloga tistih članov določenih (nestandardno govorečih/narečnih) skupin, ki se pojavljajo v javnosti, ter tega, v kakšnem kontekstu in za doseganje kakšnega učinka se uporabljajo sicer v javnosti zaznamovane jezikovne varietete.

Pri proučevanju jezika je pomembno upoštevati družbene, kulture in jezikovne spremembe, ki so jih v zadnjih desetletjih povzročile globalizacija, naraščajoča mobilnost, mednarodni tokovi, nove tehnologije in spreminjajoče se politične in ekonomske razmere. Te spremembe so imele pomemben vpliv na dojetje povezave med jezikom in družbo v sodobnosti: razvijajo se novi tipi govorcev, nove oblike jezika in novi načini komunikacije, ki prinašajo velike izzive tudi za področje jezikoslovja in sociolingvistike. V strokovni literaturi in na znanstvenih srečanjih se večkrat poudarja, da je za proučevanje kompleksnosti te nove sociolingvistične realnosti in za napredek sociolingvistične teorije jezikovne variantnosti in jezikovnih sprememb potrebna (boljša) integracija jezikoslovnih, socioloških in socialnopsiholoških pristopov, znotraj teh pa makro- in mikroperspektiv (prim. Kristiansen in Jorgensen 2015: 300; Auer in Hinskens 1996: 23); tudi združevanje analize z opazovanjem z udeležbo, saj to predstavlja zagotovilo za ustrezno kvalitativno interpretacijo kvantitativnih rezultatov (prim. Villena-Ponsoda 2005: 303).

Velik del teh priporočil smo v fazi načrtovanja – bolj sledeč intuiciji kot relevantni strokovni literaturi – v doktorski raziskavi uresničili, izziv pa ostaja proučevanje avtentične jezikovne rabe in sorodnih sociolingvističnih vprašanj na večjih vzorcih, na različnih narečnih področjih slovenske jezikovne skupnosti, v večjih in manjših naseljih. Na podlagi relevantnih podatkov o avtentični jezikovni praksi, raznolikosti govorjene slovenščine, dinamike na kontinuumu med narečjem in knjižnim jezikom in morebitnih stabilnejših vmesnih variantah ter o predstavah in načinih izražanja nejezikoslovcev o tem, o povezavi med jezikom in identiteto, jezikovnih stališčih, stereotipih in predsodkih ter različnih s tem povezanih izkušnjah posameznikov bo možno oblikovanje drugačnega pogleda na jezikovno variantnost, ki bo bolj v skladu z realno podobo slovenske jezikovne skupnosti. Preoblikovan in bolj

odprt pogled na jezikovno raznolikost v jezikoslovju in posledično v izobraževalnem sistemu, v učnih načrtih in šolskem gradivu ter ozaveščanje o socialnem vplivu jezikovnih izbir, o pomenu jezika za naše vsakdanje življenje in medčloveške odnose pa lahko govorce slovenščine usposobita za bolj sproščeno, suvereno in učinkovito sporazumevanje v različnih konkretnih življenjskih situacijah.

7 LITERATURA

- Agard, Frederic, 1971: Language and dialect: Some tentative postulates. *Linguistics* 65/1971. 5–24.
- Ahačič, Kozma, 2015: Tipologija slovenskih slovníc. V: Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis: 1. del*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko (Obdobja 34). 15–30.
- Amara, Muhammad, 2005: Language, migration, and urbanization: The case of Bethlehem. *Linguistics* 43/5. 883–901.
- Ammon, Ulrich, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier in Peter Trudgill (ur.) 2004: *Sociolinguistics / Soziolinguistik: An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft (2nd completely revised and extended edition / 2., vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage); Volume 1–3 / 1.–3. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Ash, Sharon, 2008 [2002]: Social Class. V: Chambers, J. K.; Peter Trudgill in Natalie Schilling-Estes (ur.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, Oxford: Blackwell Publishing. 402–422.
- Auer, Peter, 1998: Dialect Levelling and the Standard Varieties in Europe. *Folia Linguistica* 32/1/2. 1–9.
- Auer, Peter in Aldo di Luzio Hinskens, 1996: The convergence and divergence of dialects in Europe: New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica* 10/1–30.
- Auer, Peter in Frans Hinskens, 2005: The role of interpersonal accommodation in a theory of language change. V: Auer, Peter; Frans Hinskens in Paul Kerswill (ur.): *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge, New Yourk: Cambridge University Press. 335–357.
- Auer, Peter, Frans Hinskens in Paul Kerswill (ur.) 2005: *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Avanesov, Ruben Ivanovič idr., 1994: *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas – vstupitel'nyj vypusk* [Slovanski lingvistični atlas (OLA): Uvod]. Moskva: Nauka.
- Babel, M., 2010: Dialect divergence and convergence in New Zealand English. *Language in Society* 39/4. 437–456.
- Baker, Colin, 1995 [1992]: *Attitudes and Language*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Baker, Paul, 2010: *Sociolinguistics and Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Baloh, Barbara, 2003: *Vzorci govornega vedenja pri pripadnikih italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri: Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Baloh, Barbara in Elen Slavec, 1998: Vzorci govornega vedenja koprskih gimnazijcev. *Primorska srečanja* 22/211. 785–790.
- Ban, Janja in Tina Špelko, 2005: Slovenska jezikovna skupnost v Argentini. *Jezik in slovstvo* 51/3/4. 71–84.

- Baudouin de Courtenay, Jan 1884: Der Dialekt von Cirkno (Kirchheim). *Archiv für slavische Philologie* 7. 386–404, 575–590.
- Bečan, Rok, 2007: *Stilometrična analiza idiolekta: Ugotavljanje sloga posameznikovega govora s pomočjo statistike besednih oblik v govornem koprusu: Diplomsko delo*. Lovrenc na Pohorju.
- Benedik, Francka, 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Bergler, Reinhold, 1984: Vorurteile und Stereotypen. V: Heigl-Evers, Annelise in Wolfgang Streeck (ur.): *Kindlers Psychologie des 20. Jahrhunderts: Sozialpsychologie 1*. Weinheim, Basel: Beltz.
- Bernard, Alan, 2000: *History and Theory in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bernjak, Elizabeta, 1999: Sociolingvistične okoliščine osvajanja standardnega slovenskega jezika v Porabju. V: Gaál, Gabriella (ur.): *Az anyanyelv a kétnyelvűségben*. Maribor; Lendva: Egyetem Pedagógiai Kara Magyar intézete; Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. 39–45.
- Berruto, Gaetano 2004: Sprachvarietät – Sprache (Gesamtsprache, historische Sprache) / Linguistic Variety – Language (Whole Language, Historical Language). V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus J. Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 1 / 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 188–195.
- Besch, Werner (ur.) 1981: *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Ansätze zur Theorie und Methode: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 1*. Berlin: E. Schmidt.
- (ur.) 1983: *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standardsprache in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 2*. Berlin: E. Schmidt.
- , 1997: Zur Ortssprachenforschung am Beispiel Erp: Kritische Bilanz nach (gut) 20 Jahren. V: Ruoff, Arno in Peter Löffelad (ur.): *Syntax und Stilistik der Alltagssprache: Beiträge der 12. Arbeitstagung zur alemannischen Dialektologie 25. bis 29. September 1996 in Ellwangen/Jagst*. Tübingen.
- Bešter, Marja, 1996: Povojni generaciji Slovencev po svetu: narodnostna opredelitev, znanje in raba slovenščine. V: Vidovič Muha, Ada (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 135–151.
- Bezljaj, France, 1961: O slovenskem jeziku. *Naši razgledi* X 16/231. 389–390.
- Billig, Michael, 1996: *Arguing and Thinking: A Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bitenc, Maja, 2006: Slovenščina in njeno poučevanje pri slovenskih zdomcih: Raziskava med učenci dopolnilnega pouka slovenskega jezika in kulture v Baden-Württembergu. *Jezik in slovstvo* 54/3/4. 55–69.
- , 2009: Jezik za katedrom: pogledi dijakov na narečje oziroma knjižni pogovorni jezik. V: Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja 28). 75–81.
- , 2013b: Z Idrijskega v Ljubljano: Sociolingvistični pogled. V: Naterer, Andrej (ur.): *Socializacija in socialne formacije (zbirka Subkulture)*. Maribor: Subkulturni azil Maribor. 106–125.

- , 2014a: Stališča gimnazijcev do slovenskih jezikovnih zvrsti: Raziskava s tehniko prikritih dvojic. *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije: Series historia et sociologia* 24/2. 307–318.
- , 2014b: Tehnika prikritih dvojic: Primerjava in kritično ovrednotenje dveh poskusov. *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije: Series historia et sociologia* 24/2. 319–330.
- Bitenc, Maja in Karmen Kenda-Jež, 2015: Language variation in Slovene: A case study of two geographically mobile speakers. V: Torgersen, Eivind; Stian Hårstad; Brit Mæhlum in Unn Røyneland (ur.): *Language Variation – European Perspectives V*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 31–42
- Blom, Jan-Petter in John J. Gumperz, 1986 [1972]: Social meaning in linguistic structure: Code-switching in Norway. V: Gumperz, John J. in Dell Hymes (ur.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. Oxford, New York: Basil Blackwell. 407–434.
- Bloome, David in Judith Green, 2002: Directions in the Sociolinguistic Study of Reading. V: Pearson, P. David (ur.): *Handbook of Reading Research*. Mahwah, New York: Lawrence Erlbaum. 395–421.
- Bloomfield, Leonard, 1944: Secondary and tertiary responses to language. *Language* 20/2. 45–55.
- Bogatec, Norina, 1998: Pogovorni jezik v družinah otrok, ki obiskujejo slovenske šole v Italiji. V: Štrukelj, Inka (ur.): *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. 1998*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije; Inštitut za narodnostna vprašanja. 123–135.
- Bourhis, Richard Y., Howard Giles in Wallace Lambert, 1975: Social Consequences of Accommodating One's Style of Speech: a Cross-national Investigation. *International journal of the sociology of language* 6/1975. 55–71.
- Bregant, Mihaela, 1991: *Mariborski pogovorni jezik: Diplomaska naloga*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Briggs, Charles L., 2004: Sociolinguistic Interviews / Soziolinguistisches Interview. V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 2 / 2. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1052–1062.
- Brinker, Klaus in Sven F. Sager, 1996: *Linguistische Gesprächsanalyse: eine Einführung*. Berlin: Erich Schmidt.
- Britain, David, 2008 [2002]: Space and Spatial Diffusion. V: Chambers, J. K.; Peter Trudgill in Natalie Shilling-Estes (ur.): *The Handbook of Language Variation and Space*. Oxford: Blackwell Publishing. 603–637.
- , 2010: Language and space: The variationist approach. V: Auer, Peter in Jurgen Erich Schmidt (ur.): *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation: Theories and Methods*. Berlin: De Gruyter Mouton. 142–163.
- Brown, Rupert, 1995: *Prejudice: its social psychology*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Brozović, Dalibor, 1970: *Standardni jezik: teorija / usporedbe / geneza / povijest / suvremena zbilja*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Buić, Mirna, 2011: »Šrajati« ali govoriti: Jezikovne ideologije in govorne prakse dveh generacij v Izoli. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 51/3/4. 5–13.

- Busch, Brigitta, 2008: Slovenščina na Koroškem: Jezik manjšine, a ne le to. V: Košuta, Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami: Slovenski slavistični kongres, Celovec in Pliberk, 2.–4. 10. 2008*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 55–63.
- Campbell-Kibler, Kathryn, 2007: Accent, (ING) and the social logic of listener perceptions. *American Speech* 2007/82. 32–64.
- Carranza, Michael A. in Ellen Bouchard Ryan, 1975: Evaluative Reactions of Bilingual Anglo and Mexican American Adolescents toward Speakers of English and Spanish. *International journal of the sociology of language* 6/83–104.
- Cazinkić, Robert, 2001: O vsakdanji govorici Ljubljane in o zapisu nezbornih besedil. V: Stanonik, Marija (ur.): *Bela Ljubljana* Ljubljana: Kmečki glas (Zbirka Glasovi 23). 27–32.
- Chambers, J. K., 1992: Dialect Acquisition. *Language* 68/4. 673–705.
- , 2003 [1995]: *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and Its Social Significance*. Malden in Oxford: Blackwell.
- Chambers, J. K. in Peter Trudgill, 1998: *Dialectology: 2nd edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chambers, J. K., Peter Trudgill in Natalie Schilling-Estes (ur.) 2008 [2002]: *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing.
- Cheshire, Jenny, 2004: Age- and Generation-Specific Use of Language / Alters- und generationsspezifischer Sprachgebrauch. V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 2/ 2. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1552–1564.
- , 2008 [2002]: Sex and Gender in Variationist Research. V: Chambers, J. K.; Peter Trudgill in Natalie Schilling-Estes (ur.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, Oxford: Blackwell Publishing. 423–443.
- Cheyne, William 1970: Stereotyped reactions to speakers with Scottish and English regional accents. *British Journal of Social and Clinical Psychology* 68. 184–193.
- Childs, Becky, Gerard Van Herk in Jennifer Thorburn, 2011: Safe harbour: Ethics and accessibility in sociolinguistic corpus building. *Corpus Linguistics & Linguistic Theory* 7/1. 163–180.
- Chomsky, Noam, 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Coulmas, Florian (ur.) 2008 [1997]: *The Handbook of Sociolinguistics*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- , 2008 [1997]: Introduction. V: Coulmas, Florian (ur.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- , 2007: *Style: Language Variation and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coupland, Nikolas in Hywel Bishop, 2007: Ideologised Values for British Accents. *Journal of Sociolinguistics* 11/1. 74–93.

- Coupland, Nikolas in Adam Jaworski (ur.) 1997: *Sociolinguistics, a Reader and Coursebook*. New York: Palgrave.
- Čar, Jože, Janez Kavčič, Martina Peljhan, Maja Topole in Anka Vončina, 2013: *Kanomlja: Dolina Idrijskega preloma*. Idrija: Geopark Idrija.
- Čibej, Ludvik, 1995: *Šaljive zgodbe o glasbenikih 330-letne rudarske godbe iz Idrije / Špasne zgudbe ad muskuontarjev 330-litne knapauske muske iz Idarje*. Idrija: Bogataj.
- Dolžan, Tatjana 1987: *Menjave jezikovnih zvrsti v štirih naseljih v Bohinju (v Bohinjski Bistrici, Srednji vasi, Stari Fužini in na Koprivniku)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Dunaj, Bogusław, 1981: *Odmiana oficjalna i nieoficjalna języka mówionego: Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa I*. Krakow.
- Durrell, Martin, 2004: Linguistic Variable – Linguistic Variant / Sprachvariable – Sprachvariante. V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus J. Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 1/ 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 195–199.
- Eckert, Penelope, 1988: Adolescent social structure and the spread of linguistic change. *Language in Society* 28/2. 183–207.
- , 1989: *Jocks and burnouts: Social categories and identity in the high school*. New York: Teachers College Press.
- , 1997: Age as a sociolinguistic variable. V: Coulmas, Florian (ur.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers. 151–167.
- , 2000: *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford and Malden: Blackwell.
- , 2008: Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics* 12/4. 453–476.
- , 2012: Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. *Annual Review of Anthropology. Vol 41*. 87–100.
- Edwards, John, 2009: *Language and Identity*. New York: Cambridge University Press.
- El-Dash, Linda in G. Richard Tucker, 1975: Subjective Reactions to Various Speech Styles in Egypt. *International Journal of the Sociology of Language* 6/1975. 33–54.
- Eržen Firšt, Andreja, 1996: *Jezik v Porabju: Kdo s kom, kdaj, kako in zakaj: Diplomaska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Fasold, Ralph, 1996a [1984]: *The Sociolinguistics of Society: Introduction to Sociolinguistics, Volume I*. Oxford, Cambridge: Basil Blackwell.
- , 1996b [1990]: *The Sociolinguistic of Language: Introduction to Sociolinguistics Volume II*. Oxford in Cambridge: Blackwell.
- Felc, Jože, 1996: Domovina, mili kraj. V: Kavčič, Janez (ur.): *Spodnja Idrija*. Idrija: Založba Bogataj.
- Ferguson, Charles A. , 1972: *Language Structure and Language Use*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- Ferguson, Charles F., 1959: Diglossia. *Word* 15/325–340.
- Fishman, Joshua A., 1972 [1970]: *Sociolinguistics: A Brief Introduction*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers.
- , 1986 [1972]: Domains and the Relationship between Micro- and Macrosociolinguistics. V: Gumperz, John J. in Dell Hymes (ur.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. Oxford, New York: Basil Blackwell. 435–453.
- , 2000: Who speaks what language to whom and when? V: Wei, Li (ur.): *The bilingualism reader*. London, New York: Routledge. 55–70.
- Fridl, Jerneja, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Jernej Zupančič, 2001: *Nacionalni atlas Slovenije*. Ljubljana: Rokus.
- Galunič, Mario, 1995: *Struktura povedi (problem zloženosti) govornenega knjižnega jezika: Diplomski naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Gantar, Andreja, 1989: *Jezikovna zavest in izrazna zmožnost*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Gardner-Chloros, Penelope, 2009: *Code-switching*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Garret, Peter, 2010: *Attitudes to Language*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Garret, Peter, Nikolas Coupland in Angie Williams, 2003: *Investigating Language Attitudes: Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Cardiff: University of Wales Press.
- Gibbons, John, 1987: *Code-mixing and code choice. A Hong Kong case study*. Philadelphia: Multilingual Matters.
- Giglioli, Pier Paolo, 1983 [1972]: *Language and Social Context: Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin Education.
- Giles, Howard, 2001: Speech Accommodation. V: Mesthrie, Rajend (ur.): *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam, New York, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo: Elsevier. 193–197.
- Giles, Howard, Richard Bourhis, Peter Trudgill in Alan Lewis, 1974: The imposed norm hypothesis: A validation. *Quarterly Journal of Speech* 60. 405–410.
- Giles, Howard in Richard Y. Bourhis, 1976: Methodological Issues in Dialect Perception: Some Social Psychological Perspectives. *Anthropological Linguistics* 18/1976. 294–304.
- Giles, Howard in Peter Powesland, 1975: *Speech Style and Social Evaluation*. London: Academic Press.
- Giles, Howard in Philip Smith, 1979: Accommodation Theory: optimal levels of convergence. V: Giles, Howard in R. St. Clair (ur.): *Language and Social Psychology*. Oxford: Blackwell. 45–66.
- Gliha Komac, Nataša, 2009: *Slovenščina med jeziki Kanalske doline*. Ljubljana, Ukve, Trst: Fakulteta za družbene vede; Slovensko kulturno središče Planika Kanalska dolina; SLORI.
- Grgič, Matejka, 2016: *Jezik: Sistem, sredstvo in simbol: Identiteta in ideologija med Slovenci v Italiji*. Trst, Gorica: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI; Slov.I.K.

- Gruden, Ana, 2013: *Pojmovanje zvrstnosti v slovenskem prostoru s poudarkom na šolstvu: Diplomsko delo*. Kamnik.
- Gruden, Živa, 1976: Prispevek k spoznanju jezikovne situacije tržaških Slovencev. *Jezik in slovstvo* 22/3. 72–79.
- , 1996: Beneška Slovenija – od narečja h knjižnemu jeziku. V: Vidovič Muha, Ada (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 153–156.
- Guzej, Jožica, 1989: Vpliv migracij na jezik in govor posameznika. *Jezik in slovstvo* 35/3. 52–57.
- Halilović, Amra, 2012: Jezikovni repertoar priseljencev z območja Bosne in Hercegovine: Primer priseljeniških družin iz Ajdovščine in okolice. V: Stankovska, Petra; Maria Wtorkowska in Jozef Pallay (ur.): *Individualna in kolektivna dvojezičnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 229–241.
- Halliday, Michael, 1968: The users and uses of language. V: Fishman, Joshua A. (ur.): *Readings in the Sociology of Language*. The Hague: Mouton.
- Hathaway, Luise, 1979: *Der Mundartwandel in Imst in Tirol zwischen 1897 und 1973*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Hinskens, Frans, Peter Auer in Paul Kerswill, 2005: The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations. V: Auer, Peter; Frans Hinskens in Paul Kerswill (ur.): *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge, New York. 1–48.
- Hoenigswald, Henry, 1966: A Proposal for the Study of Folklinguistics. V: Bright, William (ur.): *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton. 16–26.
- Holder, Maurice, 1990: Lexical diffusion and word frequency in phonological borrowing: o/ou and ais/ois in the history of French. V: Black, Jim (ur.): *Papers from the Fourteenth Annual Meeting of the Atlantic Provinces Linguistic Association*. St. Johns, Newfoundland: Memorial University of Newfoundland. 69–82.
- Holmquist, Jonathan C., 1985: Social Correlates of a Linguistic Variable: A study in a Spanish Village. *Language in Society* 14/2. 191–203.
- Honzak, Urška in Sanja Strojín, 2011: *Odnos do narečij in drugih neknjižnih variant slovenskega jezika: Seminarska naloga pri izbirnem diplomskem seminarju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (interno gradivo).
- Hribar, Nataša, 2000: *Govorjeni jezik politikov (razčlenitev besedil z vidika skladišne strukture in koreferenčnosti): Diplomaska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Huber, Damjan, 2006: Percepcija samoglasniških opozicij pri dijaki pomurskih srednjih šol. *Jezik in slovstvo* 51/1. 69–83.
- , 2013: *Poudarek in pavza v standardnem slovenskem govoru*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Hudson, Richard Anthony, 1996 [1980]: *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hufschmidt, Jochen, 1983: Erfahrungen, Beobachtungen und Wertungen zum Mundartgebrauch. V: Besch, Werner (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standardsprache*

- in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 2.* Berlin: Erich Schmidt Verlag. 11–59.
- Hughes, Arthur in Peter Trudgill, 2002 [1996]: *English Accents and Dialects: An Introduction to Social and Regional Varieties of English in the British Isles: Third Edition.* London, New York: Arnold.
- Hymes, Dell, 1986 [1972]: Models of the Interaction of Language and Social Life. V: Gumperz, John J. in Dell Hymes (ur.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication.* Oxford, New York: Basil Blackwell. 35–71.
- Isačenko, Aleksander Vasiljevič, 1939: *Narečje vasi Sele na Rožu.* Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2011: *Živa pripoved v zapisu: kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jagodic, Devan in Štefan Čok (ur.) 2013: *Med drugim in tujim jezikom: Poučevanje in učenje slovenščine pri odraslih v obmejnem pasu Furlanije Julijske krajine.* Trst: Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI).
- Jerovšek, Petra, 2014: *Jezikovna stališča mladih do slovenščine in nemščine na avstrijskem Koroškem: Diplomsko delo.* Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Johnston, Barbara, 2010: Language and geographical space. V: Auer, Peter in Jürgen Erich Schmidt (ur.): *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation: Theories and Methods.* Berlin: De Gruyter Mouton.
- Johnston, Barbara in William M. Marcellino, 2011: Dell Hymes and the Ethnography of Communication. V: Wodak, Ruth; Barbara Johnston in Paul Kerswill (ur.): *The SAGE Handbook of Sociolinguistics.* Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE
- Jurgec, Peter, 2006: Formantne frekvence samoglasnikov v tonemski in netonemski standardni slovenščini. *Slavistična revija* 54/4. 103–114.
- , 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* 59/3. 243–268.
- Kalin Golob, Monika, 2009a: Razpadajoči modeli: Pogovorne zvrsti na javni prireditvi. V: Smole, Vera (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko (Obdobja 26). 519–525.
- , 2009b: Jezikovno-stilne in žanrske spremembe v slovenskih medijih. V: Požgaj Hadži, Vesna; Tatjana Balažic Bulc in Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo: Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 115–128.
- Kall-Holland, Angelika, 1981: Soziale und sprachliche Gliederungen in der Ortsgemeinschaft Erp. V: Besch, Werner (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden.* Berlin: Erich Schmidt Verlag. 214–237.
- Karlík, Petr, Marek Nekula in Jana Pleskalová (ur.) 2002 *Encyklopedický slovník češtiny.* Praga Lidové noviny.
- Karničar, Ludvik, 1994: Koroška narečja kot most do slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 39/6. 219–228.

- Kaučič-Baša, Majda, 1997: Where do Slovenes speak Slovene and to whom? Minority language choice in a transactional setting. *International journal of the sociology of language* 124. 51–73.
- Kavčič, Janez, 1996: *Spodnja Idrija*. Idrija: Založba Bogataj.
- Kenda-Jež, Karmen, 1996: Uvodna pojasnila. V: Logar, Tine (ur.): *Dialektološke in zgodovinske razprave*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. VII–XVIII.
- , 1999a: Med narečjem in knjižnim jezikom. V: Zorko, Zinka in Mihaela Koletnik (ur.): *Logarjev zbornik*. Maribor: Slavistično društvo. 304–315.
- , 1999b: Fonološki opis govora kraja Cerkno (OLA 6, SLA 166). *Jezikoslovni zapiski: Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša* 5. 207–234.
- , 2002a: *Cerkljansko narečje: Teoretični model dialektološkega raziskovanja na zgledu besedišča in glasoslovja: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 2002b: Model idealnega govorca v slovenskih dialektoloških raziskavah. V: Jesenšek, Marko; Bernard Rajh in Zinka Zorko (ur.): *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora 18). 150–165.
- , 2004: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. V: Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). 263–276.
- , 2011: Fonetična transkripcija. V: Škofic, Jožica (ur.): *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezn, družina)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kerin, Urška, 1955: Testiranje jezikovne zmožnosti učencev dvojezične osnovne šole v Špetru. *Jezik in slovstvo* 52/6. 3–18.
- Kerswill, Paul, 2006: Migration and language / Migration und Sprache. V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus J. Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 3 / 3. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 2271–2285.
- Kerswill, Paul in Angie Williams, 2002: »Salience« as an Explanatory Factor in Language Change: Evidence from Dialect Levelling in Urban England. V: Jones, Mari C. in Edith Esch (ur.): *Language Change: The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors*. Berlin: Mouton de Gruyter. 81–110.
- Klein, Eva, 1981a: Situation und Text: Konzeption und theoretischer Rahmen des Erp-Projekts. V: Besch, Werner (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Ansätze zur Theorie und Methode: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 1*. Berlin: E. Schmidt. 84–138.
- , 1981b: Sozialdatenerhebung: Auswahlverfahren und Methoden. V: Besch, Werner (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Ansätze zur Theorie und Methode: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 1*. Berlin: E. Schmidt. 152–177.
- , 1983a: Situation und Sprachlage: Untersuchungen zu subjektiven Einschätzungen der Sprachverwendungen unter wechselnden Situationsbedingungen. V: Besch, Werner (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standardsprache in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 2*. Berlin: E. Schmidt. 117–199.

- , 1983b: Aufnahmesituation und Sprachlage: Zur Einschätzung des Sprachverhaltens in den Sprachaufnahmen. V: Besch, Werner (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standardsprache in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 2*. Berlin: E. Schmidt. 200–221.
- Kleindienst, Lidija, 1995: *Bam knapa vzela, bam zmèraj vesela: Idrijske anekdote in smešnice*. Ljubljana: Kmečki glas (Zbirka Glasovi 11).
- Knez, Mihaela, 2009: Jezikovno vključevanje in izključevanje otrok priseljencev. V: Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja 28). 197–202.
- Kobal Ocvirk, Jana, 2010: *Najbolj seksi narečje?* Oddaja Preverjeno na 24ur.com, 5. 1. 2010: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/najbolj-seksi-narecje.html>.
- Kozorog Blatnik, Tanja, 2014: *Mario Galunič: Težava pri mladih voditeljih je tudi nerazgledanost: Intervju z voditeljem in odgovornim urednikom*. MMC RTV SLO, 2. 7. 2014: <http://www.rtvsllo.si/zabava/druzabna-kronika/mario-galunic-tezava-pri-mladih-voditeljih-je-tudi-nerazgledanost/340823>.
- Krajnc Ivič, Mira, 2008: *Zasebni dvogovori: Doktorska disertacija*. Ljubljana Filozofska fakulteta.
- Krajnc, Mira, 2004: *Besediloslovne značilnosti pokrajinskega pogovornega jezika (na gradivu mariborščine): Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 2005: *Besedilne značilnosti javne govorjene besede: Na gradivu sej mariborskega mestnega sveta*. Maribor: Slavistično društvo (Zora 35).
- Kranjc, Simona, 2004: Jezikovna zvrstnost v sodobnih medijih. V: Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). 395–405.
- Krašna, Ana in Jasmina Luzar, 2010 (neobjavljeno gradivo): *Slovenščina v šoli: Omejevanje narečij? Seminarska naloga pri izbirnem diplomskem seminarju iz jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Krek, Simon, 2015: Standardni in knjižni jezik – drugi poskus. V: Smolej, Mojca (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis: 1. del*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko (Obdobja 34). 401–408.
- Krevs Birk, Uršula, 1992: Govorno vedenje pri Slovencih v Nemčiji. *Jezik in slovstvo* 38/6. 209–220.
- Kristiansen, Tore in Jens Norman Jørgensen, 2005: Subjective factors in dialect convergence and divergence. V: Auer, Peter; Frans Hinskens in Paul Kerswill (ur.): *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. 287–302.
- Kržišnik, Erika, 1998: Socialna zvrstnost in frazeologija. V: Kržišnik, Erika (ur.): *Zbornik predavanj: XXXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 29. 6. – 18. 7. 1998*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 53–69.

- , 2004: Spremnna beseda. V: Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). IX–X.
- Kuščer Mali, Urša, 2007: *Razlike v besedišču v zvezi z domačimi živalmi v govoru Idrije in Cerknega z zaledjem: Raziskovalna naloga pri slovenščini*. Idrija: Gimnazija Jurija Vege. Dostopno na <http://oreh.pef.uni-lj.si/~markor/raziskovalna/narecja.htm>.
- Kvale, Steinar in Svend Brinkmann, 2009: *InterViews: Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Labov, William, 1966a: *The social stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- , 1966b: The linguistic variable as a structural unit. *Washington Linguistics Review* 3/1966. 4–22.
- , 1972: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- , 1976: *Language in the Inner City*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- , 1984: Field methods of the project on linguistic change and variation. V: Baugh, John in Joel Sherzer (ur.): *Language in Use: Readings in Sociolinguistics*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall. 28–54.
- , 1990: The intersection of sex and social class in the course of a linguistic change. *Language Variation and Change* 2/2. 205–254.
- , 1994: *Principles of linguistic change: Volume 1: Internal Factors*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- , 2001: *Principles of Linguistic Change: Volume 2: Social Factors*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- , 2004: Quantitative Analysis of Linguistic Variation. V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 1 / 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 6–21.
- Labov, William in W. Harris, 1986: The facto segregation of Black and White vernaculars. V: Sankoff, David (ur.): *Diversity and Diachrony*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–24.
- Lambert, Wallace, 1967: A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues* 23/2. 91–109.
- Lampropoulou, Sofia, 2012: *Direct speech, Self-Presentation and Communities of Practice*. London: Continuum International Publishing Group.
- Lass, Roger, 1997: *Historical Linguistics and Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lausberg, Helmut, 1993: *Situative und individuelle Sprachvariation im Rheinland: Variablenbezogene Untersuchung anhand von Tonbandaufnahmen Erftstadt-Erp*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag (Rheinisches Archiv 130).

- Le Page, Robert, 2008 [1997]: *The Evolution of a Sociolinguistic Theory of Language*. V: Coulmas, Florian (ur.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.
- Le Page, Robert in Andrea Tabouret-Keller, 1985: *Acts of identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lesjak Tušek, Petra, 2007: Koroška trd(n)ost, žilava, a ranljiva: Koroška identiteta med geografskimi, kulturnozgodovinskimi danostmi in stereotipi. *Večer, V soboto* 207 (8. 9. 2007). 47.
- Levinson, Stephen C., 2003 [1983]: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Löffler, Heinrich, 1994: *Germanistische Soziolinguistik: 2., überarbeitete Auflage*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Logar, Tine, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- , 1996: *Dialektološke in zgodovinske razprave (ur. Karmen Kenda-Jež)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Logar, Tine in Jakob Rigler, 1993: *Slovenija: Karta slovenskih narečij 1:500.000* Ljubljana: Geodetski zavod Slovenije, kartografski oddelek.
- Long, Daniel in Dennis R. (ur.) Preston, 2002: *Handbook of Perceptual Dialectology, Volume 2*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Longyka, Marjeta, 1994: *Nekatere prvine pogovornega jezika v Ljubljani: Diplomski naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Lundberg, Grant H., 2007: Perceptual Dialectology and the Future of Slovene Dialects. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 6/2007. 97–109.
- , 2010: Dialect Usage in Slovenia. *Slovene Studies* 32/1–2. 43–66.
- , 2013: *Dialect Leveling in Haloze, Slovenia*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta (Zora 91).
- , 2014: Dialect Leveling and Local Identity in Slovenia. V: Witkoś, Jacek in Sylwester Jaworski (ur.): *New Insights into Slavic Linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 241–252.
- , 2015: Preliminary Report on Dialect Attitudes in Austrian and Slovene Carinthia. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10 (2015) 10/167–182.
- Mæhlum, Brit, 1986: *Språklige variasjonsmønstre hos innflyttere i Oslo* Oslo: Novus.
- , 1996: Codeswitching in Hemnesberget — Myth or reality? *Journal of Pragmatics* 25/1996. 749–761.
- , 2000: Strategies of Neutrality in the Arctic. V: Mattheier, Klaus (ur.): *Dialect and Migration in a Changing Europe*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang. 99–108.

- , 2010: Language and social spaces. V: Auer, Peter in Jürgen Erich Schmidt (ur.): *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation: Volume 1: Theories and Methods*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 18–32.
- Majnik, Stanko, 1978/1979: Slovarček idrijskih besed. *Idrijski razgledi* 23/24/1. 178–203.
- Makarova, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljanske. V: Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). 287–296.
- Marušič, Andrej, 2007: Življenje je tu, vsaj v Sloveniji, najbolj cenjeno. Tu imamo namreč najmanj samomorov. *Primorske novice* 211 (13. 9. 2007). 16.
- Matoz, Zdenko, 2013: Talisman iz Poljanske doline: Uršula in Janez Ramoveš. *Delo* 24. 6. 2013/14.
- Mattheier, Klaus J., 1980: *Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie des Deutschen*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- , 1983: Sprachlage und sprachliches Kontinuum: Auswertung Tonbandtest. V: Besch, Werner (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standardsprache in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 2*. Berlin: E. Schmidt. 226–264.
- (ur.) 2000: *Dialect and Migration in a Changing Europe*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- Maurer-Lausegger, Herta, 1998: Vplivi migracij na krajevni govor in govorne navade dvojezičnikov. V: Štrukelj, Inka (ur.): *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. 10. 1998*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije; Inštitut za narodnostna vprašanja. 136–145.
- Mey, Jacob L., 1993: *Pragmatics: An Introduction*. Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers.
- , 2001: Pragmatics and Sociolinguistics. V: Mesthrie, Rajend (ur.): *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Amsterdam, New York, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo: Elsevier. 50–58.
- Mickartz, Heinrich, 1983: Einstellungensäußerungen zur Verwendung von Hochsprache und Mundart in der Kindererziehung. V: Besch, Werner (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden: Dialekt und Standardsprache in Sprecherurteil: Forschungsbericht Erp-Projekt: Band 2*. Berlin: Erich Schmidt Verlag. 60–116.
- , 1983: Einstellungensäußerungen zur Verwendung von Hochsprache und Mundart in der Kindererziehung. V: Besch, Werner (ur.): *Sprachverhalten in ländlichen Gemeinden*. Berlin: Erich Schmidt Verlag. 60–116.
- Mikolič, Vesna, 2004: *Jezik v zrcalu kultur: Jezikovna sporazumevalna zmožnost in (med)etnična ozaveščenost v slovenski Istri*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče; Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Milroy, James, 1992: *Linguistic Variation and Change*. Oxford: Blackwell Publishers.
- , 2001: Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of sociolinguistics* 5/4. 530–555.
- Milroy, Lesley, 1980: *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.

- , 1997: *Observing and analysing natural language: a critical account of sociolinguistic method*. Oxford, New York: Blackwell.
- , 2008 [2002]: Social Networks. V: Chambers, J. K.; Peter Trudgill in Natalie Schilling-Estes (ur.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, Oxford: Blackwell Publishing. 549–572.
- Mitscherlich, Alexander, 1999: K psihologiji predsodkov. V: Ule, Mirjana (ur.): *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 13–23.
- Monka, Malene, 2013: *Sted og sprogforandring. En undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og bofaste informanter fra Odde, Vinderup og Tinglev* (Place and Language Change: An Investigation of Language Change in Real Time among Mobile and Non-Mobile Informants from Odde, Vinderup and Tinglev (Denmark)). Copenhagen: University of Copenhagen.
- Munro, Murray J., Tracey Derwing, M. in James E. Flege, 1999: Canadians in Alabama: A perceptual study of dialect acquisition in adults. *Journal of Phonetics* 27/1999. 385–403.
- Musek, Janek, 1994: *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- , 2000: Psihološka podoba panonskega človeka V: Balažic, Janez in Metka Fujs (ur.): *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij* (Zbornik soboškega muzeja, posebna izdaja). Murska Sobota: Pokrajinski muzej. 155–165.
- Nečak Lük, Albina, 1993: K proučevanju jezikovnega položaja v Porabju. V: Štrukelj, Inka (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 65–75.
- , 1998: Jezik v etničnih študijah: Nekaj raziskovalnih pristopov in izsledkov iz slovenske izkušnje. V: Štrukelj, Inka (ur.): *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. 10. 1998*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije; Inštitut za narodnostna vprašanja. 77–90.
- , 2000: Sociolingvistični položaj. V: Jesih, Boris (ur.): *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru II, Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. 135–148.
- Niebaum, Hermann in Jürgen Macha, 1999: *Einführung in die Dialektologie des Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- , 2014: *Einführung in die Dialektologie des Deutschen* (3., überarbeitete und erweiterte Auflage). Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Niedzielski, Nancy A. in Dennis R. Preston, 2003 [2000]: *Folk Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Novak-Lukanovič, Sonja, 1993: Odnos učencev do jezika v dvojezičnem okolju. V: Štrukelj, Inka (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 92–98.
- , 1998: Stališča do večinskega in manjšinskega jezika v vzgoji in izobraževanju na narodnostno mešanem območju v Sloveniji. V: Štrukelj, Inka (ur.): *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. 10. 1998*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije; Inštitut za narodnostna vprašanja. 91–96.
- , 2003: Stališče prebivalcev narodno mešanih območij v Sloveniji do učenja jezika večine in manjšine. *Razprave in gradivo* 43/138–149.

- , 2010: Jezikovno prilagajanje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. *Slavistična revija* 58/4. 405–418.
- Ogbu, John, 1999: Beyond language: Ebonics, proper English and identity in a Black-American speech community. *American Educational Research Journal* 36. 147–184.
- Ogura, Mieko, 1995: The development of Middle English i and u: a reply to Labov (1992, 1994). *Diachronica* 12 /1. 31–53.
- Orožen, Martina, 1960: Nekaj zanimivosti iz jezika rudarjev. *Jezik in slovstvo* 5/7. 219–222.
- , 1999: Narečna govorna ustvarjalnost z vidika socio- in psiholingvistike. V: Čeh, Jožica; Drago Unuk in Melita Zemljak (ur.): *Jakob Rigler 1929–1985, 2. mednarodni dialektološki simpozij (Pedagoška fakulteta, 11. in 12. februarja 1999)*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Ovsenik, Darja, 2011: *Če v Idriji prosijo, a mi pomahaš, je čas za pomoč*. Planet Siol.net, 17. 6. 2011: http://www.siol.net/novice/slovenija/2011/06/ovsenik_idrija_narecje.aspx.
- Pal, Nejc, 2005: Štajerci simpatični sami sebi. *Več* 19 /13. 5. 2005. 13.
- Pallay, Jozef, 2013: Stratifikacija (zvrstnost) v slovaškem jezikoslovju – razvoj in stanje. V: Žele, Andreja (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko (Obdobja 32). 291–297.
- Pantos, Andrew, 2009: Defining Cognitive Mechanisms Underlying Reactions to Foreign Accented Speech: An Experimental Approach. *Cognitive Sociolinguistics: Language Variation in its Structural, Conceptual and Cultural Dimensions: Abstracts of the LAUD Symposium 2010*. Essen: University of Duisburg-Essen.
- Patrick, Peter L., 1997: Style and Register in Jamaican Patwa. V: Schneider, Edgar W. (ur.): *Englishes Around the World: Studies in Honour of Manfred Goerlach, Vol. 2: Caribbean, Africa, Asia, Australasia*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 41–56.
- Pavšič, Tomaž, 1978/1979: K idrijskemu slovarčku Stanka Majnika. *Idrijski razgledi* 23/24/1. 204–205.
- Perger, Valerija, 2005: *Položaj in vloga slovenskega jezika v narodnostni šoli na Madžarskem: Sociolingvistična presoja porabskega modela manjšinskega izobraževanja: Magistrsko delo*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Pertot, Susanna, 1996: *J1 proti J2: iskanje referenčnega modela: Raziskava med dijaki slovenskih višjih srednjih šol v Italiji o mišljenju in govoru v slovenščini in italijanščini (L1 versus L2: in cerca di un modello di riferimento)*. Trst: Istituto regionale di ricerca sperimentale e aggiornamento educativi; Deželni raziskovalni zavod za eksperimentiranje in pedagoško izpopolnjevanje.
- Pertot, Susanna in Marianna Kosic, 2014: *Jeziki in identitete v precepu: Mišljenje, govor in predstave o identiteti pri treh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
- Petrović, Tanja, 2006: *Ne tu, ne tam: Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Pleteršek, Tatjana, 1985: *Jezik radia Maribor: Diplomaska naloga*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Pogorelec, Breda, 1965: Vprašanja govornega jezika. *Jezikovni pogovori* 132–182.

- , 1977: Slovenski knjižni jezik v slovenskem jezikoslovju. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj 13*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 87–92.
- , 1996: Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. V: Vidovič-Muha, Ada (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 41–61.
- , 1998: Jezikovno načrtovanje govornega jezika pri Slovencih: Teorija, praksa in odprti problemi slovenskega zbornega jezika. V: Štrukelj, Inka (ur.): *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. 10. 1998*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 56–64.
- Poplack, Shana, 1993: Variation theory and language contact. *American dialect research: An anthology celebrating the 100th anniversary of the American Dialect Society*. Amsterdam: John Benjamins. 251–286.
- Preston, Dennis R., 1989: *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris.
- , 1996: Whaddayaknow?: The Modes of Folk Linguistic Awareness. *Language Awareness* 5/1. 40–74.
- (ur.) 1999: *Handbook of Perceptual Dialectology: Volume 1*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- , 2010: Language, people, salience, space: perceptual dialectology and language regard. *Dialectologia* 2010/5. 87–131.
- Priestly, Tom, 1999: Sociolingvistični položaj slovenščine na avstrijskem Koroškem. *Koroški etnološki zapisi* 1/1. 63–67.
- Prunč, Erich, 1980: Forschungskonzept zur Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten. *Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten: Grundsätzliches und Allgemeines*. 37–55.
- Pulko, Simona in Melita Zemljak Jontes, 2009: Raba zemljepisnih različkov slovenskega jezika glede na stopnjo izobraževanja in različne govorne položaje. V: Smole, Vera (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko (Obdobja 26). 353–369.
- Radtke, Edgar, 2000: The Migration Factor and the Convergence and Divergence of Southern Italian Dialects. V: Mattheier, Klaus (ur.): *Dialect and Migration in a Changing Europe*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang. 15–23.
- Ramovš, Fran, 1931: *Dialektološka karta slovenskega jezika*. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra I.
- , 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika: VII, Dialekti* Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- , 1971: *Zbrano delo I*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Rehbein, Jochen in Shinichi Kameyama, 2004: Pragmatik / Pragmatics. V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus J. Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 1 / 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 556–588.

- Rigler, Jakob, 1981: Cerkno (OLA 6). V: Ivić, Pavle idr. (ur.): *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Posebna izdanja LV, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 9).
- , 2001: *Zbrani spisi 1: Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave* (ur. Vera Smole). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Robinson, W. Peter, 2001: Language in Communication: Frames of Reference. V: Robinson, W. Peter in Howard Giles (ur.): *The New Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester, New York: John Wiley & Sons Ltd.
- Rozina, Roman, 1997: *Govorna zavest mladih v Šentvidu pri Stični in okolici: Diplomsko naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Sajovic, Tomaž, 2003: Ideologija in slovenski knjižni jezik. V: Vidovič Muha, Ada (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja 20). 271–282.
- Sankoff, David in Stephen Laberge, 1978: The linguistic market and the statistical explanation of variability. V: Sankoff, David (ur.): *Linguistic Variation: Models and Methods*. New York: Academic Press. 239–250.
- Sankoff, Gillian (ur.) 1980: *The Social Life of Language*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Saville-Troike, Muriel, 2004: Anthropological Linguistics and the Ethnography of Speaking / Anthropologische Linguistik und Ethnographie des Sprechens. V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 1 / 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 109–120.
- Schilling-Estes, Natalie, 2008 [2002]: Investigating Stylistic Variation. V: Chambers, J. K.; Peter Trudgill in Natalie Schilling-Estes (ur.): *The Handbook of Language Variation and Change*. Malden, Oxford: Blackwell Publishing. 375–401.
- Schmidt, Jürgen Erich in Joachim Herrgen (ur.) 2011: *Sprachdynamik: Eine Einführung in die moderne Regionalsprachenforschung*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Skalin, Nataša, 2002: *Idrijski govor kot podnarečje cerkljanskega narečja? Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Skubic, Andrej E., 1994: *Geografsko-socialna pogojenost govorca, funkcija in vsebina besedila ter okoliščine govornega dejanja kot dejavniki jezikovne zvrstnosti: Diplomsko naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 2003: *Sociolekti v jezikovni stvarnosti in literarnem delu: Primerjava med slovenščino in angleščino: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 2004: Sociolekti od izraza do pomena: Kultiviranost, obrobje in eksces. V: Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). 297–320.
- , 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

- , 2006: Odnos do slovenskih družbenih govoric pri različnih družbenih skupinah. *Slavistična revija* Posebna številka/2006. 295–307, 671–684.
- Smakman, Dick in Patrick Heinrich, 2015: *Globalising Sociolinguistics: Challenging and Expanding Theory*. Oxon, New York: Routledge (Taylor and Francis Group).
- Smitherman, Geneva, 2006: *Word from the Mother: Language and African Americans*. London: Routledge.
- Smole, Vera, 1997: Slovenska narečja in zanimivejši pojavi v razvoju kratkega vokalizma. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 33. Ljubljana. 281–288.
- , 2000: Uvod v slovensko dialektologijo: Del vsebine za predmet ZSD II.
- , 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. V: Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). 321–330.
- (ur.) 2009a: *Slovenska narečja med sistemom in rabo (Obdoba 26)*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko.
- , 2013: Narečna zvrst med drugimi zvrstmi slovenskega jezika / La varietà dialettale tra le altre varietà della lingua slovena. V: Dapit, Roberto in Maria Bidovec (ur.): *Večjezičnost in izobraževanje: Izkušnje, rezultati in izzivi v prostoru med Italijo in Slovenijo / Plurilinguismo e educazione: Esperienze, risultati e sfide nello spazio tra Italia e Slovenia* Udine / Videm: Università degli Studi, Centro Internazionale sul Plurilinguismo / Univerza, Mednarodni center za večjezičnost. 64–86.
- Smolej, Mojca, 2006: *Vpliv besedilne vrste na uresničitev skladenjskih struktur: Primer narativnih besedil v vsakdanjem spontanem govoru: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 2012: *Besedilne vrste v spontanem govoru*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Soukup, Barbara, 2009: *Dialect use as interaction strategy: A sociolinguistic study of contextualization, speech perception, and language attitudes in Austria*. Vienna: Braumuller.
- , 2012: Current Issues in the Social Psychological Study of 'Language Attitudes': Constructionism, Context, and the Attitude-Behavior Link. *Language and Linguistics Compass* 6/4. 212–224.
- Spolsky, Bernard, 2011: Ferguson and Fishman: Sociolinguistics and the Sociology of Language. V: Wodak, Ruth; Barbara Johnston in Paul Kerswill (ur.): *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE.
- Srebot Rejec, Tatjana, 1988: *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene: An Acoustic and Linguistic Investigation*. München: Verlag O. Sagner.
- , 2000: Ali je današnja knjižna slovenščina še tonematična? *Razprave 2. razreda za filološke in literarne vede = Dissertationes. Classis 2, Philologia et litterae* 17/2000. 51–66.
- Stabej, Marko, 1998a: Sociolingvistika. V: Javornik, Marjan (ur.): *Enciklopedija Slovenije, 12. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 129–130.
- , 1998b: Oblikovanje knjižnega jezika v 19. stoletju med narodno enotnostjo in socialno razločevalnostjo. V: Kržišnik, Erika (ur.): *Zbornik predavanj (XXXIV. seminar slovenskega*

- jezika, literature in kulture*, 29. 6. – 18. 7. 1998). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 19–33.
- , 2003: Med dvema stoloma: Dihotomije v slovenistiki. V: Jesenšek, Marko (ur.): *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo (Slovenski slavistični kongres, Bled, 2.–4. oktober 2003)*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 22–31.
- , 2004: Kaj je to, slovenščina? Slovenščina v narodni in mednarodni razsežnosti. V: Ivšek, Milena (ur.): *Poučevanje materinščine: načrtovanje pouka ter preverjanje in ocenjevanje znanja. Zbornik 3. mednarodnega simpozija v Novi Gorici*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 14–22.
- , 2008: Kako pa govoriš!? (Spis o normi in normalnem). V: Vitez, Primož (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 87–100.
- Stabej, Marko in Primož Vitez, 2000: KGB (korpus govornjenih besedil) v slovenščini. V: Erjavec, Tomaž in Jerneja Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 79–81.
- Stanford, James N., 2008b: A sociotonic analysis of Sui dialect contact. *Language Variation and Change* 20/3. 409–450.
- Stanonik, Marija, 1978: Govor Žirovske kotline in njenega obrobja. *Slavistična revija* 25/2–3. 293–309.
- Sussi, Emidio, 1998: Slovenci v Italiji: Jezik in identiteta. V: Štrukelj, Inka (ur.): *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. 10. 1998*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije; Inštitut za narodnostna vprašanja. 112–122.
- Šabec, Nada, 1995: *Half pa pu: The language of Slovene Americans*. Ljubljana: ŠKUC.
- , 1997: Slovene-English language contact in the USA. V: Greenberg, Marc L. (ur.): *The Sociolinguistics of Slovene (International Journal of the Sociology of Language 124)*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 129–183.
- Šekli, Matej, 2009: Merila določanja mej med slovenskimi narečji in podnarečji. V: Smole, Vera (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko (Obdobja 26). 291–318.
- Škofic-Gujez, Jožica, 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* 42/4. 571–578.
- Škofic, Jožica, 1991: *Problemi slovenskega pogovornega jezika: Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 1994: O oblikovanju slovenskega pogovarjalnega jezika. *Slavistična revija* 42/4. 571–578.
- , 1998: Govor celjskega predmestja Gaberje. *Jezikoslovni zapiski: Zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša* 4/1998. 89–98.
- (ur.) 2011: *Slovenski lingvistični atlas 1: Človek (telo, bolezni, družina)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Šlajpah, Tina, 2012: *Sociolingvistična analiza sinhroniziranih animiranih filmov in risank: Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Štumberger, Saška, 2007: *Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Šuster, Simon, 2009: Jezikovna negotovost in jezikovne predstave na primeru mariborščine. V: Požgaj Hadži, Vesna; Tatjana Balažic Bulc in Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo: Jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 161–177.
- Tagliamonte, Sali A., 2006: *Analyzing Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2007: Representing Real Language: Consistency, Trade-Offs and Thinking Ahead! V: Beal, Joan; Karen Corrigan in Hermann Moisl (ur.): *Using unconventional digital language corpora. Volume 1: Synchronic corpora*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan. 205–240.
- , 2012: *Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Thompson, John B., 1994 [1991]: Editor's Introduction. V: Bourdieu, Pierre (ur.): *Language and Symbolic Power*. Oxford, Cambridge: Polity Press.
- Tivadar, Hotimir, 1998: *Govorjeni knjižni jezik – njegovo normiranje in uresničevanje (ob akustični analizi fonema /v/ na primerih iz radijskih besedil): Diplomaska naloga*. Praga, Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 2004a: Podoba in funkcija govornega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. V: Kržišnik, Erika (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Obdobja 22). 437–452.
- , 2004b: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave: Na primeru analize fonoloških parov. *Jezik in slovstvo* 49/2. 17–36.
- , 2008: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govornem knjižnem jeziku: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Toporišič, Jože, 1965: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Obzorja.
- , 1991: *Družbenost slovenskega jezika: Sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- , 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- , 2000: *Slovenska slovnica: Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože idr., 2003: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Trstenjak, Anton, 1968: Karakterološka podoba slovenjegoriškega človeka. V: Vrtnjak, Viktor (ur.): *Svet med Muro in Dravo*. Maribor: Založba Obzorja. 72–110.
- , 1992: *Misli o slovenskem človeku*. Ljubljana: Založba Mihelač.
- Trudgill, Peter, 1972: Sex, covert prestige, and linguistic change in urban British English. *Language in Society* 1/2. 179–195.

- , 1974: *The social differentiation of English in Norwich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 1983: *On Dialect: Social and Geographical Perspectives*. New York, London: New York University Press.
- , 1986: *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- , 2000 [1974]: *Sociolinguistics: An Introduction to Language in Society: Fourth edition*. London: Penguin.
- , 2004: Sociolinguistics: An Overview / Soziolinguistik: Ein Überblick. V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus J. Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 1 / 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Ule, Mirjana, 2009a: *Socialna psihologija: Analitični pristop k življenju v družbi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- , 2009b: *Psihologija komuniciranja in medosebnih odnosov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Unuk, Drago, 1998: Dialektologija kot jezikoslovna disciplina. *Jezik in slovstvo* 43/7/8. 307–313.
- Vaattovaara, Johanna, 2007: *About language awareness, attitudes and linguistic change*: University of Helsinki: Neobjavljena seminarska naloga.
- , 2009: »Meän tapa puhua«: *Tornionlaakso subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. (Povzetek v angleščini: »Our way of talking«: Tornio Valley as a perceptual space and dialect area.). Helsinki: Finnish Literature Society.
- , 2012a: Making sense of space: On dialect production and perception at the Finland-Sweden border. V: Hansen, Sandra; Christian Schwarz; Philipp Stoeckle in Tobias Streck (ur.): *Dialectological and Folk Dialectological Concepts of Space: Current Methods and Perspectives in Sociolinguistic Research on Dialect Change*. Berlin: De Gruyter. 119–141.
- , 2012b: Spatial Concerns for the Study of Social Meaning of Linguistic Variables – An Experimental Method. *Folkmålsstudier: Meddelanden från Föreningen för Nordisk Filologi* 2012/50. 175–209.
- Valh Lopert, Alenka, 2005: *Kultura govora na Radiu Maribor*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Van Dijk, Teun A., 2008: *Discourse and Context: A Socio-Cognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verdonik, Darinka, 2006: Mhm, ja, no, dobro, glejte, eee ...: Diskurzni označevalci v telefonskih pogovorih. *Jezik in slovstvo* 51/2. 19–36.
- , 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru: Diskurzni označevalci in popravljanja*. Maribor: Slavistično društvo (Zora 48).
- Verdonik, Darinka in Ana Zwitter Vitez, 2011: *Slovenski govorni korpus GOS*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Verovnik, Tina, 2004: Govorjeni knjižni jezik v televizijskih dnevnoinformativnih oddajah: Študija primera. V: Poler Kovačič, Melita in Monika Kalin Golob (ur.): *Poti slovenskega novinarstva*

- *danes in jutri: Znanstveni zbornik ob 40. obletnici študija novinarstva na Slovenskem* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 157–173.
- Vidovič Muha, Ada, 1996: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. V: Vidovič Muha, Ada (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 15–40.
- Villena-Ponsoda, Juan Andrés, 2005: How similar are people who speak alike? An interpretive way of using social networks in social dialectology research. V: Auer, Peter; Frans Hinskens in Paul Kerswill (ur.): *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. 303–334.
- Vodopivec, Nika. 2008. Language practices, ideologies and planning in the cross-border area of Nova Gorica (Slovenia) and Gorizia (Italy): From case study to models of analysis and planning in European borderlands. Trst: Università degli studi di Trieste.
- Vodušek, Božo, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. V: Ložar, Rajko (ur.): *Krog – Zbornik umetnosti in razprav*. Ljubljana: samozaložba. 66–76.
- Volk, Jana, 2011: *Intonacija v spontanem neformalnem govoru slovenskih govorcev na dvojezičnem področju Slovenske Istre: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Volk, Jana 2007: Italijanske jezikovne prvine v spontanem govoru v Slovenski Istri. *Annales: Analiza istrske in mediteranske študije: Series historia et sociologia* 17/1. 153–166.
- Vrhovnik, Ivan, 1935: Ljubljanska srajca. *Kronika* 02/53. 183.
- Wardhaugh, Ronald, 2010 [1996]: *An Introduction to Sociolinguistics*. Malden: Blackwell Publishing.
- Weinreich, Uriel, 1963: *Languages in Contact: Findings and Problems*. The Hague: Mouton.
- Weinreich, Uriel, William Labov in Maivin I. Herzog, 1968: Empirical foundations for a theory of language change. V: Lehmann, Winfred P. in Yakov Malkiel (ur.): *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*. Austin. 95–188.
- Weiss, Peter, 1990: *Govori Zadrenke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Glasoslovje, oblikoslovje in skladnja: Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Werlen, Iwar, 2004: Domäne / Domain. V: Ammon, Ulrich; Norbert Dittmar; Klaus Mattheier in Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics / Soziolinguistik: Volume 1 / 1. Teilband*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 335–340.
- Wiegand, Herbert Ernst, 1986: Dialekt und Standardsprache im Dialektwörterbuch und im standardsprachlichen Wörterbuch. V: Friebehtshäuser, Hans (ur.): *Lexikographie der Dialekte: Beiträge zu Geschichte, Theorie und Praxis* Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 185–210.
- Wilson, James, 2010: *Moravians in Prague: A Sociolinguistic Study of Dialect Contact in the Czech Republic*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- , 2011: Types of dialect accommodation in first-generation contact between adult speakers of mutually intelligible but regionally different varieties. *Multilingua* 30/2. 177–220.
- Wodak, Ruth (ur.) 2013: *Critical Discourse Analysis: Four Volumes*: SAGE Publications Ltd.

- Wodak, Ruth, Barbara Johnstone in Paul Kerswill, 2011: Introduction. V: Wodak, Ruth; Barbara Johnstone in Paul Kerswill (ur.): *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE Publications. 1–7.
- (ur.) 2011: *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE Publications.
- Wray, Alison in Aileen Bloomer, 2006 [1998]: *Projects in Linguistics: A Practical Guide to Researching Language*. London: Hodder Arnold.
- Zemljak Jontes, Melita in Simona Pulko, 2011: Govorica mladostnikov v šoli – narečna ali nenarečna? V: Jesenšek, Marko (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- Zemljarič Miklavčič, Jana, 2007: *Načela oblikovanja govornega korpusa slovenščine: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 2008a: *Govorni korpusi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za prevajalstvo.
- , 2008b: Iskanje odgovorov na vprašanja govornega jezika. *Jezik in slovstvo* 53/1. 89–106.
- Zemljarič Miklavčič, Jana, Marko Stabej, Simon Krek in Ana Zwitter Vitez, 2009: Kaj in zakaj v referenčni govorni korpus slovenščine. V: Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja 28). 423–428.
- Zorko, Zinka, 1989: Narečna podoba mariborskega predmestja. *Jezik in slovstvo* 34/7–8. 170–178.
- , 1999: Medjezikovno prepletanje v sporočilih porabskih osnovnošolcev. V: Gaál, Gabriella (ur.): *Az anyanyelv a kétnyelvűségben*. Maribor; Lendva: Egyetem Pedagógiai Kara Magyar intézete; Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. 69–77.
- Zorman, Marina, 2005: Zvrstnost v retoriki praktičnega sporazumevanja. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 5. 85–97.
- Zuljan Kumar, Danila, 2001: *Narečne interference v skladnji beneškoslovenskih besedil: Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- , 2003: Vloga narečja v družbi danes in jutri. *Primorska srečanja* 263/2003. 2–11.
- , 2007: *Narečni diskurz: Diskurzivna analiza briških pogovorov*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Zwitter Vitez, Ana 2009: *Strategije in strukturiranje spontanega govora v francoščini in slovenščini = Les stratégies et la structuration de l'oral spontané en français et en slovène: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Zwitter Vitez, Ana, Jana Zemljarič Miklavčič, Marko Stabej in Simon Krek, 2009: Načela transkribiranja in označevanja posnetkov v referenčnem govornem korpusu slovenščine. V: Stabej, Marko (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja 28). 437–442.
- Žigon, Zvone, 1996: Funkcionalni bilingvizem in Slovenci v Argentini in Urugvaju. *Dve domovini: Razprave o izseljenstvu (Two Homelands: Migration studies)* 7/1996. 71–95.

8 PRILOGE

8.1 Soglasje k sodelovanju v raziskavi

Obveščeno soglasje k sodelovanju v raziskavi Variantnost govorjene slovenščine pri geografsko mobilnih osebah

1. Vabljeni ste k sodelovanju v raziskavi Variantnost govorjene slovenščine pri geografsko mobilnih osebah, ki jo v okviru doktorskega študija in raziskovanja izvaja Maja Bitenc, mlada raziskovalka in asistentka na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, pod mentorstvom red. prof. dr. Marka Stabeja. Namen raziskave je proučevanje variantnosti govorjene slovenščine pri posameznikih z Idrijskega, ki se šolajo oziroma delajo v Ljubljani, in sicer glede na okoliščine, socialne in psihološke dejavnike.
2. Če se odločite za sodelovanje v raziskavi, boste tekom enega dneva z manjšim snemalnikom snemali svoj govor v različnih vsakodnevnih okoliščinah in sodelovali v približno enournem sociolingvističnem intervjuju.
3. Sodelovanje v raziskavi ne prinaša posebnih tveganj, prav tako ne posebnih koristi z izjemo pridobljenega vedenja in izkušenj. Za udeležbo ne boste prejeli nobenega nadomestila.
4. Vaše sodelovanje v raziskavi je v celoti prostovoljno in ga lahko kadarkoli prekinete brez posledic.
5. Zavezuje se, da bomo varovali vašo zasebnost in osebne podatke. Vaša identiteta v nobenem primeru ne bodo razkrita.
6. V primeru morebitnih dodatnih vprašanj se lahko obrnete na Majo Bitenc (Maja.Bitenc@ff.uni-lj.si, posta.za.majo@gmail.com).

S podpisom potrjujem, da sem izjavo prebrala in da sem imela priložnost za postavitev vprašanj v zvezi z raziskavo Variantnost govorjene slovenščine pri geografsko mobilnih osebah. Soglašam s sodelovanjem in dovolim uporabo posnetkov in podatkov v znanstveno-raziskovalne in pedagoške namene v okviru te raziskave in morebitne nadaljnje obdelave gradiva.

Ime, priimek in podpis udeleženca

Datum

Maja Bitenc

Ime, priimek in podpis izvajalca raziskave

Datum

8.2 Vprašalnik za sociolingvistični intervju

1 Osebna zgodba, demografski podatki

- Kje si se rodil-a, kje ste živeli (morebitne selitve)? Od kod sta starša, kje sta se rodila in kje sta živel-a, sta se kdaj selila? Stari starši? Partner? Kaj delajo oziroma so delali tvoji starši in tvoj partner?
- Kako je potekalo tvoje šolanje, formalno izobraževanje, katere šole si obiskoval-a? Kaj je bila tvoja prva služba po zaključku šole, kje in kaj vse si delal-a kasneje? Kaj delaš sedaj?
- Kje živiš, v hiši ali stanovanju? Imaš otroke, koliko?
- Kaj počneš v prostem času? Imaš kakšne hobije? S kom se največ družiš oziroma si se družil-a?
- Imaš posluh za jezike? Si (bil-a) uspeš(e)n-a v učenju tujih jezikov? Katere tuje jezike govoriš?
- Kako bi se opisal-a kot osebo (samozavest(e)n-a – nesamozavest(e)n-a, ekstrovertiran-a – introvertiran-a, prilagodljiv-a – neprilagodljiv-a)?

2 Zaznavanje lastnega govornega obnašanja

2.1 Pogled nazaj, v čas odraščanja in šolanja

- Kako si govoril-a doma v času otroštva? Kako so govorile zate pomembne osebe (starši, stari starši)? Kaj pa z drugimi otroki?
- Kako si govoril-a v času osnovne in srednje šole v različnih okoliščinah (s sošolci, prijatelji, z učitelji, pri šolskih nastopih)? Kako na fakulteti in v različnih službah?
- Misliš, da se je tvoj govor v različnih obdobjih spreminjal? Se je mogoče kdaj korenito spremenil? Kdaj in zakaj?
- Se je tvoj govor spremenil pod vplivom stika z govorcami drugih zvrsti, prilagajanj? Govoriš drugače, kot bi, če se ne bi šolal-a ali delal-a v Ljubljani?

2.2 Danes

- Kako danes govoriš v različnih okoliščinah? Misliš, da spreminjaš svoj govor?
- Kako govoriš z različnimi ljudmi, ki jih dnevno srečuješ? Kaj vpliva na tvojo izbiro, govor?

– Kako govoriš z ljudmi iz drugih delov Slovenije – tistimi, ki jih poznaš, in tistimi, ki jih ne (tudi v trgovini, na pošti ipd.)? Kako govoriš, če so v družbi govorci tvojega narečja in drugi?

– Se ti zdi, da govoriš na dva načina in enkrat uporabljaš enega, drugič drugega (da pravzaprav uporabljaš dve varianti, dva jezika) ali imaš več variant, pri katerih uporabljaš nekatere druge glasove, besede?

3 Vzgoja in izobraževanje otrok

– Kako govoriš s svojimi otroki?

– Kdo je skrbel zanje v predšolski dobi? Se je njihov govor zaradi tega kaj spremenil?

– Imate kakšne posebne izkušnje v zvezi z govorom otrok v šoli? Kako govorijo v šoli? Kaj se ti zdi v zvezi s tem pomembno?

4 Jezikovne značilnosti govora

– Katera se ti zdi najbolj izrazita značilnost, posebnost tvojega govora?

– Kaj drugi najpogosteje opazijo, komentirajo?

– Kaj spremeniš, kadar spremeniš svoj govor (v smeri proti knjižnemu jeziku)? Katere glasove, besede? Kaj opuščaš, zamenjuješ?

– Opažaš v svojem govoru kaj posebnega, česar drugi Idrijčani nimajo?

5 Refleksija govornega obnašanja

– Ozaveščenost sprememb, prilagajanja: Ali si se za morebitne spremembe, prilagajanje zavestno odločil-a ali je do tega prišlo spontano, nezavedno? Si se kdaj zavestno ukvarjal-a s tem? Kako pa to poteka danes?

– Kaj se ti zdi, da vpliva na (ne)prilagajanje?

6 Regionalni karakter in posebnosti

– Se ti zdi, da obstaja nekaj takega kot regionalni karakter?

– Kakšen bi bil idrijski? Kaj je značilno za Idrijčane?

– Kaj je značilno za Idrijsko kot regijo?

7 Izkušnje

- Se ti zdi, da tvoj govor vpliva na to, kako te dojemajo drugi? Kako te doživljajo, kaj komentirajo? Se ti zdi, da si zaradi svojega načina govora izpostavljen-a, da izstopaš?
- Imaš kakšne zanimive ali prijetne izkušnje, doživetja v zvezi z uporabo narečja?
- Slabe, neprijetne? Kaj so rekli ljudje? Kako si to doživel-a, si kaj naredil-a glede tega?
- Kaj pa doma, so kdaj domači ali domačini komentirali tvoj govor, ko si govoril-a drugače?

8 Stališča, jezik in identiteta

- Kakšno se ti zdi tvoje narečje?
- Kaj ti pomeni tvoj govor? Kako pomemben del tebe se ti zdi, da je?
- Kaj pa druga slovenska narečja? Katera so ti všeč, morda katera ne? Zakaj?

9 Snemanje

- Kako je potekalo snemanje? Koliko časa se ti zdi, da si imel-a v zavesti, da nosiš snemalnik?
- Si v določenih primerih snemalnik izključil-a? Se ti zdi, da bi bilo treba določene dele posnetkov izločiti iz prepisa?
- So drugi opazili, komentirali snemalnik?

8.3 Osebna izkušnja

Pomembno vlogo pri odločitvi za proučevanje variantnosti sodobne slovenščine in odnosa do različnih jezikovnih varietet ima gotovo moja osebna življenjska izkušnja.

Izviram iz Spodnje Kanomlje in že ob vstopu v vrtec mi je postalo jasno, da ima res vsaka vas svoj glas, ko sem nekajletna nekajletnemu vrstniku razlagala, kaj je *djala* moja mama, on pa je zabrusil nazaj, da mama ni *neč djala*, ampak je *rjekla*, da *djala* govorijo na *Kminskem*, ne pa *pr' Far*. Iz časa obiskovanja spodnjeidrijske osnovne šole se v zvezi z govorico ne spomnim posebnih pripetljajev, razen da so bile razlike med našim in idrijskim govorom eden izmed virov medsebojnega zbadanja. Dejstvo, da je moje narečje precej drugačno od knjižne norme oziroma osrednjeslovenske izreke, je prišlo bolj do izraza ob začetku šolanja na Škofijski klasični gimnaziji v Šentvidu nad Ljubljano. Sicer smo bili, predvsem v dijaškem domu, dijaki iz vseh delov Slovenije, a to se večini v govoru ni tako poznalo tako kot meni – veliko jih je ob stiku s sogovorci iz drugih pokrajin bolj ali manj zavestno preklopilo v bolj standardno slovenščino, jaz ne. Cimram ni bilo jasno, zakaj jih imenujem *zjale*, jaz pa se pojasnjevala, da je to pri nas običajen izraz za punce. Razlagala sem še marsikaj in ponavljala določene stvari večkrat, da so novi znanci sčasoma spoznali posebnosti mojega narečja in me razumeli. Sama pa sem se sčasoma naučila, da sem ob prvih stikih z ljudmi najbolj izstopajoče posebnosti nekoliko prilagodila, da ni prihajalo do večjih nesporazumov, s pogostejšim druženjem pa prehajala vedno bolj k svojemu govoru. Mogoče sem tudi zaradi svoje kanomeljščine danes poročena z moškim, ki se od najinega prvega pogovora na Brani najbolj spomni prav to, kako vseč mu je bilo, da sem govorila »po svoje«, da se nisem prilagodila.

Učitelji v Ljubljani so sprejemali moje narečje oz. narečno obarvan govor tudi pri govorjenju pred celim razredom v neformalnih situacijah, me pa še danes recimo gimnazijski razrednik, matematik, ko me sreča, spomni, da sem se predstavljala kot Maja iz *Spudne Kanuomle*. Ob kasnejšem obisku na gimnaziji me je profesor slovenščine, ki me sicer ni učil, me je pa slišal govoriti (morda tudi izvedel, da sem dobra dijakinja, pa mu to ni šlo skupaj), vprašal, če se spomnim, kako me je nekoč na hodniku opozoril, da v tisto okolje narečje ne spada. Spomnim se tudi začudenja mentorja slovenistične diplomske naloge ob mojem preklopu v narečje pri kavi po javni predstavitvi diplomske raziskave v standardnem jeziku.

Pri narečju sem v komunikaciji z ljudmi iz drugih delov Slovenije vztrajala zelo dolgo, med srednješolskim izobraževanjem, med študijem, nekaj časa tudi z novimi znanci v dolenjskem okolišu, kamor sva se z možem preselila po poroki. Pri tem sem se počutila suvereno in bila ponosna na svojo pripadnost in govorico, po tem sem bila prepoznavna, to je bil del moje identitete, večini se je zdelo to nekaj posebnega v pozitivnem smislu, morda komu malo čudaško, a me to nikakor ni motilo. Všeč mi je bilo, da se je kdaj kdo nasmejal na račun kake posebnosti, saj se mi je zdelo, da to nekoliko nadomesti moje pomanjkanje kakega posebnega občutka za humor. Dokler se mi stvari po dobrih dveh letih bivanja v novem okolju niso začele zdeti prezapletene.

Že v prvi nosečnosti sem pogosto razmišljala o tem, kako bom govorila s svojim otrokom. Z drugimi otroki na Dolenjskem sem se pogovarjala v standardni slovenščini osrednjeslovenskega prostora (pri čemer je treba upoštevati določeno narečno obarvanost), saj sem menila, da bi moje narečje težko razumeli. Potem ko je prvi sin začel ponavljati besede, sem avtomatsko tudi z njim začela govoriti v bolj standardnem jeziku in tako postala »dvojezična« v lastnem domu (v pogovoru z možem vztrajam pri narečju). Ob priložnostih, ko nas je bilo skupaj zbranih več prijateljev, sem stalno preklapljala – z odraslimi sem govorila v narečju, z otroki standardno. Tudi sicer sem vedno, preden sem se začela pogovarjati z ljudmi, s katerimi nismo bili redno v kontaktu, pomislila, kako sem nazadnje govorila z njimi – prve stike sem namreč navadno navezovala v bolj standardnem govoru in potem postopno prehajala v narečje. Lahko bi opisala mnogo situacij, ko sem glede izbire govorne varietete imela take ali drugačne pomisleke. Zdelo se mi je, da se moram veliko (preveč) ukvarjati s tem, zato sem nekega poletnega dne 2008 bolj ali manj zavestno naredila temeljno spremembo – z vsemi, razen z ljudmi iz svojega okolja, ki sami govorijo podobno narečje, sem začela govoriti standardno. Na začetku sem se počutila kot na pol drug človek, malo sem imela občutek, kot da izdajam samo sebe, tudi nekateri bližnji so komentirali spremembo, potem sem se na to navadila. Z izbiro varietete se od takrat bistveno manj ukvarjam – zdi se, da se je moja jezikovna raba nekako izoblikovala in utrdila.

Otroci so se sicer pri treh do štirih letih že dobro zavedali razlik med *po slovensko/knjižno* in *pa idrsku/pa kanuomlsku* (opredelitve verjetno prevzemajo od starih staršev in mojih poimenovanj), me opomnili, da se kaki stvari po slovensko ne reče tako, se zavedali, kdo in kdaj govori idrijsko in kdo slovensko ter občasno izrazili željo, da bi *gavarili pa idrsku* oz. povedali, kadar jim to v določenem trenutku ni ustrezalo. Zanimiva izkušnja je bila uvajanje otrok v vrtec. Najstarejši sin, ki je bil ob vstopu star pet let, je v nekaj tednih v veliki meri usvojil dolenjski tonemski naglas, kar je bil zame svojevrsten šok – moj otrok govori tako drugače! Pri drugem, tedaj triletnem otroku, sprememba ni bila tako očitna, prav tako ne pri tretjerojencu, ki je v vrtec stopil leto kasneje kot dvoletnik. Moje kanomeljsko narečje otroci slišijo v pogovorih z možem ter sorodniki in znanci z Idrijskega. Predvsem kadar več časa preživijo pri svojih starih starših, večkrat prevzamejo kak element narečnega govora, nihče od njih pa ne narečja aktivno ne obvlada.

V vsakdanu se redno čudim kompleksnosti in pomenljivosti jezikovnih izbir. Če omenim samo nekaj nedavnih primerov, povezanih z narečnim govorom. Udeležila sem se npr. 20. obletnice vate in ob tem opazovala govor sovrstnikov iz spodnjeidrijske osnovne šole: predvsem je šokiralo dekle, ki se je iz Kanomlje preselila na Rovte in v polnosti prevzela nov krajevni govor – z njim je zelo izstopala in delovala kot druga oseba; nekdanji sošolec, ki se je že ob vstopu v gimnazijo preselil v Ljubljano, pa je v komunikaciji z nami uporabljal precej nespremenjen spodnjeidrijski oz. idrijski narečni govor. Zanimivo je bilo opazovati tudi kolegice, ki so se iz Spodnje Idrije preselile v Idrijo, obenem pa ohranile spodnjeidrijske govorne značilnosti, in obratno take, ki še živijo v Spodnji Idriji, pa uporabljajo idrijske. Prav tako nedavno sem organizirala družinsko praznovanje in telefonirala v cerkljanski hotel, da bi se dogovorila za kosilo. Pri pogovoru z odgovorno osebo sem pri sebi zaznala negotovost, kako naj

govorim: kasneje sem pomislila, da sem verjetno obenem želela pokazati na svoj izvor in lokalno pripadnost, po drugi strani pa nakazati, da vendarle kličem od drugod, da sem sedaj del nekega drugega okolja in da bom na Idrijsko-Cerkljansko prišla od zunaj. Zagotovo je na dožemanje vplivala tudi formalnost pogovora, verjetno pa bi bil pogovor zelo drugačen, če bi še živela na Idrijskem.

Vesela in hvaležna sem, da sem imela med podiplomskim študijem in raziskovanjem možnost iskanja odgovorov na vprašanje, ki se mi je večkrat porajalo, namreč zakaj sem sama tako dolgo vztrajala pri rabi svojega narečja tudi v okoliščinah, kjer večina drugih narečnih govorcev svoj govor avtomatsko znatno prilagodi. Dan pred oddajo disertacije mi je gimnazijski razrednik ob srečanju na nekem koncertu zagotavljal, da je bila pri meni za to kriva moja močna volja, meni pa se zdi, da sem po vsem opravljenem študijskem in raziskovalnem delu pri odgovoru na to in na sorodna sociolingvistična vprašanja še vedno šele na začetku. Raziskovalno delo, ki predstavlja prvi poskus uporabe pristopov variantnostne sociolingvistike na slovenskem jezikovnem materialu in je bilo zahtevno tudi zaradi sprejemanja temeljnih odločitev, prinaša zanimive uvide, medosebni odnosi in komunikacija pa vsak dan nove priložnosti za opazovanje raznolikosti sodobne govorjene slovenščine ter prepletanje in spreminjanje njenih varietet (tudi z drugimi jeziki). To me še vedno navdušuje, o tem rada razmišljam, berem, se pogovarjam. Seveda vedno v povezavi z analiziranjem ozadja jezikovnih izbir: osebnostnih značilnosti, ki morda vplivajo nanje, socialnega ozadja, izobrazbe, jezikovnih stališč, posameznikovih izkušenj ipd. Ugotavljam, da se s tem na tak ali drugačen način ukvarja predvsem mnogo ljudi, ki iz bolj ali manj narečnega okolja bodisi dnevno hodijo v šolo ali na delo v večje regionalno središče ali Ljubljano oziroma so se preselili v kraj, kjer je govorica drugačna od njihove prvotne. Upam in se veselim, da bom morda lahko naredila še kakšen korak na poti raziskovanja variantnosti slovenskega jezika in njenega družbenega pomena.

8.4 Priloge na CD-ju

8.4.1 Transkripcije za variantnostno analizo govora

72 strani; transkripcije govora informantov si sledijo v razdelkih od 1 do 5, in sicer: Ula, Ita, Eva, Jan in Tim.

8.4.2 Primeri posameznih variabel: (o), (e̞), (ø), (g), (v)

Primeri so v petih dokumentih, ki obravnavajo posamezne variable; od 8.4.2.1 do 8.4.2.2 si sledijo (o), (e̞), (ø), (g), (v); v imenu datoteke sta (e̞) in (ø) navedeni kot (e.) in (o.). Vsak dokument ima pet zavihkov s primeri posameznih informantov.

8.4.3 Opredelitve informatorjev glede vprašljivih primerov izbranih variabel

Dokument z opredelitvami in komentarji informatorjev (informantov ter Lidijs Kleindienst in Milanke Trušnovec) glede vprašljivih primerov izbranih variabel.

8.4.4 Transkripcije relevantnih delov intervjujev

78 strani; transkripcije relevantnih delov intervjujev z informanti si sledijo v razdelkih od 1 do 5, in sicer: Ula, Ita, Eva, Jan in Tim.

8.4.5 Pomembnejši navedki iz intervjujev po govorcih in temah

37 strani; pomembnejši navedki iz intervjujev si sledijo v razdelkih od 1 do 5, in sicer: Ula, Ita, Eva, Jan in Tim; v podrazdelkih so posamezne obravnavane teme.